

”Fullständigt otillförlitlig, men absolut oundgänglig”

GÖTEBORGS UNIVERSITET
ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

”Fullständigt otillförlitlig, men absolut oumbärlig”

En historiografisk undersökning av projektet
Svensk stad

Anders Dahlgren

GÖTEBORGS UNIVERSITET
ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS

© ANDERS DAHLGREN, 2018

ISBN 978-91-7346-945-6 (tryckt)

ISBN 978-91-7346-946-3 (pdf) <http://hdl.handle.net/2077/54585>

ISSN 0348-4114

Akademisk avhandling i konst- och bildvetenskap, vid Institutionen för kulturvetenskaper, Göteborgs universitet.

OMSLAG: Citatet i titeln är hämtat från Åman, Anders (1981), 'Svensk stad 1950 till 1980', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950-1980* (Stockholm), 138-142, s. 142.

DISTRIBUTION: Prenumeration på serien eller beställningar av enskilda exemplar skickas till: Acta Universitatis Gothoburgensis, Box 222, 405 30 Göteborg, eller till acta@ub.gu.se

TRYCK: BrandFactory, Källered, 2018.

Abstract

Title: "Fullständigt otillförlitlig, men absolut outhärlig" - En historiografisk undersökning av projektet Svensk stad. ("Completely unreliable, but absolutely indispensable" - a Historiographical Study of the Project Svensk stad)

Author: Anders Dahlgren

Language: Swedish with an English summary

ISBN: 978-91-7346-945-6 (tryckt)

ISBN: 978-91-7346-946-3 (pdf)

<http://hdl.handle.net/2077/54585>

ISSN: 0348-4114

Keywords: Svensk stad, Swedish Town, Gregor Paulsson, Börje Hanssen, historiography, art history, architectural history.

This dissertation is a historiographical study of the research project Svensk stad (Swedish Town). The project, lead by the professor in Art History Gregor Paulsson (1889-1977), included about 20 members and was conducted between 1940 and 1953. The interdisciplinary studies of the Swedish towns of the 19th and early 20th century combined methods and perspectives from art history, sociology, cultural geography and european ethnology. The dissertation has two main lines of inquiry: *interpretation* and *mapping*. The interpretation of Svensk stad is related to a hermeneutic tradition (Hans-Georg Gadamer) and psychoanalytic theory (Sarah Dillon) and aims at investigating the theoretical and methodological perspectives that were integrated in the project. The mapping, uses perspectives and methods from the field of sociology of science (Bruno Latour, Andrew Pickering, Susan Leigh Star och James Griesemer). A third line of inquiry of the dissertation combines the two main lines and analyses the project's *paths to knowledge* using concepts from visual studies. The primary empirical material consists of the published work *Svensk stad* and the preserved archive material from the project.

Till Andrea, Vega och Siri

Innehåll

FÖRORD.....	10
KAPITEL 1 INLEDNING.....	13
Bakgrund och ämnesval.....	13
Syfte och frågeställningar.....	15
Teori.....	16
Historia och historiografi.....	16
Konsthistoria och arkitekturhistoria.....	17
Kartläggning och tolkning.....	23
Sociala relationer och materiella objekt.....	24
Bildskapande vetenskap och metabilder.....	25
Tolkning och konstruktion.....	28
Palimpsest och krypta.....	29
Tolkning och tradition.....	30
Metod.....	31
Projektet och publikationen.....	31
Nätverk och gruppbildningar.....	33
Multipla sociala värddar – metodstandardisering och gränsobjekt.....	34
Vetenskapande utan aktörer.....	35
Historiografisk tolkning.....	35
Svensk stads receptionshistoria – en översikt.....	36
Palimpsestisk läsning.....	36
Vägar till kunskap.....	38
Vetenskapliga positioner och positioneringar.....	39
Material.....	39
Tidigare forskning.....	42
Vetenskapshistoria och historiografi.....	42
Arbeten om Svensk stad.....	46
Avgränsningar.....	48
Disposition av avhandlingen.....	49
KAPITEL 2 PERSPEKTIV PÅ SVENSK STAD.....	51
Ett tioårigt projekt.....	51
Förstaupplagan.....	53

1970-talets omtryckningar och <i>Perspektiv på Svensk stad</i>	56
Perspektiv på Svensk stad.....	57
Svensk stad – ett pionjärverk	59
Tvårvetenskap och grupparbete	61
Utvidgning av konsthistorieämnet	63
1800-talet som forskningsobjekt	64
Svensk stad – pionjärers verk.....	66
Vetenskapshistoriska avtryck	67
Svensk stads relevans för samtidens frågeställningar	70
“[F]ullständigt otillförlitlig, men absolut outhärlig”	71
KAPITEL 3 PROJEKTET, PUBLIKATIONEN OCH NÄTVERKET	73
Projektet påbörjas – vetenskaplig och föreningshistorisk förankring.....	73
Fältarbeten	79
De kontrakterade författarna – beställda antologimanuskript.....	84
Från antologi till monografi	90
Medarbetarna.....	93
Förlaget.....	96
Jubileumsverk eller vetenskapligt arbete?.....	106
Finansiering.....	111
Från ”magnum opus” till ”magna calamitas”	118
KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET	123
”Vi sakna en vetenskap om städernas struktur och funktion” ..	126
Idealtyper och Max Weber	130
Typer.....	136
Socialekologi.....	139
Fältundersökningar	145
Mariantalstudien och Le Play.....	146
Etnologin	148
Sociologiska teorier om grupper i samhället.....	150
Lewis Mumford och <i>Stadskultur</i>	158
Fältbegreppet och staden.....	161
Funktion och stil	165

KAPITEL 5 SVENSK STAD-PROJEKTETS VÄGAR TILL KUNSKAP.....	169
Skriftliga och muntliga källor	170
Urvalsprinciper	173
Fältarbete.....	177
Svensk stad-projektets bilder.....	181
Bilder ur samlingar, arkiv och böcker.....	182
Fotografiet och kameran.....	187
En fotoexkursion i Helsingborg.....	194
Idealtypsnitt – stadsmiljöer	200
Idealtypiska framställningar av hushåll.....	209
Funktionsstudier i plan	211
Ekologiska kartor.....	219
Kvartersvisa kartläggningar	226
KAPITEL 6 AVSLUTANDE DISKUSSION	233
Svensk stad – ett oundgängligt gränsobjekt.....	233
Att öppna kryptan.....	235
Svensk stad och den konst- och arkitekturhistoriska ämnestraditionen.....	238
Form och funktion	243
SUMMARY	245
KÄLLFÖRTECKNING	253
Arkiv	253
Tryckta källor.....	254
BILDFÖRTECKNING	267
PERSON- OCH ORTSREGISTER	269

Förord

Under forskarutbildningen har det blivit tydligt för mig att avhandlingsskrivande är ett ensamt arbete som bäst bedrivs med stöd av ett stort nätverk. Jag har haft förmånen att omges av ett stort nätverk, kanske inte lika stort som det som formades runt Svensk stad, men ändå väldigt betydelsefullt.

Till att börja med vill jag tacka mina huvudhandledare, docent Lennart Pettersson för uppmuntran och vägledning i arbetets första fas och docent Bia Mankell, som varit ett utmärkt stöd i arbetets olika skeenden och sett till att det fortskridit och nu slutligen blivit färdigt. Jag vill även rikta ett tack till mina bihandledare. Professor emeritus Claes Caldenby, som varit med från början, ja, till och med före arbetet med avhandlingen påbörjades. Ända sedan du handledde mitt examensarbete på arkitektutbildningen har du varit en vägledare och samtalspartner, både inom och vid sidan av forskarutbildningen och därigenom betytt oerhört mycket för min utveckling som konstvetare och arkitekturhistoriker. Även fil. dr. Henrik Widmark blev delaktig i arbetet på ett tidigt stadium. Dina omfattande kunskaper om svensk konsthistoriografi och goda kännedom om det empiriska materialet har gett arbetet en trygghet och fördjupning som det annars inte skulle haft.

Ett särskilt tack vill jag rikta till professor emeritus Lena Johannesson, som väckte mitt intresse för historiografi, inspirerade mig att söka forskarutbildningen i konst- och bildvetenskap och som även gav värdefulla upplysningar angående Marita Lindgren-Fridells arkiv. Likaså till fil. dr. Fredrik Krohn Andersson, som var slutseminarieopponent och läste mitt spretiga och trevande manus. Dina kommentarer hjälpte mig att identifiera centrala problemområden i avhandlingen och utifrån dessa arbeta fram mot slutprodukten.

Jag vill även rikta ett tack till de som deltagit vid högre seminarierna vid Institutionen för kulturvetenskaper vid Göteborgs universitet, däribland Karin Wagner, Astrid von Rosen, Viveka

Kjellmer, Alexandra Herlitz, Eva Zetterman, Alexandra Fried, Ann-Louise Sandahl, Maria Carlgren, Christine Sjöberg, Olga Nikolaeva, Kerstin Gunnemark, Mats Jönsson, Catharina Thörn, Helena Holgersson, Eva Knuts, Mischa van Kan, Erik Persson, Evelina Johansson och Elias Mellander. Jag hyser även stor tacksamhet för de kommentarer jag fått vid mitt slutseminarium och i andra sammanhang av bland andra Ulric Lange, Kristoffer Arvidsson och Karin Gustavsson. Gustavsson har även generöst delat med sig av sina specialkunskaper om Börje Hanssen och dennes undersökningar i Helsingborg samt uppmärksammat mig på Svensk stad-relaterat arkivmaterial i Helsingborgs stadsarkiv.

Den nationella samverkan har varit ett värdefullt komplement till min lokala miljö. Det svenska arkitekturhistoriska nätverket (SAHN), med Catharina Nolin och Stina Hagelqvist som initiativtagare, och det nationella konstvetenskapliga doktorandinteratet i Lund 2012 både vidgade mina perspektiv på avhandlingsarbetet och bidrog till att stärka min egen ämnesidentitet. Ett stort tack till högre seminariet vid Institutionen för Kulturvård vid Göteborgs universitet och vid Konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet för inbjudan att lägga fram avhandlingstext hos er. Ett särskilt tack till Hedvig Brander Jonsson och Anna Micro Vikstrand för att ni hjälpte mig att få tillgång till Marita Lindgren-Fridells arkiv.

Till sist vill jag tacka det minsta och viktigaste nätverk jag ingår i, min familj. Detta lilla nätverk har växt under arbetets gång och därigenom gjort denna tid både längre och mer minnesvärd. Andrea, Vega och Siri, till er tillägnar jag denna bok.

Generösa ekonomiska bidrag till arkiv- och konferensresor har erhållits av Birgitta och Peter Celsings stiftelse samt Filosofiska fakulteternas gemensamma donationsnämnd, Göteborgs universitet.

Kapitel 1 Inledning

Bakgrund och ämnesval

Ämnet för föreliggande avhandling är projektet Svensk stad, som påbörjades 1940 och publicerades i två delar 1950 och 1953.¹ Arbetet leddes av Gregor Paulsson, dåvarande professor i konsthistoria vid Uppsala universitet och bedrevs i projektform med cirka 20 medarbetare. Bokverket behandlar offentliga och privata miljöer i en rad svenska städer och mindre orter under 1800- och det tidiga 1900-talet, med särskilt fokus på hur dessa förändrats i och med industrialiseringen av samhället. Arbetet syftade till att ge en bred bild av den svenska stadsmiljöns utveckling under detta skede och fokuserade särskilt på offentliga miljöer, bostäder, städernas socio-ekonomiska struktur, samtida estetiska ideologier samt fritidens och det sociala livets miljöer. Inom ramen för projektet genomfördes fallstudier av mellanstora städer såsom Helsingborg, Örebro, Gävle och Uppsala samt en rad mindre samhällen som industrialismen haft betydande inverkan på, däribland Jonsered, Kiruna, Skutskär, Staffanstorps och Åtvidaberg.

Idén om att välja projektet Svensk stad som avhandlingsämne är gammal. Redan år 1981 föreslår Thomas Hall och Ingrid Hammarström i inledningen till antologin *Perspektiv på Svensk stad* att Svensk stad skulle kunna vara ett lämpligt ämne för en avhandling.²

¹ Jag kommer genomgående benämna projektet Svensk stad. Som kommer framgå i undersökningen (se Kapitel 3) hade projektet ett antal olika arbetsnamn där de som inleddes med "Svensk stadsmiljö" – "Svensk stadsmiljö under industrialismen" och "Svensk stadsmiljö under demokrati och folkstyre" – var de varaktigaste. För tydlighets skull har jag valt att använda samma beteckning på projektet som publikationen i slutändan kom att få, nämligen Svensk stad. Det är även det namn som är det vanligaste i sentida benämningar av projektet.

² Thomas Hall & Ingrid Hammarström, 'Inledning', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981a), 5-11. s. 7.

Tre decennier senare (65 år sedan projektet avslutades) har det ännu inte genomförts någon omfattande studie av detta projekt. I stället för att här spekulera i varför nöjer jag mig med att konstatera att det är hög tid att en sådan avhandling skrivs.

Under mina studier i konstvetenskap och på arkitektutbildningen väcktes ett intresse för historia och historieskrivande. Bland de olika former av arkitekturhistoria som jag kom i kontakt med blev jag särskilt fascinerad av Svensk stad. Jag tilltalades av den experimentlusta och infallsrikedom som präglar verket; likaså den tvärvetenskapliga ansatsen, som påminde om de byggnads- och stadsanalyser som ingick i arkitektutbildningen. Jag fascinerades även av den outtalade strävan mot att göra de historiska analyserna relevanta för samtidens arkitektur och planering som kan anas mellan raderna i *Svensk stad*. I bokverket framgår det inte på något tydligt sätt att Svensk stads historieskrivande skulle vara inriktat mot samtidens frågor, även om detta slags ambitioner ibland framträder i texten, till exempel i följande uttalande om Åtvidaberg: ”Oavsett om man är anhängare av förstatligande eller privat företagsamhet är det svårt att tänka sig en mer *demokratisk anda* i dess egentliga mening än den som råder i Åtvidaberg mellan Elof Ericson och hans anställda.”³ Kanske var det detta som föranledde Hall och Hammarström att fråga sig:

Och vilken relation har Svensk stad till den funktionalistiska rörelsen? Det kan te sig egenartat att ett arbete, som i varje fall under sjuttioalet ofta fått tjäna bevarandeintressena och rent av uppfattats som en ideologisk grundval för bevarandeplanering, leddes av en av funktionalismens främste ideologer [Gregor Paulsson].⁴

När jag diskuterat Svensk stad med personer inom det akademiska fältet är det många som känner till det och uppfattar projektet som vetenskapshistoriskt betydelsefullt, men få har någon detaljerad kännedom om det. Ännu färre verkar idag ha något aktivt förhållande till verket, till exempel genom att använda det som referens i undervisning eller forskning.

³ Gregor Paulsson, *Svensk stad. D. 2, Från bruksby till trädgårdsstad, Bd 3* (Stockholm: 1953b), s. 349.

⁴ Hall & Hammarström, 1981a, s. 7.

Det finns säkerligen många anledningar till att Svensk stad uppfattats som inflytelserikt ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv. En är som Hall och Hammarström ovan nämner, att projektet var en frekvent återkommande referens under 1970-talet. En annan är att några av de personer som deltog i projektet har betraktats som inflytelserika inom sina discipliner, inte minst Gregor Paulsson (konsthistoria) och Börje Hanssen (etnologi).

Det som slutligen motiverade mig att välja Svensk stad som avhandlingssämne var kombinationen av att projektet påfallande ofta är omtalat i generella termer, men sällan i specifika. Det senare hänger förmodligen ihop med att det inte genomförts någon större studie av Svensk stad, vilket ger ytterligare motiv till att skriva en avhandling om detta projekt.

Syfte och frågeställningar

Denna avhandling handlar alltså om Svensk stad, det projekt som i huvudsak bedrevs under 1940-talet och som avslutades i och med att bokverket *Svensk stad* gavs ut (år 1950 och 1953). I avhandlingen avser jag studera Svensk stad i vid bemärkelse, det vill säga det arbete – vetenskapligt, redaktionellt, publicistiskt, etcetera – som utfördes inom ramen för eller i anslutning till projektet. Enligt detta synsätt utgör publikationen en beståndsdel bland andra i projektet.⁵ Publikationer betraktas ofta som den humanistiska forskningens slutmål; historia skrivs för att publiceras och spridas inom (vetenskaps)samhället. Publikationen blir enligt detta synsätt historieskrivandets slutpunkt och en startpunkt för den historiografiska undersökningen. I min studie av Svensk stad är dock historieskrivandets väg fram till publikation lika betydelsefull som publikationen. Samtidigt som publikationen är en produkt av en skrivande process och ett publicistiskt arbete ger publikationen endast en begränsad föreställning om *projektet* Svensk stad.

Studiens syfte är att sätta in och tolka Svensk stad i ett vetenskapsteoretiskt och -historiskt sammanhang, med

⁵ I avhandlingen kursiverar jag *Svensk stad* när jag talar om bokverket medan jag inte använder kursivering av Svensk stad när jag talar om projektet.

utgångspunkt i den konsthistoriska ämnestraditionen och att undersöka de praktiska aspekterna av Svensk stad-projektets vetenskapande. Utifrån projektets horisont ställs följande frågor: Vilka teoribildningar och vetenskapliga förhållningssätt anknöt projektet till respektive distanserade sig från och vilka vetenskapliga positioner kan Svensk stad tillskrivas? För att förstå Svensk stad ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv är det därtill även motiverat att arbeta med frågan: Hur relaterade Svensk stad till en bredare vetenskapshistorisk kontext samt hur kom Svensk stad-publikationen att läsas i konstvetenskapliga och närliggande sammanhang? Undersökningen av de praktiska aspekterna av Svensk stad-projektet utgår från frågorna: Hur organiserades och finansierades projektet? Hur bedrevs studierna i fält och arkiv? Hur genomfördes analyser och bearbetningar av empirin? Vilka omständigheter präglade utgivningen av bokverket och hur påverkade dessa slutresultatet?

Teori

Historia och historiografi

Att studera hur historia har skrivits är ett centralt tema i föreliggande avhandling. Ordet historiografi har, särskilt i sin engelskspråkiga form *historiography*, flera betydelser. Det kan syfta på vetenskapen om historieskrivning, historieteori och historiefilosofi generellt eller åsyfta särskilda studier av en viss historikers arbete eller ett specifikt historiskt verk.⁶ Begreppet historiografi kan därtill även syfta på historieskrivningens publikationer, dess samlade korpus. Jag har valt att arbeta med begreppen: *förfluten tid*, *historia* och *historiografi*. Med *förfluten tid* menas de händelser som skett i det förflutna som vi inte kan återvända till utan endast studera genom de spår som vi möter i nuet i form av muntliga, materiella och textuella källor. *Historia* är berättelser om det förflutna baserat på dessa källor och med *historiografi* avses den vetenskapliga undersökningen av redan skriven *historia*.

⁶ Michael Bentley, *Modern historiography : An Introduction* (London: 1999), s. ix-x.

KAPITEL 1 INLEDNING

Föreliggande avhandling är i enlighet med denna terminologi *historiografisk* då den undersöker det historieskrivande som utfördes inom ramen för Svensk stad-projektet. Historieskrivande ska här förstås i vid bemärkelse, skriven *historia* publicerad i bokform och som en praktik, ett arbete utfört i en specifik situation. Denna historiografiska utgångspunkt, som faller tillbaka på avhandlingens tvådelade syfte, utvecklas till två linjer i undersökningen. Den ena linjen handlar om att tolka Svensk stad-projektet; att kartlägga och analysera de vetenskapliga perspektiv, tillvägagångssätt och ambitioner som återfinns inom projektet samt att sätta in Svensk stad i ett större vetenskapligt sammanhang. Utgångspunkten här är snarlik den som Edward Hallett Carr formulerat i *What is History?* (1962): "Before you study the history, study the historian. [...] Before you study the historian, study his historical and social environment".⁷ Enligt detta synsätt är upphovsman och kontext viktiga utgångspunkter för den historiografiska tolkningen. Den andra linjen i undersökningen handlar om att studera arbetet inom Svensk stad-projektet – vad som gjordes och hur det gjordes. Undersökningens första linje tar stöd i en hermeneutisk tolkningstradition medan den andra utgår från vetenskapssociologiska och bildvetenskapliga perspektiv. Gemensamt för dessa två linjer är dock frågan om hur vi kan förstå historieskrivandets förutsättningar och det vetenskapliga arbetet.

Konsthistoria och arkitekturhistoria

Svensk stad var ett mångvetenskapligt projekt i den bemärkelsen att det samlade personer med skiftande akademisk bakgrund samt inkorporerade teoretiska och metodiska influenser från en rad discipliner i arbetet. Även om konsthistoria var den disciplinära utgångspunkten – genom att konsthistorieprofessorn Gregor Paulsson ledde projektet och att majoriteten av medarbetarna var utbildade konsthistoriker – hade Svensk stad inte någon tydligt uttalad disciplinär tillhörighet. Vid sidan av konsthistoria anknäver projektet till ytterligare akademiska discipliner såsom etnologi,

⁷ Edward Hallett Carr & Richard J. Evans, *What is history?* (2. edn.; Basingstoke: 2001), s. 38.

kulturgeografi, sociologi och ekonomisk historia. Att förstå utvecklingen inom dessa ämnen är viktigt för att förstå Svensk stad-projektet, men i denna studie kommer två ämnestraditioner inta en central position i tolkningen: konsthistoria och arkitekturhistoria. Detta val motiveras dels av att föreliggande avhandling skrivs inom ämnet konst- och bildvetenskap, dels av att det har visat sig produktivt att tolka Svensk stad utifrån dessa ämnestraditioner.

Detta aktualiserar frågan om vad en disciplin är. En disciplin förutsätter ett socialt vetenskapligt sammanhang där ett antal metoder, procedurer, teorier, begrepp och normativa exempel uppfattas som sammanhängande och där det finns en viss grad av konsensus angående förståelsen och tillämpningen av dessa. Som flertalet teoretiker framhållit finns det dock stora skillnader mellan hur strikt definierade och avgränsade olika discipliner är, där disciplingränserna, traditionellt sett, oftast framstår som tydligare inom naturvetenskaperna än inom samhälls- och humanvetenskaperna.⁸ I ljuset av detta är det alltså inte troligt att det går att finna någon tydlig gränsdragning mellan konsthistoria och arkitekturhistoria, även om de av en rad författare omtalas som skilda discipliner. En ytterligare aspekt som komplicerar denna diskussion är att disciplin och universitetsinstitution inte är samma sak. En disciplin består av en stabil ”kunskapsteoretisk gemenskap” (”epistemic community”) och en sådan är inte beroende av att tillhöra en viss universitetsinstitution.⁹

Arkitekturhistorieämnet har inte haft någon tydlig akademisk hemvist inom 1900- och 2000-talets lärosäten. Detta avspeglas i det faktum att en rad universitetsinstitutioner kan göra anspråk på ämnet. I en kartläggning av svenska avhandlingar som kan kategoriseras som arkitekturhistoria har konstvetaren Thomas Hall funnit att dessa är skrivna inom institutioner för konstvetenskap, kulturvård, kulturgeografi samt vid de tekniska högskolornas arkitekturinstitutioner.¹⁰ Övervägande del är dock skriven inom

⁸ Julie Thompson Klein, *Interdisciplinarity : History, Theory, and Practice* (Detroit: 1990), s. 104.

⁹ *Ibid.*, s. 107.

¹⁰ Thomas Hall (2008a), 'Arkitekturhistorisk forskning – igår, idag, imorgon', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 77 (1-2), s. 1-14, s. 3-4. En liknande

KAPITEL 1 INLEDNING

ämnet konsthistoria/konstvetenskap som, med Halls ord, ”dominerade avhandlingsproduktionen” under 1900-talets första hälft.¹¹ Även i ett internationellt perspektiv lyfts ofta konsthistorieämnet, med rötter i den tyska traditionen, fram som avgörande för etableringen av det moderna arkitekturhistorieämnet.¹² Som konst- och arkitekturhistorikern Alina Payne framhållit, betraktas studiet av arkitekturen inom konsthistorieämnet som avgörande för utvecklingen av centrala teorier och arbeten inom ämnet, särskilt inom stilhistoriska analyser av renässans, barock, manierism, nyklassicism och rokoko.¹³

Samtidigt som etableringen av arkitekturhistoria, åtminstone i en västerländsk kontext, anses vara avhängig konsthistorien förekommer åtskilliga exempel på författare som hävdar att det finns en väsentlig skillnad mellan konsthistorisk behandling av konst (företrädevis bildkonst) och arkitekturhistorisk behandling av byggd miljö. Hall framhåller exempelvis ”[a]tt skriva om stora byggnadskomplex eller städer och stadsområden innebär andra problem än att analysera betydelser i en bild.”¹⁴ En ståndpunkt som Hall delar med Payne.¹⁵ Även arkitekturhistorikern Panayotis Tournikiotis framhåller att skillnaden mellan konsthistoria och arkitekturhistoria beror på fundamentala skillnader mellan

iakttagelse gör Andrew Leach, se Andrew Leach, *What Is Architectural History?* (Cambridge: 2010), s. 3.

¹¹ Hall, 2008a, s. 4.

¹² Se David Watkin, *The Rise of Architectural History* (London: 1980), s. 1-20 och 145-164 samt Leach, 2010, s. 1 och Alina A. Payne (1999), 'Architectural History and the History of Art: A Suspended Dialogue', *Journal of the Society of Architectural Historians*, 58 (3), s. 292-299. Därtill inleder Leach sin bok *What Is Architectural History* med ett citat av Heinrich Wölfflin.

¹³ Payne, 1999, s. 295.

¹⁴ Hall, 2008a, s. 13.

¹⁵ Payne, 1999, s. 296. Björn Linn har å sin sida framhållit att den för historikern avgörande skillnaden mellan konst och arkitektur består i att konstnären är ”fri” medan arkitekten är bunden av beställares önskemål samt ekonomiska, tekniska och juridiska omständigheter – det vill säga att den för analysen avgörande skillnaden går tillbaka på skapandets betingelser. Björn Linn (2008), 'Att öppna historien', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 77 (1-2), s. 146-150, s. 147-148.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

studieobjekten: konst respektive arkitektur. Tournikiotis tillägger dock att det även finns en skillnad mellan konsthistorikers och arkitekturhistorikers vetenskapliga ”intentioner” (”intentions”) och ”mål” (”objectives”).¹⁶ Inom den tidiga modernismens arkitekturhistoria är historikernas mål och intentioner ofta att vara nyttiga för den samtida arkitekturen, vilket alltså skulle skilja dem från konsthistoriker som skriver om konst. Tournikiotis gör även en ytterligare distinktion bland den moderna arkitekturens historieskrivare, nämligen mellan konsthistoriker som skriver arkitekturhistoria och arkitektutbildade arkitekturhistoriker. Detta tog sig uttryck i följande:

During the twenties and thirties, the art historians [Emil Kaufmann, Siegfried Giedion och Nikolaus Pevsner] – with their German educational background – focused on exploring the visual perception and comprehension of the projects of the past from a disinterested scientific position.¹⁷

Detta kontrasterar Tournikiotis mot arkitektutbildade arkitekturhistoriker (”arkitekt/historiker”) som under andra världskriget och efterkrigstiden arbetade med modernismens historia:

The architect/historians of modern architecture worked largely from a different perspective, one that may have been less scientific and disinterested but that lay much closer to the real object of architecture. They studied the buildings of a more or less recent past in order to understand them from the contemporary angle of vision of *potential constructors*. Their ambition was to provide architects – and first and foremost themselves – with an answer to the problem of the architecture-which-was-coming, bearing simultaneously in mind its function, its construction, and the visual perception of its forms. Their texts thus served as direct instigation, containing an operative level addressed in one way or another to the building of the immediate future.¹⁸

¹⁶ Panayotis Tournikiotis, *The Historiography of Modern Architecture* (Cambridge, Mass.: 1999), s. 248.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid., s. 249.

KAPITEL 1 INLEDNING

Tournikiotis framhåller alltså att det finns en skillnad inte bara mellan konsthistoria och arkitekturhistoria – utgående från skillnader i dess studieobjekt – utan även mellan olika slags arkitekturhistoriker, där skillnaderna förklaras utifrån historikernas utbildningsbakgrund. Enligt Tournikiotis arbetar konsthistoriker utifrån en distanserad position medan arkitektutbildade arkitekturhistoriker i högre grad utgår från den samtida arkitekturens frågeställningar. Detta, menar Tournikiotis, utesluter dock inte att även arkitekturhistoria skriven av konsthistoriker kan ha en *operativ* karaktär.

Operativ arkitekturhistoria

”Arkitekturhistorien är förbunden med arkitektpraktiken i en väv av relationer.”¹⁹ Så inleder arkitekturhistorikern Claes Caldenby en historiografisk artikel om svensk arkitekturhistoria. En av de underliggande teoretiska utgångspunkterna i denna artikel är att arkitekturhistorieskrivandet är nära relaterat till samtidens arkitekturpraktik och att skiftande inriktningar inom arkitekturhistorien hänger samman med praktikens utveckling, dess förutsättningar och problemformuleringar. Ett exempel på detta är att Caldenby drar kopplingar mellan 1960- och 1970-talens intresse för *bebyggelsehistoria*, kritiken av modernismens arkitektursyn och de storskaliga rivningar av äldre bebyggelse som genomfördes under 1950- och 1960-talen.²⁰ Analogt med detta menar Payne att arkitekturhistorieämnets institutionella förutsättningar och dess

¹⁹ Claes Caldenby (2004a), 'Halva kungariket? Om den svenska arkitekturens historiografi', Nordisk arkitekturforskning, (3), s. 19-32, s. 19.

²⁰ Ibid., s. 30. Bebyggelsehistoria är term som har sitt ursprung i en polemik mot det som beskrivits som traditionell konst- och arkitekturhistoria, där fokus främst är riktat mot de framstående monumenten. Bebyggelsehistoria är i kontrast mot detta inriktad mot det samhälleliga byggandet överlag, oavsett estetisk värdering eller vilket slags byggande det rör sig om. Arkitekturhistorikern Göran Lindahl har utökat terminologin ytterligare genom att skilja på *byggnadshistoria* och *bebyggelsehistoria*, där den förra termen avser historieskrivande som utgår från byggnaden som objekt, något som påminner om konst- och arkitekturhistoria. Göran Lindahl (1981b), 'Byggnadshistoria och bebyggelsehistoria', Bebyggelsehistorisk tidskrift, (1), s. 7-12.

tidskrifter, i en amerikansk kontext, kan förklaras utifrån arkitektprofessionens och -utbildningarnas utveckling.²¹

I *The Historiography of Modern Architecture* framhåller Tournikiotis att det bland arkitekturhistoriska arbeten om modernismen finns exempel där arkitekturhistoria och -praktik inte endast är tematiskt sammanlänkade, utan direkt sammanlänkade. Dessa arkitekturhistoriska arbeten syftar till att skapa ett teoretiskt fundament för den samtida praktiken att bygga på. I undersökningen kommer jag benämna denna historieteoretiska utgångspunkt *operativ arkitekturhistoria*.²² En operativ arkitekturhistoria är en arkitekturhistoria som syftar till att informera och stödja samtidens byggande. I Tournikiotis läsning av Bruno Zevi framkommer denna ståndpunkt tydligt:

Zevi proposes that architectural composition should be taught by a historical method with the ultimate aim of completely integrating the subjects of history and composition. Zevi's *modern history* is clearly *operative* in nature, and forms part of a polemical *démarche* whose aim is to assimilate the past, as a whole, into the present and to consolidate the principles and objectives of modern architecture.²³

Zevis arbeten strävar mot att förena studiet av historien med den arkitektoniska praktiken och är i denna bemärkelse *operativa*. Enligt en *operativ arkitekturhistorieteori* syftar den historiska undersökningen, tolkningen av verbala och materiella spår av byggande i förfluten tid, till att på ett konkret sätt ge riktning åt samtida byggande.

Även i läsningen av Siegfried Giedion, i synnerhet *Time, Space and Architecture: The Growth of a New Tradition (1941)*, identifierar Tournikiotis ett inslag av historieteori som skulle kunna kategoriseras som operativ arkitekturhistoria. Giedion tecknar här

²¹ Payne, 1999, s. 296-297.

²² Tournikiotis använder begreppet *operative*, t.ex. när han hävdar att ett arkitekturhistoriskt verk inkorporerar en “operativ diskurs” (“operative discourse”) och finner detta slags implicita historieteori i exempelvis Siegfried Giedions, Nikolaus Pevsners, Bruno Zevi och Leonardo Benevolos arbeten, men använder inte begreppet *operativ arkitekturhistoria* lika genomgående som jag gör. Tournikiotis, 1999, s. 88.

²³ *Ibid.*, s. 63-66. Tournikiotis framhåller att Zevi på denna punkt var direkt influerad av den italienske Benedetto Croce. *Ibid.*, s. 59.

den modernistiska arkitekturens genealogi med syfte att kartlägga den moderna arkitekturens historiska rötter.²⁴ Denna genealogi syftade både till att skapa legitimitet för den moderna arkitekturen och samtidigt att ge vägledande exempel på byggnader och former för samtida byggande.²⁵ Som Tournikiotis undersökning visat, kan alltså en operativ arkitekturhistoria skrivas av såväl konsthistoriker som arkitektutbildade historiker, om än på olika sätt.

I vilken mån dessa synpunkter på släktskap, likheter och skillnader mellan konsthistoria och arkitekturhistoria har bäring på undersökningen av Svensk stad återstår att se. Jag vill dock här poängtera att min undersökning inte syftar till att avgöra om Svensk stad är ett konsthistoriskt eller arkitekturhistoriskt projekt. Istället låter jag dessa ovan beskrivna försök till gränsdragningar mellan konsthistoria och arkitekturhistoria – samt även mellan konsthistorikers och arkitekters arkitekturhistorieskrivande som i Tournikiotis arbete – bilda en utgångspunkt i tolkningen av Svensk stad-projektet.

Kartläggning och tolkning

Analysen av Svensk stad-projektet kommer att arbeta efter två linjer: kartläggning och tolkning. Kartläggningen är kronologiskt upplagd och nära knuten till de materiella spår som arbetet inom projektet efterlämnat medan tolkningen på ett friare sätt rör sig mellan tidsmässigt åtskilda texter och situationer. Valet att arbeta med dessa två linjer innebär även att jag kommer att arbeta med två parallella definitioner av Svensk stad. Den ena definitionen är situationsbestämd och studerar projektet utifrån de materiella spår som arbetet efterlämnat. Den andra definitionen är mer öppen och behandlar Svensk stad som ett projekt som överskrider den situation inom vilken det skapats och som en del i ett större vetenskapshistoriskt sammanhang.

²⁴ Ibid., s. 25 och 39.

²⁵ Ibid., s. 226-227.

Sociala relationer och materiella objekt

Kartläggningen av Svensk stad-projektet utgår från vetenskapsteoretikern och -sociologen Bruno Latours tankar om de vetenskapliga förutsättningarna för hur det sociala kan analyseras: ”the social is not a type of thing either visible or to be postulated. It is visible only by the *traces* it leaves (under trials) when a *new* association is being produced between elements which themselves are in no way 'social'.”²⁶ Det sociala kan alltså endast hävdas utifrån de spår som finns empiriskt tillgängliga.²⁷ De sociala kopplingar som skapades inom projektet kartläggs genom de spår de lämnat efter sig. I denna analys definieras Svensk stad som ett projekt som syftade till att ge ut bokverket Svensk stad.

Genom att låta ett materiellt objekt, bokverket, utgöra utgångspunkten för definitionen och analysen av projektet understryks det materiellas inverkan på och sammanflätning med de sociala processerna. I Latours teori om det sociala är alla *ting* som är delaktiga i (om)skapandet av sociala relationer att betrakta som mänskliga aktörer alternativt icke-mänskliga aktörer.²⁸

Jag kommer inkludera sådana icke-mänskliga aktörer, ibland kallade *aktanter*, i analysen och i vissa fall diskutera särskilda aktanters agens, dess inverkan på de sociala relationerna inom projektet, men inte i någon större utsträckning.²⁹ Jag betraktar snarare den materiella agensen ur ett större perspektiv, det som sociologen och vetenskapshistorikern Andrew Pickering har kallat *the mangle of practice*.³⁰ *The mangle of practice* handlar om forskningssituationen där forskarens intentioner och ambitioner

²⁶ Bruno Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford: 2005), s. 8.

²⁷ Ibid., s. 53.

²⁸ Ibid., s. 71.

²⁹ Bruno Latour, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society* (Cambridge, Mass.: 1987), s. 84.

³⁰ Mitt förhållande till Latour och aktör-nätverksteorin i allmänhet kan är snarlik Pickerings: ”But thinking about material agency and its relation to human agency proves tricky, and I will follow the spirit rather than the letter of the actor-network approach, at least as it is presently articulated by Callon and Latour.” Andrew Pickering (1993), 'The Mangle of Practice: Agency and Emergence in the Sociology of Science', *American Journal of Sociology*, 99 (3), 559-589, s. 562.

möter de situationsbundna sociala och materiella förutsättningarna. Dessa förutsättningar måste forskaren förhålla sig till och de kan såväl sätta begränsningar som ge nya möjligheter för det vetenskapliga arbetet. Vi har här att göra med en dialektisk process mellan å ena sidan forskarens intentioner, å andra sidan de materiella, praktiska, ekonomiska och sociala förutsättningar som omger forskningssituationen och det är detta som utgör *the mangle of practice*.³¹ Ett viktigt inslag i Svensk stad-projektets *mangle of practice* är hur fältstudierna genomfördes. Vad gjorde fältarbetaren och i vilken ordning? Vilka verktyg användes under fältarbetet och i vilken mån kom dessa att inverka på beskrivningar och analyser samt insamlandet och användandet av empiri i projektet? Även arbetet med publikationen är en del av *the mangle of practice* då denna innefattar en rad ytterligare aspekter utöver de som präglar forskningssituationen, till exempel tryckteknik, ekonomi och social prestige.

Bildskapande vetenskap och metabilder

En aspekt av *the mangle of practice* inom Svensk stad som jag kommer att undersöka är skapandet och bearbetningen av bilder och detta arbetes betydelse för och inverkan på vetenskapandet inom projektet. I denna del av avhandlingen lämnar jag studiet av aktörernas nätverksskapande och intresserar mig i stället för Svensk stad-projektets vägar till kunskap. Detta slags undersökning kan inte endast förlita sig på aktörernas efterlämnade spår utan förutsätter ett inslag av tolkning.

Konsthistorikern James Elkins har hävdad att det generellt sett finns grundläggande skillnader i hur bilder används inom humaniora och naturvetenskap. Inom humaniora återfinns argumentet i brödtexten vilket gör att läsaren inte behöver detaljstudera bilden för att förstå argumentet (även om läsaren måste acceptera tolkningen av bilden för att kunna acceptera argumentet). Inom naturvetenskapen, menar Elkins, är dock ofta en betydande del av argumentet lokaliserat till bilderna, vilket innebär att läsaren måste studera bilderna noggrant för att över huvud taget förstå

³¹ Ibid., s. 565-568.

argumentet. Att bilderna är en integrerad del av det naturvetenskapliga argumentet kommer till uttryck i de omfattande bildtexterna som till skillnad från bildtexter inom humaniora inte endast ger läsaren grundläggande information om bilderna utan även ger detaljerade förklaringar till hur de ska läsas.³²

Samtidigt som jag sympatiserar med grunden i Elkins resonemang är jag ändå skeptisk till uppdelningen mellan humaniora och naturvetenskap i denna fråga. Som jag ser det finns det exempel på humanistisk forskning som integrerar bilder på ett sätt som liknar det som Elkins framhåller som typiskt för naturvetenskapen. Konsthistorikern W. J. T. Mitchell har i ett försök att formulera grundsatserna för vetenskapsgrenen ”bildvetenskap” (”image science”) förordat en inriktning som överbygger de av Elkins framhållna skiljaktigheterna i bildanvändande mellan humaniora och naturvetenskap:

If science in general uses images as part of its cognitive apparatus, then it seems clear that a science of images would also have to use images to get *at* its subject, but it would then be in the curious position of doubling that subject, of working with *images of images*, or what I have called ”metapictures,” to capture its object.³³

De metabilder (”metapictures”) som Mitchell menar att bildvetenskapen kan använda sig av är alltså bilder som på olika sätt ingår i undersökningen av en annan bild. Om vi i Mitchells resonemang ersätter *bilder av bilder* med *bilder av byggnader* är det lätt att finna exempel på detta slagas vetenskapliga praktiker inom humaniora. Sådana exempel går att finna inom studier av stadsmiljöer samt rumslig organisation och komposition – det vill säga det slags studier som bedrevs inom Svensk stad-projektet. I dessa exempel kan skapandet och användandet av ritningar och skisser vara en del av undersökningen samt även vara integrerat i argumentet. Ritningen som bild är inte endast en representation, en

³² James Elkins, *Six Stories From the End of Representation : Images In Painting, Photography, Astronomy, Microscopy, Particle Physics, and Quantum Mechanics, 1980-2000* (Stanford, Calif.: 2008), s. 7-8.

³³ W. J. T. Mitchell, *Image Science : Iconology, Visual Culture, and Media Aesthetics* (Chicago ; London: 2015), s. 27.

avbildning av något frånvarande, utan även en sammanställning och visualisering av det som inte går att se med blotta ögat.³⁴ Den som besöker en byggnad kan vandra igenom den och därmed förstå dess rumsliga organisation, men kan inte genom att betrakta byggnaden se planritningen utan denna existerar endast på papper.³⁵ Detta aspektseende genom ritningen är gemensamt för naturvetenskapliga och humanvetenskapliga studier.

Arkitekturteoretikern Alberto Pérez Gómez har framhållit att plan- och sektionsritningens snitt genom en byggnadskropp har ett idéhistoriskt samband med anatomiska och biologiska studier, där knivens vassa egg skär igenom kroppar och växter och frilägger snittytor att studera, inte minst genom ritningar. I båda fallen handlar studierna om att utvidga seendets möjligheter, att visualisera det som inte uppenbarar sig för blotta ögat.³⁶ I skapandet och bearbetandet av detta slags ritningar sker en interaktion mellan forskare och medium som enligt Pickerings teori om *the mangle of practice* inte endast är en översättning mellan tanke och bild. Ritandet, den materiella praktiken, framtvingar ett möte mellan tanke och bild där idéer uppstår och förkastas.

Samspelet mellan hand och tanke är en sedan länge etablerad tematik inom konstteorin och bildar en av utgångspunkterna i konsthistorikern Ragnar Josephsons bok *Konstverkets födelse*. I detta

³⁴ Detta är analogt med bilder av atomer som ”solsystem i miniatyr” inom naturvetenskapen. Dessa bilder avser inte att visa hur atomer ”ser ut”, utan att konceptuellt förklara dess uppbyggnad: ”It is surely an image, and a visual image, but not one that looks like what it represents.” Ibid., s. 29.

³⁵ Eller för all del i digitalt format. Omöjligheten i att in situ kunna se byggnaden ur samma perspektiv som en plan-, sektions- eller fasadritning kommer sig av att detta är geometriska parallellprojektioner som i sin konstruktion bortser från de regler som gäller för det mänskliga ögats (ögonens) optik. Att kunna betrakta verkligheten ur detta perspektiv fordrar alltså att vi genomför det som vetenskapsteoretikern Donna Haraway kallat ”the god trick of seeing everything from nowhere”, det vill säga inta en position bortom det mänskliga. Se Donna Haraway (1988), 'Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective', *Feminist Studies*, 14 (3), s. 575-599, s. 581.

³⁶ Detta har Pérez Gómez påtalat i förordet nytugåvan av Claude Perraults *Ordonnance for the five kinds of columns after the method of the ancients* (1683, 1993), se Claude Perrault, *Ordonnance For the Five Kinds of Columns After the Method of the Ancients* (Santa Monica, Calif.: 1993 [1683]), s. 5.

arbete studerar Josephson de konstnärliga processer som lett fram till en rad olika konstverk med skisser, förlagor och tidigare bilder som empiriskt material. Enligt Josephson går det i analyserna av skisserna inte att skilja idé från materia. Josephson framhåller att det konstnärliga skapandet är ett växelspel mellan tanke och bild där tanken ger impulser till bildskapandet samtidigt som bildskapandet (om)formar tanken: ”om inte handen finns, är även konstnärens öga skadat, ja, mer än så, hans skapande fantasi är skadad.”³⁷

Bildskapandet inom vetenskapen kan alltså ha kognitiva aspekter och vara en del av dess kunskapsproduktion där bilden inte är en rak översättning av en idé utan ett sätt att formulera en tanke som tvingar fram en utveckling av tänkandet. Josephsons arbete berörde måleri och teckning och han uttryckte skepsis mot att behandla fotografiet på ett likartat sätt.³⁸ Ur min synvinkel är dock fotografering lika mycket en *mangle of practice* och kognitiv process som tecknandet och ett betydelsefullt inslag i Svensk stad-projektets väg till kunskap.

Tolkning och konstruktion

En teoretisk utgångspunkt i denna avhandling är att tolkningen av en text behöver överskrida den tolkade texten och sätta den i relation till andra texter. Avhandlingens undersökning anknyter därmed till en hermeneutisk tradition där textens mening uppstår i tolkningssituationen, snarare än att vara inkapslad i texten eller i den situation i vilken den skapades. En text kan enligt detta tänkande inte ses som en isolerad företeelse vars mening endast är avhängig de omständigheter som präglade det tillfälle då texten skrevs.³⁹

Att tolka en text är enligt ett hermeneutiskt synsätt en skapande handling. Filosofen Hans-Georg Gadamer framhåller att detta beror på att textens mening ligger bortom texten: ”Textens mening överskrider alltid, och inte bara tillfälligtvis, upphovsmannen. Därför är förståelse aldrig bara ett reproduktivt utan alltid ett

³⁷ Ragnar Josephson, *Konstverkets födelse* (6. uppl. edn.; Lund: 1991 [1940]), s. 25.

³⁸ *Ibid.*, s. 18.

³⁹ Hans-Georg Gadamer, *Sanning och metod : i urval* (Göteborg: 1997), s. 143.

produktivt förhållningssätt.”⁴⁰ Tolkningen av Svensk stad-projektet kan alltså enligt detta synsätt liknas vid en konstruktion. Detta påminner om den omständighet som filosofen Susan Buck-Morss ställdes inför i sitt arbete med Walter Benjamins projekt om de parisiska passagera, *The dialectics of seeing : Walter Benjamin and the Arcades project* (1989): ”I would be hard put to say whether this form of scholarship is a process of discovering the Arcades project, or inventing it.”⁴¹

För att undvika att i detta tolkande (konstruerande) arbete fastna i alltför tillrättalagda framställningar av Svensk stad kommer jag att på ett konceptuellt plan betrakta projektet som en palimpsest. Min förståelse av och användning av begreppet palimpsest bygger på litteraturvetaren Sarah Dillons bok *The Palimpsest – Literature, Criticism, Theory* (2007).

Palimpsest och krypta

Ursprungligen syftar begreppet palimpsest på en handskrift där originaltexten skrapats eller tvättats bort och därmed lämnat plats för en ny text. På grund av olika kemiska reaktioner i pappret kan originaltexten efter en tid åter bli synlig och framträder som ett ytterligare lager text. Palimpsesten är därmed en entitet som på materiellt sätt sammanbinder olika texter utan nödvändig eller uppenbar innehållsmässig koppling. Jag betraktar Svensk stad som ett projekt som inkorporerar och därmed sammanbinder en rad texter, bilder, tabeller och diagram som inte nödvändigtvis berättar en enhetlig historia.

Ett begrepp som Dillon (med utgångspunkt hos filosofen Jacques Derrida) utvecklat för analysen av en palimpsest är *kryptan*. Kryptan som psykoanalytiskt begrepp är en plats som inkorporerar det vi bär

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Susan Buck-Morss, *The Dialectics of Seeing : Walter Benjamin and the Arcades Project* (Cambridge, Mass.: 1989), s. ix. Min studie delar vissa utgångspunkter och viss problematik med Buck-Morss arbete. Mitt avhandlingsprojekt är en historiografisk studie över forskningsprojektet Svensk stad som framförallt handlade om det svenska 1800-talets stadsmiljöer – där projektarkivet utgör en betydande del av empirin – medan Buck-Morss arbete behandlar Benjamins aldrig publicerade projekt om 1800-talets urbana och kommersiella miljöer i Paris.

med oss från vår historia men som vi inte kan behandla eller bearbeta, till exempel en smärtsam förlust eller ett trauma.⁴² I kryptan kan olösta problem eller undantryckta känslor ”leva vidare”. Palimpsestens struktur skapar utrymme för dessa ”hemliga rum”. Tolkningen av Svensk stad som palimpsest innebär alltså att både det som finns synligt på ytan, det medvetandegjorda och det undanträngda tas i beaktning.

Det finns en uppenbar spänning mellan de synsätt som jag har valt att kalla kartläggning och tolkning. Medan det ena synsättet framhåller det situationsspecifika som avgörande för det vetenskapliga arbetet är överskridandet av just den situation i vilken texten framställdes centralt för det andra synsättet, där texten läses som en del av något större. Jag menar att denna spänning inte behöver utgöra ett hinder, en inkommensurabilitet, utan kan verka produktivt i den mån att den möjliggör olika ingångar i undersökningen av Svensk stad. Projektets vetenskapliga val gällande utgångspunkter, teoriutveckling, tillämpning och urval *tolkas* medan nätverksskapandet runt bokverket Svensk stad *kartläggs*. Denna kombination av infallsvinklar gör det möjligt att studera Svensk stad både som process (arbete) och produkt (texter, bilder, etcetera). En problematik väl värd att medvetandegöra på detta stadium är den risk som följer av att på detta sätt sammanföra dessa teoretiska perspektiv, nämligen att man tar för givet att de ska informera varandra; att kunskap om forskningens praktik ska ha stor betydelse för eller rent av vara avgörande för tolkningen.

Tolkning och tradition

Utbildandet av kryptan och krypteringen av det undantryckta är en process som sker över tid. Även i den hermeneutiska traditionen utgör tidsaspekten, åtskillnaden mellan text och samtid, ett viktigt inslag. Samtidigt som det finns en tidsmässig distans mellan textens och tolkarens situation, där båda är präglade av respektive historisk

⁴² Sarah Dillon, *The Palimpsest : Literature, Criticism, Theory* (London ; New York: 2007), s. 28ff.

situation, är de del av samma tradition och inverkar på denna. Gadamer framhåller att "[d]en hermeneutiska uppgiften består i att utveckla denna spänning [mellan text och samtid] istället för att dölja den med naiv assimilering."⁴³ I tolkningen av Svensk stad är det alltså påkallat att både arbeta med textens (projektets) situation och tolkarens, min egen, situation. Jag kommer därför låta en översiktlig undersökning av Svensk stads receptionshistoria bilda utgångspunkten för undersökningen av den situation, och i förlängningen tradition, utifrån vilken jag tolkar Svensk stad. Därmed har vi rört oss in på de metodiska aspekterna av avhandlingen.

Metod

Projektet och publikationen

Denna historiografiska undersökning av Svensk stad är alltså inriktad mot såväl historieskrivandet som det publicerade historiska verket. Publikationerna betraktar jag som en del av projektet, inte som en avslutning eller konklusion, utan som ett materiellt objekt producerat inom ramen för projektet. Genom att konceptuellt skilja på *projektet* Svensk stad och *bokverket* blir det möjligt att, med Susan Buck-Morss ord, betrakta projektet som en *icke-existerande text*, ett arbete som endast existerar i bevarade fragment, i det utgivna bokverket samt i det arkiverade visuella och textuella material som producerades inom och i anslutning till projektet.⁴⁴ Detta innebär inte att jag betraktar publikationen och projektet som åtskilda, utan snarare att publikationen utgör en delmängd av projektet.

Som filosofen Walter Benjamin har framhållit skapar den publicerade boken förbindelser mellan olika forskares praktiker:

Och den aktuella vetenskapliga produktionsformen demonstrerar att boken redan idag utgör en föråldrad förmedling mellan två olika kartotekssystem. För allt väsentligt finns redan i kartoteklådan hos

⁴³ Gadamer, 1997, s. 154.

⁴⁴ Buck-Morss, 1989, s. 6.

den forskare som skrivit boken, och den lärde som studerar den assimilerar det i sitt eget kartotek.⁴⁵

Benjamins påstående om att det väsentliga i forskningsprojektet finns i lådorna fyllda av anteckningar stämmer i stora drag väl in på Svensk stad, ett projekt som är betydligt rikare än det publicerade bokverket, vilket denna avhandling avser visa.

Bokverket kan, i linje med Benjamincitatet ovan, betraktas som en materialisering av ett forskningsarbete som med nödvändighet innebär en koncentrerings och reducering av detsamma. Samtidigt är framställandet av publikationer ett kreativt arbete som tvingar författarna till ett urval där ett begränsat antal aspekter av forskningssituationen väljs ut och fördjupas.⁴⁶ Denna process av urval och bearbetning inför publicering, *the mangle of practice*, kan följaktligen stimulera historieskrivandets tolkningar och framställning i riktningar som inte tidigare uppkommit i forskningsarbetet. I den publicerade texten återfinns spår från forskningssituationen samtidigt som det är en självständig framställning som inte endast återger tidigare skapad kunskap utan även skapar något nytt.

Bokverket är alltså ett materiellt objekt omgivet av en mängd omständigheter som forskningsprojektet i publiceringsprocessen måste konfronteras med: framställningsformer, produktionstekniker, ekonomi, logistik etcetera. Boken måste kunna tryckas, transporteras, säljas och läsas vilket gör ett urvals- och redigeringsarbete nödvändigt. Detta innebär att det kring bokverket samlas andra sociala förbindelser än de som präglar forskningssituationen. Detta ger skäl till att i undersökningen skilja på den vetenskapssociologiska analysen av bokverket och tolkningen av projektet. En historiografisk undersökning som

⁴⁵ Walter Benjamin, *Enkelriktad gata* (Stockholm; Stehag: 1996 [1928]), s. 45 Även citerad i Buck-Morss, 1989, s. 336.

⁴⁶ Vetenskapsteoretikern Karin Knorr-Cetina har beskrivit detta som att den vetenskapliga artikeln “hides more than it tells on its tame and civilised surface. For one thing, it deliberately forgets much of what happened in the laboratory, although it purports to present a ‘report’ of that research.” Se Karin Knorr-Cetina, *The Manufacture of Knowledge : An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science* (Oxford: 1981), s. 94.

bortser från de delar av forskningsprojektet som faller utanför den slutgiltiga redigeringen går miste om viktiga aspekter av historieskrivandet som process och praktik.

Nätverk och gruppbildningar

I analysen av Svensk stad-projektet kommer jag att tillämpa begrepp från vetenskapssociologin. Latours begrepp nätverk kommer användas för att studera de sociala kopplingar som kan relateras till arbetet inom projektet. Nätverksanalysen av Svensk stad inriktas mot det nätverk som skapades av aktörerna för att möjliggöra framställningen av bokverket *Svensk stad*. Detta nätverk skapades och omformades alltså kontinuerligt från den tidpunkt då ett antal aktörer samlades kring uppgiften att skriva och ge ut bokverket, till det att boken är tryckt. Anledningen till att jag här väljer att ta det materiella objektet, bokverket, som utgångspunkt, är att de nätverksformerande processerna framstår tydligare när målet är att producera ett materiellt objekt. Detta kan uppfattas som stick i stäv med ovan deklarerade historiografiska ståndpunkt att publikationen utgör en delmängd av projektet. Nätverksanalysen avser dock inte omfatta alla historiografiska aspekter av Svensk stad, utan syftar till att kartlägga de sociala kopplingar och gruppbildningar som skapats i syfte att ge ut bokverket.

En grundläggande utgångspunkt i nätverksanalysen är att nätverket inte har en konstant form utan att det ständigt måste skapas av aktörerna och att analysen grundar sig på de spår som detta nätverksskapande arbete efterlämnar. Kartläggningen av nätverket är inte analysens slutmål, utan är snarare att betrakta som ett analytiskt redskap, eller med Latours ord: "Network is a concept, not a thing out there. It is a tool to help describe something, not what is being described."⁴⁷

Denna performativa definition av nätverk gäller även för de grupperingar som aktörer kontinuerligt bildar och upplöser.⁴⁸ Dessa gruppbildningar tjänar olika syften och förändras i takt med dessa. Enligt Latour ska vi inte på förhand definiera vilka slags

⁴⁷ Latour, 2005, s. 131.

⁴⁸ Ibid., s. 35.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

gruppbildningar som analysen ska arbeta med utan snarare låta aktörernas spår vara vägledande.⁴⁹

Multipla sociala världar – metodstandardisering och gränsobjekt

Ett begrepp som är behjälpligt i analysen av interaktionen mellan dessa gruppbildningar är *sociala världar*. Inom nätverk av det slag som här analyseras kan det etableras grupperingar med olika uppfattningar om vad projektet handlar om eller borde handla om. När detta sker kan vi betrakta dessa grupperingar som olika sociala världar. Som vetenskapshistorikerna Susan Leigh Star och James R. Griesemer har visat är det inte nödvändigt att det inom ramen för ett projekt uppstår full konsensus mellan de sociala världarna. För att projektet ska bli framgångsrikt räcker det med att projektet förmår hantera dessa oenigheter och motstridiga intressen.⁵⁰ Star och Griesemer framhåller två strategier för att möjliggöra samarbete mellan olika sociala världar: upprättandet av standardiserade metoder och skapandet av *gränsobjekt* ("boundary object").

Att upprätta standardiserade metoder för exempelvis materialinsamling genom noggranna föreskrifter blir ett sätt att "disciplinera" arbetet inom projektet och därigenom skapa en relativt homogen empiri, som i sin tur kan ge projektet en avläsbar inriktning.⁵¹ Ett gränsobjekt är ett objekt inom det vetenskapliga projektet som rör sig mellan olika sociala världar och som uppfyller deras olika förväntningar på detta objekt. Det kan handla om såväl vetenskapliga som praktiska eller ekonomiska förväntningar. För att lyckas med detta måste gränsobjektet vara tillräckligt "formbart" ("plastic") för att kunna uppfylla de olika sociala världarnas krav och förväntningar.⁵² Samtidigt måste gränsobjektet vara stabilt så att det

⁴⁹ Ibid., s. 29.

⁵⁰ Susan Leigh Star & James R. Griesemer (1989), 'Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39', *Social Studies of Science*, 19 (3), s. 387-420, s. 388.

⁵¹ Ibid., s. 404.

⁵² Ibid., s. 393.

kan färdas mellan dessa sociala världar utan att tappa dess konstituerande attribut, det som gör det igenkännbart.

I undersökningen av Svensk stad-projektet bildar Star och Griesemers konceptualisering av det vetenskapliga samarbetet en analytisk utgångspunkt. Genom att studera hur upprättandet av standardiserade metoder för materialinsamling och skapandet av gränsobjekt inom projektet gick till och i vilken grad det var framgångsrikt fördjupas tolkningen av de situationer och problem som uppstod under arbetets gång.

Vetenskapande utan aktörer

Av de gruppbildningar som skapats inom nätverket kring bokverket Svensk stad är det en som är särskilt intressant ur mitt historiografiska perspektiv, nämligen de gruppbildningar som etableras av vetenskapliga hänsyn, framförallt gruppen av fältarbetare och skribenter. Denna är inte nödvändigtvis den ur ett vetenskapssociologiskt perspektiv mest intressanta gruppbildningen men för den historiografiska undersökningen är den av stor betydelse. Inom denna grupps arbete kommer exempelvis aktörskapet, i Latours bemärkelse, i många fall vara svårt att avgöra, det vill säga vem som hade avgörande inverkan på projektets innehåll, genomförande och resultat.⁵³ Detta föranleder att den historiografiska undersökningen måste arbeta efter andra inriktningar.

Historiografisk tolkning

I den historiografiska tolkningen kommer jag att arbeta efter två huvudinriktningar. Den första är orienterad mot projektets vetenskapliga utgångspunkter såsom begrepp, teorier, metoder, avgränsningar, etcetera, medan den andra fokuserar på forskningens

⁵³ Exempelvis talar mycket i empirin för att konsthistorikern Ingrid Johansson var en av de medarbetare som lade ner mest arbetstid i Svensk stad-projektet men som samtidigt syns påfallande lite i materialet och därför är att betrakta som en marginaliserad aktör, eller med Latours termer kanske inte ens är en aktör då aktörskapet här fordrar en tydligt avläsbar påverkan på nätverket och händelseförloppet i empirin. Latour, 2005, s. 130.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

praktik, det vill säga vägen till kunskap. Innan jag i undersökningen tar mig an dessa huvudinriktningar kommer jag att göra en översiktlig studie av Svensk stads receptionshistoria.

Svensk stads receptionshistoria – en översikt

Som Gadamer har hävdad, ingår texten och dess tolkare i olika historiska kontexter samtidigt som de är sammanbundna med idémässiga linjer som överskrider de historiska kontexternas gränser och utgör det som han har kallat *tradition*.⁵⁴ I syfte att skapa förståelse för den tradition som mitt intresse för och tolkning av Svensk stad präglats av och inverkar på kommer jag inleda avhandlingens undersökning med att göra en översiktlig kartläggning av Svensk stads receptionshistoria, för att ”utveckla denna spänning” mellan projektets situation och min egen.⁵⁵ Här intresserar jag mig för vilka aspekter av Svensk stad olika författare har lyft fram samt vilken vetenskapshistorisk betydelse de har tillskrivit projektet. För att göra denna kartläggning lättöverskådlig kommer jag strukturera den utefter de *regelbundenheter* som framträder tydligast i receptionen av Svensk stad.⁵⁶ Då denna del av undersökningen främst avser ge en överblick och att syftet med min undersökning är riktat mot projektet Svensk stad är det motiverat inte låta denna del av undersökningen bli alltför omfattande, utan framförallt tjäna som en utgångspunkt för den historiografiska kartläggningen och tolkningen.

Palimpsestisk läsning

Analysen av Svensk stad-projektet som palimpsest består av två faser. Den första handlar om att beskriva Svensk stad som palimpsest utifrån dess delar, det vill säga beskriva den serie inskriptioner som palimpsesten består av. Detta blir särskilt nödvändigt då palimpsesten till sin beskaffenhet är synnerligen komplex i detta fall. Spåren efter Svensk stad-projektet är inte materiellt sammanbundna utan utspridda i ett antal

⁵⁴ Gadamer, 1997, s. 154.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ett likartat angreppssätt återfinns i Tournikiotis, 1999, s. 17.

arkivinstitutioner. Därtill utgör även publikationerna en del av Svensk stad-palimpsesten. Detta arbete är i viss mån relaterat till den vetenskapssociologiska undersökningen av Svensk stad då det är av kartläggande art, men samtidigt väsensskilt från det då det här inte är de sociala relationerna som står i centrum utan den producerade vetenskapen.

Den andra fasen, som endast delvis kronologiskt följer den första, handlar om att analysera, eller med Dillons ord, att ”läsa” palimpsesten. Även om beskrivningen av palimpsesten innefattar en viss kronologi – vad skrevs när? – så betyder inte detta att analysen behöver bejaka denna kronologi. Med utgångspunkt i filosofen och idéhistorikern Michel Foucaults diskussion om genealogi karaktäriserar Dillon en läsning av palimpsesten – en *palimpsestisk läsning* – som att den

does not describe a linear development [...] nor does it provide a narrative of evolution. Rather, it traces the inscriptions, erasures and reinscriptions [...] that compete and struggle with each other, and that constitute the involuted palimpsest⁵⁷

I *The Palimpsest – Literature, Criticism, Theory* utvecklar Dillon en metod som hon kallar *palimpsestiskt läsande* (”palimpsestous reading”). Med palimpsestiskt läsande avser Dillon en analys, en läsning, som anammar ”the type of rationality reified in the palimpsest”, det vill säga en analys som följer palimpsestens ”struktur”.⁵⁸ En palimpsestisk läsning blir därmed inte en läsning som försöker frilägga varje enskilt lager och studera det för sig, likt beskrivningen av palimpsesten, utan en läsning som betraktar palimpsesten som en helhet och som studerar förekomsten och frånvaron av kopplingar – intertextualiteten – mellan de olika lagren. Även detta är ett kreativt arbete. Det är genom analysen och tolkningen som Svensk stads palimpsestiska struktur skapas. I analysen av Svensk stad kommer jag även låta kopplingarna mellan projektets *lager av inskriptioner* förgrena sig utåt, mot andra projekt och strävanden i samtiden. Detta följer av att jag inte betraktar

⁵⁷ Dillon, 2007, s. 8.

⁵⁸ Ibid., s. 4.

Svensk stad som ett isolerat projekt, en tydligt avgränsad palimpsest, utan att tolkningen av denna måste inbegripa externa faktorer.

I en palimpsestisk läsning betraktas inte de olika lagren som nödvändigtvis som skapade i medveten relation till varandra. Därigenom möjliggör den palimpsestiska läsningen ett studium av de omedvetna, bortträngda och krypterade kopplingarna mellan texternas, inskriptionernas olika lager.⁵⁹ En palimpsestisk läsning öppnar *kryptan* för att lyfta fram det som inkapslats där, i ljuset. Detta är en kreativ tolkningsprocess eftersom den måste tala om det som analysanden eller källmaterialet inte kan tala om i explicita termer, vilket ju från början var anledningen till krypteringen. Här är alltså sökandet efter ursprung och linjär utveckling åsidosatt för att kunna komma åt det som under historiens gång trängts bort från det medvetna planet men ändå finns materialiserat i palimpsesten, i spåren efter Svensk stad-projektet.

Vägar till kunskap

Då Svensk stad-projektets vetenskapliga metoder och vägar till kunskap är relativt knapphändigt beskrivna i publikationen, kommer arkivmaterialet – korrespondens, PM, instruktioner samt olika bearbetningar av empirin – spela en viktig roll i denna analys. Analysen av vägarna till kunskap är en analys av projektets situationsbestämda *mangle of practice*, där utbildade ståndpunkter utmanas, förtydligas och förändras genom interaktionen med empirin och undersökningens verktyg. De situationer som studeras utgörs av förberedelser för och genomförande av forskning i fält samt bearbetningen av empirin på kammaren. Framställandet av bilder utgör ett viktigt inslag i dessa kognitiva processer då bildskapandet framtvingar en förtätning av samspelet mellan idé och form, eller öga/fantasi och hand för att tala med Josephson.⁶⁰ I analysen av dessa bilder kommer tonvikten alltså främst att ligga på dess betydelse för och inverkan på de kognitiva processerna medan andra aspekter av bilderna lämnas obehandlade. Detta utesluter

⁵⁹ Ibid., s. 40-41.

⁶⁰ Josephson, 1991 [1940], s. 25.

dock inte att resultatet av dessa analyser tolkas ur ett historiografiskt perspektiv.

Vetenskapliga positioner och positioneringar

Den historiografiska tolkningen av Svensk stad-projektet kommer genomgående att återkomma till de vetenskapliga positioneringarna inom Svensk stad-projektet samt hur dessa positioneringar kan tolkas ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv. Här utgör föreställningar om discipliner och disciplingränser en analytisk utgångspunkt, i synnerhet dikotomin mellan konsthistoria och arkitekturhistoria som bedöms vara central för Svensk stads eftersträfvade och tillskrivna positioner i den svenska konsthistoriens/konstvetenskapens historia. Tolkningen handlar här inte om att avgöra om Svensk stad är det ena eller andra utan snarare att låta denna dikotomi utgöra ett analytiskt raster att lägga över Svensk stad.

Material

Det kvarvarande materialet från Svensk stad-projektets undersökningar – i form av korrespondens, textutkast, bilder, kontrakt, räkenskaper, anteckningar och annan insamlad empiri – finns bland annat samlat i vad som kan betraktas som ett centralt projektarkiv Gregor Paulsson samling (GPS), förvarat i Nordiska museets arkiv (NMA), samt i olika personarkiv tillhörande projektmedlemmar. I Elias Cornells arkiv (ECA) vid Chalmers Tekniska Högskola (CTH), Börje Hanssens arkiv (BHA) i Nordiska museets arkiv (NMA), Marita Lindgren-Fridells arkiv (MLF) i Konstvetenskapliga institutionens arkiv (KIA) vid Uppsala universitet (UU) och Gregor Paulssons samling (GPS) i Uppsala Universitetsbibliotek (UUB) finns omfattande material från projektet, vilket ger en indikation om att materialet till betydande del var utspritt bland medarbetarna.⁶¹ I Börje Hanssens arkiv (BHA) i

⁶¹ Cornells arkiv var när jag gick igenom det varken förtecknat eller klassificerat som arkiv i någon arkiv- eller bibliotekskatalog utan förvarades i ett antal arkivkapslar i Arkitekturbibliotekets arkiv på Chalmers. Enligt en uppgift ska även en del material

Helsingborgs stads arkiv (HSA) finns även material och korrespondens rörande Svensk stad och angränsande projekt som Hanssen arbetade med.⁶² I medarbetarnas personarkiv finns även bevarad korrespondens där praktiska och vetenskapliga frågor diskuteras, vilket ger en inblick i förhåvanden, överväganden och ställningstaganden som gjordes under arbetets gång. Även i Historikkommitténs arkiv (HKA) i Helsingborgs stads arkiv (HSA) finns bevarad korrespondens som är relevant för undersökningen av Svensk stad-projektet.

Det material som jag använder mig av är alltså till betydande del material som inte var direkt avsett att offentliggöras genom publicering. Dessa uppgifter blir dock publika när jag refererar eller citerar dem. Jag har bedömt att det tidsmässiga avståndet i kombination med det behandlade materialets karaktär inte ger upphov till några etiska betänkligheter angående offentliggörandet av dessa.

I seminarieböckerna med anteckningar från Högre konsthistoriska seminariet vid Konstvetenskapliga institutionen (KIA), Uppsala universitets arkiv (UUA) finns även uppgifter angående diskussioner som ansluter till Svensk stad-projektets arbete. Seminarieböckernas referat ger även en insikt i seminariets verksamhet i stort och bidrar därmed till den kontextuella förståelsen av Svensk stad-projektet.

I medarbetarnas arkiv finns en del bevarade kontrakt rörande arbetet med Svensk stad. Detta slags dokument finns även i Svenska slöjdföreningens arkiv, idag Föreningen Svensk forms arkiv, (SSF)

från Bo Lagercrantz finnas i Stockholms stadsmuseums arkiv. Detta har jag dock inte lyckats lokalisera. Se Tulla Grünberger, 'Arkivmaterial till Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 144-155. s. 144.

⁶² Detta arkiv finns beskrivet i Karin Gustavsson, 'I utkanten av Svensk stad - Material och människor, arkiv och böcker', i Marianne Larsson et al. (red.), *I utkanter och marginaler - 31 texter om kulturhistoria. En vänbok till Birgitta Svensson* (Stockholm, 2015), s. 229-239.

och i Albert Bonniers förlags arkiv (ABA) båda förvarade vid Centrum för näringslivshistoria (CfNH). I de två sistnämnda arkiven finns dessutom korrespondens angående utgivningen av bokverket, framförallt förstaupplagan. Återutgivningen av *Svensk stad* under 1970-talet har jag inte betraktat som en del av Svensk stad-projektet och behandlar följaktligen inte arbetet med dessa nya upplagor i undersökningen.

Svensk stad-publikationerna från 1950 och 1953 (Albert Bonniers förlag) samt det nyskrivna förordet till 1972 och 1976 års upplagor (Studentlitteratur) ingår som en del av undersökningens material. Likaså recensionerna av förstaupplagan som publicerades i dagspress och enstaka tidskrifter.

I syfte att skapa förståelse för senare tids reception av Svensk stad har jag valt att inkludera en rad texter som på ett eller annat sätt behandlar Svensk stad. Här utgör antologin *Perspektiv på Svensk stad* en central del av detta material då det är den enda publikation av längre format som enbart diskuterar Svensk stad. Därtill har en rad texter som innehåller kvalitativa uttalanden om Svensk stad inkluderats.

Det ovan nämnda materialet utgör huvudmaterialet i min undersökning av projektets genomförande, det nätverk som skapas runt arbetet med bokverket samt projektets vägar till kunskap. Detta material är även centralt för den historiografiska tolkningen men kompletteras med andra tidsmässigt föregående och efterföljande texter som inkluderas enligt principen att "[t]extens mening överskrider [...] upphovsmannen."⁶³

Mitt angreppssätt, att utifrån Dillons begrepp göra en palimpsestisk läsning av Svensk stad vilket innebär att jag inte uppställer som mål att framställa det som ett enhetligt stringent projekt fritt från motsättningar och motsägelser. Detta får vissa konsekvenser för hur jag värderar mitt material. I källförteckningen skiljer jag på tryckta och otryckta källor men i undersökningen gör jag inte någon principiell åtskillnad mellan dessa olika typer av material. En publicerad källa är i detta sammanhang inte nödvändigtvis mer signifikant för projektet än en opublicerad.

⁶³ Gadamer, 1997, s. 143.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Detsamma gäller tidsaspekten, då jag inte betraktar en senare utsaga som mer rättvisande än en tidigare. Här bör noteras att det tryckta bokverket är, i relation till projektet Svensk stad, problematiskt ur ett källkritiskt perspektiv då det endast utgör en källa i mängden. Det som inte publicerades eller vid en senare tidpunkt kom att motsägas kan vara ett resultat av en *kryptering* och därför en värdefull aspekt av min palimpsestiska läsning av projektet.

I det empiriska materialet är vissa aktörer mer framträdande, särskilt Paulsson och Hanssen. Detta beror på att de hade en central roll i projektet och att det framförallt är de som talar eller tilltalas i arkivmaterialet. Jag gör alltså inte någon värdering av vem som talar inom projektet eller tillskriver någon röst högre eller lägre status än någon annan utan intresserar mig endast för källans värde för kartläggningen och den historiografiska tolkningen. I vissa fall använder jag källor, texter och bilder där det inte framgår explicit vem som är upphovsperson eller när den framställts, men där det ofta framgår av sammanhanget. Detta utgör dock inte något större problem då jag inte har för avsikt att klarlägga vem som gjorde vad utan att kartlägga och tolka det arbete som bedrevs inom projektet. Tidsaspekten blir framförallt relevant i kartläggningen av det nätverksskapande arbetet inom i projektet i Kapitel 3 – Projektet, publikationen och nätverket.

I arkivmaterialet kommer det oundvikligen att finnas luckor, det vill säga all korrespondens samt allt material som framställdes och samlades in för projektets räkning har inte sparats i arkiven. Omfattningen av det material som återfinns i arkiven har dock bedömts som tillräckligt stor för att kunna bilda en solid empirisk grund för denna studie.

Tidigare forskning

Vetenskapshistoria och historiografi

Vad gäller forskning om konst- och arkitekturhistorieämnenas historia har antologin *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige* (2000) fungerat som en utgångspunkt för att förstå hur Svensk stad-

projektet placerar in sig i det konsthistoriska fältet i Sverige.⁶⁴ I de historiografiska undersökningarna som ingår i denna bok tillskrivs dock *Svensk stad* en högst marginaliserad position.⁶⁵ Även Caldenbys artiklar om svensk arkitekturhistoriografi – ”Halva kungariket? Om den svenska arkitekturens historiografi” (2004) och ”Interpretation and guidance – Historians as critics in Swedish architecture from 1920s to 1970s” (2008) – har behandlat Svensk stads receptions historia samt betydelse för svensk arkitekturhistoria.⁶⁶

Ytterligare historiografiska perspektiv och disciplinhistorisk forskning som mitt arbete anknyter till utgörs av etnologen Karin Gustavssons avhandling *Expeditioner i det förflutna – etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början* (2014). Detta är en föregångare till min studie i den bemärkelse att Gustavsson studerar hur det praktiska fältarbetet genomfördes. Källmaterialet rörande Svensk stads fältstudier och forskningspraktik är dock mer specifikt än det material angående Nordiska museets undersökningar som Gustavsson behandlar, vilket gör att en studie av Svensk stad kan bidra med kompletterande perspektiv på detta område.⁶⁷ Arkitekturhistorikern Thordis Arrhenius har i *The fragile monument : on conservation and modernity* (2003) bland annat undersökt hur olika bildmedier influerat Violet-le-Ducs (1814-1879) och John Ruskins (1919-1900) teorier

⁶⁴ Britt-Inger Johansson & Hans Hayden (Pettersson) (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige* (Stockholm 2000).

⁶⁵ *Svensk stad* nämns i Dan Karlholms och i Anders Åmans bidrag. Peter Gillgren alluderar implicit till *Svensk stad* i sitt bidrag genom att Gillgren kort berör Gregor Paulssons forskning om ”den urbana livsmiljön” utifrån ”sociologiska förhållningssätt” som Paulsson från och med 1940-talet kom att arbeta med i allt större utsträckning. Se Dan Karlholm, 'Handböcker i allmän och svensk konsthistoria', i Britt-Inger Johansson & Hans Hayden (Pettersson) (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige* (Stockholm, 2000b), s. 121-148. s. 143, Anders Åman, 'Före och efter 1970 - från konsthistoria till konstvetenskap', *ibid.*, s. 203-220. s. 212 och Peter Gillgren, 'Metoder i svensk konstvetenskap', *ibid.*, s. 179-201. s. 191.

⁶⁶ Caldenby, 2004a och Claes Caldenby, 'Interpretation and Guidance. Historians as Critics in Swedish Architecture from 1920s to 1970s', i Tom Simons (red.), *Quo vadis architectura? : [architectural tendencies in the late 1930s, 1940s, and the early 1950s]* (Helsinki, 2008), s. 78-103.

⁶⁷ Detta har även Gustavsson själv varit inne på. Se Gustavsson, 2015.

om kulturvården och dess praktik.⁶⁸ Arrhenius visar hur bildmediet och skapandet av bilder haft en avgörande betydelse för Violet-le-Ducs och Ruskins *vägar till kunskap* och har på det sättet varit vägledande för undersökningen av Svensk stad. Aspekter av den konsthistoriska forskningens praktik behandlas även kortfattat i konstvetaren Dan Karlholms text ”Vetenskapens vardag” i *Åtta kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*, främst i den mån forskningens praktik kan antas avspeglas i undervisning, exkursioner och institutionernas utformning.⁶⁹ Därtill kan även nämnas en rad historiografiska arbeten inom ämnet konstvetenskap som utgör det vetenskapliga fält som föreliggande avhandling relaterar till: Dan Karlholms *Handböckernas konsthistoria : om skapandet av "allmän konsthistoria" i Tyskland under 1800-talet*, Hans Haydens *Gregor Paulsson och den konsthistoriska tolkningens problem*, Hans Dam Christensens *Forskydningens kunst : kritiske bidrag til kunsthistoriens historie*, Alexandra Herlitz’ *Greç-sur-Loing revisited : the international artists' colony in a different light*, Charlotta Krispinssons *Historiska porträtt som kunskapskälla : samlingar, arkiv och konsthistorieskrivning* och Hedvig Mårdhs *A century of Swedish Gustavian style : art history, cultural heritage and neoclassical revivals from the 1890s to the 1990s*.⁷⁰ Hit kan även de två temanumren av *Konsthistorisk tidskrift* ”Arkitekturhistorisk forskning – igår, idag, imorgon” (2008) och ”Historiography of Swedish Architecture” (2016) räknas.⁷¹

⁶⁸ Thordis Arrhenius, *The Fragile Monument : On Conservation and Modernity* (Stockholm: 2003).

⁶⁹ Karlholm, 2000a.

⁷⁰ Dan Karlholm, *Handböckernas konsthistoria : om skapandet av "allmän konsthistoria" i Tyskland under 1800-talet* (Eslöv: 1996), Hans Hayden (Pettersson), *Gregor Paulsson och den konsthistoriska tolkningens problem* (Eslöv: 1997), Hans Dam Christensen, *Forskydningens kunst : kritiske bidrag til kunsthistoriens historie* (København: 2001), Alexandra Herlitz, *Greç-sur-Loing Revisited : the International Artists' Colony in a Different Light* (Göteborg ; Stockholm: 2013), Charlotta Krispinsson, *Historiska porträtt som kunskapskälla : samlingar, arkiv och konsthistorieskrivning* (Lund: 2016) och Hedvig Mårdh, *A century of Swedish Gustavian style : art history, cultural heritage and neoclassical revivals from the 1890s to the 1990s* (Uppsala: 2017)

⁷¹ Thomas Hall (red.), *Arkitekturhistorisk forskning – igår, idag, imorgon* (*Konsthistorisk tidskrift*/*Journal of Art History*, 77 (1-2); 2008b) och Claes Caldenby & Britt-Inger Johansson (red.), *Historiography of Swedish Architecture* (ibid.85 (1); 2016b)

KAPITEL 1 INLEDNING

Angående den internationella arkitekturhistoriografin har Tournikiotis bok *The Historiography of Modern Architecture* (1999) varit vägledande både vad gäller innehåll och metod. Tournikiotis läsning av internationell historiografi över modernistisk arkitektur har fungerat som en referens i min läsning av Svensk stad. Mitt arbete har även hämtat inspiration från Tournikiotis diskursteoretiska utgångspunkter och hans intresse för de operativa inslagen i den modernistiska arkitekturhistoriografin. Konstvetaren Hans Haydens *Modernismen som institution – om etableringen av ett estetiskt och historiografiskt paradigm* (2006) och dess historiografiska undersökning av framförallt den moderna konstens historia har varit en ytterligare referens i detta sammanhang, inte minst genom hur den kombinerar diskursteoretiska och hermeneutiska perspektiv.⁷² Då detta arbete behandlar (konst)historiografins förutsättningar under 1900-talet har det även bidragit till en idéhistorisk förståelse av Svensk stad-projektets kontext.

Arkitekturhistorikern David Watkins *The Rise of Architectural History* (1980) och Andrew Leach' *What Is Architectural History* (2010) har bidragit med förtjänstfulla översikter över arkitekturhistorieämnets utveckling som gett värdefulla internationella perspektiv på Svensk stad och svenska ämnestraditioner.⁷³ På ett likartat sätt har etnologen Bo G. Nilssons *Folkhemmets arbetarminnen : en undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar* (1996) med sina perspektiv på etnologiämnets utveckling i Sverige under 1900-talets första hälft fungerat som en viktig referens i undersökningen.⁷⁴

Två ytterligare studier som varit vägledande och fungerat som referenser för den historiografiska tolkningen är arkitekturhistorikern Sokratis Georgiadis *Sigfried Giedion – an intellectual biography* samt Buck-Morss' *The dialectics of seeing : Walter*

⁷² Hans Hayden, *Modernismen som institution : om etableringen av ett estetiskt och historiografiskt paradigm* (Eslöv: 2006).

⁷³ Watkin, 1980 och Leach, 2010.

⁷⁴ Bo G. Nilsson, *Folkhemmets arbetarminnen : en undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar* (Stockholm: 1996).

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Benjamin and the Arcades project som båda arbetar med tolkningar av historiska verk.⁷⁵

Arbeten om Svensk stad

Vad gäller tidigare forskning om Svensk stad har det, som ovan påpekats, inte genomförts någon mer omfattande studie kring Svensk stad-projektet. Antologin *Perspektiv på Svensk stad* (1981), som är baserad på en konferens år 1980 med samma namn, samlar vittnesuppgifter från projektmedlemmar, reflektioner kring projektets betydelse för efterföljande forskning samt några genomgångar av arkivmaterial. Historikern David Gaunt presenterar här en inventering av Svensk stad-medarbetaren Börje Hanssens arkiv och konstvetaren Tulla Grünbergers förteckning över ”Arkivmaterialet till Svensk stad” ingår som appendix.⁷⁶ Även konstvetaren Anders Åman har gått igenom Albert Bonniers förlags företagsarkiv angående korrespondensen rörande förstaupplagan.⁷⁷ De olika bidragen i denna antologi innehåller en rik variation av *perspektiv* på Svensk stad-projektet och har på så vis varit vägledande för föreliggande avhandling.

Perspektiv på Svensk stad är unik på det sätt att Svensk stad-projektet här är i centrum av diskussionen. Ett antal andra arbeten har tagit upp Svensk stad som en aspekt i en större undersökning. Till dessa hör etnologen Anders Perlinges biografi över Börje Hanssen (1917-1979), *Åter till Österlen – en tidig mikrohistoria: agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av Anders Perlinge* (2010). Perlinges studie bygger till betydande del på en genomgång av det omfattande material som finns bevarat i Börje Hanssens arkiv vid Nordiska museet i Stockholm. Perlinge har utifrån detta studerat

⁷⁵ Sokratis Georgiadis, *Sigfried Giedion : An Intellectual Biography* (Edinburgh: 1993) och Buck-Morss, 1989.

⁷⁶ Se David Gaunt, 'Börje Hanssens betydelse för Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950-1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 25-33 och Tulla Grünberger, 'Arkivmaterial till Svensk stad', *ibid.*, s. 144-155. Grünbergers förteckning har även kommit till användning i mitt arbete då arkivmaterialet inte är förtecknat hos Nordiska museet.

⁷⁷ Anders Åman, 'Svensk stad 1950 till 1980', *ibid.*, s. 138-142.

KAPITEL 1 INLEDNING

Hanssens betydelse för och insatser i Svensk stad-projektet. Detta tillsammans med Perlinges undersökning rörande Hanssens övriga vetenskapliga produktion har fungerat som en kunskapsgrund att bygga vidare på samt även bidragit med kunskap om den samtida akademiska kontexten.

I avhandlingen *På stadens yta – Om historiceringen av Haga* (2006) berör bebyggelseantikvarien Ingrid Martins Holmberg Svensk stad i en diskussion om formeringen av akademisk forskning rörande stadslandskap och -miljöer och bidrar därmed med ett idéhistoriskt perspektiv på Svensk stad.⁷⁸

Konstvetaren Henrik Widmark behandlar Svensk stad-projektet i *Föreställningar om den urbana världen : identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903-1955* (2007). Widmark inkluderar arkivmaterial från Svensk stad-projektet samt material från diverse person- och institutionsarkiv i sin undersökning om såväl projektet som dess koppling till och betydelse för historieskrivningen över Helsingborgs och stadens identitetsproduktion.

Även Hayden diskuterar Svensk stad i ett avsnitt om Gregor Paulssons urbanforskning i *Gregor Paulsson och den konsthistoriska tolkningens problem* (1997).⁷⁹ Haydens avhandling har bidragit med perspektiv på hur Svensk stad förhåller sig till Gregor Paulssons vetenskapliga produktion som varit nyttiga för denna undersökning.

Gustavsson har i texten ”I utkanten av Svensk stad - Material och människor, arkiv och böcker” (2015) behandlat en del av det arkivmaterial från Svensk stad-projektet som framför allt rör Börje Hanssens undersökningar i Helsingborg.⁸⁰ Jag har även själv skrivit en kortare artikel, ”The Svensk stad (Swedish Town) Project – Architectural History in Action” (2016), om Svensk stad-projektets forskningspraktik och relation till samtida utveckling av professioner, forskning och lagstiftning rörande

⁷⁸ Ingrid Martins Holmberg, *På stadens yta : om historiceringen av Haga* (Göteborg: 2006), s. 232-234.

⁷⁹ Hayden (Pettersson), 1997.

⁸⁰ Gustavsson, 2015.

samhällsbyggandet.⁸¹ Flera av de aspekter som denna artikel behandlar kommer jag ta upp och fördjupa i de följande kapitlen.

Avgränsningar

Undersökningens material avgränsas enligt tre principer som följer de tre inriktningar som studien arbetar efter: receptionen, kartläggningen och tolkningen.

Det material som ligger till grund för den översiktliga kartläggningen av Svensk stads receptionshistoria inkluderar texter som innehåller kvalitativa omdömen om projektet i sig eller om dess betydelse för senare forskning. Här inkluderas texter från olika tidpunkter, från projektets samtid fram till idag. Jag har här valt att avgränsa undersökningen till vad som skrivits om Svensk stad och inte inkludera annat material som efter bearbetning skulle kunna säga något om hur Svensk stad kommit att användas i exempelvis undervisning, såsom litteraturlistor från högskole- och universitetskurser. Då syftet med denna del av undersökningen har varit att ge en översiktlig bild av Svensk stads receptionshistoria snarare än ett detaljstudium av vissa aspekter av denna, har jag här föredragit en generös princip, där alla slags kvalitativa uttalanden om Svensk stad inkluderas, för att åstadkomma ett brett urval.

Kartläggningen av projektet utgår från det material som direkt kan kopplas till det arbete som syftade till att ge ut bokverket Svensk stad. Detta material består alltså av materiella spår, inskriptioner för att tala med Latour, som kan beläggas som relaterade till Svensk stad-projektet och de nätverk som dess aktörer skapar i arbetet fram mot publikationen. Vid sidan av bokverket *Svensk stad* återfinns detta material främst i arkiven. Därtill finns även enstaka publicerade texter som är relaterade till Svensk stad-projektets arbete. Jag har här uteslutit intervjuer som väg till empiriskt material då det är synnerligen få av de som ingick i eller befann sig i närheten av projektet som är i livet och att det långa tidsperspektivet gör att det

⁸¹ Anders Dahlgren (2016b), 'The Svensk stad (Swedish town) project : architectural history in action', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 85 (1), s. 76-84.

skulle vara svårt att på denna väg få fram uppgifter som kan komplettera övrigt material.

Urvalsprincipen för den historiografiska tolkningen låter sig inte enkelt fångas i en stringent definition. Detta beror på att tolkningen överskrider den tolkade texten och sätter denna i samband med andra texter, skrivna vid andra tidpunkter, på andra platser och eventuellt av andra författare. Denna avgränsning vilar på forskarens (mitt) omdöme snarare än på en fastslagen regel, men detta slags avgränsning är samtidigt nödvändig för att kunna åstadkomma det slags historiografiska tolkning som jag eftersträvar.

Disposition av avhandlingen

Undersökningen inleds med ”Kapitel 2 – Perspektiv på Svensk stad” där jag tecknar en översiktlig bild av Svensk stad-projektet och dess receptionshistoria. Denna receptionshistoria bildar på så vis en fond som kommande delar av undersökningen kan speglas i. Kapitel 3 har titeln ”Projektet, publikationen och nätverket” och avser beskriva de nätverk som aktörerna skapade under arbetet fram mot publikationen och det arbete som utfördes för detta ändamål. Fokus är här främst riktat mot de praktiska och sociala aspekterna av Svensk stad-projektet. De vetenskapliga och vetenskapshistoriska aspekterna av Svensk stad behandlas senare i ”Kapitel 4 – Vetenskapliga perspektiv och angreppssätt inom Svensk stad-projektet” och ”Kapitel 5 – Svensk stad-projektets vägar till kunskap”. Kapitel 4, dit den tolkande historiografiska undersökningens tyngdpunkt är förlagd, är tematiskt strukturerad, utgående från centrala begrepp och teman som var verksamma inom projektet. Kapitel 5 innehåller ett antal närstudier av aspekter av det vetenskapliga arbetet inom Svensk stad-projektet, dess vägar till kunskap. Likt Kapitel 3 ligger undersökningen i Kapitel 5 nära aktörerna och deras konkreta arbete inom projektet, med den skillnaden att detta nu tolkas ur epistemologisk synvinkel. Kapitel 6 innehåller en avslutande diskussion om undersökningens resultat. Därefter följer en sammanfattning av avhandlingen på engelska.

Kapitel 2 Perspektiv på Svensk stad

Ett tioårigt projekt

Arbetet med Svensk stad påbörjades kring 1940 och var tänkt att resultera i en skrift som skulle publiceras år 1945 i samband med Svenska slöjdföreningens 100-årsjubileum. Jubileumsskriftens ursprungliga syfte var att skildra det århundrade då föreningen verkat, det vill säga 1800-talet och första hälften av 1900-talet.⁸² Projektet leddes av Gregor Paulsson som tidigare varit direktör för Slöjdföreningen och under 1940-talet blev dess ordförande. Paulsson hade även sedan 1934 innehaft professuren i konsthistoria vid Uppsala universitet.

Bokverket var från början tänkt att ha formen av en antologi, där en rad författare skulle behandla olika aspekter av den svenska konstindustrins och stadsmiljöns historia. Inledningsvis var Svensk stad inriktat mot konstindustrins historia, motiverat av projektets förbindelse med Slöjdföreningens jubileum, men i ett tidigt skede flyttades undersökningarnas fokus till stadsmiljöns historia och i synnerhet de omvälvningar som industrialiseringen av samhället innebar på detta område.⁸³ En tidig arbetstitel för projektet var "Svensk stadsmiljö under industrialism och folkstyre".⁸⁴ Variationer av denna arbetstitel användes ända in i slutskedet, men bokverket gavs huvudtiteln *Svensk stad*.

I det första skedet av projektet kontrakterades ett antal medarbetarna för olika uppgifter. Åren 1940 och 1941 gjordes några förstudier till projektet, bland annat seminarieuppsatser i anslutning till Paulssons högre seminarium vid Konsthistoriska institutionen.

⁸² Gregor Paulsson, "P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, 1940.

⁸³ Gregor Paulsson, "P.M. nr 2 ang. arbetet: "Den allmänna smaken under 1800-talet (21/5-1941)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, 1941a.

⁸⁴ Gregor Paulsson, "P.M. nr 3 angående S.S.F:s jubileumspublikation (6/6-1941)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, 1941b.

Under somrarna åren 1942 och 1943 genomfördes en betydande del av de fältundersökningar i ett flertal orter från Skåne till Lappland, som syftade till att skapa en empirisk bas för antologiförfattarnas undersökningar. År 1944 kontrakterades sedan de medarbetare som skulle skriva de olika bidragen till den tänkta antologin samt tre medarbetare kontrakterades för att tillsammans skriva fyra övergripande kapitel till verket.⁸⁵ Under denna tid tecknades även kontrakt om utgivning av verket mellan Slöjdföreningen och Albert Bonniers förlag AB.⁸⁶ Projektet finansierades till viss del av Slöjdföreningen samt av ekonomiska bidrag från ett flertal företag, privatpersoner och städer. Vid sidan av fältarbetarna och författarna till antologibidragen anlätades ytterligare några medarbetare, exempelvis redaktionssekreterare, maskinskriverskor och illustratörer. Alla förefaller dock inte ha varit avlönade inom projektet. Totalt sett var ett 20-tal personer engagerade i de vetenskapliga undersökningarna. De flesta var kopplade till Paulssons högre seminarium i konsthistoria, men det fanns även medarbetare med bakgrund i ämnen som folklivsforskning, ekonomisk historia, sociologi och arkitektur.

När Slöjdföreningens 100-årsjubileum år 1945 stod inför dörren, konstaterades inom projektet att det insamlade materialet var så brokigt, ofärdigt och stort att publicering under 1945 var praktiskt taget omöjlig. Många av antologibidragen låg visserligen färdiga men framförallt Paulsson ansåg att de i sin nuvarande form inte gjorde arbetet rättvisa. Paulsson övertygar Slöjdföreningen att skjuta upp publiceringen. Vidare beslutades det inom projektet att Paulsson och en ”inre grupp” av medarbetare ska omarbeta antologibidragen och det insamlade materialet till en sammanhängande skrift som skulle skildra ”den svenska stadsmiljöns historia” och industrialiseringens inverkan på denna.⁸⁷ Därefter följde en utdragen process av ständiga förseningar och framflyttade utgivningsdatum.

⁸⁵ "Kontrakt med medarbetare", "Sv. stad SSF", 501 I:1, GPS, UUB, 1942a.

⁸⁶ "Kontrakt mellan Slöjdföreningen och Bonniers" (16 maj 1944), "Jubileumsskriften. 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

⁸⁷ Gregor Paulsson, "Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)", "Sv. Miljö, SSF, redogörelser", 501 I:1, GPS, UUB, 1946.

Projektet kom slutligen att publiceras i två delar, del ett 1950 i två volymer och del två 1953, det vill säga drygt tio år efter att projektet startades. Som ensam författare till bokverket angavs Gregor Paulsson medan projektets medarbetare listas i förordet, med kortfattade uppgifter om deras arbetsinsats.

Förstaupplagan

Svensk stad kom alltså att publiceras i två delar. Första delen har undertiteln "Liv och stil i svenska städer under 1800-talet" och del II heter "Från bruksby till trädgårdsstad". Del I, som i enlighet med titeln handlar om 1800-talets svenska städer, inleds med en övergripande rubrik: "Det historiska arvet". Denna följs av fem avdelningar: "Den agrara köpstaden vid tiden för näringsfrihetens införande", "Handelskapitalismens stad", "Handelskapitalismens bostäder och hem", "Den fria industrialismens stad" och "Stadsgestalter under den tidiga industrialismen". De fyra första avdelningarna behandlar den svenska stadsmiljön i generella termer och blandar exempel från städer och samhällen spridda över hela Sveriges yta. Den sista avdelningen, "Stadsgestalter under den tidiga industrialismen", innehåller korta stadsmonografier över Helsingborg och Örebro i var sitt kapitel. Den monografiska behandlingen Helsingborg och Örebro har sin grund i ett tidigt intresse inom projektet för dessa städer vilket föranledde fältstudierna, men berodde även på att Helsingborgs och Örebros stadsfullmäktige samt ett antal företag med lokal förankring gett bidrag till projektet med löfte om att skriva om respektive stad.⁸⁸

⁸⁸ Se Gregor Paulsson, *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, Bd 1* (Stockholm: 1950a), s. xii och Sven Silow, 'Arbetets bakgrund och uppläggning', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 14-19. s. 14-15. Se även "Brev från Svenska Slöjdföreningen till Örebro stadsfullmäktige" (13 december 1945), "Bidrag 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH och "Utdrag ur protokoll, fört vid stadsfullmäktiges i Helsingborg sammanträde den 19 mars 1946", "Bidrag 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Förordet till *Svensk stad del I* innehåller en kortfattad historik över Slöjdföreningen samt en avgränsning av undersökningen till att omfatta de ”halvagrara köpstäderna”, ”produktionsorterna” och ”nybildningarnas – t.ex. stationssamhällenas utvecklingshistoria.”⁸⁹ Arbetets syfte beskrivs som att ”genom forskningar skapa en bild av den svenska miljön under det sekel då det moderna samhället tagit gestalt i vårt land.”⁹⁰ Undersökningens syfte preciseras till att studera städerna, dessa ”fält som får sin form av olika krafter i samverkan”, som helheter.⁹¹ Vidare konstateras, med referens till Max Weber och dennes ”typbegrepp”, att de krafter som inverkar på stadens form kan vara såväl generella, ”överallt verkande” och specifika, bestämda av särskilda ”förutsättningar”.⁹²

Dispositionen av del I beskrivs enligt följande:

Först ha de generella förändringarna hos staden under 1800-talet framställt. Därefter har den påverkan de haft på olika samhällstyper påvisats. Därvid ha av lämplighetsskäl de valda stadstyperna i ordets hävdvunna mening behandlats i omedelbar anslutning till de tre tidsskeden som kunnat urskiljas.⁹³

I stora drag genomförs detta i del I. Den kommande andra delen beskrivs här på följande vis:

Den andra delen skall dels behandla vad som här med ett sammanfattande namn kallats specialsamhällen, vilkas liv och form betingats av en dominerande verksamhet av ena eller andra slaget, dels de viktigaste av de generella företeelser som under 1900-talet övat sin inverkan på städerna och vilka under den hittills gångna delen av seklet visat en påfallande dominans över de partikulära företeelserna.⁹⁴

Det antyds alltså här att den andra delen skulle vara inriktad mot 1900-talets svenska stadsmiljö och på så vis bilda övergången mellan den historiska undersökningen i del I och den samtida stadsmiljön. Så blev inte fallet. Den andra delen innehåller inte någon

⁸⁹ Paulsson, 1950a, s. vi-vii.

⁹⁰ Ibid., s. vi.

⁹¹ Ibid., s. vii.

⁹² Ibid., s. viii.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

övergripande rubrik som skulle kunna fungera som en uppföljning till den första delens övergripande tematik: "Det historiska arvet". I stället är avdelningarna i Svensk stads andra del att, typografiskt och innehållsmässigt, betrakta som en fortsättning under temat "Det historiska arvet". Den andra delens tre avdelningar är: "Estetiska miljöideal", "Flykten ur stenstaden. Kompensationsmiljö" och "Industrialismens nya samhällen". Den första avdelningen är en idéhistorisk genomgång av strömningar i 1800-talets och det tidiga 1900-talets syn på arkitektur och inredning. Den andra avdelningen handlar om fritidens och rekreationens miljöer samt de bostadsområden som skapades utanför den traditionella staden ("stenstaden"). I den tredje avdelningen behandlas ett antal städer och samhällen såsom Jonsered, Staffanstorps och Åtvidaberg i separata stadsmonografiska kapitel. Några av dessa fanns på ett tidigt stadium med i fältundersökningarna medan andra tillkommit senare. Vissa var även, likt Helsingborg och Örebro, motiverade utifrån finansiering, till exempel Åtvidaberg. Den andra delen av bokverket kom inte att uteslutande handla om 1900-talet som det vid en tidpunkt var tänkt. En betydande del av den andra delens två första avdelningar och stadsmonografierna handlar om 1800-talet. Däremot finns några av samtidens frågeställningar inom samhällsbyggandet närvarande inom och i anslutning till projektet. Detta kommer följande kapitel att återkomma till.

Det var dock inte endast inriktningen av del II som kom att förändras. I förordet till del I skriver Paulsson att arbetets källor ska redovisas "på annat ställe i samband med en framställning av det komplex av metodologiska problem som 'vetenskapen om staden' bildar."⁹⁵ Denna tanke fullföljdes inte utan den andra delen, som publicerades tre år efter del I, kom inte att innehålla någon redovisning av källor eller metod. Den andra och avslutande delen kom heller inte att innehålla någon sammanfattande diskussion som knyter ihop de olika avdelningarnas undersökningar och ger den "helhetsbild" som undersökningen enligt första delens förord

⁹⁵ Ibid., s. ix.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

syftade till.⁹⁶ I stället slutar publikationen abrupt efter samhällsmonografin över Åtvidaberg och det överlämnas åt läsaren dra slutsatserna av undersökningarna och själv skapa helhetsbilden. Att bokverket inte var tänkt att avslutas på detta sätt framgår av en uppgift från Paulsson från år 1950 om att monografierna av specialsamhällena i del II skulle följas av ett par kapitel om 1900-talets Helsingborg och Örebro.⁹⁷

1970-talets omtryckningar och *Perspektiv på Svensk stad*

Svensk stad kom senare att ges ut i en andra och tredje upplaga 1972 och 1976 på förlaget Studentlitteratur, med ekonomiskt stöd från Universitetskanslersämbetet. Denna andra upplaga var innehållsmässigt identisk med den första vad gäller inlagans innehåll och sidnumreringen. Däremot var formatet på den nya upplagan mindre, samtidigt som skalan på text och bild bibehölls, vilket gjorde att bokens sidor fick en mer kompakt layout med mindre marginaler. De ändringar som gjordes bestod i att kartbilagorna ströks, färgbilderna utgick samt att förordet skrevs om. Att bilagorna inte togs med kan ses som en ekonomisk prioritering men kan även tolkas som att dess betydelse för det vetenskapliga argumentet nu inte betraktades som avgörande.

Att *Svensk stad* gavs ut i nya upplagor är en indikation på att det under 1970-talet fanns ett stort intresse för bokverket. År 1980 arrangerade Ingrid Hammarström och Thomas Hall en konferens om Svensk stad som samlade ett 270-tal deltagare. Bland dessa återfanns förutom konstvetare även etnologer, kulturgeografer, arkitekter, bebyggelseantikvarier och sociologer. Konferensens paper, varav flertalet finns publicerade i en skrift med titeln *Perspektiv på Svensk stad – staden som forskningsobjekt 1950-1980* (1981),

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Detta motiverar Paulsson med att ”man genom den föregående framställningen fått en uppfattning av alla de specialsamhällena respektive komplementsamhällena till den gamla staden som uppstått genom industrialismen och då man lättare kan ge en bild av den nya stadsgestalten sedan man känner till alla dessa.” Brev från Paulsson till Ingrid Johansson (30/9-1950), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1 GPS, UUB.

innehöll både vittnesmål från projektet, reflektioner över dess förtjänster samt dess relevans för samtida stadshistorisk forskning. De perspektiv på Svensk stad som här framlades utgår primärt ifrån bokverket *Svensk stad* som därmed fungerar som förmedlande medium mellan projekt och läsare.⁹⁸ Det samma gäller receptionen generellt.

Perspektiv på Svensk stad

Ett av mina argument för att välja Svensk stad som avhandlingsämne är att jag upplevde att det inom konstvetenskapen och närliggande ämnen finns en relativt väl etablerad uppfattning om vilket slags projekt Svensk stad var och vilken betydelse det haft för senare forskning. Många verkar vara överens om att Svensk stad är unikt och betydelsefullt, men hur och på vilket sätt det är unikt och betydelsefullt har inte varit lika lätt att reda ut. Detta beror på att åsikterna ibland går isär, men även på att detaljkunskaperna om projektet i många fall inte är tillräckliga för att kunna precisera dessa uttalanden. För att få en överblick över hur *Svensk stad* mottagits, den diskurs som ledde mig till projektet, kommer jag här i början av undersökningen göra en översiktlig kartläggning av receptionen av *Svensk stad*. Jag kommer här att inrikta kartläggningen mot *regelbundenheter*, teman som återkommer, i diskursen om Svensk stad.⁹⁹ De uttalanden som jag framförallt inriktar undersökningen mot är sådana som antingen försöker karaktärisera projektet eller som uttalar sig om projektets eventuella betydelse för och inflytande på senare forskning. Ett kriterium för de uttalanden som inkluderas i denna kartläggning är att de explicit ska hänvisa till *Svensk stad*, med andra ord det slags uttalanden som diskursteoretikern Norman Fairclough kallat ”manifest intertextualitet”.¹⁰⁰

Då syftet med denna kartläggning är att skapa en överblick över Svensk stads reception och identifiera återkommande teman kommer jag inte att göra någon ansats att tolka de enskilda uttalandena, vilket faller utanför avhandlingens syfte. Kartläggningen

⁹⁸ Benjamin, 1996 [1928], s. 336.

⁹⁹ Jfr Tournikiotis, 1999, s. 17.

¹⁰⁰ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change* (Cambridge: 1992), s. 117-118.

stannar vid språket yta och studerar vilka ord som används för att karaktärisera Svensk stad och vilken vetenskapshistorisk betydelse projektet tillskrivs. Teoretiskt sett kan denna språkliga yta betraktas som ett ytterligare lager i Svensk stad-projektets palimpsestiska struktur, ett lager som är tidsmässigt skilt från projektet då dessa uttalanden görs efter det att projektet är avslutat. Recensionerna av verkets första del utgör här ett undantag då de uttalades före publiceringen av del II vilket gör att det endast är i detta fall som det skulle vara möjligt att tala om ett utbyte mellan projekt och reception.

De texter som jag har inkluderat i undersökningen av Svensk stad-projektets reception är framförallt recensioner av bokverket, publicerade i dags- och fackpress samt vetenskapliga arbeten som på olika sätt nämner Svensk stad. Därtill finns även en kategori texter som kommenterar Svensk stad, främst historiografiska undersökningar eller översikter. En central position i receptionen intar de texter som publicerades i antologin *Perspektiv på Svensk stad – staden som forskningsobjekt 1950 1980 – en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (1981).¹⁰¹ Antologin inkluderar presentationer, inlägg, enkätundersökningar och arkivstudier som gjordes i samband med denna konferens. Konferensen samlade ”drygt 270 deltagare, representerande samtliga universitet och praktiskt taget alla institutioner och organ engagerade i bebyggelseforskning och bebyggelsevård i Sverige.”¹⁰² I antologin återfinns vittnesmål om arbetet med Svensk stad från projektmedlemmar såsom Sven Silow och Marita Lindgren-Fridell samt kommentarer om projektet utifrån ett samtida perspektiv. I och med att *Perspektiv på Svensk stad* är den enda större och systematiska behandlingen av Svensk stad-projektet intar denna publikation en särställning i receptionen och har förmodligen varit synnerligen betydelsefull för spridningen av kunskap om Svensk stad. Jag har valt att hämta rubriken till detta kapitel från antologin *Perspektiv på Svensk stad* just för att det är den roll som receptionen

¹⁰¹ Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm 1981b).

¹⁰² Hall & Hammarström, 1981a, s. 6.

spelar i min undersökning, olika försök att betrakta Svensk stad från avstånd och skapa ett ytterligare lager av läsningar som läggs till projektets palimpsestiska struktur och den tradition som projektet är en del av och inverkar på. Detta lager intar inte en central del av avhandlingens undersökning, utan kartlägger den diskurs som lett mig till avhandlingens ämnesval.

Svensk stad – ett pionjärverk

Bland utsagor om Svensk stad är förekomsten av ord som ”pionjärverk” och ”pionjärbete” frekvent återkommande och ibland sammankopplas de även med ord som ”unik”.¹⁰³ Detta är genomgående för hela Svensk stads receptions historia, från det tidiga 1950-talets recensioner till historiografiska retrospektiv från 2000-talet. Konsthistorikern Hans Wählin (sign. H. W-n.) beskriver i Nerikes allehanda år 1953 Svensk stad som ”den monumentalaste, i många hänseenden märkligaste konsthistoria, som hittills skrivits på svenskt språk”.¹⁰⁴ Detta sätt att karaktärisera Svensk stad återkommer sedan hos flera författare i antologin *Perspektiv på Svensk stad* (1981).¹⁰⁵ Även Silow anknyter till pionjärmetaforiken i sin

¹⁰³ Att vara ett pionjärverk är inte ekvivalent med att vara ett helt och hållet unikt verk. Det kan exempelvis vara vissa aspekter av verket som tillskrivs pionjärstatus. I receptionen tillskrivs *Svensk stad* olika grad av unicitet i sin egenskap av att vara ett pionjärverk (i de fall det sågs vara ett pionjärverk vill säga).

¹⁰⁴ Hans (H. W-N.) Wählin (1953), 'Tätortsantropologi', Nerikes Allehanda, (27 oktober). Caldenby har beskrivit Svensk stad som ”monumental”. Caldenby, 2008, s. 84. Andra recensioner som beskriver Svensk stad i likartade termer är Harald (Schr) Schiller (1950), 'Liv och stil i svensk stad', Sydsvenska dagbladet, (14 oktober), Teddy Brunius (1950), 'Stadskultur', Upsala Nya Tidning, (19 oktober), (Okänd Sign.) V-Dal (1954), 'Kulturhistoriskt pionjärbete', Arbetaren, (8 januari), Alf Liedholm (1953), 'Svensk stad - Från burksby till trädgårdsstad', Form : Svenska slöjdföreningens tidskrift, (7), s. 170-173, s. 173 samt Gotthard Johansson (1950), 'Svensk stadskultur under 1800-talet', Svenska dagbladet, (22 september). Se även Gotthard Johansson (1957), 'Järnvägens samhälle', ibid. (16 februari).

¹⁰⁵ Se t.ex. Hall & Hammarström, 1981a, s. 5 och 9 och Bo Öhngren, 'Ett experiment i historisk antropologi?', ibid., s. 54-59. s. 54. I sin avhandling från år 1980 skriver Göran Gelotte att *Svensk stad* är ”[d]en självklara utgångspunkten för svensk stadsbyggnadshistorisk forskning”. Gelotte fortsätter: “*Svensk stad* är fortfarande ett unikum i svensk stadsmiljöforskning. På senare år har det dock kommit några stadsbyggnadsmonografier som i dess efterföljd behandlar enstaka

skildring av arbetet inom projektet: ”Arbetet var ett äventyr genom att vi visste att det var en delvis ganska okänd mark vi beträdde – i alla fall beträdde vi den med nya skor.”¹⁰⁶ Den enda bland författarna till antologin som framstår som kritisk till att benämna Svensk stad som ett särpräglat pionjärverk är arkitekturhistorikern Göran Lindahl som i sitt bidrag framhåller att Svensk stad är en del av en etablerad vetenskaplig tradition, men att det finns unika inslag i arbetet såsom dess tillämpning av funktionsanalyser på historiskt material.¹⁰⁷

Pionjärmetaforen återkommer sedan i konstvetaren Hans Haydens avhandling *Gregor Paulsson och den konsthistoriska tolkningens metod* där han tillskriver Svensk stad-projektet en ”pionjärkaraktär”, bebyggelseantikvariern Ingrid Martins Holmberg benämner i sin avhandling Svensk stad som ett ”pionjärarbete” och konstvetaren Thomas Hall tar i en text från 2008 upp Svensk stad under rubriken ”Arkitekturhistoriens pionjärer”.¹⁰⁸ Hall är även den som kanske tydligast och med mest emfas lyfter fram Svensk stad som ett ojämförligt verk i den svenska arkitekturhistorien. I inledningen till antologin *Den svenska staden* (1997) beskriver han arbetet som “den märkligaste satsningen i 1900-talets stadsbyggnadshistoriska forskning” och att publikationen är “unik i en rad hänseenden”.¹⁰⁹ Enligt Hall är det arbetets tvärvetenskaplighet, att 1800-talet studeras, “inriktningen på den anonyma massbebyggelsen” samt “intresset för hur stadsmiljön fungerade och upplevs” som är det unika med Svensk stad.¹¹⁰ Hall går så långt som att hävda att ”[a]llt detta var nytt när *Svensk stad* publicerades - inte bara i Sverige.”¹¹¹ Gemensamt för dessa uttalanden är att de skriver fram Svensk stad

städers bebyggelsehistoria.”. Se Göran Gelotte, *Stadsplaner och bebyggelsetyper i Södertälje intill år 1910* (Stockholm: 1980), s. 7.

¹⁰⁶ Silow, 1981, s. 18.

¹⁰⁷ Göran Lindahl, 'Svensk stad ur dagens perspektiv', *ibid.*, s. 46-50. s. 47-48.

¹⁰⁸ Hayden (Pettersson), 1997, s. 190, Holmberg, 2006, s. 232 och Hall, 2008a, s. 5.

¹⁰⁹ Thomas Hall & Katarina Dunér, *Den svenska staden : planering och gestaltning - från medeltid till industrialism* (Stockholm: 1997), s. 9.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*

som ett nydanande projekt. De uttalanden som försöker sätta fingret på vad som är karaktäristiskt för Svensk stad kan ordnas efter fyra teman: tvärvetenskaplighet, grupparbete, utvidgning av konstvetenskapen och 1800-talet som forskningsobjekt.

Tvärvetenskap och grupparbete

Svensk stad uppfattas genomgående som ett tvärvetenskapligt projekt. Det tvärvetenskapliga anspråket finns även tydligt uttalat i bokverket. I inledningen till förstaupplagan av Svensk stad framhåller Paulsson att arbetet till sin karaktär inte är ”skråmässigt konsthistorisk”.¹¹² Enligt Paulsson kan uppgiften att studera stadsmiljön i sin helhet inte utföras inom ramen för någon av de då existerande akademiska disciplinerna, utan han ansåg att ett samarbete över ämnesgränserna var nödvändigt. Just denna aspekt, att Svensk stad var ett projekt som byggde på ett överskridande av ämnesgränser var det många författare som tog fasta på.

Även detta tema i Svensk stads reception etableras redan i de första recensionerna. Kulturgeografen Gerd Enequist skriver exempelvis att ”[m]an finner sida vid sida med de konsthistoriska övervägandena synpunkter och problemställningar från etnologi, sociologi, geografi och inte minst samhällsplanering.”¹¹³ Andra discipliner som nämns i samband med Svensk stad är kulturhistoria, fältsociologi, socialantropologi, socialekologi och ”urban vetenskap”.¹¹⁴ I princip alla författare som benämner Svensk stad som tvärvetenskapligt vidhåller att arbetet hade sin grund i ett intresse för historiska stadsmiljöer.¹¹⁵ Bland dessa betonar Hall &

¹¹² Paulsson, 1950a, s. viii.

¹¹³ Gerd Enequist (1954), 'Recension av Svensk stad', *Rig*, 37 (1), 29-31, s. 29. Ytterligare recensioner som lyfter fram Svensk stads tvärvetenskaplighet är: Johansson, 1950, Schiller, 1950 och Sven Sandström (1953), 'Svensk stad', *Arbetet*, (15 september 1953).

¹¹⁴ Se V-Dal, 1954, Teddy Brunius (1953), 'Urban vetenskap', *Upsala Nya Tidning*, (26 september) och Henrik Widmark, *Föreställningar om den urbana världen : identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903-1955* (Uppsala: 2007), s. 191-192.

¹¹⁵ Till dessa hör Göran Lindahl (1975), 'Gregor Paulsson ser tillbaka', *Svenska dagbladet*, (12 februari), Gotthard Johansson (1950), 'Svensk stadskultur under 1800-talet', *ibid.* (22 september), Maths Isacson & Helene Sjunnesson, 'Inspiratör

Hammarström samt konstvetaren Anders Åman att just tvärvetenskapligheten är en av Svensk stads främsta förtjänster och ”viktigaste arv”.¹¹⁶

Hos några författare framstår det som en logisk nödvändighet att det breda intresset för stadsmiljön fordrar ett tvärvetenskapligt förhållningssätt och att detta i sin tur motiverar ett grupparbete för att mäka med att utifrån olika vetenskapliga kompetenser behandla det stora material som en dylik studie samlar. Paulsson och arkitekten Boris Schönbeck framhåller just att den stora empirin leder till ett behov av att arbeta i lag, medan Hayden och konsthistorikern Sven Sandström betonar att samarbetet mellan personer från olika discipliner är nödvändigt för att täcka in de vetenskapliga kompetenser som behövs.¹¹⁷ Den enda som ifrågasätter i vilken mån Svensk stad kan betraktas som ett grupparbete är Marita Lindgren-Fridell som menar att det inte var ett stort ”teamwork” utan att de flesta författare arbetade på egen hand, visserligen efter en uppgjord plan, men att det i slutändan var den inre kretsens angelägenhet att färdigställa monografin.¹¹⁸

med tidig blick för industrilandskap', (72, 2016), s. 38-55. s. 38-39, Silow, 1981, s. 14, Bo E. Karlson, *Bebyggelse i Jönköping 1612-1870 : offentliga institutioner* (Jönköping: 1984), s. 6, Boris Schönbeck, 'En ny Svensk stad? Reflektioner med utgångspunkt från Helsingborg', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 101-117. s. 103, Boris Schönbeck, *Arkitekturutvecklingen i vetenskapernas värld : idéhistoriska och kunskapsteoretiska studier* (Göteborg: 1973), s. VI: 31 och Birgitta Svensson & Janken Myrdal, 'Börje Hanssen - gränsgångare och nyskapande klassiker : ett företal', *Åter till Österlen : en tidig mikrohistoria : agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av Anders Perlinge* (Stockholm, 2010), s. 7-9. s. 7.

¹¹⁶ Hall & Hammarström, 1981a, s. 10 och Anders Åman, 'Svensk stad 1950 till 1980', *ibid.*, s. 138-142. s. 141.

¹¹⁷ Gregor Paulsson, *Upplevt* (Stockholm: 1974), s. 165, Schönbeck, 1981, s. 102-103, Hayden (Pettersson), 1997, s. 190 och Sandström, 1953 Även hos Liedholm förstås grupparbetet som nödvändigt utifrån arbetets omfattning. Se Liedholm, 1953, s. 172.

¹¹⁸ Marita Lindgren-Fridell, 'Minnen från arbetet med Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra*

Överlag är dock uppfattningen om att Svensk stad-projektets organisering som tvärvetenskapligt grupparbete var nydanande allmänt förekommande i receptionen.

Utvidgning av konsthistorieämnet

Att ett arbete som Svensk stad har en tydlig tvärvetenskaplig karaktär kan förstås på två olika sätt: dels att de konsthistoriska perspektiven möter och samspelar med perspektiv från andra discipliner, dels att det tvärvetenskapliga perspektivet utvidgar det konsthistoriska. I receptionen spelar det senare en viktig roll. Det tvärvetenskapliga arbetet i Svensk stad beskrivs, särskilt i några av de tidiga kommentarerna till projektet, som en utvidgning av konsthistorieämnet.¹¹⁹ Ett flertal författare påpekar att det i fallet Svensk stad handlar om en kombination av konsthistoriska perspektiv och exempelvis kulturhistoriska, sociala, ekonomiska, funktionella och samhällsvetenskapliga perspektiv, dock inom ramen för ämnet.¹²⁰ Konstvetaren Henrik Widmark har beskrivit det som att Svensk stad ”kom på sikt att förändra förutsättningarna för

åren (Stockholm, 1981), s. 20-24. s. 21. En likartad uppfattning om projektet som grupparbete eller teamwork ger konsthistorikerna Erik André, Brynolf Hellner, Emmy Holmgren, Thomas Paulsson, Thord Plænge Jacobson, Mats Rehnberg och Bo Lagercrantz uttryck för i sina svar till den enkät som skickades ut till medarbetare i Svensk stad inför konferensen om projektet år 1980. Se Hall & Hammarström (red.), 1981b, s. 34-44.

¹¹⁹ Detta synsätt förekommer i Johansson, 1950, Åke Meyerson (1950), '1800-talets stadsmiljö', Morgontidningen, (30 september) och Åke Meyerson (1953), 'Moraliska esteter', Morgontidningen, (25 oktober).

¹²⁰ Se Lasse Brunnström, *Svensk industridesign : en 1900-talshistoria* (Stockholm: 2004), s. 172, Karin Eriksson, *Studier i Umeå stads byggnadshistoria från 1621 till omkring 1895* (Umeå: 1975) <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-40497>>, s. 11, Lars Stackell, 'Några synpunkter på Svensk stad som konstvetenskaplig inspirationskälla', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 72-76. s. 74-75 och Erik Nordin, 'Den nordiska trästaden och dess förhistoria : några minnen och anteckningar', (72, 2016), s. 70-83. s. 78.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

såväl svensk konsthistoria som svensk kulturmiljövärd”.¹²¹ Ett flertal författare framhåller i linje med detta att Svensk stads okonventionella sätt att ta sig an stadsmiljöer, byggnader och inredning, som traditionellt sett har tillhört konsthistoriens empiriska bas, bidrog till att omdefiniera såväl konst- som arkitekturhistorieämnet. Flertalet författare drar dessutom kopplingar mellan Svensk stads forskningsinriktning och ämnets ”nyordning” år 1969 vilken bland annat innebar att ämnet bytte namn från konsthistoria till konstvetenskap samt att den alternativa grundkursen AB2 inrättades.¹²² Kursen AB2 sträckte sig över två terminer och var tillskillnad från tidigare grundkurser främst inriktad mot 1800- och 1900-talen och där ”[b]ildkonst och arkitektur studerades på lika villkor och särskilda kurser ägnades åt teman som konstsociologi, konstpsykologi, konst och samhälle” samt ”konstpedagogik och konstkritik”.¹²³ Åman har beskrivit detta som en perspektivförskjutning inom konsthistorieämnet, som Svensk stad bidrog till: ”det var inte längre stilen som stod i centrum utan funktionen, inte fasaderna utan byggnadstyperna, inte den enskilda byggnaden lika mycket som bebyggelsen i dess helhet.”¹²⁴

1800-talet som forskningsobjekt

En annan aspekt av denna perspektivförskjutning inom konsthistorieämnet som Svensk stad enligt många influerade är att 1800-talets konst och arkitektur nu gjordes till

¹²¹ Widmark, 2007, s. 190. En liknande ståndpunkt intar Åman, se Anders Åman (2008), 'Arkitekturhistoria : från Sigurd Curman 1908 till idag', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 77 (1-2), s. 15-21, s. 17.

¹²² Carl Erik Bergold, *Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950 : en aspekt på folkbemmets framväxt* (Stockholm: 1985), s. 10, Schönbeck, 1981, s. 101 och Åman, 2008, s. 17. Konstvetaren Fredrik Krohn Andersson drar kopplingar mellan Svensk stad och den 1978 etablerade utbildningen ”Bebyggelseantikvarisk linje” vid Göteborgs universitet som tog utgångspunkt i etnologin och konstvetenskapen. Fredrik Krohn Andersson (2015), 'The Advantage and Disadvantage of Architectural History in the Age of History of Built Environment', *Konsthistorisk tidskrift/ Journal of Art History*, 85 (1), s. 85-96, s. 91.

¹²³ Åman, 2000, s. 213.

¹²⁴ Åman, 2008, s. 17.

”undersökningsobjekt”.¹²⁵ Hayden hävdar att Svensk stads fokusering på ”1800-talets formvärld” bidrar till projektets ”pionjärkaraktär”.¹²⁶ Men visst hade 1800-talet studerats före Svensk stad, exempelvis av konsthistorikern Ragnar Josephson i sitt arbete *Svensk 1800-talsarkitektur : en konturteckning* (1922).¹²⁷ I sin recension av förstaupplagan av Svensk stad nämner Gotthard Johansson just Josephson och dennes avhandling *Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800* (1918) som kontrast till det slags studie som Paulsson et al. företagit sig:

De forskare, främst konsthistoriker, som sysselsatt sig med denna yttre stadsgestalt, stadsbyggnad och arkitektur, ha å sin sida tolkat den ensidigt formalistiskt i anslutning till den uppfattning, som i seklets begynnelse grundlades av män som Camillo Sitte och A. E. Brinkmann, ”staden som konstverk”. Typiskt är, att Ragnar Josephson i sin avhandling från 1918 om stadsbyggnadskonsten i Stockholm knappast med ett ord berör den befolkningsutveckling och sociala strukturförändring, som bildar själva utgångspunkten för stormaktstidens omdaning av huvudstaden.¹²⁸

Därtill framhåller Johansson att det perspektiv som Svensk stad arbetar med även leder till en nydanande omtolkning av ”1800-talets stilecklekticism”, vilket även det får ses som en polemik mot Josephsons studier. Johansson lyfter vidare fram att detta är ett genomgående drag i Gregor Paulssons forskargärning och att han ”bekämpat den formalestetiska synpunkten på konsten och betraktat denna som en samhällsföreteelse”.¹²⁹ Johanssons sammankoppling mellan Svensk stad och Gregor Paulssons forskargärning för oss in på nästa tema, nämligen hur vissa medarbetare i Svensk stad-projektet givits en central position i läsningarna av verket.

¹²⁵ Thomas Hall *ibid.* 'Arkitekturhistorisk forskning – igår, idag, imorgon', s. 1-14, s. 5.

¹²⁶ Hayden (Pettersson), 1997, s. 190.

¹²⁷ Se Ragnar Josephson, *Svensk 1800-talsarkitektur : en konturteckning* (Göteborg: 1982 [1922]).

¹²⁸ Johansson, 1950.

¹²⁹ *Ibid.*

Svensk stad – pionjärens verk

Att Paulssons person har en framskjuten position i receptionen av Svensk stad följer delvis av att han står som ensam huvudförfattare till bokverket. Att övriga projektmedlemmar räknas upp i förordet ger givetvis en bild av att han inte ensam skrev verket, men symbolvärdet i att endast Paulssons namn står på omslaget är svårt att överbygga. Därtill utgör Paulsson den vetenskapshistoriskt sett förmodligen mest kände personen av de som arbetade med Svensk stad. Följaktligen finns det en rad texter som just omtalar Svensk stad som i huvudsak Paulssons projekt och sammankopplar läsningen av Svensk stad med Paulssons övriga produktion.¹³⁰ Hayden framhåller å ena sidan att Svensk stad inte ska betraktas som Paulssons verk utan att han fungerade som “initiativtagare, idégivare och huvudredaktör.”¹³¹ Å andra sidan analyserar Hayden det genomgående som Paulssons verk och sätter det i samband med Paulsson övriga produktion. På ett ställe nämner Hayden dock Börje Hanssens betydelse för projektet som “den inflytelserikaste” medarbetaren.¹³²

Vid sidan av Paulsson är det just Hanssen som lyfts fram i läsningarna av Svensk stad.¹³³ I några läsningar framstår Hanssen som den person som hade mest inflytande över Svensk stad-projektet vad gäller arbetets uppläggning, genomförande och slutgiltig framställning.¹³⁴ Etnologen Anders Perlinge har framhållit

¹³⁰ Brunius, 1950, Johansson, 1950, Meyerson, 1950, Lennart Améen, 'Rumslig analys och systematisering i Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 60-64, Anders Clason, 'Lewis Mumford och Svensk stad', *ibid.*, s. 130-135 och Caldenby, 2008, s. 83-84.

¹³¹ Hayden (Pettersson), 1997, s. 186.

¹³² *Ibid.*, s. 187.

¹³³ Detta görs bl.a. av Brunius, 1953, Wählin, 1953 och Fredric Bedoire, 'Fysisk form - social struktur', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 127-128. s. 127.

¹³⁴ Två författare som särskilt betonar Hanssens inflytande är Bo Öhngren, 'Ett experiment i historisk antropologi?', *ibid.*, s. 54-59. s. 54 och David Gaunt, 'Börje Hanssens betydelse för Svensk stad', *ibid.*, s. 25-33.

att det huvudsakligen var Paulsson och Hanssen som bestämde arbetets inriktning och att det ”möjligen” var Hanssen som stod för de ”teoretiska och metodiska angreppssätten” samt att åtminstone en tredjedel av bokverket författats av Hanssen.¹³⁵ Enstaka texter tar upp andra medarbetares insatser, däribland filosofen och konsthistorikern Teddy Brunius och museimannen Åke Meyerson som lyfter fram Per Palme och arkitekturhistorikern Björn Linn som nämner Elias Cornell.¹³⁶ Vidare tar Silow, konstvetaren Carl Erik Bergold och arkitekten John Sjöström upp Ingrid Johansson som en betydelsefull medarbetare och de två senare lyfter även fram hennes senare publicerade arbete *Ombyggnad* (1955), författad tillsammans med arkitekten Olof Thunström, som en vidareutveckling av några teman från Svensk stad-projektet.¹³⁷ Vilka personer som omnämns i samband med Svensk stad har givetvis med författarens intresse och förförståelse att göra, men det framgår tydligt att förståelsen av Svensk stad ofta hänger ihop med vilken eller vilka personer som lyfts fram i läsningen av projektet.

Vetenskapshistoriska avtryck

I och med att vissa personer, som deltog i Svensk stad, har kommit att betraktas som inflytelserika inom olika akademiska fält har verket tagits upp i ett antal historiografiska undersökningar, inte minst de som behandlar Paulsson och Hanssen. Därmed har verket kommit att bli en del av vad som skulle kunna betraktas som disciplinära kanon. I receptionen av *Svensk stad* återfinns ett ytterligare mönster i hur Svensk stad-projektets vetenskapshistoriska avtryck formuleras.

¹³⁵ Anders Perlinge, 'Börje Hanssen på det akademiska aktivitetsfältet', i Anders Perlinge (red.), *Åter till Österlen : en tidig mikrohistoria : agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av Anders Perlinge* (Stockholm, 2010), 19-100. s. 24-25.

¹³⁶ Brunius, 1953, Meyerson, 1953 och Björn Linn, 'Svensk stad - en sprängbräda?', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 118-122. s. 121.

¹³⁷ Sven Silow, 'Arbetets bakgrund och uppläggning', *ibid.*, s. 14-19. s. 17, Bergold, 1985, s. 24 och 29 samt John Sjöström, 'Svensk stad och planeringsuppgiftens förändring', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 123-126. s. 124-125.

Det handlar om att först konstatera att bokverket inte innehåller vetenskaplig formalia – källhänvisningar, metodredovisning, litteraturförteckning, etcetera.¹³⁸ I anslutning till detta framhålls även ofta att det inte finns något avslutande sammanfattande avsnitt i publikationen som knyter ihop undersökningen.¹³⁹ Därefter konstateras att Svensk stad på grund av detta har varit svår att direkt bygga vidare på, utan snarare, tack vare de många uppslagen och den storartade ansatsen, har verkat som en viktig inspirationskälla för senare forskning.¹⁴⁰ Åman har sammanfattat detta som att det är vanligt att Svensk stad “apostroferas i förord och inledningskapitel, men det är ovanligt att det återfinns i notapparaten.”¹⁴¹ Åman hävdar i ett annat sammanhang att “[a]v de 44 arkitekturhistoriska avhandlingar som under 1970- och 80-talen lades fram vid de konstvetenskapliga institutionerna fanns det en tydlig inspiration från Svensk stad i åtminstone hälften.”¹⁴² Hur väl denna siffra stämmer är en öppen fråga, men faktum är att ett flertal arbeten från 1970- och 1980-talen nämner Svensk stad som utgångspunkt eller inspirationskälla. De flesta är skrivna inom ämnet konstvetenskap men det finns även exempel från etnologi och kulturgeografi.¹⁴³ I

¹³⁸ Se exempelvis Sven Silow, 'Arbetets bakgrund och uppläggning', *ibid.*, s. 14-19. s. 18, Anders Åman, 'Svensk stad 1950 till 1980', *ibid.*, s. 138-142. s. 142, Brunius, 1953 och Perlinge, 2010, s. 24.

¹³⁹ Se Sandström, 1953, Brunius, 1953, Öhngren, 1981, s. 58, Anders Clason, 'Lewis Mumford och Svensk stad', *ibid.*, s. 130-135. s. 131, Boris Schönbeck, 'En ny Svensk stad? Reflektioner med utgångspunkt från Helsingborg', *ibid.*, s. 101-117. s. 102 och Schönbeck, 1973, s. VI: 31.

¹⁴⁰ Detta slags uttalanden om Svensk stad-projektet återfinns i Hall, 2008a, s. 5, Emilie Karlsmo & Eva Löfgren (2016), 'Historiography of Swedish Building Types', 85 (1), s. 8-28, s. 18, Lindgren-Fridell, 1981, s. 24, Jan-Bertil Schnell, 'Svensk stad och Sundsvall', *ibid.*, s. 87-94. s. 90 och Widmark, 2007, s. 244-245 (not 111).

¹⁴¹ Åman, 1981, s. 142.

¹⁴² Åman, 2008, s. 17.

¹⁴³ Däribland Lars Stackell, *Den svenska västkustens havsbadort : en miljöstudie* (Göteborg: 1974), s. 17, Gelotte, 1980, s. 7, Eriksson, 1975, s. 11, Karlson, 1984, s. 6, Henrik O. Andersson & Fredric Bedoire, *Bankebyggande i Sverige* (Stockholm: 1981), s. 9-10, Lasse Brunnström, *Kiruna - ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige. D. 1, En bebyggelsehistorisk studie av anläggningskedet fram till 1910* (Umeå: 1981), s. 12, Anders Åman, *Om den offentliga vården : byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen : en arkitekturhistorisk undersökning* (Stockholm: 1976), s. 9, Lennart Améen, *Stadsbebyggelse och domänstruktur : svenska stadsutveckling i relation till*

några arbeten såsom konstvetaren Lars Stackells *Den svenska västkustens havsbadort : en miljöstudie* (1974) och kulturgeografen Lennart Améens *Stadsbebyggelse och domänstruktur : svensk stadsutveckling i relation till ägoförhållanden och administrativa gränser* (1964) skrivs Svensk stad även fram som ett teoretiskt och metodologiskt stöd i undersökning.¹⁴⁴ Det finns även några exempel där Svensk stad inte nämns som inspirationskälla utan endast förekommer i noterna eller litteraturlistan.¹⁴⁵ Ett intressant exempel i sammanhanget är konsthistorikern Berit Gejvall-Seger som i förordet till sin avhandling, *1800-talets stockholmsbostad : en studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen* (1954), skriver att Svensk stad kommit ut “[u]nder färdigställandet av denna bok”, samtidigt som det tydligt framgår i undersökningen att hon snarare arbetar i den tradition som arkitekturhistorikern Erik Lundberg, konsthistorikern Henrik Cornell och Josephson kan sägas företräda.¹⁴⁶ Intressant i sammanhanget är även konstvetaren Göran Alm, som i sin avhandling från 1974 inte lyfter fram Svensk stad som en utgångspunkt eller förebild utan uttrycker kritik mot dess redogörelse för den svenska frikyrkoarkitekturens förebilder.¹⁴⁷

Vid sidan av dessa uttalanden om Svensk stad som utgångspunkt eller inspirationskälla rymmer receptionen ett flertal uttalanden om bokverkets betydelse för ämnesfält som ligger nära konst- och arkitekturhistorien. Ett sådant exempel är kulturvärden. I sin recension av *Svensk stad* från 1953 påpekar Wåhlin att de

ägoförhållanden och administrativa gränser (Lund: 1964), s. 46-47 och Mats Rehnberg, *Ljusen på gravarna och andra ljusseder : nya traditioner under 1900-talet* (Stockholm: 1965), förord (opag.).

¹⁴⁴ Stackell, 1974, s. 17 och Améen, 1964, s. 46-47.

¹⁴⁵ Sten Rentzhog, *Stad i trä : panelarkitekturen : ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria* (Stockholm: 1967), Ragnar Bergling, *Kyrkstanen i övre Norrland : kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen* (Uppsala: 1964) och Lasse Brunnström, *Svensk designhistoria* (Stockholm: 2010), s. 55.

¹⁴⁶ Birgit Gejvall-Seger, *1800-talets stockholmsbostad : en studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen* (Stockholm: 1954), förord (opag.).

¹⁴⁷ Göran Alm, *Enkel men värdig : metodistisk kyrkoarkitektur i Sverige 1869-1910* (Stockholm: 1974), s. 36-37.

stadsmiljöer som bokverket behandlar är på väg att försvinna i takt med att efterkrigstidens byggande och saneringar ökar i omfattning.¹⁴⁸ Därmed antyds att det skulle finnas en kulturvårdande aspekt i Svensk stad. Denna uppfattning återkommer i en rad senare texter som sätter Svensk stad i samband med ett intresse för kulturvård av den tidiga industrialismens bebyggelse.¹⁴⁹ Ett antal författare gör även kopplingar mellan Svensk stad och det under 1970-talet bedrivna projektet Den nordiska trästaden.¹⁵⁰ Göran Lindahl, som var initiativtagare till Den nordiska trästaden, var professor i arkitekturhistoria vid Kungliga konsthögskolan, vilket har föranlett några skribenter att dra en linje mellan Svensk stad och Lindahls undervisning på denna institution. Exempelvis lyfter arkitekturhistorikern Fredric Bedoire fram *Svenske stad* som betydelsefull för arbetet på Kungliga konsthögskolan vid denna tid.¹⁵¹ Några författare poängterar även att Svensk stad hade direkt inflytande på Lindahls arbete i stort.¹⁵² Därutöver finns även uttalanden som framhåller Svensk stads betydelse för ämnen som kulturgeografi, bostadsforskning och etnologi.¹⁵³

Svensk stads relevans för samtidens frågeställningar

Vid sidan av de uttalanden om Svensk stad som handlar om dess genomförande av och betydelse för historiska studier finns det ett

¹⁴⁸ Wåhlin, 1953.

¹⁴⁹ T.ex. i Schnell, 1981, s. 92, Holmberg, 2006, s. 234 och Widmark, 2007, s. 190.

¹⁵⁰ Sjöström, 1981, s. 126, Fredric Bedoire, 'Fysisk form - social struktur', *ibid.*, s. 127-128. s. 127-128 och Bergold, 1985, s. 10.

¹⁵¹ Bedoire, 1981, s. 127-128.

¹⁵² Isacson & Sjunnesson, 2016, s. 38-39 och Nordin, 2016, s. 79.

¹⁵³ Kulturgeografi: Améen, 1981, s. 63, Thomas Lundén, 'Svensk stad och svensk stadsgeografi', *ibid.*, s. 65-67. s. 65 och Anders Åman, 'Svensk stad 1950 till 1980', *ibid.*, s. 138-142. s. 141 Bostadsforskning: John Sjöström, 'Svensk stad och planeringsuppgiftens förändring', *ibid.*, s. 123-126. s. 124 och Bergold, 1985, s. 24 Etnologi: Mats Hellspong, 'Svensk stad ur etnologens synvinkel', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svenske stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svenske stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 68-71. s. 70, Anders Åman, 'Svensk stad 1950 till 1980', *ibid.*, s. 138-142. s. 141 och Ulf Stahre, *Den alternativa staden : Stockholms stadsvandling och byalagsrörelsen* (Stockholm: 1999), s. 225.

tema i receptionen som tar upp Svensk stad-projektets relevans för samtidens frågeställningar inom samhällsbyggandet. Detta görs bland annat av E.M. (okänd sign.) i Ny Dag 1953 som är starkt kritisk till behandlingen av Åtvidaberg som hen uppfattar som normativ.¹⁵⁴ Särskilt framställningen i *Svensk stad del II* uppfattas som att den når fram till samtiden och på så vis behandlar samtidens stadsmiljö. Widmark uttrycker detta som att Svensk stad “i sin samtid var [...] nära länkat till arbetet med idéuppbyggandet kring efterkrigstiens ‘demokratiska stad’.”¹⁵⁵ Författaren Staffan Tjerneld drar i sin recension kopplingar till arkitekten och stadsplaneraren Sven Markelius och arbetet med Vällingby under 1940- det tidiga 1950-talet. Meyerson ser i sin recension av den första delen en parallell mellan Svensk stad och Slöjdföreningens arbete under 1930- och 1940-talen.¹⁵⁶ Detta motsägs av Gotthard Johansson och statsvetaren Anders Clason. På var sitt håll hävdar de att Svensk stad skiljer sig från sociologen och urbanhistorikern Lewis Mumfords arbeten i den bemärkelsen att Svensk stad inte (likt Mumford) omsätter de historiska analyserna i politiska program.¹⁵⁷ Schönbeck framlägger däremot uppfattningen om att Svensk stad hade ett “historiskt och nutidshistoriskt angreppssätt” och att detta i efterhand skulle kunna bilda utgångspunkten för “en för samhällsplaneringen aktuell studie.”¹⁵⁸

“[F]ullständigt otillförlitlig, men absolut oumbärlig”¹⁵⁹

Receptionen rymmer en mångfald av uttalanden om Svensk stad som tillskriver projektet en rad brister och kvaliteter. Vidare tillskrivs Svensk stad vetenskapshistoriska betydelser som pekar i divergerande riktningar. På ett flertal punkter framträder även

¹⁵⁴ (Okänd Sign.) E.M. (1953), 'Borgerliga miljöideal', Ny Dag, (7 november).

¹⁵⁵ Widmark, 2007, s. 190 Se även Nils Ludvig (1953), 'Svensk stad', Lunds dagblad, (5 december) och Sandström, 1953.

¹⁵⁶ Staffan Tjerneld (1953), 'Bruksgatan blir sovstad', Expressen, (21 augusti) och Meyerson, 1950.

¹⁵⁷ Johansson, 1950 och Clason, 1981, s. 132.

¹⁵⁸ Se Schönbeck, 1973, s. VI: 31 resp. Schönbeck, 1981, s. 117.

¹⁵⁹ Citatet i rubriken är hämtat från Anders Åman, 'Svensk stad 1950 till 1980', *ibid.*, s. 138-142. s. 142.

motsägelser i receptionen. Kombinationen av mängden uttalanden om Svensk stad och de olika uppfattningarna om vad Svensk stad-projektet var och vad det har betytt gör att receptionen ger en mångfacetterad och otydlig bild av projektet. Svensk stad framstår som ett *gränsobjekt* då det av många personer inom vetenskapssamhället uppfattas som intressant, enhetligt och avgränsat samtidigt som det lämnar stort utrymme för tolkningar och uppfattningar om vad projektet var och vad det handlade om.

I ljuset av resultatet av denna kartläggning av Svensk stad-projektets reception förefaller Åmans karaktärisering av Svensk stad som “fullständigt otillförlitlig, men absolut outhärlig” vara träffande.¹⁶⁰ Projektet framstår som *otillförlitligt* därför att det inom receptionen inte råder någon entydig konsensus om projektets innehåll och vetenskapshistoriska betydelse och *outhärligt* eftersom det är så många som bemödat sig att uttala sig om och referera till det. Denna kartläggning av receptionen är tänkt att bilda en introduktion till kommande delar av undersökningen genom att beskriva det diskursiva lager som receptionen adderar till projektets palimpsestiska struktur och som inverkar på min förförståelse och den vetenskapliga tradition som jag arbetar i.¹⁶¹ I följande kapitel ska undersökningens fokus vändas mot projektet, de spår som det lämnat och de uttalanden som gjorts under arbetet med Svensk stad.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Gadamer, 1997, s. 154.

Kapitel 3 Projektet, publikationen och nätverket

I detta kapitel riktas undersökningen mot de praktiska aspekterna av arbetet inom Svensk stad-projektet. Framställningen kommer i stora drag att vara kronologisk och analysen syftar till att kartlägga de sociala kopplingar, det nätverk med Bruno Latours termer, som kontinuerligt (om)formas under projektets gång. Undersökningen orienteras framförallt mot frågorna: Hur organiserades och finansierades projektet? Vilka ingick i det nätverk som formades runt projektet? Här blir vissa aspekter av det som Andrew Pickering kallat *the mangle of practice* aktuella då förutsättningarna att bedriva det vetenskapliga arbetet är beroende av de sociala kopplingar som etableras inom nätverket.

I denna del av undersökningen betraktar jag Svensk stad-projektet som det arbete som syftade till att ge ut bokverket. Detta innebär att innehållsmässiga aspekter såsom projektets vetenskapliga ställningstaganden och vägar till kunskap, om de inte är avgörande för att etablera de sociala kopplingarna inom nätverket, inte behandlas här utan i följande kapitel.

Projektet påbörjas – vetenskaplig och föreningshistorisk förankring

Det var av allt att döma Gregor Paulsson som tog initiativ till Svensk stad-projektet. I ett brev till Svenska Slöjdföreningen den 5 april 1940 framför han ett ”förslag i anledning av föreningens inom några år inträffande hundraårsjubileum.”¹⁶² Förslaget innefattade ”[e]n historisk behandling av svensk smak och konstindustriell yrkesskicklighet under den tid Svenska slöjdföreningen existerat”.

¹⁶² ”Brev från Paulsson till Svenska slöjdföreningens styrelse” (5 april 1940), ”Paulsson-SSF, 1940-tal” F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfnH.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Vidare framhåller Paulsson att ett sådant arbete ”skulle säkerligen ge en belysning åt Svenska slöjdföreningens arbete och betydelse för vårt samhälle av betydligt större värde än en till själva detta värde begränsad historik.”¹⁶³

Den första längre beskrivningen av Svensk stad-projektet återfinns i ett PM skrivet i november 1940 med titeln “P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s [Svenska slöjdföreningens] jubileumspublikation 1945”. Redan här framkommer det tydligt att projektets syfte och innehåll måste uppfylla två kriterier för att hålla samman det nätverk som behövdes för att ge ut publikationen *Svensk stad*. Det handlade om att producera ett bokverk som både var vetenskapligt relevant, då de påtänkta medarbetarna var knutna till universitetet och relevant för Slöjdföreningen som organisation. Att de vetenskapliga ambitionerna utgör en central utgångspunkt i projektet framgår tydligt genom att detta PM inleds med ett konstaterande att ”konstens beroende av de sociala strukturförändringarna under 1800-talet” inte tidigare har studerats.¹⁶⁴ Detta resonemang avslutas med följande passage:

En skriftserie belysande den svenska konstindustriens, och därmed den svenska smakens, utveckling under Slöjdföreningens verksamhetstid vore värdig föreningens traditioner. Till den långa raden av för den svenska konstindustriens och smakbildningens epokbildande initiativ, som föreningen tagit, skulle härmed fogas initiativet till den första fast grundade undersökningen av 1800-talets allmänna smak.¹⁶⁵

Att en sådan studie kan säga något om 1800-talets konsthistoria generellt motiveras med att det är i konstindustriprodukterna som

¹⁶³ ”Till Svenska slöjdföreningens styrelse” (5 april 1940), ”Paulsson-SSF. 1940-tal” F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

¹⁶⁴ Paulsson, ”P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)”, 501 I:1, ”Svensk Stad. P.M. o Disp.”, GPS, UUB, s. 1. Detta P.M är osignerat men av allt att döma är det Paulsson som är författaren. Identiskt P.M. finns även i Slöjdföreningens arkiv. ”Paulsson-SSF. 1940-tal” F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

¹⁶⁵ Ibid., s. 2.

1800-talets stilar tydligast kommer till uttryck och att dessa stilar måste förstås genom ”de sociala strukturförändringar” som ligger till grund för den allmänna smaken. Detta ger helt nya möjligheter att skriva 1800-talets konsthistoria då den inte ensidigt utgår från ”elitkonsten” utan från vardagens produkter och därmed kan undersöka ”det sociologiskt grundade sammanhang” som förklarar den allmänna smaken.¹⁶⁶

Projektets dubbla syften om att både utgå från föreningens verksamhet och vara vetenskapligt relevant preciseras här ytterligare. Arbetet framställs som att det ska bli en historisk undersökning som fyller en kunskapslucka samtidigt som det genom att behandla 1800-talets konstindustri och ”smakbildning” skriver historien om föreningens verksamhet på detta område. Det dubbla syftet uttrycks även i den disposition som läggs fram i detta PM, som säger att arbetet ska bestå av två delar. Del I ska behandla ”[d]en allmänna smaken i Sverige” medan del II ska bestå av ”[m]onografier över svenska konstindustrier”.¹⁶⁷

Vidare omtalas ett antal studier som utförts av personer med koppling till Konsthistoriska institutionen i Uppsala som skulle kunna betraktas som ett slags förstudier, ”materialinventeringar”, till projektet. Dessa utfördes av konsthistorikern Alf Liedholm (”de grafiska och typografiska industrierna jämte tapetindustrien”), Marita Lindgren-Fridell (”textilindustrierna”), Elisa Hald-Steenberg (”glastillverkningen”), Per Olof Palme (”de keramiska industrierna”), Elias Cornell (”ledande europeiska centra”) och Ingrid Johansson (”den svenska genomsnittsmiljön”).¹⁶⁸ Även dessa förstudier täcker in såväl projektets generella intresse för 1800-talets konsthistoria som det mer specialiserade intresset för konstindustrigrenarna. Här framhålls dock att det inte är någon motsättning mellan dessa två utan att det finns ”ett mycket intimt samband mellan den konstindustriella smaken och bildkonsten” och att de både är exempel på ”’1800-talets originalstil’ som går som en underström under alla ytliga stilväxlingar.”¹⁶⁹ Det påpekas vidare att det vore av

¹⁶⁶ Ibid., s. 1-2.

¹⁶⁷ Ibid., s. 9.

¹⁶⁸ Ibid., s. 8.

¹⁶⁹ Ibid.

stort vetenskapligt intresse att pröva denna hypotes och resonemanget avslutas med konstaterandet: ”Man kan därför utan tvekan säga, att undersökningen vore en värdig form för begåendet av S.S.F:s hundraårsjubileum.”¹⁷⁰

I ett PM från året efter (maj 1941) meddelar skribenten, förmodligen Paulsson, att de förstudier som har genomförts har visat att ”uppgiften har stor betydelse för såväl konstindustriens och konsthantverkets egen historia som ur allmän synpunkt” samt att ”uppgiften kan genomföras”.¹⁷¹ Vidare konstateras dock att det finns nackdelar med att beskriva utvecklingen under 1800-talet uppdelad på olika konstindustrigränar då dessa är under inflytande av samma generella omständigheter vilket gör att framställningen riskerar att innehålla en rad upprepningar. Ett alternativt framställningssätt som inriktas mot ”den allmänna miljön” föreslås:

Enskildheterna i dessa [1800-talets städer] äro stilimitationer, men helheten är originell. Därför ges den både värdefullaste och riktigaste bilden av 1800-talets arbete på konsthantverkets, konstindustrins och miljöskapandets områden genom att skriva den allmänna miljöns historia. Denna historia är det yttersta nedslaget av samhällsfunktionerna och den enskilda livsföringen.¹⁷²

Den föreslagna omläggningen av arbetet motiverades alltså av vetenskapliga ställningstaganden, då undersökningsobjektet inte låter sig studeras på det sätt som skisserats i föregående PM. Därigenom försköts arbetets tonvikt ytterligare bort från Slöjdföreningens verksamhet och historia till att inriktas mot 1800-talets miljöer. Då Slöjdföreningens jubileum var det ursprungliga motivet till att ge ut bokverket *Svensk stad* och att Slöjdföreningen därmed var en central aktör inom nätverket kan dock inte banden till dess historia och verksamhet klippas helt. För att behålla Slöjdföreningens intresse framhåller Paulsson således att det fortfarande är möjligt att skriva

¹⁷⁰ Ibid., s. 9.

¹⁷¹ Paulsson, "P.M. n:r 2 ang. arbetet: "Den allmänna smaken under 1800-talet (21/5-1941)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, s. 1. Identiskt P.M. finns även i Slöjdföreningens arkiv. "Paulsson-SSF. 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfnH. Detta P.M. är osignerat men av allt att döma är det Paulsson som är författaren.

¹⁷² Ibid., s. 3.

monografier över enskilda ”konstindustriella företag” och att dessa på ett ”naturligare” sätt kan ”ansluta sig till arbetet i den nu föreslagna formen”.¹⁷³ Det framhålls vidare att denna omläggning av studien inte förändrar arbetssättet, utan de olika konstindustrigrenarnas material utgör fortfarande en viktig del av empirin. Däremot påpekas att en sådan omläggning av arbetets inriktning ”fordrar”, vid sidan av de redan engagerade konsthistorikerna, ”expertis av en sociolog och en bebyggelsegeograf.”¹⁷⁴ Den person som senare skulle bli den som bidrog med ”expertis” inom båda dessa områden var Börje Hanssen, som från och med 1942 engagerades i projektet.¹⁷⁵

I och med denna omläggning antog alltså Svensk stad-projektet formen av ett tvärvetenskapligt projekt som försökte ta ett samlat grepp på 1800-talets stadsmiljö. I en senare skrivelse från samma år, ”P.M. n:r 3 angående S.S.F:s jubileumspublikation”, framläggs en rad alternativa arbetstitlar för projektet: ”Den allmänna smaken under industrialismen”, ”Den allmänna smaken efter näringsfrihetens införande”, ”1800-talets allmänna smak”, ”Industrialismens konsthistoria” samt ”Demokratiens mljö”.¹⁷⁶ Projektets huvudsyfte i anslutning till detta beskrivs som: ”Att klargöra hursom det liberala samhälle (för korthetens skull kallat 1800-talet), som avlöste ståndssamhället, bildade en ny miljö, samt angiva dennas karaktär”.¹⁷⁷ Av dessa formuleringar framgår det att detta projekt inte har ambitionen att producera någon renodlad ”jubileumspublikation” över Svenska slöjdföreningens verksamhet utan har en mycket bredare ansats där det svenska samhället och dess miljö undersöks. I den medföljande dispositionen är de tidigare

¹⁷³ Ibid., s. 3-4.

¹⁷⁴ Ibid., s. 3.

¹⁷⁵ ”Kontrakt” (10 maj 1942), vol 77, BHA, NMA.

¹⁷⁶ Paulsson, ”P.M. n:r 3 angående S.S.F:s jubileumspublikation (6/6-1941)”, 501 I:1, ”Svensk Stad. P.M. o Disp.”, GPS, UUB, s. 1. Identiskt P.M. finns även i Slöjdföreningens arkiv. ”Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960 Detta P.M. är osignerat men av allt att döma är det Paulsson som är författaren.

¹⁷⁷ Ibid.

nämnda monografierna över enskilda företag inte med. Däremot ingår behandlingen av olika konstindustrigrenar i en del av arbetet.¹⁷⁸

I detta PM skisseras även projektets organisation. Vid sidan av en huvudredaktör föreslås att redaktionssekreterare och en arkivarie engageras. Att dessa funktioner föreslås ingå i projektet ger uttryck för stora ambitioner om att bedriva ett omfångsrikt vetenskapligt arbete. Det är även här tydligt att projektets vetenskapliga inriktning är överordnad historiken över Slöjdföreningens verksamhet. Det finns dock en aspekt av arbetet som ger det karaktären av att vara en jubileumspublikation, nämligen att det inbegriper en strävan mot att inte endast behandla historien utan även att betrakta samtiden i ljuset av den historiska undersökningen och blicka in i framtiden.¹⁷⁹ Detta kommer till uttryck i de alternativa förslag till kapitelrubriker för verkets avslutning som presenteras: ”Den moderna tiden sedd som produkt av detta skeende”, ”Den moderna stilens problematik” samt ”Framtidsproblem”.¹⁸⁰ Vad gäller forskningsarbetet och framställningen föreslås följande: ”Först utföres preliminärundersökningar syftande till kunskap i viss anslutning till den systematiska planen. Därefter utdelas de definitiva uppdragen att författa boken.”¹⁸¹ Enligt den inkluderade tidplanen skulle preliminärundersökningarna genomföras under 1941 och vårterminen 1942. Det framgår inte här vad som avsågs ingå i dessa preliminärundersökningar förutom att de är ”syftande till materialinsamling och orienterande kunskap”, men enligt den bifogade förteckningen förefaller tonvikten ligga på

¹⁷⁸ Ibid., s. 5.

¹⁷⁹ T.ex. hade en av de utställningar som Slöjdföreningen producerade under jubileumsåret 1945 titeln *100 år och sedan...* och innehöll en tillbakablick över föreningens verksamhet samt en framåtblickande del i form av ett förslag till inredning av en bostadslägenhet. Arkitekten Uno Åhrén recenserade denna utställning på Liljevalchs konsthall i Stockholm i tidskriften *Form* och skrev uppskattande om utställningens avslutande del som han uppfattade som progressiv och i linje med Slöjdföreningens tidigare verksamhet. Monica Boman, '1945: Bostadsfrågan i centrum', i Kerstin Wickman (red.), *Formens rörelse : Svensk form genom 150 år* (Stockholm, 1995), s. 157-175. s. 170.

¹⁸⁰ Paulsson, "P.M. n:r 3 angående S.S.F:s jubileumspublikation (6/6-1941)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, s. 6.

¹⁸¹ Ibid., s. 7.

litteraturstudier.¹⁸² Dessa preliminärundersökningar var senare tänkta att ligga till grund för framställningen som skulle påbörjas sommaren 1942 och avslutas i och med att bokverket trycks åren 1944 och 1945.¹⁸³

Fältarbeten

Enligt tidsplanen i ovan diskuterade PM (juni 1941) skulle preliminärundersökningarna, som var inriktade på litteraturstudier men där ett visst mått av fältstudier även ingick, alltså slutföras under vårterminen 1942 och under sommaren samma år skulle framställningen påbörjas.¹⁸⁴ Denna planering fullföljdes dock inte. Istället kom sommaren år 1942 att bli den tidpunkt då det stora arbetet med fältundersökningarna på allvar påbörjades. De var av allt att döma som intensivast under de två första åren men kom att pågå i ett antal år och inkluderade en rad svenska städer och samhällen, däribland Billinge, Borlänge, Eslöv, Gävle, Hallsberg, Helsingborg, Jonsered, Kiruna, Kungshult, Lycksele, Malmö, Norrköping, Röstånga, Snogeröd, Skutskär, Skönvik, Staffanstorp, Stockmöllan, Sundsvall, Svartvik, Söderfors, Vilhelmina, Vivstavarv, Åsele, Åtvidaberg och Örebro.¹⁸⁵ Alla samhällen som täcktes in av fältarbetena kom inte att behandlas i bokverket *Svenske stad*, men det genomfördes fältarbeten i alla samhällen som projektet behandlade. Varken i publicerade texter eller i arkivmaterialet har jag funnit någon konkret förklaring till varför fältarbetena kom att ta så mycket mer tid i anspråk än det till en början var tänkt. Det är dock troligt att den ändrade inriktningen av projektets syfte år 1941 till att omfatta ”den allmänna miljön” spelar in här. Denna inriktningsförändring kan förklara att en rad städer och mindre orter nu behövde studeras och även att fältundersökningarna i betydligt

¹⁸² Ibid., s. 8.

¹⁸³ Ibid., s. 12.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Dessa orter nämns som föremål för fältarbete inom projektet i bl.a. ”Bil. 3 Intyg” (6 dec 1945), vol A1: 2, HKA, HSA, Hall & Hammarström (red.), 1981b, s. 34-44 och Börje Hanssen, *Familj, bushåll, släkt : en punktundersökning av miljö och gruppaktivitet i en stockholmske förort 1957 och 1972 enligt hypoteser, som utformats efter kulturbistoriska studier* (Stockholm: 1978), s. 46 fotnot 41.

större utsträckning kom att ägnas åt intervjuer än de gjorde i de tidiga projektskisserna. Att intervjuerna inte hade någon från början fastlagd metodik, utan att denna utvecklades i olika riktningar under projektets gång är även en faktor i sammanhanget.¹⁸⁶

Intervjuarbetet kom att vara synnerligen omfattande och enligt en uppgift, given av Paulsson i ett rekommendationsbrev för Hanssen, utfördes mer än 400 intervjuer inom ramen för Svensk stadprojektet och ”i de flesta fall har varje intervju [...] tagit flera timmar i anspråk.”¹⁸⁷ I detta rekommendationsbrev beskrivs även Hanssen som ”en mycket god och iderik fältforskare, som med påtaglig lätthet kommer i förbindelse med folk av olika samhällsskikt samt får dem att hämningsfritt uttala sig.”¹⁸⁸ Detta uttalande belyser informanternas roll i arbetet, som i takt med att projektet utvecklades kom att bli en viktig del av det utvidgade nätverket runt Svensk stad-publikationen.¹⁸⁹ Det finns flera uppgifter om att mötet med informanterna ibland gav upphov till friktion och där fältarbetaren behövde övertala dem att medverka. Denna friktion uppstod bland annat på grund av projektets intresse för vardagsmiljön, något som det i vissa fall fanns ett motstånd hos informanterna mot att visa upp.¹⁹⁰

I syfte att övertyga informanter att medverka eller tjänstemän vid olika slags institutioner att ställa sina tjänster till förfogande skrev Paulsson intyg som fältarbetarna vid behov kunde visa upp. Där kunde det stå att det är ”av den största betydelse att ett tillräckligt

¹⁸⁶ I ett PM riktat till fältarbetarna ges omfattande instruktioner om vad som ska tas upp med informanter ang. deras hemmiljö. Instruktionen avslutas med en reservation om att varje specifik fältsituation kan ”föranleda” en rad ”modifikationer”. ”Arbetsplan för fältundersökningarna sommaren 1942”, kapsell 3, ECA, CTH, s. 5. Fältarbetets praktik behandlas mer utförligt i Kapitel 5.

¹⁸⁷ ”Bil. 3 Intyg” (6 dec 1945), vol A1: 2, HKA, HSA. I förordet till *Svenske stad del I* (1950) angav Paulsson att mer än tusen intervjuer genomfördes inom projektet. Paulsson, 1950a, s. ix.

¹⁸⁸ ”Bil. 3 Intyg” (6 dec 1945), vol A1: 2, HKA, HSA.

¹⁸⁹ Detta kom i sin tur att innebära att andra teoretiska och metodologiska perspektiv infördes i projektet, vilket även kom att påverka fältundersökningarnas planering och genomförande. Se vidare kapitel 4 och 5.

¹⁹⁰ Lindgren-Fridell, 1981, s. 24 och Börje Hanssen, ”P.M. över fortsatt arbete med stadsforskningarna av Börje Hanssen.”, kapsell 13, ECA, CTH, s. 2.

stort antal svenska hem undersökas från konsthistorisk och social synpunkt” samt att ”[d]etta arbete kan inte utföras utan allmänhetens och de kommunala myndigheternas välvilliga medverkan.”¹⁹¹ I värvningen av dessa personer till nätverket var alltså den vetenskapliga nyttan det huvudsakliga argumentet. Att denna övertalningsstrategi var framgångsrik vittnar det stora antalet genomförda intervjuer om. I vissa fall kom även enskilda tjänstemän vid offentliga institutioner att ha återkommande kontakt med projektmedlemmar och bistå dem i olika ärenden.¹⁹²

En del av de kontrakt som upprättades mellan Gregor Paulsson och fältarbetarna finns bevarade. I några kontrakt från juni 1942 framgick det vem som skulle arbeta med vilken stad, exempelvis skulle Ingrid Johansson och Olof Moback arbeta med Örebro medan Elias Cornell och Börje Hanssen skulle arbeta med Helsingborg och Eslöv.¹⁹³ Här föreskrevs även att fältundersökningarna skulle omfatta tre veckors arbete samt att de ”skall utföras i enlighet med uppgjord arbetsplan” och att ”över arbetet skall kortfattad dagbok föras, upptagande tiden för arbetet och dess beskaffenhet”.¹⁹⁴

¹⁹¹ Gregor Paulsson, ”Rekomendationsskrivelse [för Elias Cornell]” (13/6-1942), kapsel 14, ECA, CTH.

¹⁹² Ett sådant exempel är konsthistorikern Torsten Mårtensson vid Helsingborgs museum, som Hanssen hade återkommande kontakt med och som dels var behjälplig med att skaffa fram arkivmaterial, dels gav Hanssen råd och förmedlade kontakter när Hanssen under 1947 sökte ekonomiskt stöd från Helsingborgs stad för att slutföra en doktorsavhandling om Helsingborgs historia. Se återkommande korrespondens i Börje Hanssens arkiv samt Historikkommitténs arkiv ”A1, 2” och ”F2 B2”, HKA, HSA.

¹⁹³ ”Kontrakt med medarbetare”, ”Sv. stad SSF”, 501 I:1, GPS, UUB. Under fältarbetena i Helsingborg och Eslöv sommaren 1942 deltog även Cornells dåvarande fru Elisabeth Ralf Cornell Enligt en uppgift ur ett intyg skrivet av Paulsson fältarbetade Hanssen under fem olika perioder å c:a en till två veckor vardera i 20 olika orter från Malmö i söder till Kiruna i norr. Se ””Dagbok över miljöundersökningarna i Hälsingborg och Eslöv juni-augusti 1942”, kapsel 14, ECA, CTH och ”Bil. 3 Intyg” (6 dec 1945), vol A1: 2, HKA, HSA.

¹⁹⁴ ”Kontrakt med medarbetare”, ”Sv. stad SSF”, 501 I:1, GPS, UUB. Den ersättning som skulle betalas ut var ”tågbiljetter i tredje klass, 10 kronor i arvode per dag samt ett dagtraktamente om 10 kronor.” Se Perlinge, 2010, s. 24.

Fältarbetena verkar inte ha utförts systematiskt utan snarare parallellt och överlappande. Detta berodde troligtvis på att nya problem, uppslag, metoder med mera, uppstod efterhand i arbetet men även på praktiska omständigheter som exempelvis medarbetarnas övriga göromål och förpliktelser. Ibland har flera personer fältarbetat i samma stad eller samhälle; ibland samtidigt, ibland vid olika tidpunkter. Därtill anlätades personer på de undersökta orterna för att bistå med tjänster såsom maskinskrivning och fotografering.¹⁹⁵ Av korrespondens i arkiv framgår det exempelvis att Elias Cornell och Börje Hanssen fältarbetade i Helsingborg och Eslöv under åren 1942 och 1943.¹⁹⁶ Även sociologen Inga-Britt Ranemark deltog i undersökningarna i Helsingborg och Eslöv. Ranemark arbetade vid denna tid med att färdigställa boken *Medelby – en sociologisk studie* (1943) som väckt Paulssons intresse.¹⁹⁷ Hon genomförde fältundersökningar i både Helsingborg och Eslöv men enligt Hanssen och Paulsson avvek dessa alltför mycket från den uppgjorda arbetsplanen för att kunna komma till användning i någon större utsträckning.¹⁹⁸ Enligt senare

¹⁹⁵ Ang. maskinskriverska se ”Brev från Hanssen till Paulsson” (26/11-1943), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB och ang. fotograf se ”Brev från Hanssen till Paulsson” (2/7-1943), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB.

¹⁹⁶ ”Brev från Cornell till Paulsson”, 27/12-1944, ”Korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

¹⁹⁷ Bl. a. nationalekonomen Gunnar Myrdal, som deltog i de samtida diskussioner om samhällsbyggnad som Svensk stad relaterade till (se Kapitel 4), hade deltagit i planeringen av denna studie. Martin Allwood & Inga-Britt Ranemark, *Medelby: en sociologisk studie* (Stockholm: 1943), s. 9

¹⁹⁸ Hanssens kritik av Ranemarks arbete verkar ha bestått i att han tyckte att hon inkräktat alltför mycket på hans eget territorium genom att arbeta på bred front och snarare arbetat för att skriva en monografi över Eslöv än att ”utföra intervjuer om den överföringsprocess mellan stad och landsbygd, som skett i samband med industrialismen och de förbättrade kommunikationerna” som han ansåg var den uppgift hon tilldelats. I en redogörelse för arbetet med Svensk stad skriver Paulsson att ”[h]ennes arbetet helt måst underkännas”. Paulsson nämner inte här Ranemark vid namn men det är med största säkerhet henne han omtalar då han även skriver att hon var ”den enda i arbetsgruppen som givit ut ett miljösociologiskt arbete [...] och som fått specialistutbildning på området.” Se ”Brev från Paulsson till Ranemark” (5/6-1943), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB, ”Brev från Hanssen till Paulsson” (24/10-1943), ”Svensk stad – korresp.

uppgifter från Mats Rehnberg fältarbetade även han tillsammans med Stig Åhlund i Eslöv för Svensk stads räkning vid vad som verkar vara en annan tidpunkt.¹⁹⁹ Enligt uppgift från Hanssen utförde han även tillsammans med Nils Paulsson fältarbete i Eslöv.²⁰⁰ Av de uppgifter som redovisas i *Perspektiv på Svensk stad* framgår att Ingrid Johansson arbetade i Örebro, Ingrid Mesterton i Jonsered, Sven Silow och Mats Rehnberg i Borlänge, Sven Silow i Skutskär, Thomas Paulsson i Skutskär, Åtvidaberg och Staffanstorp samt Thord Plænge Jacobson i Örebro och Gävle.²⁰¹ Enligt en plan för fältundersökningarna från juni 1944 skulle Ingrid Johansson och Börje Hanssen samtidigt arbeta i Staffanstorp, Malmö och Sundsvall under sommaren samt parallellt arbeta i Linköping respektive Eslöv, Bjuv och Helsingborg.²⁰² Enligt en dagbok från fältarbetet 1944 deltog även Bo Lagercrantz och Thomas Paulsson i dessa fältundersökningar.²⁰³ Hanssen förefaller vara den som stått för flest fältarbeten. Det framstår som att han bidragit till fältundersökningarna i princip alla de ovan nämnda samhällena, med endast enstaka undantag.²⁰⁴

Arbetet i fält utfördes dels efter en plan, dels efter behov som identifierats under arbetets gång.²⁰⁵ En ursprunglig tanke var, som

medarbetare", GPS 501 G:1, UUB och Gregor Paulsson, "Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)", "Sv. Miljö, SSF, redogörelser", 501 I:1, GPS, UUB.

¹⁹⁹ Hall & Hammarström (red.), 1981b, s. 40 Åhlund var även student vid Konsthistoriska institutionen vid Uppsala universitet och deltog bl.a. i seminariets behandling av Lewis Mumfords *Stadskultur* som behandlas i Kapitel 4. Se "10 december 1942", "Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945", A2, KIA, UUA, 1942-1945.

²⁰⁰ Börje Hanssen, "P.M. angående behandling av specialsamhällena (26 oktober 1946)", "Örebro", vol 2, BHA, NMA, 1946, s. 2.

²⁰¹ Hall & Hammarström (red.), 1981b, s. 34-44.

²⁰² Gregor Paulsson, "Tidtabell 27 juni (1944)", vol 3, BHA, NMA, 1944b.

²⁰³ Se "Dagbok", "C10-C14,14", GPS/NMA.

²⁰⁴ Se exempelvis "Allmänna urvalsprincipen", vol. 2, BHA, NMA och korrespondens mellan Paulsson och Hanssen, "Korresp. medarbetare", 501 G:1, GPS, UUB.

²⁰⁵ Hanssen, "P.M. angående behandling av specialsamhällena (26 oktober 1946)", "Örebro", vol 2, BHA, NMA.

ovan nämnts, att fältundersökningarna skulle föregå författandet av publikationens delar och att det insamlade materialet skulle ställas till förfogande för de medarbetare som engagerades att skriva bidragen till den planerade antologin.²⁰⁶ Fältundersökningarna var av allt att döma kvantitativt koncentrerade till tiden före eller samtidigt med att antologimanuskripten skrevs, det vill säga åren 1942-1944. De fortsatte dock att bedrivas efter denna tid. I ett PM från år 1945 föreslår exempelvis Hanssen att ytterligare fältundersökningar ska utföras, om än så bara ”ett uppehåll ett par dagar i respektive samhälle”, i några av de orter som behandlas i projektet.²⁰⁷ Så sent som 1948 föreslår Hanssen att ytterligare fältundersökningar ska göras inför färdigställandet av bokverket.²⁰⁸ Från en räkning framgår att Hanssen den 27 juli 1949 debiterade Konsthistoriska institution vid Uppsala universitets 350 kronor för ”social-ekologiska fältforskningar i Åtvidaberg och Staffanstorp”.²⁰⁹ Den sammantagna bilden av genomförandet av fältforskningarna tyder på att två starkt bidragande orsaker till att projektet drog ut på tiden var dels den stora omfattningen av detta arbete, dels att vissa medarbetare – i synnerhet Hanssen – ansåg att undersökningen efterhand behövde kompletteras med ytterligare fältarbete.

De kontrakterade författarna – beställda antologimanuskript

Fält- och litteraturundersökningarna samt de förstudier som genomfördes mellan åren 1941-1944 var enligt den ursprungliga planen tänkta att ligga till grund för ett antal individuellt författade manuskript. Dessa skulle ingå i den antologi vilken var tänkt att ges ut i samband med Slöjdföreningens 100-årsjubileum. I de kontrakt

²⁰⁶ Detta skedde bl.a. genom att intervjuer transkriberades på papper av A5-format som sedan cirkulerades mellan projektmedlemmarna. Denna typ av material återfinns bl.a. i Gregor Paulssons samling (NMA), Marita Lindgren-Fridells arkiv (KIA, UUA) och Börje Hanssens arkiv (NMA).

²⁰⁷ Hanssen, "P.M. angående behandling av specialsamhällena (26 oktober 1946)", "Örebro", vol 2, BHA, NMA, s. 1.

²⁰⁸ Brev från Hanssen till Paulsson (24/6-1948), "Svensk stad – korresp. medarbetare", 501 G:1, GPS, UUB.

²⁰⁹ "Räkning" (27 juli 1949), vol. 77, BHA, NMA.

som tecknades mellan Slöjdföreningen (med ”Gregor Paulsson som befullmäktigad representant”) och medarbetarna står det att läsa:

Till författarens förfogande ställas exemplar av de fältundersökningar som de senaste åren bedrivits under huvudredaktörens [Paulssons] ledning. [...] Skulle författaren finna ytterligare fältmaterial nödvändigt skall han senast den [datum varierar] lämna uppgift härom till huvudredaktören och ev. överenskommelse om dess införskaffande träffas.²¹⁰

Att bearbeta det insamlade materialet till att ingå i ett ämnesmässigt avgränsat manuskript visade sig dock inte vara helt problemfritt. I korrespondens med Paulsson klagar Cornell över att när det gällde att omsätta den genom fältstudierna skapade empirin till vetenskaplig text blev det tydligt att han saknade de sociologiska och kulturhistoriska kunskaper som ett sådant arbete fordrar.²¹¹ Även medarbetare som inte deltagit i fältundersökningarna upplevde att det insamlade materialet inte på ett enkelt sätt lät sig omsättas till vetenskapliga framställningar inom respektive ämne. Emmy Holmgren, Bo Lagercrantz och Marita Lindgren-Fridell har vittnat om att de under arbetet med sina bidrag även utförde fältstudier och samlade in material som kompletterade det som sedan tidigare samlats in inom projektet.²¹² Även Paulsson konstaterade i ett brev till Ingrid Jacobson att en lärdom inom projektet var att det visat sig svårt att bearbeta material som någon annan medarbetare samlat i fält.²¹³

I varje medarbetarkontrakt angavs vilket ämnesområde som skulle behandlas. Exempelvis skulle Cornell skriva om ”Arbetet i hemmet” och Lindgren-Fridell om ”Kläder och skodon” samt

²¹⁰ Se kontrakt i ”Sv. Stad. S.S.F.”, 501 I:1, GPS, UUB.

²¹¹ ”Brev från Elias Cornell till Gregor Paulsson (27 dec 1944)”, 501 G:1, ”Svensk stad - Korresp. medarbetare.”, GPS, UUB.

²¹² Hall & Hammarström (red.), 1981b, s. 35 och 43 samt Lindgren-Fridell, 1981, s. 22 och 24. I princip allt material som Lindgren-Fridell samlade in för arbetet med Svensks stad finns bevarat i hennes arkiv (KIA, UUA). Där finns även en hel del fältmaterial som andra samlat in i Svensk stad-projektets fältundersökningar. Detta kommer från en rad olika orter såsom Eslöv, Gävle, Helsingborg, Jonsered, Skutskär och Örebro.

²¹³ Brev från Paulsson till Jacobson (14/7-1945), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

”Hemmet som konstverk”. Manuskripten förväntades omfatta cirka 6500 ord vardera och ”inordna sig i den för arbetet uppgjorda helhetsplanen”.²¹⁴ Samtliga kontrakt av vilken ersättning som skulle utgå. De flesta av författarna till antologibidragen anlätades alltså för att skriva individuella bidrag. Undantaget utgjordes av Hanssen, Johansson och Silow vilka kontrakterats för att gemensamt skriva kapitel tre till sju:

Arbetet skall utföras under intimt samarbete men fördelas på följande sätt:

Hanssen: forskning och framställning av de sociologiska faktorerna.

Johansson: forskning ang. de arkitektoniska faktorerna.

Silow: forskning och framställning av de arkitektoniska faktorerna.²¹⁵

Dessa fem kapitel var tänkta att bilda avdelningen ”Samhällstyper. Normaltyper av agglomererade samhällen under det undersökta tidsskedet” som omfattade tiden från 1840 till 1930-talet.²¹⁶

Det är tydligt att valen av medarbetare och tilldelningen av ämnen är nära knutet till verksamheten vid Konsthistoriska institutionen vid Uppsala Universitet, där Paulsson sedan år 1934 innehaft professuren. Silow har i efterhand hävdats att ”[f]råsett några exkursioner och ventilerandet av någon eller några lic-avhandlingar så var det inte något samband mellan projektet och seminarieverksamheten.”²¹⁷ En likartad uppgift lämnar Paulsson i sina memoarer.²¹⁸ Paulsson och Silow har säkerligen rätt i den bemärkelsen att de ”konferenser” där detaljer i Svensk stad-projektets uppläggning och genomförande diskuterades låg utanför den ordinarie seminarieverksamheten.²¹⁹ Däremot faller valet av

²¹⁴”Kontrakt med medarbetare”, ”Sv. stad SSF”, 501 I:1, GPS, UUB.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Se Gregor Paulsson, ”Svensk stadsmiljö. Disposition n:r 10 (24 maj 1944)”, ”Svensk stad, P.M. o. Disp.” 501 I:1, GPS, UUB, 1944a.

²¹⁷ Silow, 1981, s. 16.

²¹⁸ Paulsson, 1974, s. 165.

²¹⁹ Detta slags konferenser omtalas exempelvis i Paulsson, ”Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)”, ”Sv. Miljö, SSF, redogörelser”, 501 I:1, GPS, UUB,

ämnen och vetenskapliga utgångspunkter väl in i verksamheten inom Konsthistoriska institutionen vid tiden före och under Svensk stad-projektet. Exempelvis hade Per Gustaf Hamberg och Thord Pløenge Jacobson under höstterminen 1936 presenterat uppsatser om ”Djursholm” respektive ”Sandvikens byggnadshistoria”.²²⁰ Även de förstudier som Paulsson omtalar i ett ovan behandlat PM från år 1940 visar att de ämnesområden som Svensk stad-projektet arbetade med var, vid sidan av konsthistoriska arbeten om bildkonst och monumentarkitektur, etablerade vid Konsthistoriska institutionen.²²¹

Detta slags ämnen fortsatte att behandlas vid konsthistoriska seminariet även under tiden som Svensk stad-projektets pågick. I februari 1941 gästföreläste exempelvis arkitekten Jöran Curman på temat ”Om stadsplaner (spec. den industrialistiska)”.²²² Höstterminen 1944 återkom Curman, vars bok *Industriens arbetarebostäder* (1944) utgjorde en referens för Svensk stad-projektet (se Kapitel 5), för att tala om ”den metodiska uppläggningsen av en undersökning av arbetarklassens bostadsvanor.”²²³ Läsåret 1942 inleddes med exkursioner till Gävle och Hudiksvall, vilket både visar på ett ämnesmässigt släktskap med Svensk stad-projektet och en anpassning till de begränsade möjligheterna att resa utomlands som rådde under andra världskriget.²²⁴ Därtill behandlades ett antal uppsatser med ett tydligt ämnesmässigt släktskap till Svensk stad-projektet: Silows ”Några drag ur den svenska industrialismens

s. 2. En sådan konferens genomfördes i augusti 1944. Brev från Paulsson till Ingrid Johansson, 24/5-1944, ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

²²⁰ Se ”1936-1937, 2.”, E2A, KIA, UUB.

²²¹ Paulsson, ”P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)”, 501 I:1, ”Svensk Stad. P.M. o Disp.”, GPS, UUB, s. 8.

²²² Se ”Besöksböcker 1908-1947.”, A2, KIA, UUB.

²²³ ”Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945”, A2, KIA, UUA.

²²⁴ I sin självbiografi skriver Paulsson att han sedan han tillträdde som professor i Uppsala fortsatt den av praxis inom konsthistorieämnet (praktiserad av Jonny Roosval och Ragnar Josephson) att åka på långa studieresor till Italien, något som inte var möjligt under krigsåren. Paulsson, 1974, s. 165.

samhällsbildning" (1941), Cornells "Arkitekturen och 1800-talets naturalism" (1941), Anders Hernmarcks "Den moderna villaplanens förstadier" (VT 1942), Siv Bruns "Nytomta – En högborgerlig sommarmiljö vid sekelskiftet" (VT 1945), Margit Halléns "Österby brukssamhälle under 1700-talet" (HT 1945), Rut Liedgrens "Brukssmedernas bostäder och bostadsvanor i Gävleborgs län" (1951) samt Elisabet Stavenows "Strängnäs – 1871-omkr. 1900 – en miljöhistorisk studie" (1955).²²⁵

Därutöver behandlade seminariet vid Konsthistoriska institutionen en rad ämnen, i seminariediskussioner och uppsatser, som hade direkt anknytning till Svensk stad-projektet. Under höstterminen 1942 och vårterminen 1943 diskuterades den i svensk översättning nyligen utkomna boken *Stadskultur* (1942) av Lewis Mumford vid några seminarietillfällen.²²⁶ Även ett flertal av Svensk stad-medarbetarnas arbeten behandlades vid denna tid, exempelvis Ingrid Johanssons arbete med "1800-talets bostadsideal i skönlitteraturen" (HT 1944), Thord Plænge Jacobsons "Överblick över miljöbildningen i de svenska brunnsorterna" (HT 1944), Bo Lagercrantz' arbete med "Djursholms villastad" (VT 1945) samt Cornells uppsats "Bolinders gjutgods 1844-1944".²²⁷ I detta sammanhang kan även nämnas Elias Cornells licentiatavhandling *Modernitetens fingeravtryck : gjutjärnet som byggnadstekniskt och dekorativt material* (1946) och hans doktorsavhandling *De stora utställningarna : arkitekturexperiment och kulturhistoria* (1952).²²⁸ Elisa Hald-Steenbergs

²²⁵ För Hallén se "1936-1945, 1.", E2B, KIA, UUA, för Liedgren se "1956, 1951, 5.", E2B, KIA, UUA för Stavenow se "1948-1950, 2.", E2D, KIA, UUA och för övriga se "1941-1944, 4.", EA2, KIA, UUA.

²²⁶ Se "Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945", A2, KIA, UUA.

²²⁷ För Cornell se "1948-1950, 2.", E2D, KIA, UUA och för övriga se "Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945", A2, KIA, UUA.

²²⁸ Elias Cornell, *Modernitetens fingeravtryck : gjutjärnet som byggnadstekniskt och dekorativt material* (Stockholm: 2012) och Elias Cornell, *De stora utställningarna : arkitekturexperiment och kulturhistoria* (Stockholm: 1952) Cornells ovan nämnda förstudie till Svensk stad-projektet om "ledande europeiska centra" behandlar samma tema som hans doktorsavhandling men endast en liten del av detta arbete förefaller ha kommit med bokverket. Det är även troligt att han på ett tidigt stadium gjort materialinventeringar angående företaget Bolinders enligt de planerade

doktorsavhandling *Svenskt adertonhundredtalsglas: en konsthistorisk studie* (1953) är särskilt intressant i detta sammanhang då den behandlar samma ämne som hennes arbete inom ramen för Svensk stad-projektet.²²⁹

I ljuset av detta finns goda argument för att det nätverk som skapades runt Svensk stad-projektet hade en påtaglig förankring i Konsthistoriska institutionen vid Uppsala universitet, både vad gäller personliga kontakter och vetenskapliga frågor. De vetenskapliga aspekterna av Svensk stad-projektet var därför av stor vikt för de som arbetade inom projektet, då dessa diskuterades i undervisningen eller som i vissa fall lade grunden till en licentiat- eller doktorsavhandling.²³⁰ Idén om att medarbetare skulle skriva en doktorsavhandling på basis av deras arbete inom ramen för Svensk stad fanns med från början i det PM från 1940 där det i kostnadskalkylen nämns "[t]ryckkostnader samt, för de forskare som

företagsmonografierna som fanns med i de tidiga projektplanerna. Se Paulsson, "P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB.

²²⁹ Steenbergs arbete för Svensk stad verkar dock endast ingå som en liten del i hennes avhandling. I avsnittet "Måltidens form", som sträcker sig över sju sidor, skriver Steenberg att framställningen bygger på hennes "bidrag om måltiden" i Svensk stad. Elisa Steenberg, *Svenskt adertonhundredtals glas : en konsthistorisk studie* (Uppsala: 1953), s. 199.

²³⁰ Cornells licentiat- och doktorsavhandlingar samt Elisa Steenbergs doktorsavhandling hade ett ämnesmässigt släktskap med deras arbete inom Svensk stad, även om det är tydligt att det endast är fragment av avhandlingarna som direkt utgår från deras arbete inom Svensk stad. Däremot verkar Börje Hanssens licentiatavhandlingar i ekonomisk historia och sociologi *Samhällshistoriska studier rörande svenska samhällen under 1800-talet* (1947) och *Social-ekologiska studier rörande svenska tätorter under 1800- och 1900-talen* (1948) ha ett mer direkt samband med hans arbete inom Svensk stad. Se Perlinge, 2010, s. 24 och Carl Göran Andrae, 'Uppordningen av det socialhistoriska stoffet', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm, 1981), s. 51-53. s. 52.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

ej kunna begagna sina arbeten som doktorsavhandlingar, arvode.”²³¹ Denna princip kom visserligen inte att följas, men den innebar att de vetenskapliga aspekterna av Svensk stad-projektet blev viktiga för att upprätthålla intresset att medverka hos de medarbetare som närde en tanke på att använda materialet och sina bearbetningar som grund för licentiat- eller doktorsavhandling.²³² Denna aspekt blev allt mer angelägen när den ursprungliga planen på att ge ut bokverket i antologiform övergavs.

Från antologi till monografi

När Slöjdföreningens 100-årsjubileum närmade sig kom det att uppstå spänningar inom det nätverk som bildats runt Svensk stad-publikationen. Dessa spänningar handlade om publikationens innehåll samt dess ekonomi och tidsplanen för utgivning. Trots en del uppgifter i arkivmaterialet om olika förklaringar till bokverkets försening är det dock svårt att få en tydlig bild av händelseförloppet och orsakerna till förseningen. Till detta bidrar även att Paulsson i princip är den enda som i diskussionerna inom nätverket för projektmedlemmarnas talan samt att Paulssons uppgifter ibland motsägs av förlaget.

I en redogörelse för arbetet med projektet riktad till Slöjdföreningen år 1946, skriven av Paulsson, framgår att förseningen av verket beror på medarbetarna, honom själv och förlaget (Albert Bonniers förlag).²³³ En rad omständigheter och därigenom utlösta orsakskedjor beskrivs här. Av central betydelse

²³¹ Paulsson, "P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, s. 9.

²³² I korrespondens med Paulsson påpekar dock Lagercrantz att han år 1950 ännu inte fått betalt för det manuskript han skrivit för projektets räkning. Här diskuterar han även möjliga avhandlingsämnen som inte hade någon direkt koppling till hans arbete med Svensk stad. Hans licentiatavhandling hade titeln "Studier kring Filaretets romerska bronsport" (1947) och som möjliga ämnen för gradualavhandling föreslår han: tallrikar, komplementsamhällen och typhus. Se Brev från Lagercrantz till Paulsson (3/10-1950), "Svensk stad – korresp. medarbetare", 501 G:1, GPS, UUB och "1945-1948, 2", E2B, KIA, UUA.

²³³ Paulsson, "Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)", "Sv. Miljö, SSF, redogörelser", 501 I:1, GPS, UUB.

för förseningen av verket framstår ett beslut om att förändra verkets disposition, som fattades vid en ”konferens” med medarbetarna 26 januari 1945.²³⁴ Det är dock aningen förbryllande att det i Paulssons arkiv vid UUB finns en disposition med samma nummer som Paulsson i denna skrivelse refererar till, disposition nummer 10, men som är daterad till 24 maj 1944, alltså ett drygt halvår före denna konferens.²³⁵ Enligt denna disposition skulle större delen av första bandet innehålla individuella bidrag av Paulsson, Hanssen och Silow samt fem kapitel författade av ett ”[f]örfattarkollektiv under ledning av Gregor Paulsson”.²³⁶ Resterande delen av första och hela andra bandet skulle utgöras av alternativt baseras på de enskilda engagerade författarnas antologibidrag. Även om det är svårt att i detalj reda ut hur turerna i omdisponeringen av arbetet gått till är det dock tydligt att denna disposition inte var slutgiltig utan omarbetades fortlöpande under åren mellan jubileumsåret 1945 och utgivningen åren 1950 och 1953.²³⁷

Att ”Disposition n:r 10” innebar en påtaglig förändring gentemot tidigare dispositioner är dock tydligt. Denna omläggning var enligt Paulsson motiverad av både Slöjdföreningens intressen – ”att boken skulle ha blivit tråkig att läsa, sannolikt föga säljbar och således för SSF [Svenska slöjdföreningen] förlustbringande” – och av vetenskapliga hänsyn, att arbetet nu skulle ”ge den helhetsbild som ju var mitt första och sista syftsmål med det hela”.²³⁸ Den innebar även att Paulsson nu intog en mer aktiv roll i framställningen än han skulle gjort om han endast varit arbetets redaktör.²³⁹ I sin

²³⁴ Ibid., s. 2.

²³⁵ Paulsson, ”Svensk stadsmiljö. Disposition n:r 10 (24 maj 1944)”, ”Svensk stad, P.M. o. Disp.” 501 I:1, GPS, UUB.

²³⁶ Ibid. Förmodligen avses här Hanssen, Silow och Johansson, se behandlingen av medarbetarkontakt ovan.

²³⁷ I denna disposition, som endast omfattar två band till skillnad från det publicerade bokverkets tre, ingår exempelvis 1900-talets samhällstyper och ”Framtidsperspektiv” medan ingen av de samhällsmonografier som ingick i del I och II av Svensk stad-publikationen är med.

²³⁸ Paulsson, ”Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)”, ”Sv. Miljö, SSF, redogörelser”, 501 I:1, GPS, UUB, s. 1-2.

²³⁹ Ibid., s. 2. Samtidigt framhåller Paulsson att detta ”skulle medföra obetydligt merarbete för flertalet författare.”

redogörelse från 1946 specificerar Paulsson även de vetenskapliga hänsyn som föranlett denna jämfört med ursrungsplanen radikala förändringen av arbetets inriktning:

Mina spekulationer angående möjligheten av en omläggning – för vilka här inte är platsen att redogöra och vilka leddes in på den slutliga vägen huvudsakligen genom införande av två för konsthistorien nya begrepp; Max Webers idealtyp och urskiljandet av två olika kategorier av miljöbestämmande faktorer, de generaliserande, som när de sätta in tendera att göra miljöer lika, och de partikulariserande, som vid sidan av eller ovanför de generaliserande göra miljöerna till individer. Detta vetenskapsteoretiska arbete förde mig fram till en ny disposition, som skulle ge den eftersträlvade helhetsbilden, på samma gång höja arbetets vetenskapliga värde och göra det tillgängligare för allmänheten.²⁴⁰

Det framgår här tydligt att de vetenskapliga aspekterna haft en övervägande betydelse för Paulssons beslut rörande projektet medan exempelvis bokverkets utgivning i samband med jubileet varit, om inte oviktigt så åtminstone, underordnat.

Övergången från att arbeta med en publikation tänkt att publiceras som en antologi till vad som i slutändan kom att bli en monografi kan förstås utifrån Pickerings teori om *the mangle of practice*. Detta innebär ett jämkande mellan forskningssituationens yttre omständigheter och forskarens egna intentioner och intressen.²⁴¹ I detta fall är det tydligt hur den yttre situationen – förseningen av verket – gav möjligheter att förändra projektets inriktning i en (i synnerhet ur Paulssons synvinkel) önskad inriktning. I och med denna omläggning av Svensk stad kom Paulssons centrala roll i projektet att stärkas än mer. Han var ju sedan tidigare både redaktör för projektet, ordförande för Slöjdföreningen och professor vid den institution där flera av projektmedlemmarna var studenter eller alumner.²⁴² Vidare kan

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Se Pickering, 1993, s. 582-583.

²⁴² Att dessa roller kunde komma i konflikt med varandra vittnar Paulsson själv om i ovan behandlade redogörelse till Slöjdföreningen från 1946: ”Själv har jag befunnit mig i ett dilemma och har ett intryck av att jag i bland drivit Slöjdföringshänsynen längre än jag rätteligen bort göra som mina medarbetares lärare.” Se Paulsson, ”Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)”, ”Sv. Miljö, SSF, redogörelser”, 501 I:1, GPS, UUB.

konstateras att omläggningen och utvecklingen av Svensk stad-projektet innebar att färdigställandet av bokverket nu kom att kräva mer arbete än planerat, både av medarbetarna och av förlaget, vilket i sin tur väckte osäkerhet om ekonomin: när skulle verket bli klart, hur mycket skulle det kosta samt hur mycket pengar skulle försäljningen kunna tänkas inbringa? Inom nätverket behövde nu ett antal grupper på olika sätt bearbetas för att nätverket skulle hållas samman och nå sitt mål om att ge ut bokverket. Dessa grupper var: medarbetarna, förlaget, Slöjdföreningens representanter samt nya och gamla finansiärer.

Medarbetarna

I den ursprungliga planen för utgivandet av *Svensk stad* var alltså en rad medarbetare engagerade genom kontrakt som reglerade vad de skulle göra, fältstudier, författande av antologibidrag etcetera, när de skulle göra det och till vilken ersättning. Det är även rimligt att anta att vissa medarbetare deltog i arbetet som en del av sin utbildning och därmed inte fick någon monetär ersättning.²⁴³ Därtill var ju Paulsson genom sin ställning och sina kontakter en person vars inflytande kunde gynna projektmedlemmarna, vilket säkerligen ytterligare motiverade vissa att medverka i projektet – att det på sikt skulle vara karriärmässigt lönsamt.

När utgivningen av bokverket sköts upp kunde medarbetarna således inte räkna med att alla förväntningar de haft med sig in i arbetet skulle bli uppfyllda. Kontrakten för antologibidragen stipulerade visserligen inte att författarna garanterades publicering, även om det antydde och säkerligen var av intresse då de generellt sett befann sig på ett tidigt stadium i karriären. Under jubileumsåret 1945 kom några av projektets medarbetare att publicera artiklar i

²⁴³ Se Paulsson, "P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, s. 9. Här föreslås att ersättning för författande av antologibidrag endast ska utgå till de som inte kan använda sitt arbete som del i sin doktorsavhandling. Exakt vilka som var engagerade i projektet på dessa premisser vet jag inte, men eftersom det inte finns kontrakt sparade till samtliga är det rimligt att anta att arbetet med *Svensk stad* var en del av utbildningen för ett antal medarbetare.

Slöjdföreningens tidskrift *Form*. Innehållsmässigt byggde dessa med all säkerhet på medarbetarnas arbete för Svensk stads räkning, vilket förmodligen var ett slags kompensation för senarelagd publicering av bokverket, men även ett sätt att visa prov på undersökningens resultat för Slöjdföreningens medlemmar.²⁴⁴ Att bokverket i slutändan kom att publiceras som en monografi, med endast Paulsson som angiven författare på omslaget, är dock att betrakta som ett radikalt avsteg från de projektplaner som varit gällande fram till och med år 1945.

I sitt bidrag till *Perspektiv på Svensk stad* (1981) uttrycker Lindgren-Fridell frustration över att hennes bidrag till stora delar blivit bortredigerade och marginaliserade.²⁴⁵ Lindgren-Fridell framhåller även att grupparbetet inte var på lika villkor utan att vissa projektmedlemmar som stod Paulsson nära i arbetet hade större inflytande över projektets innehåll och form.²⁴⁶ Enligt förordet till Svensk stads förstaupplaga bildades det inom projektet en ”inre forskargrupp” av de sedan tidigare engagerade medarbetarna Hanssen, Johansson och Silow.²⁴⁷ I det omarbetade förordet till 1972 års upplaga är även Cornell medräknad.²⁴⁸ Silow har i efterhand hävdat att han inte minns att någon sådan arbetsgrupp inom projektet ”formellt etablerades.”²⁴⁹ Det finns dock skäl att anta att endast ett fåtal deltog i arbetet med framställningen i slutskedet av projektet. Efter år 1945 hade ju antologiförfattarnas kontrakt löpt

²⁴⁴ Till dessa hör Elisa Steenberg & Bo Gunnar Lindgren (1945), 'Riktig form – Synpunkter på köp av glas och keramik', *Form : Svenska slöjdföreningens tidskrift*, (2), s. 27-29 och Per-Olof Palme *ibid.* 'Möbler och moral', (3), s. 56-60.

²⁴⁵ Lindgren-Fridell, 1981, s. 22. Att så skedde bekräftar även Silow i samma publikation. Sven Silow, 'Arbetets bakgrund och uppläggning', *ibid.*, s. 14-19. s. 16 En ytterligare källa till irritation var att det i 1972 års förord inte framgick vilka olika ämnesområden medarbetarna arbetat med, vilket det gjorde i förstautgåvan från 1950 (även om det inte exakt framgick vem som skrivit vad).

²⁴⁶ Marita Lindgren-Fridell, 'Minnen från arbetet med Svensk stad', *ibid.*, s. 20-24. s. 21.

²⁴⁷ Paulsson, 1950a, s. x. Redan under arbetet mot utgivningen av en antologi hade Hanssen, Johansson och Silow kontrakterats för att gemensamt skriva kapitel tre till sju. "Medarbetarkontrakt manuskript (1944)", 501 I:1, ”Sv. Stad. S.S.F.”, GPS, UUB.

²⁴⁸ Gregor Paulsson, *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet* (Lund: 1972), s. v.

²⁴⁹ Silow, 1981, s. 17.

ut, vilket förmodligen minskade deras motivation att delta i arbetet. Två som dock har fått betalt för att arbeta inom projektet efter att den ursprungliga tidsplanen att ge ut bokverket i samband med Slöjdföreningens jubileum övergivits är Hanssen och Johansson. Hanssen under slutet av 1945 och Johansson under 1949.²⁵⁰

Johansson var alltså delaktig i arbetet med den slutgiltiga framställningen. Silow har framhållit att Johansson vid sidan av Paulsson ”endast under kortare perioder i samverkan med oss andra drog det utan tvekan tyngsta lasset under det andra skedet.”²⁵¹ I ett brev från år 1950 påpekar Hanssen att ”Ingrid Johansson har skrivit om bebyggelsemomenten i de flesta samhällsmonografierna” och att detta bör framgå i Paulssons förord till *Svensk stad del I*.²⁵² Johanssons insatser i slutskedet av projektet nämns dock inte i något av förorden till de olika upplagorna av *Svensk stad*. I förordet till 1972 års upplaga skriver Paulsson endast att: ”Mycket gavs och togs författarna emellan, åtskilligt som framfördes av en författare överfördes till ett av en annan skrivet kapitel. För den slutgiltiga formen svarade jag själv.”²⁵³ Den sista kontakten flera av medarbetarna hade med projektet var när de år 1948 läste korrektur på delar av det då föreliggande manuset.²⁵⁴ Detta vittnar om att nätverket i slutändan av projektet kom att krympa i takt med att de flesta medarbetarna lämnat projektet. Därmed fanns det inte, vad gäller nätverkets sammanhållning, några särskilda skäl för att tillmötesgå deras önskemål. Det fanns inte heller några kontrakt som

²⁵⁰ Gregor Paulsson, "Kontrakt med Börje Hanssen (1 december 1945)", vol 3, BHA, NMA, 1945a och "Korrespondens med Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd" (9 augusti 1951), "Samhällsvet. forskningsrådet.", 501 I:1, GPS, UUB.
²⁵¹ Silow, 1981, s. 17.

²⁵² Brev från Hanssen till Paulsson (13/7-1950), "Svensk stad – korresp. medarbetare", GPS 501 G:1, UUB.

²⁵³ Paulsson, 1972, s. vi

²⁵⁴ Enligt förteckningen över utskickat korrektur var det Palme, Silow, Pløenge Jacobson, Lagercrantz, Lindgren-Fridell och Hanssen som läste korrektur. Se "Sv. Miljö dagbok" i "Sv. Miljö SSF redogörelser", GPS 501 I:1, UUB. De korrekturläste framförallt de delar av manuset som de själva inte varit direkt inblandade i, vilket framgår av Lagercrantz' och av Hanssens brev. Se "Brev från Lagercrantz till Paulsson" (15/4-1948), "Sv. Miljö SSF redogörelser", GPS 501 I:1, UUB och "Brev från Hanssen till Paulsson" (26/4-1948), "Sv. Miljö SSF redogörelser", GPS 501 I:1, UUB.

reglerade projektmedlemmarnas medverkan i publikationen. Däremot fanns det kontrakt mellan Slöjdföreningen och Albert Bonniers förlag AB, vilket gjorde att förlaget blev en desto viktigare aktör i slutskedet av projektet.

Förlaget

I maj 1944 ingicks ett avtal mellan Svenska slöjdföreningen och Albert Bonniers förlag AB. Här föreskrivs att verket ska tryckas i 3000 exemplar och “att verket i ett antal av minst 1.000 exemplar finnes tillgängligt vid tidpunkt under år 1945, som SSF bestämmer.”²⁵⁵ Vidare bestäms att publikationen ska “omfatta två volymer, vardera om cirka 500 sidor” samt att varje volym ska innefatta cirka 150 “illustrationssidor, tryckta från valörklichéer.” Därtill ska varje volym innehålla tio stycken “fyrfärgsplanscher”. Avtalet specificerar även layout, pappersformat och -kvalitet.

Kontraktet reglerar även de ekonomiska åtagandena och förhållandena mellan Slöjdföreningen och Bonniers.²⁵⁶ Vad gäller arbetsfördelning är avtalet mycket tydligt: “SSF överlämnar utan ersättning till Förlaget fullt tryckfärdigt manuskript och fullt reproduktionsfärdigt illustrationsmaterial.” Bonniers har alltså enligt detta kontrakt inget ansvar för publikationens innehåll utan det vilar helt och hållet på Slöjdföreningen. Någon exakt tidpunkt för deadline stipuleras ej, men däremot föreskrivs att “[k]omplett manuskript och illustrationsmaterial skall avlämnas till Förlaget sex månader före den dag SSF avser att arbetet skall finnas tillgängligt i bokhandeln.” Eftersom jubileumspublikationen var en del i firandet av Slöjdföreningens hundraårsjubileum är det rimligt att anta att verket var tänkt att finnas tillgängligt under jubileumsåret. Räkna vi sex månader bakåt från exempelvis Bo bättre-utställningens öppnande i augusti 1945 (som i sin tur var senarelagd drygt två

²⁵⁵ ”Kontrakt mellan Slöjdföreningen och Bonniers” (16 maj 1944), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁵⁶ Slöjdföreningen ska efter att verket är tryckt betala Bonniers 22.000 kr och Bonniers ska betala Slöjdföreningen “16 2/3 procent av boklädepriset” vid försäljning. Ibid.

veckor) skulle "komplett manuskript" vara levererat hos Bonniers senast februari 1945 och om bokverket avsågs vara färdigt före årets slut skulle deadline varit förste juli.²⁵⁷

Av korrespondensen mellan Slöjdföreningen och Bonniers framgår att det under våren 1945 började uppstå bekymmer med utgivandet av publikationen. I mars 1945 påtalar bokförläggare Tor Bonnier att den ekonomiska kalkylen inte håller.²⁵⁸ I korrespondens från maj månad samma år försäkrar Paulsson via Slöjdföreningens kassör Gunnar Ernmark att "verket nu kommer att tryckas i huvudsaklig överensstämmelse med kontraktet, som upprättats med förlaget."²⁵⁹ Detta svar meddelas Bonniers den 16 maj 1945, alltså knappt en och en halv månad före den deadline – "sex månader före den dag SSF avser att arbetet skall finnas tillgängligt i bokhandeln" – som enligt kontraktet fordras för att bokverket skulle kunna ges ut under 1945. I ett PM från 26 september 1945 meddelar Paulsson Slöjdföreningen att bokverket inte kommer vara färdigt till föreningens högtidsdag den 6 oktober. Inte heller något "skenexemplar", det vill säga en version av bokverkets första del där endast halva boken skulle vara tryckt och resterande del utgöras av avdraget korrektur, kommer kunna vara färdigt till jubileet.²⁶⁰ Paulsson klagar här över tryckeriets långsamma arbete med sättning och leverans av korrektur, samtidigt som det framgår att komplett manuskript av del I inte lämnats in sex månader före högtidssammankomstens inträffande. Vidare konstaterar han att medarbetarnas motivation att leverera resterande manuskript minskat sedan det stått klart att verket inte kommer vara färdigt till högtidssammankomsten.

Under hösten 1945 skärps tonläget i korrespondensen med Bonniers avsevärt och vad som kom att bli en långvarig affärsmässig

²⁵⁷ Angående Bo bättre-utställningen, se Malin Larsson, *Norra Guldbeden* (Göteborg: 1993), s. 10 och 15.

²⁵⁸ "Brev från Bonniers till Slöjdföreningen" (26 mars 1945), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁵⁹ "Brev från G. Ernmark till Tor Bonnier" (26 maj 1945), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶⁰ "Brev från Paulsson till Slöjdföreningen" (26/9-1945), "Sv. Miljö SSF redogörelser", GPS 501 I:1, UUB.

konflikt tar form. Ett brev från Bonniers till Slöjdföreningen, daterat den förste oktober 1945, inleds med följande ord:

Vi måste allvarligt beklaga oss över det sätt på vilket Svenska Slöjdföreningens jubileumsskrift skötts. Manuskript och korrektur jämte illustrationer ha under hela tiden kompletterats, omsättningar, nysättningar och nygörning av bilder ha blivit nödvändiga. Följden har blivit att ombrytningen icke kunnat genomföras.²⁶¹

I brevet framförs klagomål över hur förlaget, i strid med vad som stipulerades i kontraktet, har fått lägga stor tid och möda på att färdigställa diagram och annat illustrationsmaterial. Detta har inneburit betydande tidsförlust och fördyring av framställningen och förlaget drar härav följande slutsats: “Vi kan inte se annat än att härigenom kontraktet från er sida brutits.” Tonen i brevet är upprörd. Bonnier skriver vidare:

Bland de många större förlagsföretag och samlingsverk vi haft glädjen utgiva är det ytterst få om något som varit så dåligt planlagt från redaktionens sida, som detta verk. Hade vi haft en aning om hur bristfälliga förberedelserna voro, hur osäker redaktionen var ifråga om den typografiska utstyrelsen och hur opålitliga alla lämnade uppgifter voro, skulle vi på inga villkor åtagit oss arbetets utförande.²⁶²

Kontraktet bröts dock inte utan man beslöt att fortsätta den affärsmässiga förbindelsen, men publikationens finansiering blev föremål för omförhandling, bland annat eftersom förlaget nu räknar med att kostnaden för att framställa publikationen kommer öka. Bonniers framlägger senare ett antal förslag för hur denna kostnadsökning kan kompenseras.²⁶³

²⁶¹ ”Brev från T. Bonnier till Svenska Slöjdföreningen” (1 oktober 1945), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶² ”Brev från T. Bonnier till Svenska Slöjdföreningen” (1 oktober 1945), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶³ Kostnadsökningen uppskattas till ca 26 000 kr. Förslagen om kompensation för denna kostnadsökning handlar om att höja “boklådepriset” samt att Slöjdföreningen efter att verket tryckts betalar Bonniers 48 000 i stället för 22 000 enligt det tidigare kontraktet alternativt att honorar ska utgå till Slöjdföreningen först efter det att 1100 exemplar sålts till boklådepris. ”Brev från Tor Bonnier till Gregor Paulsson” (15

Under följande vintermånader och våren 1946 fortsatte förhandlingarna om hur det ekonomiska skulle lösas. Ett ämne som återkommer flera gånger i förhandlingarna är hur totalkostnaden för verket ska beräknas samt i vilken omfattning Bonniers ska kompenseras för det arbete de lagt ner och som på grund av ändringar inte kommit till nytta.²⁶⁴ Nu väcks även, från Bonniers, frågan om att verkets "försäljningsmöjligheter" minskat avsevärt sedan det är klart att det inte utgavs i samband med 100-årsjubileet: "Aktualitetsintresset har ju i hög grad försvunnit."²⁶⁵

Den andre juli 1946 tecknas ett nytt kontrakt mellan Slöjdföreningen och Bonniers. Av naturliga skäl är formuleringen från det föregående kontraktet "att verket i ett antal av minst 1.000 exemplar finnes tillgängligt vid tidpunkt under år 1945, som SSF bestämmer", struken.²⁶⁶ Någon tidsangivelse finns överhuvudtaget inte med i det nya kontraktet, en omständighet som kommer visa sig bli betydelsefull framöver. Uppgifter om publikationens form och kvalitet kvarstår och likaså formuleringen om att Slöjdföreningen ska lämna in "fullt tryckfärdigt manuskript och fullt reproduktionsfärdigt illustrationsmaterial" till Bonniers. Kostnader för merarbete för ofärdigt material ansvarar Slöjdföreningen för. Två punkter rörande hur kostnaden för verket ska regleras har dock tillkommit i det nya kontraktet.²⁶⁷

december 1945), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶⁴ Exempelvis lät Slöjdföreningen Boktryckarekammaren ta fram en "normalprisberäkning för korrekturkostnader", vilket visar att man ansåg det angeläget att en oberoende part gav underlag till förhandlingarna.

"Boktryckarkammarens utlåtande" (1 april 1946), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶⁵ "Brev från Kaj Bonnier till Svenska Slöjdföreningen" (29 maj 1946),

"Jubileumsskriften. 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶⁶ "Kontrakt mellan Slöjdföreningen och Bonniers" (2 juli 1946),

"Jubileumsskriften. 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶⁷ Det handlar om att eftersom kostnaderna för verket ökat jämfört de beräkningar som låg till grund för det tidigare kontraktet så skulle Bonniers kompenseras för

Även om det nya avtalet kan antas vara tänkt att utgöra början till färdigställandet av Svensk stad-publikationen, blev detta knappast fallet. Under de kommande åren påtalar förlaget i korrespondens med Slöjdföreningen att komplett material inte har lämnats in och att bokverket således inte är färdigt att tryckas.²⁶⁸ Paulsson framhåller vid ett flertal tillfällen under dessa år att verket i princip är klart att tryckas och att det endast är små delar av materialet som saknas.²⁶⁹ En anledning till att utgivningen vid upprepade tillfällen kunde skjutas fram utan att kontraktet ansågs vara brutet var just det att det saknade “termin för leveransen av manuskript”, vilket bland andra Paulsson poängterat.²⁷⁰ I korrespondensen med Slöjdföreningen under dessa år uttrycker förlaget vid flera tillfällen en frustration över den utdragna processen och framhåller att kostnaderna för projektet, bland annat på grund av ändringar i redan

detta genom att inte betala ut honorar till Slöjdföreningen för de 635 första exemplaren. Detta förutsatt att merkostnaden för produktionen blir 15 000 kr. Om merkostnaden understiger 15 000 kr ska honorar betalas ut efter att merkostnaden kompenenserats och om merkostnaden överskrider 15 000 kr ska Slöjdföreningen betala Bonniers denna överskridande summa.

²⁶⁸ Se ”Brev från Tor Bonnier till Harald Rosenberg” (21 oktober 1946), ”Brev från Tor Bonnier till Harald Rosenberg” (7 november 1946), ”Brev från Albert Bonniers förlag AB till Svenska Slöjdföreningen” (8 oktober 1947) och ”Brev från Albert Bonniers förlag AB till Svenska Slöjdföreningen” (14 juli 1949) i ”Bonniers-SSF. 1945-1950” F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH samt ”Brev från Kaj Bonnier till Gregor Paulsson” (1 april 1948) och ”Brev från G. Ernmark till Harald Rosenberg” (12 april 1949) i ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁶⁹ Se ”Brev från Paulsson” (21 oktober 1947), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH samt ”Brev från T. O. Wallgren och Inge Westin till Gregor Paulsson” (5 mars 1948), ”Protokoll – Svenska Slöjdföreningens presidium (avskrift)” (28 juli 1948), och ”Brev från Gregor Paulsson till Svenska Slöjdföreningens styrelse” (10 maj 1949) i ”Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH samt de av Paulsson författade ”Promemoria ang. Svensk stadsmiljö” (15 januari 1950) och ”Supplement till promemoria den 15/1 1950” i ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁷⁰ Brev från Paulsson” (21 oktober 1947), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

inlämnat material, skulle kunna bli stora och att dessa enligt kontraktet ska bäras av Slöjdföreningen. Detta skapade en viss oro inom föreningen kring Svensk stad-projektets ekonomi.

En person som på ett tidigt stadium verkar ha identifierat de osäkerheter som omgav Svensk stad-publikationen var Harald Rosenberg som redan när han tillträdde som kassör i Slöjdföreningen klargjort att han avsåg sig "ansvaret för de ekonomiska konsekvenser, som jubileumspublikationens utgivande kunde få för föreningen".²⁷¹ Med anledning av ett brev från Bonniers den 5 november 1946 skriver Rosenberg till Paulsson att han är orolig för att utgivandet av jubileumsskriften kan komma att allvarligt påverka Slöjdföreningens ekonomi.²⁷² Rosenberg skriver vidare att det är angeläget att "en klar plan för avvecklingen av denna affär uppgörs". Detta initiativ ledde till att en ekonomisk "saneringsplan" togs fram och avskrivningar av de tillgångar som förväntades inkomma vid försäljning av verket påbörjades samt pengar för redan sålda annonser återbetalades. Flera styrelsemedlemmar uttryckte även sin önskan om att verket skyndsamt skulle komma i tryck. Det samma gällde den samtidigt bedrivna Bostadsutredningen, som inte heller den kommit i tryck, men här rörde sig frågan mer om risken för att dess resultat skulle bli föråldrade om den inte snart publicerades.²⁷³

På ett styrelsemöte i Slöjdföreningen den nionde januari 1948 togs frågan om arbetet med publikationen och dess ekonomi upp. Redogörelse gällande det senaste kontraktet med Bonniers lämnades

²⁷¹ "Brev från H.R. (Harald Rosenberg) till Gregor Paulsson" (23 oktober 1946), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁷² "Brev från H.R. (Harald Rosenberg) till Gregor Paulsson" (23 oktober 1946), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁷³ T.ex. författade Inge Westin och T. O. Wallgren en skrivelse som ett tillägg till 1946 års verksamhetsberättelse, se "Till Svenska Slöjdföreningens styrelse" (28 april 1947), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH. Bostadsutredningen bedrevs i samarbete mellan Slöjdföreningens och Sveriges Arkitekters riksförbund och dess resultat blev tillgängliggjorda för allmänheten först 1964, även om de spridits i fackkretsar tidigare. Se Boman, 1995, s. 158.

och man konstaterade lakoniskt “att det f.n. var omöjligt att få uppgift om den slutliga kostnaden för bokens färdigställande.”²⁷⁴ Inom Slöjdföreningen höjdes nu fler röster, angelägna om att komma till klarhet om hur situationen för utgivningen av bokverket såg ut samt hur en tillfredsställande lösning på densamma kunde nås. I februari 1948 skrev Inge Westin, som arbetade med föreningens revisionsberättelse, till Paulsson och anhöll om att tillsammans med byråchef Wallgren få träffa Paulsson angående dessa frågor. Paulsson ombads ta med ”räkenskaper rörande Jubileumsskriften jämte verifikationer, eventuella manuskript samt övriga handlingar, som kan vara belysande.”²⁷⁵

Frågan om bokverkets utgivning behandlades under flera av Slöjdförenings presidiummöten under 1948 och 1949 där Paulsson ger lugnande rapporter om arbetets fortskridande och snart förestående avslut.²⁷⁶ Den 19 april 1949 skrev Westin och Wallgren återigen till Slöjdföreningens styrelse med anledning av arbetet med revisionsberättelsen för 1948. De refererade här till överenskommelsen med Bonniers från den femte mars 1948, vilket föranledde styrelsen att i sin förvaltningsberättelse meddela, att ”verket för närvarande befunno sig under tryckning samt att det skulle kunna utgivas under år 1948.”²⁷⁷ Under årets revision uppdagades det dock att publikationen inte var klar samt att den, efter vad Bonniers meddelat, inte heller kan slutföras under 1949, utan tidigast under början av nästa år, 1950. Dessa omständigheter gör att Westin och Wallgren nu känner sig manade att föreslå att styrelsen tillsätter en kommitté ”som får i uppdrag att utreda frågan om jubileumsskriften i dels dess vidd, varvid är av vikt att –

²⁷⁴ ”Utdrag ur protokoll, fört vid Svenska Slöjdföreningens styrelsesammanträde den 9 jan. 1948, kl. 15.00.”, ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁷⁵ ”Brev från Inge Westin till Gregor Paulsson” (10 februari 1948), Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁷⁶ Se anteckningar från presidiummöten ”28 juli 1948”, ”3 januari 1949” samt ”9 maj 1949” i ”Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁷⁷ ”Till Svenska Slöjdföreningens styrelse” (19 april 1949), ”Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

eventuellt genom anlitaandet av en affärsjurist – få fastställt det juridiska ansvaret för uppkommande av förluster.²⁷⁸

Den 25 januari 1950 skriver Bonniers ett brev till Slöjdföreningen där de redovisar nedlagda och återstående kostnaderna för bokverket.²⁷⁹ Tillsammans uppgår dessa till 101.601 kr och Bonniers anser nu att Slöjdföreningen ska stå för detta.²⁸⁰ I korrespondens med Åke Huldt (dåvarande verkställande direktör för Slöjdföreningen) redogör Rosenberg för Bonniers ståndpunkt. De anser nu att kontraktet har brutits av Slöjdföreningen och att Slöjdföreningen följaktligen ska stå för hela framställningskostnaden i stället för merkostnaden för eventuell försening som det var skrivet i det senaste kontraktet. Detta är enligt Rosenberg felaktigt men för att reda ut situationen vill han nu ha ett möte med ”professor Paulsson, assessor Andersson, rektor Elldin, revisorerna, verkställande direktören och kassaförvaltaren” före styrelsemötet på fredag samma vecka.²⁸¹

Den 20 februari 1950 skriver Paulsson till Huldt och redogör för arbetet med publikationen och diskuterar två möjligheter att dela upp publikationen.²⁸² Paulsson framlägger här tanken att det skulle kunna vara motiverat att lägga ihop del ett och två, vari man behandlar ”hela 1800-talet” och låta denna följas av en eller två delar som ska innehålla framställning över ”1900-talets stadsmiljö” och ”industrialismens nysamhällen och den genom industrialismen uppkomna kompensationsmiljön”. Paulsson skriver vidare att han är

²⁷⁸ ”Till Svenska Slöjdföreningens styrelse” (19 april 1949), ”Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁷⁹ ”Brev från Tor Bonnier till Harald Rosenberg” (25 januari 1950), ”Bonniers-SSF. 1945-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁸⁰ ”Brev från [Harlad] Rosenberg till Åke Huldt” (28 januari 1950), ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁸¹ ”Brev från H. Rosenberg till Åke Huldt” (30 januari 1950), ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁸² ”Brev från Gregor Paulsson till Åke Huldt” (20 februari 1950), ”Bonniers-SSF. 1945-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

i färd med att skriva ett nytt förord ”som på grund av omständigheterna måste göras rätt utförligt och redogöra för den metod som begagnats samt på lämpligt sätt upplysa om att det som nu skulle komma inte är allt.”²⁸³ Denna idé att dela upp bokverket i två delar hade funnits med sedan tidigare, där den andra delen vid en tidpunkt var tänkt att innehålla diagram och kartor. Denna ytterligare del hade dock aldrig varit medräknad i något av kontrakten mellan Slöjdföreningen och förlaget.²⁸⁴

Den 21 mars skriver Bonniers till Slöjdföreningen och ger förslag till ändringar i kontraktet. Här står att ”arbetet redan är tryckt”, men att förlaget anser det nödvändigt att man kommer överens om när förord och register ska vara klart.²⁸⁵ Förlaget uttrycker vidare sin angelägenhet om att få verket färdigt och sin villighet till kompromisser: ”Den mening, som innehåller betalning av merkostnader kan ju eventuellt slopas under förutsättning att endast förord och register kommer till och att dessa blir färdiga inom en kort tidsrymd.”²⁸⁶

Förordet skrevs av Paulsson och kom med i första delen av bokverket, däremot varken register, källhänvisningar eller någon detaljerad metodredovisning. Inte heller den följande delen, som gavs ut år 1953 kom att innehålla detta. Varför käll- och

²⁸³ ”Brev från Gregor Paulsson till Åke Huldt” (20 februari 1950), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH. Det fanns dock ett utkast till förord skrivet av Paulsson, daterat till 9/9-1945, som vad gäller vissa aspekter, framförallt idealtypbegreppet och sociologiska perspektiv, var mer innehållsrikt än det som kom att ingå i 1950 års upplaga. Se "Förord" (Gregor Paulsson, 9/9-1945) i "R10, vol 72. Svensk miljö diverse manus", GPS, NMA.

²⁸⁴ I ett brev från 15 december 1945 skriver Bonniers: ”Det har sagts oss dels att arbetet skulle förses med ett register, dels att diagrammen skall bilda en bok för sig, som skall utgöra en kompletterande del. Ingetdera av detta är medräknat i den ovanstående kostnadsberäkningen. Skulle Ni önska en sådan utvidgning av volymerna, måste särskild överenskommelse träffas härom.” Se ”Brev från Tor Bonnier till Gregor Paulsson” (15 december 1945), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁸⁵ ”Brev från Kaj Bonnier till Åke Huldt” (21 mars 1950), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁸⁶ ”Brev från Kaj Bonnier till Åke Huldt” (21 mars 1950), "Bonniers-SSF. 1945-1950", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

litteraturförteckning uteslöts har jag inte funnit någon uppgift om. En förklaring skulle kunna vara att de många redigeringarna och omarbetningarna av texten hade gjort denna redovisning komplicerad och tidskrävande och därför inte hanns med. En annan möjlig förklaring är att redovisningen av källor skulle ta upp för mycket plats och inte rymmas inom det sidantal som Slöjdföreningen och Bonniers enats om och att källförteckningen ströks istället för att behöva skära ner texten ytterligare.²⁸⁷ Enligt en uppgift från Hanssen skulle källförteckningen till hans avsnitt omfatta cirka 40 kvartssidor.²⁸⁸

Enligt korrespondens mellan Paulsson och Ingrid Johansson framgår att arbetet med del II av bokverket påbörjades redan under hösten 1950 med avsikt att ge ut verket under kommande vintersäsong.²⁸⁹ Så skedde dock inte. Under ett sammanträde den 16 november 1950 på Bonniers förlag beslutades att ”någon sättning [av Slöjdföreningens jubileumsskrift, del III] icke fick påbörjas förrän hela manuskriptet levererats i slutgiltigt skick.”²⁹⁰ Först under 1952 konstateras att sättningen av *Svensk stad del II* är genomförd och att korrektur skickats till författarna samt att verket planeras ges ut under hösten 1953, vilket slutligen sker.²⁹¹

Dispositionen av del II följer i stora drag Paulssons framlagda förslag om att den skulle behandla ”1900-talets stadsmiljö” och ”industrialismens nysamhällen och den genom industrialismen uppkomna kompensationsmiljön”, med undantag för de tänkta

²⁸⁷ Enligt en uppgift skulle del II ha avslutats med kapitel om 1900-talets stad i Helsingborg och Örebro. Förmodligen var utrymmesbrist ett av skälen till att även dessa kapitel uteslöts. Brev från Paulsson till Ingrid Johansson (30/9-1950), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

²⁸⁸ Brev från Hanssen till Paulsson (24/6-1948), ”Sv. Miljö SSF redogörelser”, 501 I:1, GPS, UUB. Att låta utrymmeskäl motivera en uteslutning av källförteckning gjorde även Siegfried Giedion i *Time, Space and Architecture* (1941). Se Siegfried Giedion, *Space, Time and Architecture: the Growth of a New Tradition* (Cambridge, Mass.: 1963 [1941]), s. vii-viii.

²⁸⁹ Brev från Paulsson till Ingrid Johansson (23/9-1950) och (20/9-1950), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB.

²⁹⁰ ”PM till sammanträde 16/11 1950”, A1:1 Allmänna protokoll. 1950-1951, ABA, CfNH.

²⁹¹ ”1952”, A1:1 Protokoll 1951-1952, ABA/CfNH och ”Hösten 1953. Sändning I 12/8-fredagen den 21/8.”, A1:5 Allmänna protokoll 1953, ABA/CfNH.

kapitlen om 1900-talets stad i Helsingborg och Örebro som strukits.²⁹² Även om den andra delen av bokverket inte var medräknad i de tecknade kontrakten så håller sig det totala sidantalet av det utgivna bokverket (del I och II) inom det omfång som avtalades om 1944 och 1946, nämligen 1000 sidor, vilket skulle kunna förklara varför en del material uteslöts.²⁹³

Det framgår tydligt att de turbulenta turerna kring Svensk stad-projektets slutfas satte press på de sociala – ekonomiska och personliga – relationerna inom projektet och tvingade fram kompromisser för att hålla samman nätverket och därmed möjliggöra utgivningen av bokverket.²⁹⁴ Under denna senare del av arbetet framkom även att det inom nätverket fanns divergerande uppfattningar om vilket slags projekt Svensk stad var. I den bemärkelsen fungerade Svensk stad-projektet som ett *gränsobjekt*.

Jubileumsverk eller vetenskapligt arbete?

De föreställningar om Svensk stad som *gränsobjekt* som kan spåras i korrespondensen kan delas in i två huvudgrupper. I det ena fallet betraktas Svensk stad primärt som Slöjdföreningens jubileumsskrift. Den bärande tanken var här att skriften skulle behandla de näringsgrenar som Slöjdföreningen verkat inom eller som i senare formuleringar, beskriva förändringen av den svenska stadsmiljön under den tid föreningen varit verksam. I båda dessa motiveringar är det föreningens arbete som projektets avgränsning baseras på, innehållsmässigt respektive tidsmässigt. Till den andra

²⁹² ”Brev från Gregor Paulsson till Åke Hult” (20 februari 1950), ”Bonniers-SSF. 1945-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁹³ Se ”Kontrakt mellan Slöjdföreningen och Bonniers” (16 maj 1944), ”Jubileumsskriften. 1940-tal” F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH och ”Kontrakt mellan Slöjdföreningen och Bonniers” (2 juli 1946), ”Jubileumsskriften. 1940-tal” F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁹⁴ Paulsson har i sin självbiografi skrivit om hur han under denna period kände en ”fientlighet” gentemot honom från vissa av Slöjdföreningens styrelseledamöter under slutet på 1940-talet vilket påverkade hans beslut att avgå som ordförande år 1950. Se Paulsson, 1974, s. 132.

huvudgruppen hör de föreställningar enligt vilka Svensk stad var ett renodlat vetenskapligt arbete. Projektet var visserligen relaterat till förningens verksamhet men dess syfte var vetenskapligt, snarare än att fira föreningens hundraårsjubileum.

I Paulssons ovan behandlade motivering inför redaktionskommittén av omläggningen av bokverkets disposition återfinns en motsättning mellan huruvida det var vetenskapliga eller kommersiella drivkrafter som motiverade projektet och i synnerhet publikationen. I denna redogörelse skriver Paulsson att han år 1945 insåg att antologiformatet skulle göra verket "enformigt för den vanlige läsaren".²⁹⁵ De här framförda argumenten till att syntetisera manuskripten till ett sammanhängande verk som möjliggör skapandet av en helhetsbild framhålls som "ett för både den allmänne läsaren och vetenskapen gemensamt intresse." Enligt Paulsson var det alltså både vetenskapliga och kommersiella överväganden som motiverade denna omläggning av arbetet och han framhåller att det inte finns någon motsättning mellan vetenskapligt och allmänt intresse.²⁹⁶

Trots att Paulsson i korrespondens med redaktionskommittén understrukit att Svensk stad är ett vetenskapligt verk (med allmänt intresse) är det tydligt att denna uppfattning inte var etablerad inom föreningen eller hos förlaget. I exempelvis kontraktet med Bonniers från den andre juli 1946 omnämns Svensk stad som ett "jubileumsverk".²⁹⁷ I ett brev av den åttonde oktober 1947 påpekar förlaget att det nu gått två år sedan jubileumsåret passerat och att "även om verket kan färdigställas inom en avlägsen framtid" så har "dess försäljningsmöjligheter förminskats synnerligen väsentligt."²⁹⁸ Ända in i slutskedet benämnde Bonniers bokverket för "Svenska slöjdföreningens jubileumsverk" eller dylikt i sin interna

²⁹⁵ Paulsson, "Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)", "Sv. Miljö, SSF, redogörelser", 501 I:1, GPS, UUB.

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ "Kontrakt mellan Slöjdföreningen och Bonniers" (2 juli 1946), "Jubileumsskriften. 1940-tal" F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

²⁹⁸ "Brev från Albert Bonniers förlag AB till Svenska Slöjdföreningen" (8 oktober 1947), "Bonniers-SSF. 1945-1950" F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

korrespondens. Endast vid ett fåtal tillfällen använder förlaget titeln på bokverket och när 1953 års tryckning planeras kallas boken ”Svenska slöjdföreningen, del III”.²⁹⁹

Att verkets säljbarhet skulle minska som följd av att det förflutit lång tid sedan jubileumsåret avvisar Paulsson: “Arbetet har ju inget yttre samband med jubiléet. Det handlar inte om föreningens historia, utan om det samhälle i vilket den verkat.”³⁰⁰ Paulsson framhåller i stället att verket borde var säljbart, “just nu särskilt, med vårt starka intresse för allt som har med samhällsvetenskap att göra.” Det är här tydligt att de skilda föreställningarna om Svensk stad-projektet ledde till olika uppskattningar av publikationens säljbarhet, en fråga som främst aktualiserades i den del av projektets *mangle of practice* som arbetet med utgivningen av bokverket utgjorde. Paulsson framhåller att den inte är avhängig jubiléet medan Bonniers menar att säljbarheten minskar med att det tidsmässiga avståndet till jubiléet ökar.

Även inom föreningen förekommer föreställningen om Svensk stad som en jubileumsskrift. På ett styrelsemöte i Slöjdföreningen den nionde januari 1948 benämndes verket som en “jubileumsskrift” i och med att dess ekonomi diskuterades.³⁰¹ Drygt ett år senare, den 10 maj 1949, skriver Paulsson till Slöjdföreningens styrelse med anledning av diskussionen om publikationens ekonomi. Paulsson känner sig här manad att påpeka att

arbetet icke är en jubileumsskrift i detta ords vedertagna mening utan ett strängt vetenskapligt arbete, uteslutande byggt på primärforskningar och underkastat de vanskligheter i form av förutsedda hinder som allt forskningsarbete är utsatt för. Endast i

²⁹⁹ Se ”Hösten 1953. Sändning I 12/8-fredagen den 21/8.”, A1:5 Allmänna protokoll 1953, ABA, CfnH.

³⁰⁰ ”Brev från Paulsson” (21 oktober 1947), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfnH.

³⁰¹ ”Utdrag ur protokoll, fört vid Svenska Slöjdföreningens styrelsesammanträde den 9 jan. 1948, kl. 15.00.”, ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfnH.

KAPITEL 3 PROJEKTET, PUBLIKATIONEN OCH NÄTVERKET

sjelva framställningssättet skulle hänsyn tagas till att arbetet skulle kunna läsas av en allmän, bildad publik.³⁰²

Av detta framgår att de skilda föreställningarna om Svensk stad som primärt ett jubileumsverk respektive ett vetenskapligt arbete existerade parallellt, även i slutskedet då publikationen framställdes. Bland medarbetarna inom Svensk stad fanns en medvetenhet om denna balansakt och vikten av att projektet framställdes som både och. I ett brev till Paulsson skriver Hanssen att han är skeptisk till att ha med något ord om produktion i titeln eftersom det inte vore rättvisande för projektet, som ju successivt övergett ambitionen om att skriva om konstindustrins historia. Han föreslår istället att Slöjdföreningen kan blikkas genom en undertitel som ramar in föreningens verksamhetstid, exempelvis: ”Studier i svensk miljösociologi under ett sekel”.³⁰³ De parallellt existerande uppfattningarna om Svensk stad fick konsekvenser dels för hur ekonomin och arbetets säljbarhet bedömdes påverkas av förseningen, dels för hur orsakerna till förseningen förstods. Ett vetenskapligt arbete innehåller alltid, vilket Paulsson framhåller, ett påtagligt moment av osäkerhet och oförutsägbarhet. Eventuell försening som beror på omständigheter som uppkommit under arbetets gång är därmed att betrakta som en konsekvens av de ”oförutsedda hinder som allt forskningsarbete är utsatt för”.³⁰⁴

I en annan skrivelse framhåller Paulsson att en anledning till de problem som uppstått i kontakten med Bonniers är att de inte haft förståelse för arbetets storlek eller för det vetenskapliga arbetets komplexitet:

Det har upprepade gånger från förlaget sagts att man ville ha allt, innan man togo itu med att färdigställa arbetet. ”Allt” i ett arbete av detta omfång och denna karaktär betyder inte manuskript som man

³⁰² ”Brev från Gregor Paulsson till Svenska Slöjdföreningens styrelse” (10 maj 1949), ”Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³⁰³ Brev från Hanssen till Paulsson (odat.), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB.

³⁰⁴ ”Brev från Gregor Paulsson till Svenska Slöjdföreningens styrelse” (10 maj 1949) i ”Paulsson-SSF. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

tar ur sin skrivbordslåda eller illustrationer som man tar ur ett skåp. Det betyder tusentals moment av brev, telefonsamtal och besök hos författare, företag, institutioner fotografer, tecknare, etc. etc. Det är oundvikligt att några moment därvid släpa efter och att luckor uppstå. Sådant händer alltid och sådant bruka förlagen inte låta hindra arbetets fortgång. Då man uppställer sådana krav på fullständighet bli betydande och alldeles onödiga förseningar en oundviklig följd. Färdiga ark få ligga och vänta, emedan enstaka bilder inte kunnat komma fram från en författare, ett bildarkiv, en renritare.³⁰⁵

Detta är ett av få exempel på när de materiella aspekterna av Svensk stad-projektet, vid sidan av de rent ekonomiska, får eller tillskrivs ett avgörande inflytande över arbetet med att ge ut bokverket.³⁰⁶ Den insamlade empirins omfattning i kombination med framställningsprocessens arbetsdelning vållade uppenbarligen organisatoriska problem inom projektet, vilket ytterligare komplicerades av de höga vetenskapliga ambitionerna.

Det framgår tydligt att för Paulsson var Svensk stad först och främst ett vetenskapligt projekt. Detta var förmodligen en självklarhet bland projektets medarbetare, som alla var rekryterade ur den vetenskapliga miljön i omgivningen av Konsthistoriska institutionen i Uppsala. Det är även, som ovan påtalats, troligt att de vetenskapliga aspekterna av projektet och dess potentiella betydelse för det akademiska sammanhang medarbetarna befann sig i var ett viktigt motiv för dem att engagera sig i projektet, även om ersättning i ett flertal fall utbetalades. För övriga aktörer inom det nätverk som formades kring utgivningen av bokverket var dock Svensk stad i första hand en jubileumspublikation.

³⁰⁵ ”Supplement till promemoria den 15/1 1950”, ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH. Förmodligen underlättades denna komplexitet inte av diskontinuiteten i det forskande såväl som redaktionella arbetet. Exempelvis har Lindgren-Fridell vittnat om att hon så sent som 1950 ombads ”ögonblickligen inleverera de bildtexter som fattades”, trots att hon lämnat in ett komplett material 1946, fyra år tidigare. Se Lindgren-Fridell, 1981, s. 23.

³⁰⁶ Ett annat exempel utgörs av en uppgift om att insamlat material ang. bostäder i Åtvidaberg under en tid var försvunnet och att behandlingen av detta fick ligga på is tills att det återfanns. Hanssen, "P.M. angående behandling av specialsambhällen (26 oktober 1946)", "Örebro", vol 2, BHA, NMA.

Denna genomgång har visat att Svensk stad fungerade som ett gränsobjekt ända in i slutskedet där det rådde olika föreställningar om huruvida det var en jubileumspublikation eller ett vetenskapligt verk. Som Star och Griesemer påpekat behöver ett gränsobjekt inte vara ett fysiskt objekt utan kan även vara ett abstrakt objekt.³⁰⁷ Svensk stad-publikationen fungerade som ett gränsobjekt inom projektet så länge den var abstrakt. I takt med att projektet närmade sig utgivningen blev de motsättningar som publikationen som gränsobjekt tidigare kunnat hantera nu så tydligt artikulera att publikationen upphörde att fungera som ett gränsobjekt och blev i stället en konfliktpunkt. Konflikten kom till stor del att handla om de ekonomiska aspekterna eftersom de utöver Paulsson här indragna aktörerna – Slöjdföreningen och Bonniers – var direkt berörda av dessa. Nästan alla medarbetare hade vid denna tidpunkt fullföljt sina åtaganden och lämnat nätverket, vilket ytterligare bidrog till att de vetenskapliga aspekterna av Svensk stad-projektet kom att få allt minskad betydelse för sammanhållningen av nätverket i slutfasen av utgivningen av bokverket. Det låg i såväl Slöjdföreningens som Bonniers intresse att verket, jubileumsskrift eller ej, blev utgivet så att bokslut över projektet kunde göras.

Finansiering

Svensk stad-projektet finansierades av Svenska Slöjdföreningen och en rad företag, enstaka privatpersoner, Helsingborgs och Örebros stadsfullmäktige samt Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd.³⁰⁸ Redan under 1941 hade 25.000 kronor samlats in från Kooperativa förbundet, AB Nordiska kompaniet, AB Åtvidabergs industrier, Esselte AB samt AB Turitz & Co.³⁰⁹ Enligt en sammanställning från maj 1943, det vill säga före sommaren

³⁰⁷ Star & Griesemer, 1989, s. 393.

³⁰⁸ I förordet till 1950 års upplaga nämns även privatpersonerna Gunnar Ernmark, Albin Rapp och Bo Sahlin. Paulsson, 1950a, s. xii.

³⁰⁹ ”Anslag till Svenska Slöjdföreningens jubileumspublikation, inbetalade till föreningen år 1941”, ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SFF, CfNH.

fältundersökningar, återstod endast en femtedel av dessa pengar.³¹⁰ Resterande hade betalats ut som ersättning till medarbetarna mellan juli 1941 och maj 1943. Den största delen av pengarna betalades ut mellan juni 1942 och maj 1943, då i stora engångsposter, vilket ger skäl att anta att dessa framförallt gått till ersättning och kostnader för fältarbete.³¹¹ Mellan Paulsson och Slöjdföreningen upprättades i augusti 1943 ett avtal som innehöll uppgifter om vilka medel som stod till Paulssons förfogande i egenskap av ”huvudredaktör”.³¹² Trots att de fältundersökningar som planerats genomföras under åren 1942 och 1943 vid denna tidpunkt borde ha varit till stora delar avslutade, ger avtalet Paulsson rätten att för projektets räkning förfoga över 27.000 kronor avsedda ”[f]ör bekostande av fältundersökningarna”.³¹³ Därtill avsätter föreningen 16.000 kronor för att bekosta ”redaktions- och arkivbiträden” samt ”anförskaffande av bildmaterial, kartor, planer m.m.” Paulsson själv ska erhålla ett ”minimiarvode av 20.000 kronor”, varav 5000 kronor betalas ut direkt och resten ”i den mån tryckfärdigt manuskript föreligger”.³¹⁴

Som ovan berörts ingick Slöjdföreningen även avtal med Albert Bonniers förlag om utgivningen av bokverket. Även olika alternativ för att via bokverket få in pengar till projektet prövades. Som noterats ovan hade tryckeriet Esselte AB 1941 betalat 9000 kronor

³¹⁰ ”Svenska Slöjdföreningens jubileumsskrifts ekonomiska ställning per den 29 maj 1943”, ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SFF, CfN.

³¹¹ Exakt vad dessa pengar gått till framgår inte av denna sammanställning då det här endast står att pengarna gått via Gregor Paulsson, men eftersom dessa utbetalningar gjordes under den tid då det bedrevs omfattande fältarbeten inom projektet, åren 1942 och 1943, är det rimligt att anta att en betydande del gått till detta ändamål.

³¹² ”Avtal mellan Slöjdföreningen och Paulsson” (3 augusti 1943), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³¹³ ”Avtal mellan Slöjdföreningen och Paulsson” (3 augusti 1943), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³¹⁴ Utöver denna ersättning ska Paulsson även, i händelse att fler än 2000 ex. blir sålda, erhålla en ”royalty av 8 1/3 % av boklädepriset” för varje exemplar som överstiger 2000 sålda.

till en ”garantifond” för Svensk stad.³¹⁵ Detta hade företaget gjort med löfte från Slöjdföreningen om att få trycka verket. I juni 1943 skrev Gunnar Ernmark till Esselte att nu när kontrakt med annat förlag upprättats (Bonniers), borde de 9000 kr som de erlagt till garantifonden betalas tillbaka, men att dessa pengar redan är förbrukade. Esselte erbjöds som kompensation att ta över tryckningen av Slöjdföreningens tidskrift *Form*.³¹⁶ Ett ytterligare förslag till finansiering som diskuterades med Bonniers under år 1944 var att ge ut en tredje del av bokverket, utöver de två delar som kontraktet med förlaget omfattade. Denna skulle innehålla presentationer av företag, organisationer och städer vilka för detta betalade en summa som stod i proportion till hur många sidor presentationen omfattade, uppskattningsvis varierande mellan 2 och 30 sidor.³¹⁷

Denna tanke om att sälja utrymme i en tredje del avsett för företagspresentationer verkar dock inte ha utvecklats i någon större utsträckning. Däremot kom ett antal finansiärer, främst företag på de orter där fältarbete bedrevs, att under åren 1944 och 1945 ge ekonomiskt stöd till projektet.³¹⁸ Under undersökningarna i Åtvidaberg år 1944, bekostades fältarbetarnas uppehälle av AB Åtvidabergs industrier.³¹⁹ Att flera av företagens bidrag var villkorade till att projektet skulle behandla en viss ort framgår av en

³¹⁵ ”Anslag till Svenska Slöjdföreningens jubileumspublikation, inbetalade till föreningen år 1941”, ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SFF, CfNH.

³¹⁶ ”Brev från G. Ernmark till Knut Östberg” (21 juni 1943), ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³¹⁷ ”Svenska Slöjdföreningens Jubileumspublikation. Del III” (26 september 1944), ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SFF, CfNH.

³¹⁸ Däribland Helsingborgs Gummifabriks A-B, Reymersholms Gamla Industri A.-B. (Helsingborg), Helsingborgs Varfs A.-B., Rederiaktiebolaget Helsingborg, A.-B. Carlsson & Åqvist (Örebro), Konsum Alfa (Gävle) och Svenska Handelsbanken i Uppsala. Vissa av dessa hade säkerligen antagit erbjudande om att köpa sidor för företagspresentationer i en tredje del av Svensk stad, som det fanns planer på att ge ut tillsammans med Bonniers (se ovan). ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³¹⁹ Brev från Paulsson till Hanssen (24/5-1944), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

uppgift om att Sockerbolaget gav pengar ”med villkor att någon av deras fabriksorter undersöks.”³²⁰ Detta finansiella beroendeförhållande var inte helt oproblematiskt. Hanssen uttryckte exempelvis skepsis gentemot den ”romantisering” som präglade behandlingen av Åtvidaberg.³²¹ Att på detta sätt finansiera fältundersökningar var dock inte ovanligt inom svensk humaniora vid denna tid. Entologen Karl-Olov Arnstberg har lyft fram folklivsforskaren Sigurd Erixon som särskilt kreativ och framgångsrik i att finna privata och offentliga finansiärer till sina fältundersökningar från 1910-talet och framåt.³²²

Därtill sökte och fick projektet pengar från Helsingborgs och Örebro stadsfullmäktige. Dessa städer kontaktades dock relativt sent i projektet, närmare bestämt under jubileumsåret 1945, då projektet redan var tänkt att vara avslutat eller åtminstone i slutfasen. I maj 1945 skriver Paulsson till Åke Stavenow (Slöjdföreningens dåvarande direktör) och berättar att han varit i kontakt med personer i Örebro stad angående bidrag till projektet. Paulsson skriver även att de ska skicka en kort pro memoria med motivering till varför Örebro valts som en lämplig stad, bland annat i egenskap av att vara en mellansvensk centralstad, dess lätta industrier samt ”slutligen det förebildliga sätt varpå staden återuppbyggdes efter branden och den borgaranda som därvid kom till uttryck i den nya bebyggelsen, såväl den privata som den institutionella”.³²³ Paulsson avslutar med: ”Staden kom härigenom att bli betydligt före sin tid.” I tackbrevet skickat till Örebro stad 13 dec 1945 står det: ”Vi äro övertygade om att detta verk, till vars

³²⁰ Brev från Paulsson till Hanssen (25/2-1944), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB. Även ”Bergslaget” (Stora Kopparbergs Bergslags AB) tillfrågades om de ville ge medel till Skutskärsundersökningen. Brev från Silow till Einar Rodling (13/3-1945), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

³²¹ Brev från Hanssen till Paulsson (24/6-1948), ”Sv. Miljö SSF redogörelser”, 501 I:1, GPS, UUB.

³²² Karl-Olov Arnstberg, 'Sigurd Erixon (1888-1968)', i Mats Hellspong & Fredrik Skott (red.), *Svenska etnologer och folkelorister* (Uppsala, 2010), s. 113-119. s. 115. Arnstberg refererar här i sin tur till Sigfrid Svensson, 1968: Sigurd Eixon. *Rig.*

³²³ ”Brev från Paulsson till Åke Stavenow” (14 maj 1945), ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfnH.

utgivande ni lämnat ett så värdefullt bidrag, skall bliva av stor betydelse för bedömningen av stadsmiljöns utveckling här i landet, och särskilt i Örebro.”³²⁴

I mars 1946 togs frågan om ”anslag till bidrag till Svenska Slöjdföreningens kostnader för utgivande av bokverket ”Svensk stadsmiljö under näringsfrihet och folkstyre” upp i Helsingborgs stadsfullmäktige. Motionen bifölls och en utbetalning av ett belopp på 8000 kronor till Slöjdföreningen beviljades.³²⁵ I en skrivelse till Slöjdföreningen från 1947 framhåller Paulsson att bidragen från Helsingborg och Örebro innebar att dessa städer nu kunde studeras mer ingående och gav möjlighet att ”skildra dessa som de två viktigaste typsamhällena”³²⁶ Sannolikt innebar det även ett förpliktigande och ett behov av att utöka dessa avsnitt för att tillmötesgå bidragsgivarnas förväntningar.

Helsingborgs stadsfullmäktige kan även indirekt sägas ha givit ytterligare stöd till Svensk stad-projektet, eller i alla fall för forskning bedrivet i anslutning till projektet då dess stadsfullmäktige år 1947 beviljade Börje Hanssen ett anslag om 5.000 kronor som han sökt i syfte att ”fördjupa studierna i stadens sociala och ekonomiska historia för att i sinom tid kunna utge resultatet i form av en doktorsavhandling.”³²⁷ Som villkor för beviljandet ingick att pengarna skulle betalas ut först efter det att Hanssen lämnat in det insamlade arkivmaterialet till Helsingborgs museum, vilket skedde

³²⁴ ”Brev från Svenska Slöjdföreningen till Örebro stads stadsfullmäktige” (13 december 1945), ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³²⁵ ”Utdrag ur protokoll. fört vid stadsfullmäktiges i Helsingborg sammanträde den 19 mars 1946”, ”Bidrag 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³²⁶ ”Supplement till promemoria den 15/1 1950”, ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³²⁷ Se ”Utdrag ur protokoll, fört vid stadsfullmäktiges i Helsingborg sammanträde den 18 november 1947”, vol A1:1, HKA, HSA och ”Till Historikkommittén för Helsingborgs stad” (14 april 1947), vol A1:1, HKA, HSA. Detta är intressant eftersom Hanssen under en period var anställd inom Svensk stad med månadslön och därigenom både har fått ekonomisk ersättning för sitt arbete och lagt grunden till sina licentiatavhandlingar samt erhållit stipendium för den tänkta doktorsavhandlingen om Helsingborg som är att betrakta som en tänkt fortsättning på arbetet med Svensk stad.

under år 1950.³²⁸ I och med att Hanssen även beviljades pengar från Helsingborgs stadsfullmäktige intar han en särskild position bland medarbetarna då han inom projektet avlönades både som fältarbetare och skribent och dessutom fick ekonomiskt stöd av utomstående part. Exakt omfattning av de ersättningar som Hanssen erhöll är svåra att överblicka men de var med all säkerhet betydande.

Hanssens avhandling, färdigställd år 1952, kom dock inte att handla om Helsingborg utan om samhällen på Österlen.³²⁹ Att det i Hanssens arbete i Helsingborg fanns överlappningar mellan Svensk stad-projektet och de undersökningar som stadsfullmäktige beviljat anslag för är dock troligt, särskilt eftersom framställningen av Svensk stad var under bearbetning vid denna tid. Intressant i sammanhanget är att Hanssen, när han sökte ekonomiskt stöd från Helsingborg, poängterade att detta arbete inte bara skulle beröra Helsingborgs historia utan även innehålla ”en analys av det nutida Helsingborg”.³³⁰ En liknande retorisk strategi förekom i kommunikationen med Svensk stad-projektets andra finansärer, exempelvis Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd.

Under 1948 ansökte Paulsson om ekonomiskt stöd till Svensk stad-projektet från Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd. Ansökan gäller ursprungligen kostnader för såväl framställning av kartor hos Kartografiska institutet samt lönekostnader för bland annat forskningsassistent och ”[s]tatistisk och geografisk expertis”.³³¹ I denna ansökan betonar Paulsson arbetets vetenskapliga inriktning och betydelse och lyfter särskilt fram att de i Svensk stad ”undersökta fälten setts som sociologiska objekt, icke som konsthistoriska i detta ords gängse mening.”³³² Vidare skriver Paulsson att ”dessa arbeten även torde ha ett aktuellt värde för

³²⁸ Gustavsson, 2015, s. 229.

³²⁹ Börje Hanssen, *Österlen : en studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne* (Stockholm: 1952).

³³⁰ Citerad i Gustavsson, 2015, s. 234.

³³¹ Gregor Paulsson, "Till Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd (16 februari 1948)", 501 I:1, "Samhällsvet. forskningsrådet.", GPS, NMA, 1948b, s. 5.

³³² *Ibid.*, s. 2.

dagens verksamhet på stadsbyggnadsområdet”.³³³ I ett PM som utvecklar dessa tankar ytterligare, i syfte att övertyga de som beslutar om anslag vid Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd, framhålls att det slags ”ekologiska kartor” som Svensk stad-projektet arbetar med kan komma till användning inom olika grenar av den samtida samhällsplaneringen och att ”kommunala politiker och tjänstemän blivit omedelbart intresserade av den belysning kartorna givit åt de därav berörda enskilda kommunernas förhållanden.”³³⁴

Att de samtidsorienterande aspekterna av Svensk stad-projektet lyfts fram i detta sammanhang, är i linje med behovet av att knyta fler aktörer (finansiärer) till projektet, för att möjliggöra utgivningen av bokverket. Både Slöjdföreningen och förlaget var ju vid denna tidpunkt, år 1948, oroadade över projektets ekonomi och därmed tveksamma till att skjuta till mer pengar, vilket ovan beskrivits.³³⁵ Vad gäller kartarbetena hade Paulsson tvingats att själv ligga ute med pengar och det var bland annat dessa kostnader som han nu sökte finansiering för.³³⁶ Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd beviljade i början av februari 1949 ett anslag till Svensk stad-projektet, men endast för kostnaderna för kartframställningen vid Kartografiska institutet och inte för löne- och resekostnader.³³⁷ I ett brev till Johansson påpekar Hanssen att detta anslag ironiskt nog täcker fler kartor än den tidigare framställningen behandlar, vilket

³³³ Ibid., s. 4.

³³⁴ Gregor Paulsson, "P.M. ang. de ekologiska kartorna i "Svensk stadsmiljö under industrialismen".", 501 I:1, "Samhällsvet. forskningsrådet.", GPS, UUB, 1948c, s. 10. Detta PM utarbetades av Paulsson och Hanssen. Se "Brev från Paulsson till Hanssen" (20 november 1948), vol 78, BHA, NMA. Kopia av detta brev finns även i "Svensk stad – korresp. medarbetare", 501 I:1, GPS, UUB.

³³⁵ I olika sammanhang nämner Paulsson även Humanistiska fonden som en potentiell finansiär. Se exempelvis "Brev från Paulsson" (21 oktober 1947), "Jubileumsskriften. 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³³⁶ Se "Brev från Paulsson till Hanssen" (20 november 1948), vol 78, BHA, NMA.

³³⁷ Se "Beslut, Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd" (19 februari 1949), "Samhällsvet. Forskningsrådet.", 501 I:1, GPS, UUB. Delar av detta anslag verkar dock, i strid med anslagsbeslutet, ha gått till lönekostnader. Se korrespondens med Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd, 9 augusti 1951 och 13 november 1951, "Samhällsvet. forskningsrådet.", 501 I:1, GPS, UUB.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

borde ha gett upphov till ytterligare bearbetningar av texten i slutskedet.³³⁸

Att framhålla Svensk stad-projektets betydelse för samtidens stadsbyggande och vetenskapen om staden generellt var en övertalningsstrategi som användes för att från och med år 1945 och framåt knyta nya finansiärer till projektet. En likartad strategi användes även för att legitimera verksamheten inom Slöjdföreningen, som 1943 genomgått en betydande omorganisering, vid tiden för dess hundraårsjubileum, år 1945. I och med hundraårsjubileet gavs anledning att blicka såväl bakåt som framåt och skriva Slöjdföreningens historia och i samband med detta definiera kärnan i den samtida föreningens verksamhet.³³⁹ Svensk stad-projektet hade, i synnerhet före jubileumsåret passerat, potential att spela en betydelsefull roll för Slöjdföreningens anseende och fortsatta arbete.

Från ”magnum opus” till ”magna calamitas”³⁴⁰

Även om arbetet med Svensk stad och i synnerhet arbetet med publikationen var omständligt och drogs med ständiga förseningar var Paulssons personliga engagemang för arbetet djupt rotat. I ett brev från januari 1950 skriver Paulsson att idén om att skriva om 1800-talets konsthistoria kom till honom vid ett besök i Paris våren 1920:

Jag ställde emot varandra konsthistoriernas och den konstpolitiska diskussionens nedvärdering av 1800-talet och den uppenbara förtjusning med vilken människor från världens alla hörn upplevde den miljö som det föraktade århundradet skapat. Jag förutsatte mig då att söka ge en bild av de positiva dragen hos genomsnittet, med andra

³³⁸ ”Brev från Börje Hanssen till Ingrid Johansson” (14/9-1949), vol 78, BHA, NMA.

³³⁹ Detta gjorde Paulsson bl.a. i Gregor Paulsson (1945b), 'Under 100 år', Form : Svenska slöjdföreningens tidskrift, (1), s. 3-7.

³⁴⁰ De citerade uttrycken är hämtade från ”Brev från Paulsson till Åke Hult” (16 januari 1950), ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

KAPITEL 3 PROJEKTET, PUBLIKATIONEN OCH NÄTVERKET

ord smaken och de krafter som styr denna sedan industrialismen förändrat det europeiska stadssamhället.³⁴¹

Denna beskrivning av arbetets utgångspunkt stämmer väl överens med Paulssons formulering i en tidig skrivelse angående projektet som behandlats ovan:

Flertalet av de städer i Europa som allmänheten tycker äro ”vackra”, Paris, Wien, München, Stockholm, äro i huvudsak 1800-talsstäder. Det var inte i första hand till Place des Vosges som Paristuristen begav sig, utan till Avenue de l’Opera och Champs Elysées. Enskildheterna i dessa äro stilimitationer, men helheten är originell. Därför ges den både värdefullaste och riktigaste bilden av 1800-talets arbete på konsthantverkets, konstindustrins och miljöskapandets områden genom att skriva den allmänna miljöns historia.³⁴²

I båda dessa citerade stycken använder Paulsson Paris som exempel på 1800-talets motsägelsefullhet vad gäller unicitet och imitation – en unik helhet skapas genom en sammansättning av stilimiterande element och det är denna helhet som forskningsprojektet inriktas mot. Det framgår även att Paulsson hyste ett genuint intresse för 1800-talets stadsmiljöer och formvärld.³⁴³ I brevet till Huldt från januari 1950 skriver Paulsson vidare att han när idén om ett dylikt projekt föddes, år 1920, tänkt att ett sådant vetenskapligt arbete skulle både vara av hög vetenskaplig relevans *och* värdefullt för

³⁴¹ ”Brev från Paulsson till Åke Huldt” (16 januari 1950), ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH. Intressant att notera i sammanhanget är att tre av Svensk stads tidiga arbetstitlar innehöll ordet smak och anknyter på så vis till Paulssons här rekapitulerade intryck från parisvistelsen 1920. Paulsson, ”P.M. n:r 3 angående S.S.F:s jubileumpublikation (6/6-1941)”, 501 I:1, ”Svensk Stad. P.M. o Disp.”, GPS, UUB.

³⁴² ”P.M. n:r 2 ang. arbetet: Den allmänna smaken under 1800-talet”, Gregor Paulssons samlade papper 501 I:1, UUB.

³⁴³ I samma brev skriver Paulsson att han vid återkommande tillfällen diskuterat ”1800-talets konsthistoriska problem” med Gotthard Johansson, som även hyste ett starkt intresse för detta. ”Brev från Paulsson till Åke Huldt” (16 januari 1950), ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

Slöjdföreningens arbete, som Paulsson då var direktör för.³⁴⁴ I kartläggningen i föregående avsnitt har det framgått att detta dubbla syfte även kom att finnas närvarande i Svensk stad-projektet och inom nätverket ge upphov till olika föreställningar om vad projektets kärna bestod i.

Analogt med detta fanns det även vid tiden för hundraårsjubileet en viss osäkerhet kring vilket slags förening Slöjdföreningen var. Var det en facksammanslutning av företag med kopplingar till konstindustrin eller en samhälleligt förankrad organisation med en stark reformagenda? Det är tydligt att för Paulsson var föreningen främst det senare. Detta ger han uttryck för i olika sammanhang under jubileumsåret 1945. I artikeln ”Under 100 år”, publicerad i *Form* 1945, skriver Paulsson en historik över Slöjdföreningen där idé- och propagandarbetet intar en central position i Slöjdföreningens verksamhet:

Svenska slöjdföreningens insatser för åstadkommandet av en med det demokratiska samhället adekvat bostadskultur ger föreningen dess existensberättigande framför allt annat. Detta är dess alfa och omega. Det är i allt väsentligt inom Svenska slöjdföreningen, som bostadens problematik blivit utformad, det där därifrån propagandan har utgått.³⁴⁵

I en annan skrift, i katalogen till utställningen *Bo bättre* 1945, ger Paulsson uttryck för en snarlik ståndpunkt när han hävdar att Slöjdföreningen tagit arbetet ett steg vidare genom att dess ”verksamhetsområde vuxit till en strävan för förbättringen av vår miljö.”³⁴⁶ I detta sammanhang nämner Paulsson även Slöjdföreningens och SAR:s bostadsutredning, som tar sig an en delmängd av föreningens övergripande målsättning: förbättringen av bostadsmiljön.³⁴⁷

³⁴⁴ ”Brev från Paulsson till Åke Huldt” (16 januari 1950), ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

³⁴⁵ Paulsson, 1945b, s. 5.

³⁴⁶ Gregor Paulsson, 'Svenska slöjdföreningen och Bo bättre', i Artur Hald, Stig Ålund, & Svenska Slöjdföreningen (red.), *Utställningen Bo bättre: med anledning av Svenska slöjdföreningens 100-årsjubileum anordnad av Göteborgs stad, Statens byggnadslånebyrå, Svenska slöjdföreningen* (Göteborg,, 1945c), s. 12-13. s. 12.

³⁴⁷ *Ibid.*, s. 13.

Anledningen till att jag här tar upp dessa uttalanden är för att visa komplexiteten av Paulssons funktioner inom Svensk stad-projektet och det nätverk som samlades kring utgivningen av bokverket. Paulsson var en av initiativtagarna, projektledare, professor och flertalet av medarbetarnas lärare samt från och med år 1943 ordförande för Slöjdföreningen. Om man tar honom på orden i brevet till Huldt 1950 var dessutom hans grundidé till Svensk stad-projektet nära sammanlänkad med Slöjdföreningens verksamhet eller i alla fall det slags verksamhet som Paulsson ansåg att föreningen skulle bedriva. I samband med att Gregor Paulsson år 1943 tillträdde som ordförande för Slöjdföreningen skedde en omorganisation av föreningen som i stora drag bestod i att tre sektioner bildades: en sektion för formgivare, en för producenter och den ”kollektiva sektionen”. De två första sektionerna riktar sig mot de yrkesverksamma inom dessa områden medan den kollektiva sektionens syfte var att ”till folkets breda lager sprida kunskap om den goda vardagsvarans betydelse för hemmet och bostadsvanorna.”³⁴⁸ Det handlade alltså om folkbildning, med utgångspunkt i det forsknings- och utvecklingsarbete som bedrevs inom Slöjdföreningens och i andra organisationers regi. Svensk stad-projektets innehåll och inriktning kom efter hand att alltmer närma sig den tredje sektionen, i synnerhet sedan tankarna om att skildra de konstindustriella produktionsgrenarnas utveckling och skriva monografier över konstindustriföretag hade övergivits. I brevet till Huldt från projektets slutskede skriver Paulsson att hans ambitioner med projektet var att det skulle bli ett vetenskapligt verk med stor nytta för bland annat föreningens praktiska arbete och därmed utgöra en slags syntes av Paulssons akademiska och utom-akademiska karriär. De slitningar som uppstått i slutfasen av projektet och som enligt Paulssons memoarer även fanns inom föreningens styrelse vid denna tid, hade dock tårt på hans entusiasm.³⁴⁹ I avslutningen av brevet till Huldt omtalar Paulsson

³⁴⁸ Citat från Boman, 1995, s. 157. Källa är inte angiven. Här finns en tydlig parallell till den av Paulsson år 1919 författade pamfletten *Vackrare vardagsvara*. Gregor Paulsson, 'Vackrare vardagsvara', *Kritik och program : ett urval uppsatser, tidningsartiklar och föredrag* (Stockholm, 1949 [1919]), s. 62-91.

³⁴⁹ Paulsson, 1974, s. 132.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Svensk stad-projektet med de vemodiga orden: ”Vad jag en gång trodde skulle bli mitt magnum opus tycks nu i stället löpa fara att bli min magna calamitas [ung. stora olycka].”³⁵⁰

Med dessa ord av den i projektet allestädes närvarande aktören Paulsson avslutas således denna kartläggning av nätverket kring Svensk stad-publikationen. Det nätverk, vars förhävanden jag i detta kapitel har försökt att kartlägga, höll ihop i tillräcklig utsträckning för att dess mål kunde uppnås – att ge ut bokverket *Svensk stad*. Projektet hade av aktörer inom nätverket laddats med stora ambitioner, det skulle vara: en historik över Slöjdföreningen, ett inkomstbringande jubileumsverk som skulle manifesteras Slöjdföreningens inflytelserika position i den samtida samhällsutvecklingen, ett nydanande vetenskapligt verk som skulle förändra bilden av 1800-talets konsthistoria, en historik över den svenska stadsmiljöns utveckling under industrialiseringen av samhället och dess inverkan på samtidens stadsmiljö samtidigt som projektets vetenskapliga ansatser skulle kunna tillämpas i samtida stadsplanering. Få av dessa ambitioner förverkligades fullt ut men de kom att präglade innehållet, formen och det vetenskapliga arbetet i projektet och detta ska de två följande kapitlen behandla.

³⁵⁰ ”Brev från Paulsson till Åke Huldt” (16 januari 1950), ”Svensk stadsmiljö 1949-1950”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

Kapitel 4 Vetenskapliga perspektiv och angreppssätt inom Svensk stad-projektet

Bokverket *Svensk stad* kom, som ovan framhållits, i slutändan inte att innehålla den "framställning av det komplex av metodologiska problem som 'vetenskapen om staden' bildar", som 1950 års förord utlovade.³⁵¹ Detta innebär att de val av teori och metodiska överväganden som redovisas i *Svensk stad* i princip består av de som ingår i förordet. Här ges några ingångar till undersökningens vetenskapliga utgångspunkter och föreliggande kapitel syftar till att föra en fördjupad diskussion om dessa och andra som förekommer inom projektet. Det vore förvisso orimligt att förvänta sig att denna undersökning skulle kunna täcka in alla teoretiska och metodiska influenser, men min förhoppning är att jag genom att ta utgångspunkt i bokverket och arkivmaterial relaterat till projektet ska kunna täcka in merparten av de för projektet mest betydelsefulla vetenskapliga perspektiven. Det har varit min avsikt att inte låta denna undersökning röra sig alltför långt från Svensk stad, utan behandla de idéhistoriska aspekter som haft avläsbar betydelse för arbetet inom projektet.³⁵² Detta blir med nödvändighet en idéhistorisk tolkning, präglad av de teoretiska perspektiv som jag tar utgångspunkt i.

Det kan redan nu påpekas att Gregor Paulsson och Börje Hanssen är de projektmedlemmar som jag i huvudsak refererar till i undersökningen av Svensk stad-projektets vetenskapliga perspektiv och angreppssätt. Att så är fallet kan delvis förklaras av att projektet

³⁵¹ Paulsson, 1950a, s. ix.

³⁵² Som Hans Hayden visat fanns det i Paulssons skrivande en tendens att låta de tillämpade begreppen efterhand "genomgå en gradvis betydelseförändring" eller helt enkelt ersättas av andra. Fältbegreppet är ett sådant exempel. Hayden (Pettersson), 1997, s. 159-160. En omfattande kartläggning av detta faller utan för föreliggande avhandlings syfte. Jag kommer istället vid behov hänvisa till tidigare forskning.

var toppstyrt. Det kan även förklaras av den förändrade inriktning som projektet tog under år 1942, då ett annat slags teoribildning och metodik kom att driva projektet. Det var till exempel vid denna tid som sociologen Inga-Britt Ranemark bjöds in av Paulsson för att hålla ett seminarium med syftet ”att för konsthistorikern klargöra hur sociologen ser på den konkreta miljön.”³⁵³ Flertalet av de konsthistoriskt skolade medarbetarna var förmodligen inte tillräckligt bekanta med dessa vetenskapliga perspektiv för att kunna aktivt bidra till den teoretiska och metodologiska diskussionen. Vidare var de flesta av medarbetarna studenter under Paulsson, vilket ytterligare kan ha bidragit till att de avstod från att kritiskt diskutera dessa teman. I medarbetarkontrakten stod det även att skribenterna skulle följa ”den för arbetet uppgjorda helhetsplanen”.³⁵⁴ Vid några tillfällen samlades Svensk stad-medarbetarna till ”konferenser” där projektets upplägg och innehåll diskuterades.³⁵⁵ Enligt Marita Lindgren-Fridell fördes dock inte någon öppen kritisk diskussion kring varken principiella eller specifika frågor vid dessa tillfällen.³⁵⁶ Hanssen var däremot inte student vid Konsthistoriska institutionen och anlätades för att bidra med sina kunskaper inom ekonomisk historia, sociologi och angränsande ämnen. Detta skulle sammantaget kunna ge en förklaring till varför arkivmaterialet främst innehåller teori- och metoddiskussioner signerade av Paulsson eller Hanssen, vilka i sin tur leder tolkningen mot andra texter av framförallt dessa två. I arkivmaterialet finns några uppgifter som stödjer denna tes. Exempelvis påtalade Thord Plænge Jacobson, vid ett seminarium som behandlade Lewis Mumfords *Stadskultur*, att det krävdes en ”sakkunnig geograf och sakkunnig ekonom” för att kunna följa och kritiskt analysera de komplexa resonemang som denna bok

³⁵³ ”Brev från Paulsson till Ranemark” (13/4-1942), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

³⁵⁴ Se kontrakt i ”Sv. Stad. S.S.F.”, 501 I:1, GPS, UUB.

³⁵⁵ Paulsson, ”Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)”, ”Sv. Miljö, SSF, redogörelser”, 501 I:1, GPS, UUB, s. 2 och ”Brev från Paulsson till Ingrid Johansson” (24/5-1944), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

³⁵⁶ Lindgren-Fridell, 1981, s. 21. Liknande synpunkter har framförts av Silow, se Sven Silow, 'Arbetets bakgrund och uppläggning', *ibid.*, s. 14-19. s. 17.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

innehåller.³⁵⁷ Även Sven Silow och Elias Cornell har i olika sammanhang påtalat att de inte kände sig helt förberedda för de vetenskapliga undersökningar de bedrev.³⁵⁸

Det faktum att Svensk stad-projektet arbetade med en rad olika teoretiska perspektiv och vetenskapliga metoder som i slutändan, i bokverket, inte kom att knytas samman till en överskådlig och fungerande helhet, ger motiv att analysera projektet som en *palimpsest*. Den palimpsestiska läsningen handlar både om att studera spår av inskriptioner från olika tidpunkter under projektets gång och att genom en kreativ tolkningsprocess undersöka explicita respektive intertextuella kopplingar mellan dessa. Då Svensk stad-projektet inte var en isolerad företeelse utan verkade i en kontext blir det även relevant att i denna analys inkorporera texter och spår, som rent formellt inte ingick i projektet. Jag betraktar här Svensk stad-projektet som en komplex struktur, där vetenskapliga perspektiv kontinuerligt adderas och subtraheras i ett förlopp där utvecklingen inte nödvändigtvis sker linjärt och där vissa aspekter undanträngs och blir *krypterade*. Genom att konceptuellt betrakta publikationen som en delmängd av projektet blir det möjligt att utvidga analysen av de vetenskapliga perspektiv som var verksamma inom projektet samt att lyfta fram aspekter som undanträngdes i bokverkets framställning.

I 1950 års förord skriver Paulsson att den forskningsuppgift som Svensk stad-projektet tagit sig an inte endast faller inom konsthistorieämnets domän.³⁵⁹ Därefter fastslår han här att studiet av den svenska stadsmiljön kräver ett överskridande av samtida akademiska ämnesgränser. Under 1940-talet var universiteten och inte minst de samhällsvetenskapliga fakulteterna och ämnena inne i en expansiv fas, då nya ämnen så som sociologi, kulturgeografi, ekonomisk historia och stadsbyggnad institutionaliserades.³⁶⁰ Inom

³⁵⁷ Thord Pløenge Jacobson, "Synpunkter i anslutning till Civilisationens regionala ram" (26/11-1942), "E2D 1948-1950, 2.", KIA, UUA.

³⁵⁸ Silow, 1981, s. 16 och "Brev från Elias Cornell till Gregor Paulsson (27 dec 1944)", 501 G:1, "Svensk stad - Korresp. medarbetare.", GPS, UUB.

³⁵⁹ Paulsson, 1950a, s. viii.

³⁶⁰ I slutet av 1940-talet fick ämnena sociologi, stadsbyggnad och kulturgeografi sina första professorer på svenska lärosäten. Vid samma tid etablerades även ekonomisk

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

samtliga av dessa ämnen gjordes även anspråk på att studera staden och därigenom bli relevanta för stadsplaneringen och samhällsbyggandet, som i sin tur även präglades av institutionella och juridiska förändringar vid denna tid. Mot bakgrund av detta blir det relevant att undersöka i vilken mån Svensk stad-projektet kan betraktas som en *operativ arkitekturhistoria*.

”Vi sakna en vetenskap om städernas struktur och funktion”³⁶¹

Vid sidan av utvecklingen inom ovan nämnda akademiska discipliner genomfördes en betydande mängd undersökningar gällande bostadsfrågan och samhällsbyggandet vid denna tid. Det finns ett intrikat samband mellan dessa två teman och inte sällan överlappar de varandra i undersökningarna. Bostadsbyggandet behandlades bland annat av Svenska slöjdföreningen och Sveriges Arkitekters Riksförbunds Bostadsundersökning (påbörjad år 1939), Bostadssociala utredningen (SOU 1945:63 och SOU 1947:26), Hemmens forskningsinstitut, Brita Åkerman i *Familjen som växte ur sitt hem* (1941), Erik Lundberg i *Svensk bostad* (1942) och Jöran Curman i *Industriens arbetarebostäder* (1944).³⁶² Frågor rörande

historia som eget ämne, skilt från historia och placerat vid den samhällsvetenskapliga fakulteten. Se Mats Franzén & Eva Sandstedt, *Grannskap och stadsplanering : om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige* (Uppsala: 1981), s. 55, Eva Rudberg, *Uno Åbrén : en föregångsman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering* (Stockholm: 1981), s. 198, Carin Österberg, Inga Lewenhaupt, & Anna Greta Wahlberg, *Svenska kvinnor : föregångare nyskapare* (Lund: 1990), s. 112-113 och Ragnar Björk & Alf W. Johansson, *Svenska historiker : från medeltid till våra dagar* (Stockholm: 2009), s. 406.

³⁶¹ Rubriken är ett citat hämtat ur "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB.

³⁶² *Slutbetänkande. [Elektronisk resurs] D. 1, Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne- och bidragsformer* (Statens offentliga utredningar, 0375-250X ; 1945:63; Stockholm: 1946)

<<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:sou-1941283>

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

stadsplanering och samhällsbyggande behandlades i sin tur bland annat av Uno Åhrén i "Ett planmässigt samhällsbyggande" i Bostadssociala utredningen (SOU 1945:63), Stadsplaneutredningen (SOU 1945:15) samt i skrifterna *Arkitektur och demokrati* (1942, Uno Åhrén) *Bygg bättre samhällen* (1943), *Inför framtidens demokrati* (1944) och *Nutida engelsk samhällsplanering* (1945 av Otto Danneskiold-Samsøe).³⁶³ År 1942 skapades Statens kommitté för byggnadsforskning. Föreningen för Samhällsplanering grundades 1947 och samma år startade utgivningen av dess tidskrift *Plan*. Under detta år tillträdde även Uno Åhrén som Sveriges förste professor i stadsbyggnad vid Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm och en ny Byggnadslag (1947) trädde i kraft.³⁶⁴ Cirka tio år senare framhöll Gunnar Lindman att 1947 års Byggnadslag förändrade den svenska stadsplaneringen i grunden:

I och med stadsplanelagstiftningen 1947 och stadsplaneutredningen 1942 gick stadsplaneringen från att vara restriktiv (inskränka markägarens rätt att disponera och bebygga marken) till att vara konstruktiv – samhällsbyggande.³⁶⁵

<http://weburn.kb.se/tumnaclar/003008958,1,i,1.jpg>>, Brita Åkerman, *Familjen som växte ur sitt hem* (Stockholm: 1941), Erik Lundberg, *Svensk bostad : dess utveckling och traditionsbildning : dess förhållande till utländskt samt dess egenart och framtida möjligheter* (Stockholm: 1978 [1942]) (se särskilt avsnittet "Bostadens nya problem. Staden") och Jöran Curman, *Industriens arbetarbostäder* (Stockholm: 1944)

³⁶³ Uno Åhrén, 'Ett planmässigt samhällsbyggande', *Slutbetänkande. D. 1, Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till läne- och bidragsformer* (Stockholm, 1946), s. 590-640, *Stadsplaneutredningen 1942. Förslag till byggnadslag m. m* (Statens offentliga utredningar, 0375-250X ; 1945:15; Stockholm: 1945a)

<<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:sou-2509469>

<http://weburn.kb.se/tumnaclar/003068765,1,i,1.jpg>>, Uno Åhrén, *Arkitektur och demokrati* (Stockholm: 1942), Carl-Fredrik Ahlberg & Sigurd Erixon, *Bygg bättre samhällen* (Stockholm: 1943), Torgny T. Segerstedt et al. (red.), *Inför framtidens demokrati* (Stockholm 1944) och Otto Danneskiold-Samsøe, *Nutida engelsk samhällsplanering* (Stockholm: 1945).

³⁶⁴ Rudberg, 1981, s. 157, 189 och 198.

³⁶⁵ Gunnar Lindman (1956), 'Stadsplaneringen 1947-1956 – En bildrevy med kommentarer', *Plan : tidskrift för planering av landsbygd och tätorter*, (4-5), s. 122.

Den omfattande utveckling som skedde på bostads- och stadsbyggandets teoretiska, praktiska och juridiska områden under 1940-talet gav upphov till ett betydande intresse för dessa frågor och ett starkt behov av forskning på de områden som rör stadsplanering och samhällsbyggande.³⁶⁶

Som framgått i föregående kapitel fanns det inom Svensk stad-projektet uttalade ambitioner om att bidra till det kunskapsbygge och utformandet av det slags forskningsprogram som utvecklingen inom stadsbyggnadsområdet aktualiserat.³⁶⁷ Hanssen konstaterar i ett PM att ”[v]i sakna en vetenskap om städernas struktur och funktion”.³⁶⁸ En likartad tanke framförde även Paulsson i ett föreläsningsmanus från 1943 där han framhöll att det saknades en ”vetenskap om själva totaliteten, om städerna betraktade som helheter, om deras struktur och funktion.”³⁶⁹ Detta är ett återkommande tema i flera av de PM som skrivits i anknytning till Svensk stad-projektet, där det även framhölls att projektets ambitioner innefattade utvecklingen av metodologi och praktiska verktyg för planeraren samt att projektet inte skulle vara uteslutande historiskt inriktat utan även blicka framåt:

En analys av dessa för det gångna seklet urskiljbara typiska samhällstillstånd bör även kunna ge svar på frågor om orsakerna till den stora omdaningsprocessen och möjligen i någon mån till de verkningar som kunna skönjas för den närmaste framtiden.³⁷⁰

Även enligt en uppgift från 1945 var bokverket tänkt att innehålla ett så kallat ”prognosavsnitt”, av allt att döma ett avsnitt om den

³⁶⁶ Detta uttrycks bl.a. av Åhrén i *ibid.* samt av samt av Ahlberg, Werner och Åhrén i sitt enkätsvar till Stadsplaneutredningen 1942 där de framhöll att samhällsplanerare behöver ”större kunskaper än vi för närvarande har angående samhällsbildningens mekanik och om de lokala förutsättningarna inom varje näringsgeografiskt distrikt och inom varje ort.” C.F. Ahlberg, E. Werner, & U. Åhrén, "Ink. från SAR Enquietsvar från medlemmar ang. stadsplaneutredningen", Sakkunniga för revision av stadsplanelagstiftningen EII:3., RSA. Se även Åhrén, 1946, s. 617.

³⁶⁷ Detta diskuteras även i Dahlgren, 2016b.

³⁶⁸ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 1.

³⁶⁹ "Föredrag i Hälsingborg", "Hälsingborg. Föredr + foto.", 501 I:1, GPS, UUB.

³⁷⁰ "Miljöhistorisk undersökning av Sundsvall", vol 3, BHA, NMA, s. 6.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

framtida staden.³⁷¹ I ljuset av detta finns det argument för att hävda att Svensk stad-projektet syftade till att skriva en *operativ arkitekturhistoria*. Ytterligare stöd för detta finns i det år 1948 författade ”P.M. ang. de ekologiska kartorna i ’Svensk stadsmiljö under industrialismen’”, där det framhålls att projektet på ett generellt plan skulle kunna ”bidra till att kasta ljus över samhällsbyggaren människan över huvud taget.”³⁷² Därtill skulle projektets metoder och resultat även ”kunna bli ett viktigt hjälpmedel vid planeringsarbeten av skilda slag”, bland annat genom att utgöra “en plattform för direkt samarbete med en icke oviktig gren av den kommunala och statliga socialpolitiken.”³⁷³

Inom Svensk stad-projektet var bostadens historia integrerad med stadsbyggandets. I ett manuskript, även det från 1948, framgår det att Paulsson ansåg att det samma gällde för det framtida bostads- och samhällsbyggandet:

För att rationaliseringsarbetet skall nå ett resultat som sträcker sig utanför den enskilda cellen (bostaden) till samhället i dess helhet fordras sålunda en undersökning av existerande bostadsvanor och bostadsskick och deras sammanhang med sociala och kulturella för att nu inte tala om ekonomiska, geografiska och tekniska förhållanden. (Man bör därvid) taga hänsyn till både de livsformer som äro typiska för det icke industrialiserade samhället och för det som blivit typiskt efter industrialismens genombrott. Dessa forskningar måste bedrivas för olika typer av samhällen liksom också för olika befolkningskategorier och bostadstyper i detta samhälle. Slutligen fordrar den fortgående urbaniseringen att korrelationen mellan livet i staden och livet på landet uppmärksammas.

Först sedan man ställt alla dessa faktorer i referens till varandra kan man hoppas på att kunna göra en slutgiltig problemställning för den enskilda bostadens form och som sista resultat formulera normer.³⁷⁴

³⁷¹ Brev från Silow till Paulsson (7/1-1945), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB.

³⁷² Paulsson, ”P.M. ang. de ekologiska kartorna i ”Svensk stadsmiljö under industrialismen”.”, 501 I:1, ”Samhällsvet. forskningsrådet.”, GPS, UUB, s. 1.

³⁷³ Ibid., s. 10.

³⁷⁴ Gregor Paulsson, ”Rationaliseringen och den svenska arkitekturen”, 501 G:2, ”Gregor Paulsson - föredrag och objekt 1935.”, GPS, NMA, 1948a, s. 21-22.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Det finns således goda argument för att hävda att en viktig utgångspunkt inom Svensk stad var att svara mot de utmaningar som samtidens samhällsbyggande stod inför och i denna bemärkelse kan det betraktas som ett operativt arkitekturhistoriskt projekt. Som framgått ovan fanns det dock inte någon etablerad akademisk institutionell struktur eller vetenskaplig tradition på detta område att utgå ifrån. Detta innebar att projektet kunde söka vetenskapliga utgångspunkter inom en rad olika områden och att arbetet till viss del kan liknas vid ett slags försöksverksamhet. I förlängningen innebar även denna samverkan med andra vetenskapliga perspektiv att etablerade konsthistoriska forsknings- och tolkningstraditioner blev belysta från nya håll.

I det följande avser jag behandla Svensk stads vetenskapliga utgångspunkter tematiskt. I och med att det inom projektet gjordes anspråk på att låta konsthistorien ingå i ett större vetenskapligt sammanhang, kan denna undersökning även ge underlag till den diskussion om eventuella skillnader mellan konsthistoria och arkitekturhistoria som behandlas i inledningskapitlet.

Idealtyper och Max Weber

Typbegreppet är ett av få vetenskapliga begrepp som tas upp i förordet till *Svensk stad del I* (1950), vilket ger en indikation om att det var ett för projektet särskilt betydelsefullt begrepp. Detta har även Paulsson uttryckt i en ”Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö” från år 1946 där han framhållit att bland annat ”Max Webers idealtyp” varit vägledande för den omläggning av arbetet som skedde nära inpå Slöjdföreningens jubileumsfirande.³⁷⁵ I förordet till *Svensk stad del I* motiveras användningen av typbegreppet med att det för att kunna studera staden som helhet fordras:

ett vetenskapligt begrepp, som är på en gång analytiskt och syntetiskt. Ett sådant är *typen*, vilken tillåter det engångiga att spegla sig i en lagbundenhet och gör det lagbundna till en åskådlig konkretion. Det

³⁷⁵ Paulsson, "Redogörelse för arbetet med Svensk stadsmiljö (1946)", "Sv. Miljö, SSF, redogörelser", 501 I:1, GPS, UUB, s. 2.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

är detta typbegrepp, sådant det utarbetats främst av Max Weber, som kommit till användning i denna framställning.³⁷⁶

Detta är allt som sägs i bokverket om hur Webers typbegrepp förstås.³⁷⁷ Inte heller i Svensk stad-projektets arkivmaterial finns särskilt många exempel där detta begrepp omtalas. I Hanssens arkiv finns dock en kortare text från år 1941 som behandlar Webers arbete om *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (1936).³⁷⁸ Här framhåller Hanssen att Webers sociologi är relevant för ”den historiska vetenskapen i vidsträckt bemärkelse” samtidigt som han kritiserar de weberska idealtyperna för att vara ”alltför benhårda för att kunna anpassas till den historiska verkligheten.”³⁷⁹ En annan ståndpunkt intar Paulsson i *Konsthistoriens föremål* (1943) där han hävdar att Webers idealtyp är en abstraktion, ”en fri tankeskapelse”, som är tänkt att fungera som ett hjälpmedel i studiet av ”det historiska objektets verklighet” och inte en avbildning av denna verklighet.³⁸⁰

En idealtyp i webersk mening kan alltså förstås som en konstruktion som renodlar och abstraherar vissa drag hos ett socialt fenomen i vetenskapligt syfte. Idealtypens abstraktion är en klassificering av en mängd sociala fenomen som kan användas i såväl analysen av det enskilda fallet som i komparativa studier. I skriften *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*, som behandlade ”samspelet” mellan några protestantiska trosuppfattningar och ”kapitalismens anda” skriver Weber:

Givetvis kan vi då endast gå till väga på så sätt, att vi presenterar de religiösa idéerna i en idealtypisk form, som endast sällan påträffats i den historiska verkligheten. Ty just på grund av omöjligheten att dra skarpa gränser i den historiska verkligheten kan vi hoppas finna deras

³⁷⁶ Paulsson, 1950a, s. viii.

³⁷⁷ I 1972 års förord är dock detta resonemang om Webers idealtypbegrepp struket. Paulsson, 1972, s. iii-vi.

³⁷⁸ Texten är skriven för Ekonomisk-historiska seminariet vid Stockholms universitet, VT 1941.

³⁷⁹ Börje Hanssen, "Protestantism och borgerlig kapitalism", vol 52, BHA, NMA, 1941, s. 1.

³⁸⁰ Gregor Paulsson, *Konsthistoriens föremål* (Uppsala universitets årsskrift,; Uppsala: 1943), s. 66.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

specifika verkningar endast genom att undersöka dem i deras mest konsekventa och logiska former.³⁸¹

Av citatet framgår att den idealiserande operationen i konstruktionen av idealtypen handlar om att isolera det utmärkande, det väsentliga, för att på så vis kunna förstå dem i ett vidare sammanhang. Detta synsätt tillämpade Hanssen i sin licentiatavhandling i ekonomisk historia *Sambällshistoriska studier rörande svenska städer under 1800-talet* (1947), där han med utgångspunkt i Webers idealtypbegrepp definierade tre stadstyper i Sverige vid denna tid: ”den agrara köpstaden”, ”den borgerliga staden” och ”industriestaden”.³⁸²

Dessa idealtyper förekommer även i Svensk stad-projektet och har satt sin prägel på bokverket där i tur och ordning ”Den agrara köpstaden”, ”Handelskapitalismens stad” och ”Den fria industrialismens stad” behandlas.³⁸³ I ett skede av projektet ingick även idealtypen ”folkstaden” som tidsmässigt följer de andra och som konstateras vara ”outvecklad” och mer att betrakta som en ”tendens”.³⁸⁴ Denna kom dock inte att ingå i bokverkets slutgiltiga framställning utan ströks förmodligen i och med att 1900-talet inte kom att behandlas i den omfattning det var planerat. De idealtypiska stadsmiljöerna behandlas i olika avsnitt i bokverket och redovisas även visuellt i idealtypiska ”snitt” och ”framställningar” av stadens form, hushållens sammansättning samt bostädernas disposition och innehåll.³⁸⁵ Dessa bildmässiga framställningar diskuteras närmare i Kapitel 5.

³⁸¹ Max Weber, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (Lund: 1978 [1905]), s. 46.

³⁸² Perlinge, 2010, s. 24.

³⁸³ I förordet till förstaupplagan skriver Paulsson: ”Först ha de generella förändringarna hos staden under 1800-talet framställts. Därefter har den påverkan de haft på olika samhällstyper påvisats. Därvid ha av lämplighetsskäl de valda stadstyperna i ordets hävdvunna mening behandlats”. Paulsson, 1950a, s. viii.

³⁸⁴ ”Förord” (Gregor Paulsson, 9/9-1945) i ”R10, vol 72. Svensk miljö diverse manus”, GPS, NMA.

³⁸⁵ Paulsson, 1950a, s. 98-99, 118-119 och 176-177 och Gregor Paulsson, *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, Bd 2* (Stockholm: 1950b), s. 490-491, 543, 550 och 559.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

Som etnologen Anders Perlinge påpekat kom de avsnitt som innefattade teoretisk diskussionen och metodiska ställningstaganden angående idealtyperna, som fanns med i Hanssens licentiatavhandling, inte att ha någon motsvarighet i Svensk stad-publikationen.³⁸⁶ Överhuvudtaget förekommer referenser till Weber endast i enstaka fall. Utöver den ovan citerade passagen om typbegreppet i förordet anges Weber som referens endast i två andra sammanhang. I det ena fallet handlar det om en personbeskrivning av en tongivande helsingborgare som ”kongenialt [representerar] den borgerliga kapitalismens människotyp sådan den har kallhamrats i Max Webers studie över förhållandet mellan protestantisk etik och kapitalistisk förvärvsmentalitet.”³⁸⁷ I det andra exemplet används Webers begrepp *Ackerbürger* och *Ackerbürgergemeinde* för att karaktärisera de svenska köpstäderna som under 1800-talets första hälft hade delvis agrar självhushållning.³⁸⁸

Det finns dock en oklarhet i det sätt på vilket Svensk stad arbetade med idealtyperna – var de ett sätt att nå kunskap om det enskilda fallet eller ska de betraktas som fristående resultat av den vetenskapliga undersökningen? Denna problematik behandlade Hanssen i ett manuskript som diskuterade aspekter av psykologen Kurt Lewins teori. Hanssen framlade här sin ståndpunkt angående typbegreppet, som enligt honom är besläktat med Lewins lagbegrepp. Den aspekt av Lewins tänkande som Hanssen riktade in sig på var dennes försök att ”uppställa lagar för det psykiska skeendet”.³⁸⁹ Detta var Hanssen kritisk till på ett principiellt plan:

Genom sin strävan till ett absolut lagbegrepp, drives Lewin sålunda till orimliga antaganden. Hans väsentliga misstag består i att han sätter likhetstecken mellan en experimentell, hypotetisk situation i Galileis mening och en historiskt-geografiskt given artsituation. Härigenom förledes han att begagna begreppet typ i dels en absolut, universellt

³⁸⁶ Perlinge, 2010, s. 24.

³⁸⁷ Paulsson, 1950a, s. 210.

³⁸⁸ Ibid., s. 10, 37 och 195. Detta beskriver Weber exempelvis i Max Weber, *The City* (London: 1960 [1921]), s. 70ff.

³⁸⁹ Börje Hanssen, "I. Kritik av Kurt Lewins lag-begrepp (10/2-1947)", vol 52, BHA, NMA, 1947, s. 1

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

giltig betydelse, dels som beteckning på varje situation överhuvud taget, så snart ”restfaktorerna” ha eliminerats.³⁹⁰

Hanssens kritik av Lewins lagbegrepp handlade om att de försöker extrapolera det universella ur varje unik situation och sätta likhetstecken mellan lag och situation. I texten framgår tydligt att för Hanssen är varje situation unik och värd att studera som sådan. Han antyder att det är mer fruktbart att arbeta med typer, inte som uttryck för en allmängiltig lag utan som ”hypotetisk konstruktion” som kan främja analysen i det specifika fallet. Även i förordet till förstaupplagan av *Svensk stad* återfinns stöd för denna ståndpunkt:

En stad är dels ett nedslag av generella processer, överallt verkande i samma riktning, tekniska, sociala, ekonomiska, dels en historisk individ med sina livsbetingelser bestämda av förutsättningar som gäller den och ingen annan.³⁹¹

Det är framför allt de generella processer som här omtalas som bidrar till bildandet av idealtyperna. Detta ska dock inte förstås som att det endast är kvantitativa data som ligger till grund för utformandet av idealtyperna, utan även kvalitativa studier av specifika situationer ingår här. Fältundersökningarna kom därmed att utgöra ett viktigt inslag i utbildandet av typerna inom Svensk stad-projektet.

I ett PM från 1956 gav Paulsson en ledtråd till hur de idealtyper som Svensk stad-projektet laborerade med kan förstås. Paulsson kritiserar här ”samhälls- och bostadsundersökningar” som arbetar ensidigt kvantitativt och hävdar att dessa inte lyckas beskriva typer på ett tillfredsställande sätt. I polemik med detta framhåller Paulsson att:

En kvalitativ-typologisk metod kan, under förutsättning att de utvalda typerna är representativa, ge en miniatyrbild av ett samhälle i dess individuella sammansättning. Framför allt kan den

³⁹⁰ Ibid., s. 2. De restfaktorer som Hanssen talar om här skulle kunna förstås som de för den historiska situationen unika aspekterna som Paulsson benämnt som ”irrationella rester”. Paulsson, 1943, s. 54.

³⁹¹ Paulsson, 1950a, s. viii.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

uppmärksamma den dynamiska aspekten av den enskilda människans förhållande till den värld i vilken hon lever sitt liv.³⁹²

Svensk stad-projektets idealtyper var således tänkta att både fungera som abstrakta begrepp, eller med Hanssens ord som *hypotetiska konstruktioner* och samtidigt vara konkreta, baserade på kvalitativa undersökningar. I ett utkast till förord från år 1945 framhåller Paulsson att de typer som Svensk stad-projektet arbetar med inte är några ”deduktioner” utan att de har bestämts ”på empirisk väg” i undersökningarna.³⁹³ En likartad uppfattning av idealtypbegreppet ger sociologerna Martin Allwood och Inga-Britt Ranemark uttryck för i boken *Medelby* (1943). Deras begrepp *medelby* var ett slags försök att med antropologiska och sociologiska metoder åstadkomma en framställning av en idealtypisk svensk ort.³⁹⁴ Allwood och Ranemark framhåller att detta slags sociologiska begrepp är beroende av både kvantitativ data och av fältarbete. De framhåller att det idealtypiska begreppet ”Medelby är alltså sociologiskt, icke statistiskt.”³⁹⁵

I bokverket *Svenske stad* inkluderades inte något utförligt teoretiskt resonemang om hur denna spänning, mellan det abstrakta och det konkreta, inom idealtypen ska förstås och typbegreppet kom inte heller att få den framskjutna position i framställningen som det en gång var tänkt. Detta har även föranlett kritik mot detta begrepp.³⁹⁶

³⁹² ”Undersökningen städer och livsmönster” (4 juni 1956), ”Nordiska sommaruniversitetet, 501 G:2, GPS, UUB. I Hanssens ovan nämnda text om Lewins lagbegrepp återfinns vi en formulering som intar en likartad position gentemot ensidigt kvantitativa undersökningar: ”Den här framställda metodologiska teorin [...] är främst att betrakta som en reaktion mot det betraktelsesätt som renodlar samhällsföreteelser för kvantifiering utan hänsyn till den sociala situationen.” Se Hanssen, ”I. Kritik av Kurt Lewins lag-begrepp (10/2-1947)”, vol 52, BHA, NMA, s. 8

³⁹³ ”Förord” (Gregor Paulsson, 9/9-1945) i ”R10, vol 72. Svensk miljö diverse manus”, GPS, NMA.

³⁹⁴ Studien över lag och begreppet *medelby* i synnerhet hade sin förebild i de amerikanska sociologerna Helen och Robert Lynds studier publicerade i bl.a. *Middletown: A Study in Modern American Culture* (1929) och *Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts* (1937).

³⁹⁵ Allwood & Ranemark, 1943, s. 354-355.

³⁹⁶ Linn, 1981, s. 118. och Kurt Samuelsson (1950), 'Svenska stadsmiljöer', Dagens nyheter, (19 december) Lennart Améen var dock positiv till användningen av

Som vi sett ovan så förefaller Paulsson ha fortsatt att arbeta med idealtypbegreppet medan Hanssen, som utarbetade Svensk stad-projektets idealtyper i sin licentiatavhandling i ekonomisk historia, verkar ha lämnat detta begrepp. Varken i hans doktorsavhandling eller andra senare arbeten utgör idealtypen något centralt begrepp. Dessutom kom Paulsson att stryka begreppet helt i det omarbetade förordet till 1970-talets nyutgåva av *Svensk stad*, vilket ytterligare har bidragit till idealtypbegreppets svårbedömda status och funktion inom Svensk stad-projektet.

Typer

Vid sidan av de tre idealtyper som karakteriserar olika slags svenska städer under 1800-talet, användes typbegreppet i *Svensk stad* även på ett friare sätt, där en typ kan karakterisera mer generella fenomen, snarare än historiskt definierade idealtyper som stadstyperna under 1800-talet.³⁹⁷ Detta är analogt med hur Weber själv behandlade typbegreppet i sina skrifter, där typen går från att i hans tidiga arbeten vara bestämd av en viss historisk situation till att i de senare bli mer generella och vagare definierade.³⁹⁸ I ett odaterat utkast med titeln ”Metod och definition 1” i Börje Hanssens arkiv står följande om typbegreppet funktion i undersökningen:

typbegreppet i *Svensk stad* och såg en potential i att bygga vidare på detta. Améen, 1981, s. 63.

³⁹⁷ Ordet typ förekommer på (åtminstone) ett hundratal ställen i bokverket. Därtill innehåller avsnittet ”Industrialismens estetik” diskussion av 1800-talsarkitekten och -teoretikern Gottfried Sempers *typer* och *typologier*, som dock inte förefaller ha någon koppling till typ- eller idealtypbegreppet i Svensk stad-projektet utan det var snarare av idéhistoriskt skäl som det togs upp. Paulsson, 1950b, s. 451 ff.

³⁹⁸ Hans Henrik Bruun & Sam Whimster, 'Introduction', i Hans Henrik Bruun & Sam Whimster (red.), *Max Weber : collected methodological writings* (London, 2012). s. xxv.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

För att nå en verklighetstrogen bild av miljöns förändringar är det emellertid även nödvändigt att s.a.s. spalta upp helhetskomplexet i några typer, vilka sedan följas i sin kronologiska utveckling.³⁹⁹

I en odaterad tabell från samma arkivvolym återfinns en uppräknings av ”stadens miljötyper”, det vill säga de miljötyper som en stadstyp, exempelvis den ”agara köpstaden” innehåller. Dessa miljötyper delas in i ”Offentliga miljöer” och ”Primärmiljöer” (framförallt bostäder) som i sin tur innehåller en rad underkategorier såsom ”torg”, ”gator m.m.” samt de olika samhällsskiktens miljöer: den högborgerliga, lågborgerliga och arbetarklassens miljö.⁴⁰⁰ Stadens olika miljötyper ska förmodligen inte förstås som en gång för alla historiskt definierade utan deras form och funktion kan variera över tid. Att stadens miljötyper varierar över tid kan förstås genom folklivsforskaren Sigurd Erixons begreppsmässiga åtskillnad mellan art och typ där en byggnads art fastställs utifrån sin funktion medan byggnadens typ bestäms av byggnadens ”struktur” med avseende på dess rumsliga organisering, ”plan och disposition”.⁴⁰¹ På så vis kan exempelvis *arten* bostadshus återfinnas i en rad olika typer som existerar parallellt och där nya typer successivt uppstår medan andra försvinner. Inom Svensk stad-projektet finns inga explicita referenser till Erixons användning av art och typ-begreppet, utan här är det nog framförallt Weber som är förebilden. Å andra sidan skrev Hansen år 1946 att han i sitt avhandlingsarbete avsåg ”förena Sigurd Erixons folklivsforskning med samhällsvetenskapernas exaktare metoder”, vilket ger indikationer om att Erixon och annan folklivsforskning var en referens inom Svensk stad.⁴⁰²

För att förstå hur samspelet mellan dessa miljötyper inom staden var tänkta att fungera inom Svensk stad-projektet finns det skäl att

³⁹⁹ ”Metod och definition 1” i ”Dispositioner och P.M. Svensk stadsmiljö”, vol 3, BHA, NMA.

⁴⁰⁰ ”Samhällsmiljötyper 1840-50-talen” i ”Dispositioner och P.M. Svensk stadsmiljö”, vol 3, BHA, NMA.

⁴⁰¹ Sigurd Erixon, *Svensk byggnadskultur: studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia* (Stockholm: 1947b), s. 16-17. Ett analogt resonemang förs även av Emelie Karlsmo och Eva Löfgren, med den skillnad att de använder termerna kategori och typ. Se Karlsmo & Löfgren, 2016, s. 12.

⁴⁰² Hanssen citerad i Gustavsson, 2015, s. 231.

rekapitulera ett ovan citerat stycke där Paulsson beskriver det unika med 1800-talets stad: ”Enskildheterna i dessa [1800-talets städer] äro stilimitationer, men helheten är originell.”⁴⁰³ Analogt med detta resonemang är det först när ”enskildheterna”, stadens olika miljötyper, är kartlagda som kunskap om den enskilda staden och stadstypen erhålls. Ett exempel, där typbegreppet i Svensk stad-projektet tillämpas som ett analytiskt redskap i fallstudier snarare än att vara ett resultat av undersökningen, återfinns i diskussionen om två torg, ett i Helsingborg och ett i Örebro:

Hur skall då denna torgtyp karaktäriseras? Vi ha i den svenska stadsutvecklingen kunnat urskilja tre torgtyper alltefter de olika innehåll som dominera dem: det medeltida handelstorget, torget som paradplats och den fria institutionella platsen, bildad oberoende av skrå- och ståndssamhället. De ej specialiserade torgen [i Helsingborg och Örebro] få sin karaktär från alla dessa tre typer.⁴⁰⁴

De två specifika torg som här diskuteras passar alltså inte in i några av dessa tre typer utan de bär drag av samtliga torgtyper samtidigt som de även präglats av den omgivande miljön:

Invid torget har den konkreta miljö vuxit fram som betingas av det officiella och kollektiva livet. Härmed är växel-spelet mellan verksamheten på torget och dess institutionella kulisser givet. Denna samverkan av olika ingredienser är typisk för stortorget i en svensk stad vid denna tid [mitten av 1800-talet]. Den ger oss en bild av hur nya miljötyper vuxit in i det gamla stånds- och skråsamhällets handelstorg utan att därmed spränga sönder dess ursprungliga ram. Societetshuset – den nya av storborgare och ståndspersoner bestående överklassens mötesplats – har förlagts intill det gamla rådhuset och inordnat sig i den av detta och kyrkan dominerande enheten.⁴⁰⁵

Diskussionen av dessa två torg i relation till tidigare definierade torgtyper visar på denna spänning som finns i Svensk stad-projektets analyser mellan typen som ”hypotetisk konstruktion” och verklighetens konkreta exempel. I framställningen i bokverket är det tydligt att (ideal)typen inte är överordnad fallstudiens objekt, eller

⁴⁰³ Paulsson, "P.M. n:r 2 ang. arbetet: "Den allmänna smaken under 1800-talet (21/5-1941)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, s. 3.

⁴⁰⁴ Paulsson, 1950a, s. 97

⁴⁰⁵ Ibid.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

vice versa, utan båda utgör viktiga komponenter i den vetenskapliga analysen, där de specifika och de generella aspekterna av fallstudieobjekten framhålls.

I bokverket såväl som i arkivmaterialet från Svensk stad-projektet förefaller Weber ha varit den huvudsakliga referensen för utformandet av idealtypbegreppet. På enstaka ställen nämns andra tänkbara inspirationsvägar. Ett exempel återfinns i *Svensk stad del I* där en stadsplan för Örebro från slutet av 1800-talet behandlas. I denna stadsplan skulle de planlagda delarna av staden delas in i områden för olika socioekonomiska grupper och det konstateras att:

Denna uppfattning överensstämmer helt med strukturen hos ett typmetropolis, som det framställts av amerikanska urbansociologer: med en arbetarzon belägen innanför medellklasszonen och i grannskapet till en blandzon av förfallande bostäder och nyuppstående fabriker och bangårdar.⁴⁰⁶

De amerikanska urbansociologer som här avses är av allt att döma den så kallade Chicagoskolan. Att Chicagoskolan skulle haft någon större betydelse för Svensk stad-projektets typbegrepp framstår dock inte som särskilt troligt. Däremot var de en viktig referens i andra sammanhang, kanske främst vad gäller Svensk stad-projektets socialekologiska perspektiv och undersökningsmetoder.

Socialekologi

En viktig utgångspunkt i Svensk stad-projektet var socialekologin, ett vetenskapligt perspektiv som framförallt grundades i Chicagoskolans arbeten från 1910-talet och framåt.⁴⁰⁷ Dessa arbeten

⁴⁰⁶ Paulsson, 1950b, s. 612.

⁴⁰⁷ Chicagoskolan är endast en av en rad tänkbara vetenskapliga referenser angående det ekologiska perspektivet på staden. Exempelvis var Patrick Geddes (1854-1932) inflytelserik för betraktandet av staden som ett ekologiskt system. Det finns dock inget som tyder på att Geddes skulle ha utgjort någon direkt referens inom Svensk stad-projektet, även om han lästes av medarbetarna. Silow, 1981 En som dock utgick från Geddes arbeten var Lewis Mumford (1894-1990). Mumfords bok *The*

utfördes vid den sociologiska institutionen vid universitetet i Chicago. Som socialantropologen Oscar Andersson har påpekat är det inte helt oproblematiskt att tala om Chicagoskolan då den knappast kan betraktas som en skola i strikt bemärkelse, med ett uttalat forskningsprogram.⁴⁰⁸ När Chicagoskolan omtalas är det framförallt några personer som var verksamma vid denna institution som får personifiera skolan. Robert E. Park (1864-1944) och Ernest W. Burgess (1886-1966) är två sådana centralgestalter som Andersson lyfter fram som särskilt inflytelserika i sitt arbete om Chicagoskolan. Även Paulsson refererar till dessa i olika sammanhang.

Utmärkande för det som har kommit att betraktas som Chicagoskolan är intresset för det urbana, empiriska studier i fält, en strävan att betrakta staden som en helhet samt det human- eller socialekologiska perspektivet.⁴⁰⁹ I förordet till förstaupplagan av *Svensk stad del I* anges att en del av undersökningen ska ägnas åt ”de förflyttningsprocesser och regionbildningar som socialekologen söker utröna.”⁴¹⁰ Detta perspektiv tycks på så sätt förutsätta att staden delas in i urskiljningsbara (socalekologiska) regioner.⁴¹¹ Inom Svensk stad-projektet förefaller det socialekologiska perspektivet ha använts främst för att undersöka stadens regioner samt hur dessa har bildats över tid. Detta beläggs bland annat av citatet i föregående avsnitt där den schematiska indelningen av ”ett typmetropolis” i ett antal zoner berördes.⁴¹² Även om det i detta fall inte finns någon exakt litteraturhänvisning är det med stor säkerhet

Culture of Cities (1938) utgjorde i sin tur en vetenskaplig referens inom Svensk stad-projektet (se nedan).

⁴⁰⁸ Oscar Andersson, *Chicagoskolans urbansociologi: forskare och idéer 1892-1965* (Malmö: 2007), s. 56-57.

⁴⁰⁹ Ibid., s. 61 och 66.

⁴¹⁰ Paulsson, 1950a, s. ix

⁴¹¹ Analogt med detta inleder Paulsson ”Vetenskapen om socialekologi” med att beskriva hur även de enklaste bosättningar bildar regioner. Gregor Paulsson, 'Vetenskapen om socialekologi', *Nordisk sommeruniversitet. 1952, Menneske og miljø* (København,, 1953a), s. 31-47. s. 31 ff.

⁴¹² Paulsson, 1950a, s. 612.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

Burgess modell som avses, där staden delas in i ett antal zoner, illustrerade av koncentrisk ringar med origo förlagt till stadens centrum. I Burgess modell var en specifik livsstil eller personlighetstyp dominerande inom varje zon och personlighetstypen var kopplad till de rumsliga och miljömässiga kvaliteterna i respektive zon, oavsett vilken social grupp invånarna tillhörde. Andersson menar att detta får till följd att “[g]ruppens beteenden bestäms därför snarare av miljön i zonen eller området än av gruppen eller individen i sig.”⁴¹³ Andersson har vidare framhållit att Burgess modell för att analysera staden inte var helt kompatibel med kollegan Parks teori om att staden var indelad i ett antal “naturliga områden”. Ett naturligt område “befolkas av en grupp som har en gemensam social organisation och moralisk ordning.”⁴¹⁴ Detta betyder att de naturliga områdena kan sträcka sig över flera zoner vilket gör att Parks teori och Burgess modell i viss mån beskriver parallella system.

I texten ”Vetenskapen om socialekologi” från 1953 identifierar Paulsson en svaghet i ”den ekologiska metoden”, som handlar just om relationen mellan socialekologiska regionbildningar och den rumsliga utbredningen av ”sociologiska företeelser”.⁴¹⁵ Som exempel tar Paulsson Harvey Warren Zorbaughs *The Gold Coast and the Slum – A Sociological Study of Chicago's Near North Side* (1929), ”där rumsfördelningen av människorna inte är annat än en referensram, i vilken utpräglad socialpsykologiska processer äga rum.”⁴¹⁶ Enligt Paulsson innebär detta att rummet och stadsmiljön inte är integrerad i undersökningen utan endast utgör ett slags ram till de sociala processer som studeras. Paulsson föreslår att den sociologiska analysen behöver kompletteras med en objektsorienterad (konsthistorisk) analys. Detta genom att låta studien ta utgångspunkt i stadsmiljön:

Om man i stället vände på saken och gjorde de *rumsliga fenomenen* till undersökningsobjekt skulle man stå på fastare grund. Denna

⁴¹³ Andersson, 2007, s. 263.

⁴¹⁴ Ibid., s. 261.

⁴¹⁵ Paulsson, 1953a, s. 39.

⁴¹⁶ Ibid., s. 38.

forskning bleve historisk och toge sin utgångspunkt i bebyggelsegeografien. Den skulle undersöka de ekologiska processer som under en viss tidsrymd utspelats i ett *givet* rum, av större eller mindre utsträckning, differentierat eller odifferentierat. Denna metod är begagnad i det teamwork som 1943-45 gjordes i Uppsala och som är redovisat i den av mig utgivna “Svensk stad. Liv och stil i svenska städer under industrialismen” (Stockholm 1950).⁴¹⁷

Enligt Paulssons här angivna uppgift tillämpades alltså ett socialekologiskt perspektiv i Svensk stad-projektets undersökningar och metoden för detta var att först, genom konsthistorisk och geografisk analys av bebyggelsen, avgränsa ett område för att inom detta studera regionbildningarnas historia.

I avsnittet ”Den borgerliga stadens ekologi” i *Svensk stad del I* kommer detta synsätt till uttryck.⁴¹⁸ I detta korta och innehållsmässigt koncentrerade avsnitt beskrivs regionbildningarnas historiska utveckling från ”halvagrara köpstaden” till industristaden. Undersökningen baserar sig här på ekologiska kartor där sociala och ekonomiska uppgifter markeras på kartor över stadsområden (se Kapitel 5 för en mer detaljerad analys av dessa kartor). Även om det inte redovisas några källhänvisningar i detta sammanhang är det tydligt att kartanalyserna i undersökningen kompletterades med intervjuer och andra källor som utgjort underlag till den historiska framställningen. I detta avsnitt berättas att den halvagrara köpstaden bestod av två regioner, den ena centralt placerad i staden och befolkad av de högre samhällsskikten. Längre ut från centrum låg den andra regionen där de mindre bemedlade befolkningsskikten av samhället var bosatta och denna region begränsades utåt av stadsdiket alternativt -staketet.⁴¹⁹ Det var först när städernas egenhushållning avskaffades som ”tättbebyggda högrestånd-regioner” bildades, som nu till skillnad från tidigare innehöll hyreshus.⁴²⁰ Parallellt med detta kom även handelsregionen att

⁴¹⁷ Ibid., s. 39-40.

⁴¹⁸ En version av detta avsnitt förfaller ha ingått i Hanssens licentiatavhandling *Social-ekologiska studier rörande svenska tätorter under 1800- och 1900-talen* (1948), vilket framgår av de utkast till manuskript och innehållsförteckning som finns bevarade i Hanssens arkiv. Se vol 11, BHA, NMA.

⁴¹⁹ Paulsson, 1950a, s. 191.

⁴²⁰ Ibid., s. 192-193.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

koncentreras till stadens centrala delar samt till infartsvägarna. När behovet av självhushållning försvann kom även hantverksgårdarna att förändras avsevärt i och med att de delar av kvarteren som tidigare använts för djurhållning nu, genom uppförandet av enkla bostäder, kunde inhysa delar av den befolkning som flyttade in till städerna. Hantverksgårdarna kom på så vis att ingå i ett nytt slags region präglad av täta bostadsagglomerationer där sociala samhällsskikt blandades.⁴²¹ Enligt framställningen i *Svensk stad del I* var detta dock endast en övergångsfas. När befolkningstrycket i den industrialiserade staden blev tillräckligt stort bildades till slut utpräglade arbetarregioner. Dessa växte ofta fram planlöst utanför stadens administrativa gräns och omfattades därmed inte av dess bestämmelser eller omsorg.⁴²²

I tillämpningen av det socialekologiska perspektivet i avsnittet ”Den borgerliga stadens ekologi” konstateras att regionbildningen har påverkats av såväl sociala, ekonomiska som bebyggelsemässiga faktorer. Enligt framställningen kunde hantverksgårdarna, på grund av sin form och förändrade funktion, under en period inrymma den till staden inflyttande befolkningen. Detta fördröjde bildandet av renodlade arbetarregioner i stadens utkanter. På denna punkt förefaller Svensk stad-projektet att skilja sig från Chicagoskolan som inte i någon större utsträckning betonade betydelsen av rummets materiella beskaffenhet för regionbildningen. Svensk stad kom alltså i högre grad inkludera geografiska och konsthistoriska perspektiv i undersökningen. Som Paulsson framhåller i ”Vetenskapen om socialekologi” skiljer sig Svensk stad även från Chicagoskolan i den bemärkelsen att undersökningen innefattar en historisk dimension i den ekologiska analysen. I Svensk stads fall möjliggjordes det historiska perspektivet i de ekologiska analyserna av de ”svenska mantals- och taxeringslängderna som f. o. m. [sic.] 1830-talet äro bevarade för svenska församlingar”.⁴²³

Rapporten ”Redogörelse för och metodiska anmärkningar om Hälsingborg o.a. samhällen”, förmodligen skrivet av Hanssen efter

⁴²¹ Ibid., s. 195.

⁴²² Ibid., s. 196.

⁴²³ Paulsson, 1953a, s. 40.

sommarens fältundersökningar år 1943, kan vara till hjälp för att förstå hur de analyserna av de ekologiska regionerna var tänkta att fungera i Svensk stad-projektet. I detta PM framgår att i fallet Helsingborg har de socieologiska regionbildningarna studerats på ett sätt som liknar det Paulsson beskrev i “Vetenskapen om socieologi”. Här valdes ett antal områden i staden ut “efter intimt samarbete med bebyggelse- och stilhistorikern” och dessa studerades “ekologiskt” med stöd av uppgifter från mantals- och taxeringslängder.⁴²⁴ Resultatet ritades in på kartor. Dessa studier kompletterades sedan av bland annat “det ekologiska studiet av affärsenheternas spridning” samt de stora företagens adresslistor över avlönade arbetare.⁴²⁵ Den ekologiska analysen hade långtgående ambitioner och syftade till att “illustrera den totala integration som existerar mellan yrkestillhörighet, inkomst, bostad, politisk åskådning, ‘religion’” samt “hur individen är ett med den miljö, som omger honom.”⁴²⁶ Med utgångspunkt i identifierade regionbildningar fortsätter sedan undersökningen med successivt ökande detaljnivå: först gator av ”representativ” (typisk) karaktär och sedan “den enskilda människans bostadsmiljö, hennes möbler och hennes livsföring överhuvud taget i denna sin omgivning”.⁴²⁷

Dispositionen av *Svenske stad del I* följer samma struktur. I avdelningarna “Den halvagrara köpstaden”, “Handelskapitalismens stad” och “Den fria industrialismens stad” behandlas i tur och ordning den tekniska och ekonomiska utvecklingen, regionbildningsprocesserna, de offentliga miljöerna och avslutningsvis bostadsmiljön. På så vis rör sig framställningen kronologiskt, där varje historiskt situerad idealtyp studeras i tur och ordning och i fallande skala, från de stora dragen och det offentliga livet till den privata bostadsmiljön. I de stadsmonografiska kapitlen om Helsingborg och Örebro, som avslutar *Svenske stad del I*, är framställningen uteslutande strukturerad efter de regionbildningar

⁴²⁴ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 3

⁴²⁵ Ibid., s. 5.

⁴²⁶ Ibid., s. 6.

⁴²⁷ Se ibid., s. 11.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

som urskilts under den studerade tidsperioden.⁴²⁸ För varje region behandlas sedan detaljaspekter gällande stadsmiljöns och bebyggelsens karaktär samt de eventuella bostädernas funktion och utformning.

Det socialekologiska studiet av regionbildningar kom på så vis att fungera som ett mellansteg i undersökningen mellan den stora skalan, stadens som helhet och det detaljerade studiet av specifika gator och hemmiljöer. I det senare fallet var intervjuer och besök i hemmen en viktig del av undersökningen. Även inom Chicagoskolan finns exempel på arbeten som på ett likartat sätt kompletterade statistiska data med livsberättelser, det vill säga strävade mot “att förstå gruppens situation från den enskilda personens livshistoria.”⁴²⁹ Detta byggde på en föreställning om att de mänskliga relationerna inte kan utläsas genom statistik, utan endast genom direkta mänskliga möten. Denna betoning på etnografiskt arbete utgör enligt Andersson en av Chicagoskolans främsta insatser för samhällsvetenskaperna.⁴³⁰ Inom Svensk stad-projektet var dock Chicagoskolan en bland flera referenser på detta område. Hanssen har exempelvis framhållit boken *Die Arbeitslosen von Marienthal* (1933, på svenska 2014) och Frédéric Le Plays *Les ouvriers européens* (1855) som förebilder för fältundersökningarna.

Fältundersökningar

Som framgått i Kapitel 3 kom fältundersökningarna efterhand att bli ett allt viktigare inslag i Svensk stad-projektet. I synnerhet intervjuer, som från början inte var tänkta att ingå bland undersökningsmetoderna, kom från och med år 1942 att uppta en betydande del av fältarbetet. Redan i december 1942 uttrycker

⁴²⁸ I kapitlet “Storföretagens stad. Hälsingborg” behandlas “produktions- och trafikregioner”, stadens ytterområden, stadskärnan, “Exklusiva bostadsregioner”, “de äldre handels- och hantverksregionerna”, samt institutionerna. I det följande kapitlet “Mellansvensk centralstad. Örebro” behandlas “Förändringar i stadscentrum”, “järnvägs- och industriregion”, “hantverksregion”, “ytterregioner för hantverk”, “Gemenskapslivets miljö”, “Ytterregion med vild bostadsbebyggelse” samt “Planerade bostadsregioner”. Paulsson, 1950b, s. 563-587 och 588-616.

⁴²⁹ Andersson, 2007, s. 60.

⁴³⁰ Ibid., s. 306 och 377.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Paulsson en oro över att Helsingborgsundersökningen ska bli för omfattande och kostsam.⁴³¹ Enligt förordet till *Svensk stad del I* genomfördes mer än tusen intervjuer av ”privatpersoner” och andra informanter ”som stå eller stått i nyckelställning i kommunal- eller grupplivet”.⁴³² Vad som motiverade denna förändrade inriktning av Svensk stad-projektet och hur diskussionerna gick har jag inte funnit något entydigt svar på. Däremot verkar tidpunkten för detta sammanfalla med att Hanssen knyts till projektet år 1942.

Marienthalstudien och Le Play

I en odaterad redogörelse för sina insatser i Svensk stad-projektet skriver Hanssen att ”Ingrid Jacobsson [sedermera Mesterton] utförde värdefull fältforskning i Jonsered med ’Die [A]rbeitslosen von Marienthal’ som förebild.”⁴³³ Denna bok, som gavs ut 1933, byggde på en gedigen samhällsundersökning av en liten ort i Österrike som drabbats av storskalig arbetslöshet på grund av en betydande nedgång inom de lokala och för ekonomin betydelsefulla industriella näringarna. Som titeln anger, *De arbetslösa i Marienthal* i översättningen till svenska, inriktades denna studie mot hur befolkningen påverkats av den utbredda arbetslösheten. Empirin i denna studie utgjordes av olika slags kvantitativa data, arkivmaterial samt intervjuer med samhällets invånare.⁴³⁴ På ett översiktligt sätt överensstämmer arbetet således med Svensk stad-projektets undersökningar. Även vad gäller valet av undersökningsobjekt finns likheter mellan Marienthal och de svenska bruksorter, exempelvis Jonsered, som Svensk stad behandlade. De gemensamma nämnarna består i att det handlar om patriarkalt grundade orter, oftast med en eller ett par tongivande arbetsgivare och att dessa samhällen präglades av en viss omsorg för arbetarna vad gäller bostäder, skola och dylikt.⁴³⁵ I inledningen till Marienthalstudien skriver Paul

⁴³¹ ”Brev från Paulsson till Elias Cornell” (15/12-1942), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB.

⁴³² Paulsson, 1950a, s. ix.

⁴³³ Se ”Svensk stad: författarfördelning” i vol 3, BHA, NMA.

⁴³⁴ Marie Jahoda, Paul Felix Lazarsfeld, & Hans Zeisel, *De arbetslösa i Marienthal* (Lund: 2014), s. 51-54.

⁴³⁵ *Ibid.*, s. 58 ff.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

Lazarsfeld att framställningen byggde på en kombination av ”det exakta siffermaterialet med vår egen upplevelse av situationen.”⁴³⁶ Motivet till att kombinera olika slags empiriska undersökningar var att slutligen kunna behandla det undersökta samhället som “en överskådlig helhet där alla detaljerna kunde underordnas några få centrala fenomen.”⁴³⁷

Denna kombination av ett intresse för detaljer och övergripande perspektiv återfinns även i Frédéric Le Plays (1806-1882) arbeten. I boken *Familj, hushåll, släkt* (1978) framhöll Hanssen att Le Plays arbeten varit en vetenskaplig referens i Svensk stad-projektet, i synnerhet dennes arbete om de europeiska arbetarnas arbete, bostäder, familjeliv och moral: *Les ouvriers européens* från 1855.⁴³⁸ En central beståndsdel i Le Plays arbeten var de så kallade *monografiska* undersökningarna, som innebar ett detaljerat kartläggande av utvalda arbetarfamiljers bostadssituation och hushållets ekonomiska förhållanden. Detta utifrån såväl kvantitativa som kvalitativa aspekter.⁴³⁹ Kartläggningen av hushållens ekonomi var så detaljerad att allt som familjerna ”producerade, konsumerade eller spenderade” noterades.⁴⁴⁰

I *Svensk stad del II* nämns att Le Play i *Les ouvriers européens* har ”lyckats sammanställa en Dannemorasmeds totalbudget för ett år. Uppgifterna har han fått på ort och ställe.”⁴⁴¹ I det bevarade arkivmaterialet från Svensk stad-projektet finns åtskilliga exempel på detaljerade uppgifter från fältundersökningarna om hushållens ekonomi och bohagets bestånd, även om de vad gäller omfattning inte når upp till Le Plays arbete. I det monografiska kapitlet om Skutskär redovisas det empiriska materialet från en intervju med ”en

⁴³⁶ Ibid., s. 49. Intressant att notera är att Lazarsfeld här skriver ”vår egen upplevelse”, trots att författarna själva endast i ringa utsträckning deltog i fältarbetet. Christian Fleck, 'Inledning till Marienthalstudien', i Marie Jahoda, Paul Felix Lazarsfeld, & Hans Zeisel (red.), *De arbetslösa i Marienthal* (Lund, 2014), 7-32. s. 12-13.

⁴³⁷ Jahoda, Lazarsfeld, & Zeisel, 2014, s. 49.

⁴³⁸ Hanssen, 1978, s. 46 och 177.

⁴³⁹ Frédéric Le Play & Catherine Bodard Silver, *Frédéric Le Play On Family, Work, and Social Change* (Chicago: 1982), s. 62-63.

⁴⁴⁰ Ibid., s. 68.

⁴⁴¹ Paulsson, 1953b, s. 147.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

gammal arbeterska”.⁴⁴² Här ingår uppgifter om familjeförhållanden, arbetet, bostädernas och bostadskasernens disposition, dess tekniska standard, bohagets beståndsdelar, uppgifter om grannar, inköp, matvanor och hemarbete.⁴⁴³ Denna undersökning av bostadsförhållandena, där bostadsvanor och -funktioner studeras genom iakttagelser och intervjuer ligger nära framställningen i boken *Familjen som växte ur sitt hem* (1941) som bygger på undersökningar ledda av bland andra bostadsforskaren Brita Åkerman. Den frågelista som denna år 1936 påbörjade studie använde sig av påminner i stora drag om de aspekter av bostaden som Svensk stad-projektet undersökte.⁴⁴⁴

Etnologin

Likt Le Plays arbeten och Marienthalstudien arbetade Svensk stad-projektet med detaljerade djupdykningar i utvalda studieobjekt och kunde på så vis komplettera kvantitativa uppgifter om samhället i stort och ge en inblick i invånarnas livsvillkor. Vid sidan av Le Play och Marienthalstudien förefaller även den svenska etnologin ha varit en vetenskaplig utgångspunkt för Svensk stad-projektets fältundersökningar. I förordet till förstaupplagan av *Svensk stad del I* ges dock uttryck för ett klivet förhållande till etnologin. Paulsson motiverar här uteslutningen av ”landsbygdens miljöhistoria” med att denna “fordrar sin egen metod och teknik” samt att etnologin på ett tillfredsställande sätt tagit sig an detta problemområde.⁴⁴⁵ Längre fram i förordet framhålls att Nordiska museets ”undersökningsmaterial och frågelistor”, som hade ett nära samband med etnologi- och folklivsforskningssamhället vid denna tid, var en

⁴⁴² Ibid., s. 183 ff.

⁴⁴³ Den frågelista som styrde undersökningen innefattade följande områden: ”Matlagning och diskning”, ”Städning, eldning”, ”förvaring”, ”Tvätt och toalett”, ”Måltider och gäster”, ”Sovförhållanden”, ”Fritiden”, ”Småbarn”, ”Skolbarn” och ”Rumsdispositionen”. Se ibid., s. 184-189.

⁴⁴⁴ Åkerman, 1941, s. 245-247.

⁴⁴⁵ Paulsson, 1950a, s. vii.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

viktig referens för fältundersökningarna i Svensk stad-projektet samt att några av dessa genomförts för dess räkning.⁴⁴⁶

Det förefaller troligt att Svensk stad-projektet i viss mån utgick från samtida folklivsforskning och att denna fungerade som en referens för fältstudierna, inte minst Erixons bok *Svenske byggnadskultur - studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia* (1947).⁴⁴⁷ Erixons studie av svensk byggnadskultur bygger på ett stort antal förstudier och inventeringar utförda i Nordiska museets regi, som genomförts med syfte ”att få tillstånd en sammanfattande historik över den svenska byggnadskulturens utveckling i vårt land”.⁴⁴⁸ Verket inbegriper fotografier, plan- och detaljritningar samt analyser inriktade på ”huvudutrymmenas viktigaste funktioner, förbindelser och eldstadsanordningar.”⁴⁴⁹ Som etnologen Karin Gustavsson påpekat var Erixon i detta slags ”by- och samfundsväsende”-undersökningar intresserad av en rad olika aspekter av dessa samhällen. Undersökningarna inriktades mot de byggnader och andra fysiska objekt som dessa samhällen skapat, samtidigt som ett av dess syften var att generera kunskap om ”byn som social organisation.”⁴⁵⁰ Gustavsson framhåller dock att de bebyggelseundersökningar som bedrevs under Erixons översyn, inte behandlade hur byggnaderna brukats eller hur de fungerat i någon historisk social kontext.⁴⁵¹ Det samma gällde även de möbelundersökningar som utfördes under Erixons ledning.⁴⁵²

⁴⁴⁶ Ibid., s. ix. Här nämns även att ”uppteckningar i Folklivsarkivet i Lund” kommit till användning i projektet.

⁴⁴⁷ En indikation på att så var fallet återfinns i det ovan citerade brevet skrivet av Hanssen år 1946 där han förklarar att han i sitt kommande doktorsavhandlingsarbete avser ”förena Sigurd Erixons folklivsforskning med sociologins exaktare metoder.” Gustavsson, 2015, s. 231. Brevets adressat var Torsten Mårtensson vid Helsingborgs museum.

⁴⁴⁸ Sigurd Erixon, *Svenske byggnadskultur : studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia* (Stockholm: 1947a), s. 7.

⁴⁴⁹ Ibid., s. 8.

⁴⁵⁰ Karin Gustavsson, *Expeditioner i det förflutna : etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början* (Stockholm: 2014)

<<https://lup.lub.lu.se/search/publication/4628738>>, s. 67.

⁴⁵¹ Ibid., s. 77.

⁴⁵² Ibid., s. 82-84.

Ett argument för att det förmodligen förekom ett vetenskapligt utbyte mellan Svensk stad-projektet och Erixon är att både Erixon och Paulsson ingick i den tvärfackligt sammansatta diskussionsgruppen Plan, som formerades år 1942. Syftet med gruppen var ”att knyta kontakter och skapa samarbete mellan olika experter för att förbereda efterkrigstidens samhällsfrågor och planering”.⁴⁵³ Vid sidan av Paulsson och Erixon ingick även personer som Alva Myrdal, Uno Åhrén, Gunnar Myrdal, William William-Olsson, Jöran Curman och Gotthard Johannsson. Det yttre hot som andra världskriget innebar samt den inre demokratisträvan som pågått under decennierna före andra världskriget hade skapat spänningar i det svenska samhället. Detta bidrog, enligt sociologerna Mats Franzén och Eva Sandstedt, ”till att många i Sverige under andra världskriget kunde känna, att det demokratiska styrelseskicket och friheten verkligen hotades. För dem blev det viktigt att söka stärka demokratins krafter.”⁴⁵⁴ Diskussionsgruppen Plan var ett initiativ som var sprunget ur denna situation. På ett av gruppens möten talade exempelvis Erixon på temat ”Studiet av folkets liv som bas för planering av samhälls- och bostadsbyggandet”.⁴⁵⁵ Som ovan berörts fanns det inom Svensk stad-projektet en uttalad ambition om att vara relevant för samhällsbyggandet och -planeringen. Detta kom även till uttryck i valet att inkludera sociologiska perspektiv och teorier om gruppssamhällen i undersökningen.

Sociologiska teorier om grupper i samhället

Sociologin var alltså ett av de ämnen som etablerades på svenska lärosäten under 1940-talet. Inom samhällsbyggandets diskurs kom även sociologin vid denna tid att bli en viktig vetenskaplig stödpunkt.⁴⁵⁶ En av de som från arkitekt- och planerarhåll framhöll värdet av att tillämpa sociologisk forskning och teoribildning i

⁴⁵³ Rudberg, 1981, s. 156.

⁴⁵⁴ Franzén & Sandstedt, 1981, s. 54.

⁴⁵⁵ Rudberg, 1981, s. 156.

⁴⁵⁶ För en fördjupa diskussion om detta, se Franzén & Sandstedt, 1981, s. 54-71.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

stadsplaneringen var Uno Åhrén.⁴⁵⁷ I ”Ett planmässigt samhällsbyggande” (1946) talar Åhrén om den sociologiska forskningens etablering i Sverige och understryker att denna är nödvändig för samhällsplaneringen. Åhrén framhåller vidare att forskningen på detta område än så länge är ”otillräcklig” men att samhällsplaneringen bör utgå från några ”arbetshypoteser” som senare forskning får ”korrigera”.⁴⁵⁸ En sådan arbetshypotes var enligt Åhrén ”grupptillhörighetens väsentliga socialpsykologiska betydelse”.⁴⁵⁹ Även hos andra av Svensk stad-projektets vetenskapliga utgångspunkter, exempelvis Le Play och Chicagoskolan, fanns liknande tankar om forskningens nytta för socialpolitik och samhällsplanering.⁴⁶⁰ Analogt med detta hade Paulsson sedan en tid tillbaka påtalat ett behov av att inkludera sociologiska perspektiv i konsthistorisk forskning, exempelvis i den installationsföreläsningen han höll som tillträdande professor år 1935.⁴⁶¹ År 1945 skrev Paulsson även att det inom Svensk stad-projektet fanns en strävan att sammanföra sociologin med konsthistorieämnet och därigenom skriva ett slags kombinerad socialhistoria och konsthistoria. Paulsson framhöll här att konsthistorieämnet inte handlar om ”vetenskapen om sköna föremål, utan om de former som människans miljö givits, överallt där denna formgivning är förbunden med en estetisk värdegivning av något slag.”⁴⁶²

⁴⁵⁷ Åhrén hade exempelvis under sin tid som stadsplanechef i Göteborg varit med att år 1942 grunda Sociologiska föreningen i Göteborg. Rudberg, 1981, s. 134.

⁴⁵⁸ Åhrén, 1946, s. 616-617.

⁴⁵⁹ Ibid., s. 617.

⁴⁶⁰ Le Play & Silver, 1982, s. 41 och Andersson, 2007, s. 89. Intressant i detta sammanhang är att Paulsson i ”Vetenskapen om socialekologi” relaterar den socialekologiska regionbildningen till ”zoneringsprincipen” inom stadsbyggandet, vilket antyder en potentiell förbindelse mellan socialekologiska undersökningar och stadsplaneregleringar. Paulsson, 1953a, s. 36.

⁴⁶¹ Gregor Paulsson, 'Konstvetenskap och konstkultur (Föreläsning vid professorsinstallationen i Uppsala den 16 mars 1935)', i Gregor Paulsson (red.), *Kritik och program : ett urval uppsatser, tidningsartiklar och föredrag* (Stockholm, 1949 [1935]), s. 135-145. s. 144-145.

⁴⁶² ”Förord” (Gregor Paulsson, 9/9-1945) i ”R10, vol 72. Svensk miljö diverse manus”, GPS, NMA. Paulsson arbetade med olika variationer av kombinerat socialhistoriska och konsthistoriska metoder under 1940-talet. Enligt Hayden

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Torgny T. Segerstedt var en av de som genom sin teoribildning kom att få stort inflytande över implementeringen av sociologiska perspektiv inom svensk samhällsplanering under 1940-talet, inte minst genom sitt bidrag till antologin *Inför framtidens demokrati* (1944).⁴⁶³ Även inom Svensk stad-projektet kom Segerstedts arbeten att ha ett betydande inflytande, vilket understöddes av de personliga kontakterna mellan Paulsson och Segerstedt.⁴⁶⁴

I texten ”Formell och real demokrati” (1944) definierar Segerstedt två begrepp som kom att ingå i Svensk stad-projektets undersökningar: *primär-* och *sekundärgrupp*. Primärgruppen är den grupp som individen har starkast sociala band till och som den omger sig med i sin vardag. I det förindustriella samhället var det främst lantfamiljens storhushåll, byalaget och i viss mån socknen som fungerade som primärgrupper. I primärgruppen är individen en ”aktiv” medlem som är delaktig i dess förehavanden och i beslutsfattandet och den har på så vis ”den största betydelse vid danandet av individens värde- och verklighetsbild.”⁴⁶⁵ Sekundärgrupperna bygger däremot på opersonliga band mellan dess medlemmar. I denna bemärkelse fungerar staten som en sekundärgrupp:

Där är det alltså aldrig fråga om någon direkt personlig relation eller kontakt. I en sekundär grupp råder arbetsfördelning, man arbetar *för* varandra, men inte *tillsammans*, som man gör i en primär grupp. Man erfar därför heller inte samma känslagemenskap.⁴⁶⁶

Segerstedt framhåller att båda dessa grupper behövs i ett modernt samhälle, men att samtidens problem är att primärgrupperna i det industrialiserade samhället kommit att till stora delar upplösas. Den

påbörjades detta arbete först i *Konsthistoriens föremål* (1943) och kom att sätta sin tydliga prägel på *Die soziale Dimension der Kunst* (1955). Hayden (Pettersson), 1997, s. 200.

⁴⁶³ Franzén & Sandstedt, 1981, s. 55.

⁴⁶⁴ Widmark, 2007, s. 192.

⁴⁶⁵ Torgny T. Segerstedt, 'Formell och real demokrati', i Torgny T. Segerstedt et al. (red.), *Inför framtidens demokrati* (Stockholm, 1944), s. 9-36. s. 12.

⁴⁶⁶ Ibid.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

därav följande ”grupphemlösheten” riskerar i sin tur att bidra till skapandet av en ”antidemokratisk människotyp” som söker trygghet i den “anonyma massan”.⁴⁶⁷ Det framgår här tydligt att denna text är skriven i ljuset av andra världskriget. Exempelvis nämner Segerstedt betydelsen av primärgruppernas upplösning för den samtida situationen i ”en diktatur av t.ex. Tysklands beskaffenhet.”⁴⁶⁸ Just hotet mot demokratin, som vid denna tid upplevdes som överhängande, var en av utgångspunkterna för de diskussioner som föregick publiceringen av *Inför framtidens demokrati*.⁴⁶⁹ Segerstedt uppställer åt sig själv, gruppen som arbetade med *Inför framtidens demokrati* och samhället i stort frågeställningen: “Hur skola vi kunna skapa nya primärgrupper av demokratisk typ?”⁴⁷⁰

Denna fråga bildar en av utgångspunkterna för arkitekterna Jöran Curman och Helge Zimdahls text ”Gruppsamhället” som ingår i *Inför framtidens demokrati*. Här utvecklar de några tankar om hur planeringen i det industrialiserade samhället kan stödja bildandet av nya primärgrupper.⁴⁷¹ Enligt Curman och Zimdahl utgör kollektiv organisering av bostadsområden ett ideal för detta slags planering. Det gruppsamhälle som i denna text avses är tänkt att bestå i en fysiskt och socialt avgränsad gemenskap i den stora och socialt splittrande stad som började ta form under industrialiseringen och som konsoliderats under 1900-talet. De poängterar särskilt vikten av

⁴⁶⁷ Ibid., s. 14-15.

⁴⁶⁸ Ibid., s. 30.

⁴⁶⁹ Att Svensk stad-projektet anknöt till detta slags diskussioner framgår inte bara av Paulssons personliga engagemang i dessa olika projekt utan även genom ett av de tidiga alternativa arbetsnamnen på Svensk stad var: ”Demokratiens miljö”. Paulsson, ”P.M. n:r 3 angående S.S.F:s jubileumspublikation (6/6-1941)”, 501 I:1, ”Svensk Stad. P.M. o Disp.”, GPS, UUB.

⁴⁷⁰ Segerstedt, 1944, s. 15.

⁴⁷¹ Termen gruppsamhället är utmärkande för 1940-talets samhällsbyggnadskurs. Enligt Eva Rudberg etableras under 1940-talet ett ”intresse för en fördjupad kunskap om människors liv och samvaro”. Idén om gruppsamhället var alltså inte unik för Curman och Zimdahl utan väl etablerad inom arkitektkåren i Sverige vid denna tid. Den brittiska samhällsplaneringen och dess arbete med *new towns*, *community centres* och *neighbourhood units* var här en viktig inspirationskälla. Rudberg, 1981, s. 240 och 271-272 (not 45).

att dessa grannskap inte ska vara för stora.⁴⁷² Curman och Zimdahl framhåller även att en samhällsplanering som främjar uppkomsten av nya primärgrupper ska arbeta med såväl arbetets organisation och fritidsanläggningar som bostäder och bostadsområden.⁴⁷³ Planeringen av nya bostadsområden bör även ta utgångspunkt i de bostadsbehov som olika typer av hushåll har.⁴⁷⁴ En viktig aspekt för att aktivera samhällsmedborgaren och understödja bildandet av nya primärgrupper är enligt Curman och Zimdahl att låta driften av de lokala “gemensamma anläggningarna, centralvärme, centraltvättstuga med bad, barnkrubba, småskola, samlings- och klubblokaler” skötas av de som bor i området, oavsett bostädernas upplåtelseform.⁴⁷⁵ Detta skapar den aktiva gemenskap som är grundläggande för grupsamhället.

Inom Svensk stad-projektet applicerades teorin om *primär- och sekundärgrupper* på ett historiskt material från tiden före och efter industrialiseringen, vilket möjliggjorde en undersökning av den upplösning av primärgrupper som enligt teorin följer genom industrialiseringen av samhället.⁴⁷⁶ Detta gav även Svensk stad möjlighet att undersöka primärgruppernas förändrade form och funktion i utvecklingen från den halvagrara köpstaden till det industrialiserade samhället. Resultaten av dessa undersökningar åskådliggjordes bland annat i idealtypiska framställningar över hushåll, som ansågs vara det viktigaste elementet i samhällets primärgrupper, inom olika samhällsskikt i de tre idealtyperna: den halvagrara köpstaden, handelskapitalismens stad samt i den fria industrialismens stad.⁴⁷⁷ Dessa idealtyper var i sin tur uppdelade i de tre samhällsskikten hög- och lågborgerliga samt arbetare. Detta kan

⁴⁷² Jöran Curman & Helge Zimdahl, 'Grupsamhällen', i Torgny T. Segerstedt et al. (red.), *Inför framtidens demokrati* (Stockholm, 1944), s. 123-142. s. 139.

⁴⁷³ Ibid., s. 124.

⁴⁷⁴ Ibid., s. 141.

⁴⁷⁵ Ibid., s. 138-139.

⁴⁷⁶ Segerstedt skrev t.ex. att “[d]et gamla svenska bondesamhället var tydligen en sådan gemenskap, där demokratiska människor växte fram”. Torgny T. Segerstedt, 'Formell och real demokrati', *ibid.*, s. 9-36. s. 26.

⁴⁷⁷ De idealtypiska snitten för hushållen presenteras i tur och ordning: Den agrara köpstaden, Paulsson, 1950a, s. 118-119; Handelskapitalismens stad, *ibid.*, s. 176-177. Den fria industrialismens stad, Paulsson, 1950b, s. 543, 550 och 559.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

förklaras av Paulssons läsning av Segerstedt och dennes teori om att det inom varje samhällsgrupp finns en ”gemensam verklighetsuppfattning” och normer för värdeomdömen, vilket i förlängningen påverkar hur dessa gruppers hushåll tar gestalt.⁴⁷⁸

Det var dock inte endast hushåll och familjer som ingick i primärgrupperna och som hade betydelse för dess liv och miljö. Ett annat exempel från Svensk stad-projektets undersökningar är fotbollslaget och andra små gruppbildningar som ”utgöra den naturliga utgångspunkten för varje slag av aktiv fritidssysselsättning.”⁴⁷⁹

Vad gäller fritiden behandlar *Svenske stad del II* ett samtida exempel på ett område som planerats på ett sätt som påminner om Curman och Zimdahls tankar om gruppssamhället, nämligen Reso:s (Folkrörelsernas rese- och semesterorganisation) projekt för fritidsbyar på Fjärdlångsön i Stockholms skärgård. Denna fritidsby är organiskt planerad med friliggande byggnader sammanbundna av vägar som slingrar sig igenom landskapet. Området är uppdelat i två delar där den ena domineras av byggnader avsedda för fritidsboende: familjestugor, småstugor och långstugor. I anslutning till dessa ligger även byggnaden för barnomsorg. Den andra delen inrymmer gemensamhetslokaler såsom dansbana och restaurang. I Svensk stad kommenteras detta slags anläggning på följande vis:

Det liv, som skall levas i en fritidsanläggning av denna typ är till en viss grad differentierat till sina funktioner, och anläggningen är därför jämförbar med brunnsorterna från 1700-talet. De gemensamma funktionerna ha fordrat anläggande av restaurang, barnkrubba, lekstuga samt lek- och idrottsplan. Man kan utläsa en återgång till en starkare gruppkaraktär ur detta. Gruppens liv inriktas emellertid på vila på ett helt annat sätt än vad som varit fallet vid de för societetsliv inrättade brunnarna. Anläggningen av barnkrubban visar att hänsynen till alla parter, i detta fall mödrarnas, behov av vila och avspänning varit avgörande. Hur pass fast gruppkaraktären blir vid denna anläggning låter sig ännu inte bedömas.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Paulsson, 1943, s. 81.

⁴⁷⁹ Paulsson, 1953b, s. 347.

⁴⁸⁰ Ibid., s. 63-64. Att skapandet av en ”gruppkaraktär” skulle vara en ambition i planläggningen av dessa områden förefaller vara Svensk stads tolkning. Detta

Planerna och beskrivningen av fritidsanläggningen ligger nära 1940-talets diskussion om gruppsamhällen och grannskap.⁴⁸¹ Enligt Svensk stads presentation framgår det dessutom att planeringen av området syftar till att åstadkomma en ”gruppkaraktär”, vilket för tankarna till Curman och Zimdahls ovan behandlade text ”Gruppsamhällen”.⁴⁸² Vidare framhålls att denna fritidsanläggning är förankrad i en svensk byggnadstradition genom att dess typ bygger på de förindustriella brunnsorterna och inriktningen på en kollektiv gemenskap.

Mot bakgrund av dessa exempel är det rimligt att hävda att Svensk stad-projektet medvetet utförde det slags undersökningar som Åhrén föreslagit i “Ett planmässigt samhällsbyggande”:

uttrycks i alla fall inte i presentationerna av dessa projekt i och *Fritiden*. Däremot betonas de ekonomiska fördelarna med denna typ av kollektiva projekt samt de klimatmässiga fördelarna med grupperad bebyggelse. Även möjligheterna till att uppföra den gemensamma barnkrubban, som är tänkt att avlasta de semesterfirande mammorna, framhölls som en följd av det kollektiva arrangemanget. Se, Carl-Axel Acking & Seth Torné (1943), 'Resos fritidsby - Fjärdlång.', *Byggmästaren : tidskrift för arkitektur och byggnadsteknik*, (6), s. 85-88 och (1943), 'RESO:s arkitekter presenterar Fjärdlång', *Fritiden : Resos tidskrift : tidskrift för Reso, folkrörelsernas rese- och semesterorganisation*, (3), s. 14-19 och (1945b), 'Så draga vi till Dalom - Resoanläggning i Leksand.', *Fritiden : Resos tidskrift : tidskrift för Reso, folkrörelsernas rese- och semesterorganisation*, (2), s. 38-40.

⁴⁸¹ Se Franzén & Sandstedt, 1981, s. 64 ff.

⁴⁸² Detta i kombination med områdets situationsplan som till sin form följer grannskapsenheterens rumsliga trädstruktur gör det berättigat att betrakta Fjärdlångsöns fritidsby som ett tidigt (men dock aldrig genomfört) grannskapsplaneringsprojekt. Caldenby har påpekat att arkitekten och stadsplaneraren Tage William-Olssons tävlingsförslag till ”Stockholms stads och AB Stockholms Tomträttskassas bostads- och stadsplanetävling 1939-1943” förmodligen är det första genomarbetade förslaget till en grannskapsenhet i Sverige. Kopplingen mellan Acking och Tornés projekt om fritidsbyar för Reso idén om ”gruppsamhällen” ger oss anledning att även betrakta dessa projekt som föregångare till de senare uppförda grannskapsenheterna. Claes Caldenby, 'Avlyssna Situationens Inneboende Logik – Bostadsfrågan och göteborgstiden 1943-1953', i Eva Rudberg (red.), *Tage William-Olsson : stridbar planerare och visionär arkitekt* (Stockholm, 2004b), s. 177-260. s. 182-183.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

Jämförande undersökningar av samhällsmiljön i olika typiska orter och befolkningskategorier, individernas förhållande till grannar och arbetskamrater, deras deltagande i intressesammanslutningar av olika slag, miljöns inverkan på deras attityder. Undersökning av hur olika gruppbildningar fungerar och vilken psykologisk och social betydelse de har för individerna.⁴⁸³

Det sätt enligt vilket Svensk stad utförde dessa undersökningar, med Le Play och Marienthalstudien som förebilder och där kvalitativa fältundersökningar kombinerades med kvantitativa uppgifter, skiljde sig dock från huvudlinjen inom samtidens sociologi och i synnerhet Segerstedts uppfattning. Som både Christian Fleck och Paul Lazarsfeld påpekat fick inte Marienthalstudien något större genomslag inom sociologin under 1930-talet eller de följande decennierna, utan kom att plockas upp av forskare på bred front först långt senare.⁴⁸⁴ Detta gör det idéhistoriskt intressant att Svensk stad-projektet, åtminstone genom Hanssen och Mesterton, använde sig av denna som en referens för fältundersökningarna. Marienthalstudien var dock inte helt okänd i Sverige vid denna tid. Den förekommer till exempel som referens i den för Svensk stad-medarbetarna bekanta boken *Medelby*.⁴⁸⁵

Hanssen har i en tillbakablick på Svensk stad påtalat olikheterna vad gäller vetenskapliga ståndpunkter mellan projektets medarbetare och Segerstedt och hans seminarium. Enligt Hanssen "var bristen på ömsesidig förståelse fullständig."⁴⁸⁶ Skillnaderna ska ha bestått i att Svensk stad-medarbetarna ville "rekonstruera hela miljöer med människor, hus, ekonomiska och ekologiska aktiviteter och dito konkreta miljöelement" samt betonade vikten av att forska i fält.⁴⁸⁷ För Segerstedt var fältforskningssituationen inte i sig betydelsefull för forskningsresultatet så länge det följde en på förhand uppgjord plan, vilket stämde överens med dennes strävan att "förverkliga den

⁴⁸³ Åhrén, 1946, s. 617.

⁴⁸⁴ Fleck, 2014, s. 27-28 och Jahoda, Lazarsfeld, & Zeisel, 2014, s. 36.

⁴⁸⁵ Där återfinns även flera andra internationella titlar som förekom som referenser i Svensk stad-projektet såsom Mumfords *The Culture of Cities* (1942) Park & Burgess' *The City* (1928) och Zorbaughs *The Gold Coast and the Slum* (1930). Allwood & Ranemark, 1943, s. 357-358.

⁴⁸⁶ Hanssen, 1978, s. 177.

⁴⁸⁷ Ibid.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

naturvetenskapliga orienteringen av sociologien, parad med attitydforskningens utfrågningsmetodik”.⁴⁸⁸ I linje med Segerstedts ståndpunkt riktades även kritik från företrädare för sociologiämnet (Segerstedt inkluderad) mot Hanssens avhandling och vetenskapliga inriktning generellt. Kritiken handlade både om metodiken, särskilt de kvalitativa undersökningarna och om det historiska perspektivet som ansågs oförenligt med den sociologiska vetenskapen och dess inriktning mot det samtida samhället.⁴⁸⁹ En som däremot kombinerade ett intresse för den historiska utvecklingen och samtidens samhällsbyggnadsproblematik var Lewis Mumford, som var en referens inom Svensk stad-projektet.

Lewis Mumford och *Stadskultur*

En ytterligare vetenskaplig utgångspunkt för Svensk stad-projektet utgjordes av sociologen Lewis Mumford (1895-1990) och dennes bok *Stadskultur* (*The Culture of Cities* 1938, på svenska 1942). Boken behandlades vid ett flertal tillfällen på det högre seminariet vid Konsthistoriska institutionen i Uppsala under höstterminen 1942.⁴⁹⁰ I *Stadskultur* skildrar Mumford ett komplext skeende, från medeltidsstaden och barockstaden till industrialismens stad och den samtida storstaden. I det avslutande kapitlet “De sociala grundvalarna för den nya stadsbebyggelsen” skisserar Mumford möjliga alternativ för framtidens städer. Han är explicit kritisk mot storstaden (metropolis) som fenomen. Han preciserar inte vad en lämplig stadsstorlek skulle vara, men framhåller att stadens expansion måste hållas i schack av planerare för att inte alltför stora och täta stadsområden ska uppstå:

En begränsning av storleken, befolkningstätheten och ytan är absolut nödvändig för att åstadkomma en effektiv social kontakt; uppställandet av dylika gränser är det viktigaste hjälpmedlet för en rationell ekonomisk och samhällelig planering.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Ibid.

⁴⁸⁹ Perlinge, 2010, s. 48-51.

⁴⁹⁰ "Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945", A2, KIA, UUA.

⁴⁹¹ Lewis Mumford, *Stadskultur* (Stockholm: 1972 [1942]), s. 483.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

I denna bemärkelse är *Stadskultur* att betrakta som en operativ arkitekturhistoria, då den har ett historievetenskapligt anspråk och innehåller ett slags program för framtida byggande. En liknande tolkning gör även Paulsson då han i sitt förord till den svenska utgåvan framhåller att Mumford inte vill

lösa problemen endast vid skrivbordet, utan har, sedan hans bok utkommit, själv varit verksam vid praktiska samhällsbyggnadsarbeten i sitt hemland. Törhända ha många av de uppslag som finnas i detta arbete därvid reviderats eller anpassats.⁴⁹²

Jag har ovan argumenterat för att Svensk stad innehöll operativt arkitekturhistoriska strävanden. Dessa framkommer tydligt i diverse material från projektet som finns bevarat i arkiv, medan dessa aspekter är bortträngda, eller *krypterade* för att tala med Dillon, i bokverkets framställning. Även de explicita referenserna till Mumford är få i *Svensk stad*. På ett ställe nämns i förbigående att på samma sätt som empiristilen i Sverige användes för såväl institutioner och bostadshus så fungerade även nyantiken i USA som en generell stil, som kunde utsmycka vilken byggnad som helst, eller som Mumford uttryckte det: "Any house could be the White House."⁴⁹³ I kommentarer om *Svensk stad* påpekar flera skribenter att framställningen i detta bokverk skiljer sig från Mumfords genom att *Svensk stad* inte innehåller några ställningstaganden om det framtida samhällsbyggandets inriktning, vilket ger ytterligare stöd till uppfattningen om att de operativa arkitekturhistoriska inslagen i projektet *krypterades* i bokverket.⁴⁹⁴

Att *Stadskultur* framstod som relevant för Svensk stad-projektet är dock rimligt då den, i Paulssons läsning, anknyter till diskussionerna inom exempelvis *Inför framtidens demokrati* och Svensk stad-projektets mångvetenskapliga och socialekologiska perspektiv. I förordet till

⁴⁹² Gregor Paulsson, "Förord", i Lewis Mumford, *Stadskultur* (Stockholm), s. 13-16', (1972 [1942]). s. 16.

⁴⁹³ Paulsson, 1950a, s. 257-258.

⁴⁹⁴ Gotthard Johansson framhåller att Paulsson i *Svensk stad del I* avstår från att, likt Mumford, använda "den historiska verkligheten som ett stridsmedel i dagens situation." och Anders Clason skriver att *Stadskultur* är att likna vid en "ideologisk pamflett", vilket *Svensk stad* inte är. Se Johansson, 1950 och Clason, 1981, s. 132-133.

den svenska utgåvan av *Stadskultur* lyfter Paulsson fram Mumfords undersökning som mångvetenskaplig då den “söker en syntes av den kulturgeografiska, socialekonomiska och kulturhistoriska metoden att undersöka samhällsutvecklingen.”⁴⁹⁵ Paulsson framhåller vidare att denna syntes inte handlar om att ge en abstrakt kartläggning av staden som system utan om att sträva mot en “förtätad konkretion” med syfte ”att ange effekten av det samhälleliga skeendet och de sociala institutionerna på människan, och han ser sambandet mellan det sociala skeendets och den konkreta livsföringens historia.”⁴⁹⁶ Att studera samspelet mellan individ och miljö var, vilket framgått ovan, en central aspekt av Svensk stad-projektets förståelse och tillämpning av socialekologin. Längre fram i samma text skriver Paulsson att Mumford identifierat att ett av den samtida stadens problem består i ”en förvandling av den kollektiva, passiva människomassan till aktiva, självständigt tänkande handlande grupper”, vilket ligger nära den teoribildning som präglade *Inför framtidens demokrati*.⁴⁹⁷

Att Mumford och *Stadskultur* var en referens inom Svensk stad-projektet är tydligt men i vilken mån de kom att ha inflytande över undersökningarna och framställningen är svårt att bilda sig en klar uppfattning om. Silow har framhållit att läsningen av bland annat *Stadskultur* fungerade som ”ett slags positionsangivning” inom projektet.⁴⁹⁸ Vad denna ”positionsangivning” konkret innebar går inte Silow in på. Vad som däremot framgår av Konsthistoriska institutionens seminarieböcker från denna tid är att det av Paulsson ledda seminariet behandlade en rad ämnen som med stor säkerhet inte var självklara för ett konsthistoriskt seminarium under 1940-talet. Läsningen av *Stadskultur* innebar bland annat att frågor rörande stadsplanlagstiftning samt regionbegreppet och trafikens betydelse för regionbildningen diskuterades. Därtill besöktes seminariet även av ett antal fackmän som föreläste på teman som rörde samhällsbyggnad, däribland arkitekten Werner Taesler som talade om ”sina erfarenheter vid planeringen av städer på förut obebyggd

⁴⁹⁵ Paulsson, 1972 [1942] s. 13.

⁴⁹⁶ Ibid.

⁴⁹⁷ Ibid., s. 15.

⁴⁹⁸ Se Silow, 1981, s. 14.

mark i västra Sibirien, samt om dessa erfarenheters användning vid planering av Europas krigshärjade städer” (25 mars 1945) och länsarkitekten Viking Göransson som ”gav en överblick över en länsarkitekts göromål” (12 april 1945).⁴⁹⁹ Detta intresse för stadens historiska framväxt och framtida utveckling kom även till uttryck i Svensk stad-projektets förståelse och tillämpning av fältbegreppet och dess inverkan på föreställningen om vad en stad är.

Fältbegreppet och staden

I 1950 års förord till *Svensk stad del I* fastslås att “[s]taden är ett fält som får sin form av olika krafter i samverkan.”⁵⁰⁰ Detta är ett av få ställen i bokverket där fältbegreppet används. Idén om staden som bestående av ett eller flera fält verkar dock ha haft en viss betydelse för projektets arbete. De fältbegrepp som används i Svensk stad-projektet kan delas in i två kategorier. Det ena fältbegreppet handlar om att studera de fält som stadsinvånarnas mellanmänniska kontakter bildar och det andra handlar om att se den samhälleliga kontexten som ett fält med avgörande betydelse för artefakternas funktion och fysiska form.

Det första fältbegreppet ligger nära de tankar som Hanssen utvecklade i sin doktorsavhandling *Österlen : en studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne* (1952). Här definierar Hanssen

begreppet *aktivitetsfält* såsom den rumsliga bestämbara sammanfattningen av den sociala aktivitet, vilken karakteriserar människorna inom en viss grupp eller som förbinder individerna inom olika grupper med varandra.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ "Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945", A2, KIA, UUA. Under 1940-talets första hälft genomfördes även en rad högre seminarier vid Konsthistoriska institutionen vid Uppsala universitet där aktuella samhällsbyggnadsfrågor diskuterades. År 1942 togs ett initiativ till gemensamma seminarier mellan Konsthistoriska institutionen och Tekniska högskolans arkitektursektion, där bl.a. ”Samlingslokalens socialpsykologiska funktion” diskuterades. Widmark, 2007, s. 188-189.

⁵⁰⁰ Paulsson, 1950a, s. vii.

⁵⁰¹ Hanssen, 1952, s. 410.

Hanssen skiljer vidare på primära och sekundära aktivitetsfält som korresponderar med Segerstedts ovan behandlade definition av dessa begrepp.⁵⁰² I en annan text anger han Chicagoskolans socialekologi som referens för sin förståelse av “sociala fält” (“social fields”).⁵⁰³

Enligt Hanssen är de sociala aktivitetsfälten inte fasta utan föränderliga, vilket innebär att de inte kan ges en entydig geografisk bestämning. Detta beror på att aktivitetsfältets geografi förändras i takt med att sociala relationer upphör eller när nya sociala relationer uppstår. Därtill kan vissa delar av aktivitetsfälten under långa perioder vara latenta för att sedan temporärt eller långvarigt aktiveras.⁵⁰⁴ En konsekvens av detta blir att en undersökning av aktivitetsfälten bland en stads invånare inte nödvändigtvis begränsas till stadens yta, utan snarare sträcker sig utanför denna, då aktivitetsfälten överskrider administrativa gränsdragningar. Intressant nog var det just detta synsätt som Paulsson kritiserat i en text strax efter det att Svensk stad-projektets avslutats.⁵⁰⁵

Även om det verkar ha rått skilda uppfattningar i denna fråga kom Hanssens förståelse av aktivitetsfält att tillämpas i Svensk stad-projektet. Detta resulterade bland annat i att undersökningen av ett samhälle ledde till att ett annat samhälle identifierades som “komplementsamhälle” till det första. Betydande delar av det undersökta samhällets sociala aktivitetsfält sträckte sig alltså till ett annat samhälle som fungerade som innehållsmässigt komplement i invånarnas vardagliga liv. Exempel på detta finner vi i bokverkets behandling av de norr om Sundsvall belägna samhällena Vivstavarv och Timrå, där Timrå växte fram som ett tjänstebetonat komplementsamhälle till bolagssamhället Vivstavarv. Den gamla bruksortens patriarkala struktur gav inte utrymme för det under industrialismen förändrade samhällets behov. Detta behov togs om hand i geografiskt närliggande komplementsamhällen som gav plats

⁵⁰² Ibid., s. 411.

⁵⁰³ Börje Hanssen, 'Fields of Social Activity and Their Dynamics', i Anders Perlinge (red.), *Åter till Österlen : en tidig mikrohistoria : agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av Anders Perlinge* (Stockholm, 2010 [1953]), s. 287-309. s. 292.

⁵⁰⁴ Hanssen, 1952, s. 410-411.

⁵⁰⁵ Paulsson, 1953a, s. 38.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

åt "de samhällsbildande tjänster vilkas nödvändighet grundarna av deras modersamhällen förbisågo."⁵⁰⁶ Samma fenomen identifierades även i förhållandet mellan Kvistelby-Svartvik, Ljungan-Essvik, Gångviken-Skönvik, Skutskär-Upplandsbodarne, Bofors-Karlskoga, Domnarvet-Borlänge samt Sandviken-Yttre Sandviken.⁵⁰⁷

Identifieringen av komplementsamhällen är ett forskningsresultat som väcker frågan om hur en stad ska definieras i detta slags undersökningar. Detta då den ena stadens eller ortens aktivitetsfält kan vara nära förbundet men en annan stad, för att inte tala om det ömsesidiga materiella och sociala beroendet mellan stad och omland. Inom Svensk stad-projektet gjordes inget försök att definiera begreppet stad eller stadsmiljö, vilket är anmärkningsvärt då ju detta var undersökningens utgångspunkt. Detta gör dock Hanssen i sin avhandling, där hans resonemang mellan raderna anknyter till Svensk stad-projektets slutsats om komplementsamhällen. Hanssen kritiserar här såväl administrativa som geografiska definitioner av staden och framhåller att det med dessa "blir ytterst svårt att se verklighetens städer som de äro: konglomerat av mänskliga aktivitetsfält, som äro invävda i varandra och i hela distriktets sociala sammanhang, föränderliga från trakt till trakt och från tid till tid."⁵⁰⁸ Hanssens kritik av olika försök till definitioner av begreppet stad är särskilt intressant i relation till Svensk stad eftersom projektet hade arbetstitlar som inbegrep ordet stadsmiljö och slutligen kom att kallas Svensk stad, samtidigt som projektet behandlar en rad orter som knappast kan betraktas som städer, däribland Jonsered, Skutskär, Svartvik, Skönvik och Vivsta varv.

Den andra kategorin av fältbegrepp inom Svensk stad-projektet lanseras i förordet där Paulsson skriver att staden är ett fält som kan studeras som "en helhet", vilket uppenbarligen motsäger teorin om det sociala aktivitetsfältet och diskussionen om relationen modersamhälle-komplementsamhälle.⁵⁰⁹ Detta slags fältbegrepp diskuterar Paulsson i *Konsthistoriens föremål*, där han framhåller att

⁵⁰⁶ Paulsson, 1953b, s. 232.

⁵⁰⁷ Ibid., s. 200-203 och 232.

⁵⁰⁸ Hanssen, 1952, s. 403.

⁵⁰⁹ Paulsson, 1950a, s. vii.

konstverk ingår i en “utomobjektslig struktur”, “ett socialt kraftfält”, där analysen inte endast bör riktas mot artefakten utan även mot “de livssituationer och livsfunktioner, i vilka dessa artefakter och fenomen spela en roll.”⁵¹⁰ Artefakten ingår alltså enligt detta synsätt som en del i ett socialt fält och svarar mot de omständigheter som präglar detta fält. I anslutning till detta lanserar Paulsson begreppet *estetisk miljömorfologi* för att benämna detta vetenskapliga perspektiv som enligt honom “blir mer än en konsthistoria i ordets nuvarande mening.”⁵¹¹ Jag har inte stött på detta begrepp varken i bokverket eller i arkivmaterialet efter Svensk stad-projektet, men det är tydligt att Paulsson hade Svensk stad-projektet i tankarna när han i *Konsthistoriens föremål* myntade det. När han ger exempel på det slags objekt som en estetisk miljömorfologi ägnar sig åt väljer han “bildningen av människans fritidsmiljö under industrialismen, dess gradvisa gestalttagande, de besuttna borgarnas sommarnöjen å ena sidan, proletariats folkparker å den andra.”⁵¹² Detta slags miljöer behandlas bland annat i *Svensk stad del II*.⁵¹³ Det framgår dock inte tydligt i framställningen att denna del av undersökningen skulle vara en estetisk miljömorfologi, då det framförallt är fritidsmiljöernas innehåll, geografiska placering och sociala funktion som behandlas. Däremot i behandlingen av inredningen och bruksföremålen i de borgerliga hemmen blir det sociala fältet verksamt i tolkningen. De här ingående artefakternas form tolkas utifrån dess sociala funktioner inom aktivitetsfältet, dess estetiskt moraliska betydelse i samtiden samt genom den tekniska utvecklingens inverkan på produktutbudet och bostadsideal.⁵¹⁴

Definitionen av den estetiska miljömorfologin kan ses som ett försök att sammanfatta det som Svensk stad-projektet strävade mot att förena i undersökningen, nämligen artefakternas (och i förlängningen stadens) form och hur dessa fungerade i det fält, det sociala sammanhang, de ingick i. Denna strävan uttrycks i

⁵¹⁰ Paulsson, 1943, s. 89.

⁵¹¹ Ibid., s. 90.

⁵¹² Ibid.

⁵¹³ Paulsson, 1953b, s. 51-85.

⁵¹⁴ Paulsson, 1950b, s. 362-364.

undertiteln till bokverkets första del: *Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*.

Funktion och stil

Funktionsbegreppet användes flitigt i Svensk stad-projektet, inte minst i bokverket, men inte heller detta begrepp gavs någon definition. I inledningen till *Svensk stad del I* fastslås dock att "[s]täderna få sin karaktär av de funktioner de fylla."⁵¹⁵ Enligt detta synsätt har alltså funktionen en avgörande betydelse för stadens gestalt. Redan i de projektplaner som formulerades på ett tidigt stadium i projektet framgår att den definition av funktionsbegreppet som tillämpas bygger på en vid definition. Här talas exempelvis om att undersökningen ska inriktas mot praktiska, sociala, estetiska och kommersiella faktorer.⁵¹⁶ Analogt med detta förekommer det på andra ställen alternativa benämningar som exempelvis "symboliska och monumentala funktioner".⁵¹⁷

Det framgår tydligt av bokverkets framställning att Svensk stad-projektets funktionsbegrepp är präglad av en modernistisk arkitektursyn där estetiska uttryck som relaterar till byggnaden eller föremålets funktionella ändamål framhålls som föredömliga. Detta kommer exempelvis till uttryck när skillnader mellan olika slags skolbyggnader diskuteras och det i texten konstateras att:

Medan läroverket gjorts till en monumentalbyggnad, i viss mån på saklighetens bekostnad, och en arkitektonisk individ, behandlades folkskolebyggnaden som en typ och blev föremål för ett funktionellt betraktelsesätt.⁵¹⁸

Användningen av ordet saklighet i detta sammanhang för tankarna till det tyska begreppet *Neue Sachlichkeit* som under 1920-talet blev en

⁵¹⁵ Paulsson, 1950a, s. 3.

⁵¹⁶ Paulsson, "P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB, s. 5.

⁵¹⁷ Paulsson, 1950a, s. 199.

⁵¹⁸ Ibid., s. 276.

av benämningarna på den modernistiska arkitekturen.⁵¹⁹ Begreppet “Ny saklighet” används även som avsnittsrubrik i *Svensk stad del II*, där begreppets koppling till den tyske arkitekten Hermann Muthesius (1861-1927), Deutsche Werkbund och diskussionen vid 1900-talets början behandlas.⁵²⁰ I *Svensk stad del II* konstateras att Jonsereds fabriksbuss (påbörjad 1832) “utgör ett tidigt exempel på modern funktionell arkitektur”, där byggnadens funktion och konstruktion var det som framförallt präglade dess estetiska uttryck.⁵²¹ Vidare beskrivs, på flera ställen i bokverket, stadsmiljöns utveckling som en utveckling mot funktionsseparering mellan exempelvis industriella och agrara näringar samt de urbana bostäderna.⁵²² Även i analyserna av bostädernas inredning och bruksföremål återkommer en utvecklingstanke där gestaltningen går från att av estetiska och stämningshöjande skäl dölja föremålets funktion till att “se lika mycket till måltidsbohagets praktiska funktion som dess formalestetiska.”⁵²³ Det funktionalistiska synsättet uteslöt dock inte att det inom Svensk stad-projektet drogs slutsatser om att stadens form i vissa fall bestod, medan funktionerna och livet som levedes inom dess materiella ram förändrades.⁵²⁴

Medan funktionsbegreppet hade en framskjuten placering i den modernistiska vokabulären hade stilbegreppet en betydligt mer tillbakadragen position.⁵²⁵ Så var inte fallet i Svensk stad-projektet där stilbegreppet förekom i undertiteln till *Svensk stad del I* samt i dess förord:

En stads 'stil' har setts som syntesen av de rum som geografien bestämmer, de förflyttningsprocesser och regionbildningar som

⁵¹⁹ Adrian Forty, *Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture* (London: 2000), s. 181.

⁵²⁰ Paulsson, 1953b, s. 19-20.

⁵²¹ Ibid., s. 154 och 157.

⁵²² Paulsson, 1950b, s. 556 och Paulsson, 1953b, s. 192 och 218.

⁵²³ Paulsson, 1953b, s. 39-40 För exempel på beskrivningar av tidigare stadier, se Paulsson, 1950b, s. 384 och 515.

⁵²⁴ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 7 och Paulsson, 1950b, s. 324.

⁵²⁵ Exempelvis nämns inte begreppet i Fortys kartläggning av den moderna arkitekturens vokabulär. Se Forty, 2000.

KAPITEL 4 VETENSKAPLIGA PERSPEKTIV OCH ANGREPPSSÄTT INOM SVENSK STAD-PROJEKTET

socialekologen söker utröna, de attityder, med vilka sociologen sysslar och de estetiska värden som konsthistorikern beskriver.⁵²⁶

I bokverket används dock inte denna intresseväckande definition av stadens stil i någon större utsträckning utan det stilbegrepp som oftast används är ganska konventionellt.⁵²⁷

Paulsson hade dock i tidigare skrifter behandlat stilbegreppet. I sin installationsföreläsning som professor vid Uppsala universitet framhöll han att stilen var “[d]et begrepp som slutligen skulle hjälpa konsthistorien att bli en självständig vetenskap” under slutet av 1800-talet.⁵²⁸ I anslutning till detta definierar Paulsson stil som att vara “en för flera konstverk typisk formbestämmdhet.”⁵²⁹ Paulsson konstaterar vidare: “Stilbegreppet är således ett empiriskt begrepp, åstadkommet genom *urval av vissa egenskaper*. Det historiska skeendet utläses ur dessa egenskapers förändringar.”⁵³⁰ Dessa formuleringar om att stil handlar om en “typisk formbestämmdhet” och att stilen uppstår genom att konsthistorikern gör ett “urval av vissa egenskaper” för tankarna till det ovan diskuterade typbegreppet och hur detta förstods i Svensk stad-projektet. Enligt Paulsson innebar den traditionella användningen av stilbegreppet att konsthistorien inte arbetade med “den historiska helhetsprocessen” utan likt estetiken isolerade konstverken från det samhälle vari de skapats och brukats vilket även var ett sätt för konsthistorieämnet att åstadkomma en avgränsning mot kulturhistorien.⁵³¹ För honom innebar detta en förlust i vetenskaplig bemärkelse då konsthistorien därmed miste förmågan att undersöka konsten i relation till det samhälle vari den skapats och brukats. Paulsson argumenterar vidare för värdet av konsthistoriska studier av konstens bruk och funktion samt att sådan vetenskaplig undersökning fordrar att sociologiska perspektiv och metoder läggs till de etablerade konsthistoriska.⁵³²

⁵²⁶ Paulsson, 1950a, s. ix.

⁵²⁷ Exempelvis när byggnader ges stilbeteckningar som “klassisk empiri och romantisk nygotik”. Ibid., s. 154.

⁵²⁸ Paulsson, 1949 [1935], s. 138.

⁵²⁹ Ibid.

⁵³⁰ Ibid., s. 139.

⁵³¹ Ibid., s. 140-141.

⁵³² Ibid., s. 142-145.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Det stilbegrepp som formuleras i *Svensk stads förord* (1950) är i linje med detta och ett försök att utvidga den konsthistoriska analysen till att omfatta stadsmiljöer sedda ur funktionella och formmässiga aspekter, där både livet och stilen behandlades på ett integrerat sätt. Denna teoretiska ambition kom dock inte att slutföras utan stadsstilarna kom att i än högre grad än stadstyperna bli hängande i luften. Tillämpningen av stilbegreppet blir på så vis det kanske främsta exemplet på Svensk stad-projektets ambitiösa men ofullbordade teoretiska experiment.

Kapitel 5 Svensk stad-projektets vägar till kunskap

I detta kapitel undersöks hur vetenskapliga resonemang underbyggs och formuleras inom Svensk stad-projektet. Dessa *vägar till kunskap* förutsätts inte vara raka, entydiga eller nödvändigtvis nå fram till ett tänkt mål. De antas inte heller vara sammanhängande utan betraktas som en additivt uppbyggd sammansättning, en palimpsestisk struktur där vägarna kan löpa parallellt, i olika riktningar eller mot samma mål.

Projektets vägar till kunskap är under starkt inflytande av *the mangle of practice*, där vetenskapliga perspektiv och angreppssätt (som diskuterats i Kapitel 4) möter den specifika forskningssituationens förutsättningar. Aspekter av den senare har diskuterats i Kapitel 3. Resultatet av detta möte blir att kunskapsvägarna begränsas och anpassas men även utvecklas och tar nya riktningar. De aspekter av forskningssituationen som jag intresserar mig för i detta kapitel handlar framförallt om empirins tillgänglighet samt på vilka sätt valda undersöknings- och framställningsmetoder styr vägarna till kunskap och därmed influerar forskningens resultat. Forskningssituationen är i sin tur präglad av en rad materiella aspekter såsom empirins beskaffenhet och fysiska tillgänglighet samt de medier som används i projektets undersökning och framställning. *The mangle of practice* innebär att materiella objekt inverkar på forskningsprocessen och dess resultat. Genom tillgången till såväl bevarat arkivmaterial som det utgivna bokverket blir det möjligt att studera Svensk stad inte bara som resultat utan ”in the making”, för att tala med Bruno Latour.⁵³³

⁵³³ Latour, 1987, s. 4. De Svensk stad-medarbetare, vilkas förehavanden som jag studerar i detta kapitel, ska i detta sammanhang dock inte betraktas som aktörer i Latours mening, då undersökningen här inriktas mot de vetenskapliga aspekterna av projektets vägar till kunskap snarare än det slags nätverksformerande processer som undersökts i Kapitel 3.

Skriftliga och muntliga källor

I förordet till *Svensk stad del I* (1950) skriver Gregor Paulsson att de källor som framställningen bygger på inte kommer att redovisas inom bandens pärmar utan redovisningen kommer att ske ”på annat ställe”.⁵³⁴ Så kom inte att ske och tänkbara anledningar till detta diskuteras i kapitel 3.

På ett flertal ställen förekommer dock källhänvisningar i bokverket men det är varken konsekvent när de redovisas, när de utelämnas eller hur de redovisas. Vid längre citat anges ofta källan inom parentes. Detta görs i *Svensk stad del II* där ”E. A. Krook: Taflor ur arbetarens lif. Göteborg 1867, s. 112 f.” anges som källa till ett blockcitat medan det om ett annat blockcitat på samma sida endast nämns att detta var något som ”[e]n författare skrev 1903 om Bournville”.⁵³⁵ Det är även vanligt att något slags källangivelse förekommer i brödtexten, som exempelvis när befolkningens sammansättning i Helsingborg, Örebro, Gävle och Sundsvall studeras: ”För samtliga ha folkmängdstabellerna 1940 i statistiska centralbyrån, för de två förstnämnda dessutom mantals- och taxeringslängder från 1830 respektive 1838, begagnats.”⁵³⁶ När källor anges är det dock vanligt att det inte framgår exakt var källmaterialet står att finna, även om det som i fallet med mantals- och taxeringslängderna i föregående citat går att lista ut.⁵³⁷ Ibland är det tydligt att resonemanget i *Svensk stad* stödjer sig på tidigare forskning, men utan att källa anges.⁵³⁸ Det finns även ett antal ställen

⁵³⁴ Paulsson, 1950a, s. ix.

⁵³⁵ Paulsson, 1953b, s. 88.

⁵³⁶ Paulsson, 1950a, s. 5. På ett annat ställe sägs att gästboken till det på Drottninggatan belägna Hotel Garni (öppnat 1832) har använts som källa. Se *ibid.*, s. 285.

⁵³⁷ Det samma gäller när bouppteckningar används. På ett flertal ställen nämns att en bouppteckning från ett visst år och en viss stad har använts, så det skulle vara möjligt att leta upp det arkiv där bouppteckningar förvaras på den aktuella orten och därigenom finna den bouppteckning som användes, men genom en tydligare källredovisning hade detta arbete förenklats. *Ibid.*, s. 119.

⁵³⁸ I ett avsnitt om handelns ekonomiska strukturförändring antyds att redogörelsen baseras på tidigare forskning och inte på *Svensk stads* undersökning, men utan att någon källa anges: ”Det hos köpmannen inflytande kapitalet kom under industrialiseringen på 1870- och 80-talen att spela en dominerande roll vid

där källhänvisning finns men är felaktig eller otydlig. Det senare gäller bilder som ofta inte redovisas varifrån de är hämtade.⁵³⁹ Detta kan delvis bero på att det på ett relativt sent stadium bestämdes vilka bilder som skulle vara med i publikationen och att en hel del bildtexter fick skrivas eller skrivas om då.⁵⁴⁰ Det kan även bero på den tidspress och sociala press som projektet arbetade under i slutskedet, vilket förmodligen även är orsaken till de upprepningar av formuleringar och ibland hela stycken som återfinns i publikationen.⁵⁴¹

I Svensk stad förekommer ett antal reproducerade målningar som används både som pedagogisk illustration och som källa och även dessa är ojämnt förtecknade. Ibland anges konstnär, årtal och var verket finns och ibland anges endast verkets titel och konstnärens namn.⁵⁴² Ofta förefaller det vara uppenbart att verken inte fotograferats av eller reproducerats särskilt för Svensk stad utan att bilderna är hämtade ur annat tryckt material, men utan att detta anges. Detta görs dock när bilder är hämtade ur verk som ligger nära Svensk stad vad gäller ämne och utgivningsår, till exempel Erik

företagsbildningar inom den maskinella produktionen. Betecknande härför är att samtliga mera betydande svenska mekaniska verkstäder vid 1800-talets mitt måst ombildas till aktiebolag, 'bildade av köpmän, vilka förtjänt sina pengar på handel.' Paulsson, 1950b, s. 420.

⁵³⁹ Detta finner vi exempel på vad gäller presentationen av två projekt för fritidsbyar i publikationens andra del. På ett uppslag återfinns ett textcitат som beskriver det ena projektet samt två bilder från det andra projektet. Textcitатet har korrekt angivits med källan "Fritiden." 1945:2 vilket föranleder läsaren att tro att även bildmaterialet (vars källa inte anges) är hämtat från samma tidskriftsnummer. Detta stämmer dock inte, utan bildmaterialet är publicerat i 1943), 'RESO:s arkitekter presenterar Fjärdlång', *Fritiden : Resos tidskrift : tidskrift för Reso, folkrörelsernas rese- och semesterorganisation*, (3), 14-19.

⁵⁴⁰ Detta har bl.a. Marita Lindgren-Fridell påtalat, se Lindgren-Fridell, 1981, s. 23.

⁵⁴¹ Ordagranna upprepningar förekommer t.ex. på s. 504 i *Svensk stad del I* som innehåller samma formuleringar som återfinns på s. 350 i samma band. Ett annat exempel är s. 574 i samma band där brödtexten innehåller samma formuleringar som fotnoten på s. 558. Paulsson, 1950b, s. 350, 504, 558 och 574.

⁵⁴² Se t.ex. Paulsson, 1950a, s. 147-148.

Lundbergs *Svensk bostad* från 1942 och Jöran Curmans *Industriens arbetarbostäder* från 1944.⁵⁴³

Även om bokverket *Svensk stad* inte innehåller någon stringent diskussion om vetenskapliga metodproblem förekommer enstaka sådana. På ett ställe diskuteras exempelvis att en begränsning med 1800-talets ”memoarlitteratur” som källa är att denna främst ger en uppfattning om de högre samhällsskiktens liv och miljö.⁵⁴⁴ Såväl memoarer som reseskildringar användes på ett flertal ställen som källa i bokverkets framställning.⁵⁴⁵ I ett flertal fall utgjordes källorna även av skönlitteratur.⁵⁴⁶ En trolig anledning till att olika slags litteratur användes som källor i *Svensk stad*-projektet var att litteraturen kan ge uppgifter om den historiska stadsmiljön som går längre tillbaka tiden än intervjuerna, som enligt förordet kunde ge ”direkta personliga upplysningar ända ner till 1860-talet.”⁵⁴⁷ Som etnologen Bo G. Nilsson påtalat gav denna tidsmässiga gräns för muntliga förstahandsuppgifter från informanter, ”nutidsskedets bottenplan”, en historisk dimension som var viktig för 1940-talets etnologiska forskning i Sverige.⁵⁴⁸

I *Svensk stad*-projektet användes intervjuer för att nå kunskap om såväl nuet som den historiska utvecklingen. I och med att projektets undersökningar även hyste ett intresse för tiden före

⁵⁴³ Ibid., s. 25. och Paulsson, 1953b, s. 151.

⁵⁴⁴ För att få en inblick i de lägre samhällsskiktens liv och miljö behövs alltså andra slags källor. Paulsson, 1953b, s. 146-147

⁵⁴⁵ Ang. hotellbyggnader i handelskapitalismens stad användes t.ex. Jenny Engelkes ”norrköpingsminnen” och H. Marryats reseskildring *Ett år i Sverige* som källor. Paulsson, 1950a, s. 285-286.

⁵⁴⁶ Ett sådant exempel är ett citat från Victoria Benedictssons *Fru Marianne* (utgiven under pseudonymen Ernst Ahlgren) som illustrerar dåtida inredningsideal. Paulsson, 1950b, s. 528. Även Emelie Flygare Carléns ”minnen från barn- och ungdomsåren i Strömstad vid 1800-talets början” används som referens i avsnittet ”Umgänget i hemmet” i den agrara köpstaden. Paulsson, 1950a, s. 144-145.

⁵⁴⁷ Paulsson, 1950a, s. ix. Det är dock få ställen där det anges att framställningen rörande förhållanden så långt tillbaka i tiden bygger på intervjuer. I monografin över Skutskär används en meddelares uppgifter som går tillbaka till 1888. Paulsson, 1953b, s. 198-200. Ett annat exempel är en byggnadsarbetares berättelser som används för att skildra vardagslivet i Helsingborg vid ungefär samma tid. Paulsson, 1950b, s. 558.

⁵⁴⁸ Nilsson, 1996, s. 116-117.

nutidsskedets bottenplan användes andra källor som kunde ge uppgifter om denna tid såsom bouppteckningar, mantals- och taxeringslängder samt även olika slags litteratur. Detta gav en historisk dimension till de socialekologiska analyserna.⁵⁴⁹ I ett seminarium under höstterminen 1944 på Konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet diskuterades Ingrid Johanssons uppsats om ”1800-talets bostadsideal i skönlitteraturen”.⁵⁵⁰ Uppsatsen behandlade litteratur från 1800-talets första hälft, det vill säga före *nutidsskedets bottenplan* och i seminariereferatet konstaterades att detta slags källor kan ge insikter i ”människornas inställning till sin miljö [och] de känslor, som de förband med sina miljöer.”⁵⁵¹ Litteraturen betraktades alltså som en källa som kunde användas för att få kunskap om borgerliga historiska miljöer som låg längre tillbaka i tiden än informanternas minne sträckte sig.

Urvalsprinciper

Ett grundläggande moment i vetenskapliga undersökningar är att välja ut vilka objekt som ska behandlas. Enligt förordet till *Svensk stad del I* (1950) inriktades undersökningen mot ”de halvagrara köpstädernas utveckling till nutidens differentierade stadsform”, vilka i praktiken främst representerades av Helsingborg och Örebro.⁵⁵² En förklaring till att Helsingborg på ett tidigt stadium valdes som studieobjekt är förmodligen det faktum att Paulsson var född och delvis uppvuxen här.⁵⁵³ Detta innebar att han hade god

⁵⁴⁹ Vilken var en uttalad ambition inom projektet. Se Kapitel 4 samt och Hanssen, "P.M. över fortsatt arbete med stadsforskningarna av Börje Hanssen.", kapsell 13, ECA, CTH och Paulsson, 1953a, s. 40.

⁵⁵⁰ "Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945", A2, KIA, UUA.

⁵⁵¹ Ibid.

⁵⁵² Paulsson, 1950a, s. vi.

⁵⁵³ I inledningen av sin självbiografi reflekterar Paulsson över de sociala förhållandena i Helsingborg vid tiden för hans födelse. Han refererar till en uppgift ur en mantalslängd från 1880-talets Helsingborg, som troligen ingått i Svensk stads empiri, om att en enrumsbostad vid tiden för hans födelse beboddes 21 personer. Enligt Paulsson ledde dessa erfarenheter från uppväxtårens Helsingborg till ett intresse för ”förhållandet mellan miljö och samhälle.” Huruvida denna indirekta sammankoppling mellan Paulssons uppväxt och Svensk stad-projektet var verksam i

kunskap om staden och sedan länge hade etablerade kontakter i staden som kunde vara till nytta för fältarbetarna och göra det lättare att finna lokala finansörer.⁵⁵⁴ Valet av Örebro som studieobjekt har förmodligen även sin grund i medarbetarnas personliga kontakter och erfarenheter.⁵⁵⁵ Därtill behandlades ett antal bruksorter och andra samhällen vilkas bildning eller utveckling drivits av industrialismen och liberaliseringen av ekonomin. Som nämnts i Kapitel 3 var det dock vid ett tidigt stadium av projektet tänkt att ett antal konstindustriföretag och -branscher skulle utgöra de huvudsakliga undersökningsobjekten.⁵⁵⁶ I och med projektets ändrade inriktning försköts undersökningens fokus mot svenska stadsmiljöer av olika slag. Inom dessa orter var det inte några få utvalda monument som studerades utan ”de former som människans miljö givits”, det vill säga ett urval som intresserade sig för det för samhället typiska snarare än det särpräglade.⁵⁵⁷

I ett odaterat och osignerat manuskript med titeln ”Allmänna urvalsprinciper” ges en beskrivning och motivering till valet av några av de orter som Svensk stad-projektet behandlade. Här nämns ingenting om varken konstindustriföretag eller industrigrenar. Valet av Helsingborg och Örebro framstår som givet och förklaras inte

valet av Helsingborg som studieobjekt är osäkert. Kanske är det en efterhandskonstruktion, men hursomhelst intressant att notera att Paulsson själv medvetet eller omedvetet gör denna koppling. Paulsson, 1974, s. 7.

⁵⁵⁴ Widmark, 2007, s. 193. Paulsson hade även mellan 1917 och 1930 varit ledamot i Helsingborgs estetiska nämnd, vars syfte var ”att arbeta för värden och förhöjandet av Helsingborgs stads skönhet.” Ibid., s. 56-58.

⁵⁵⁵ I en anteckning i undersökningsmaterialet står det att Olof Moback är vän till en av de intervjuade familjerna. Detta tyder på att fältarbetaren Moback hade personliga kontakter i Örebro. Möjligen gällde detsamma för Ingrid Johansson, som tillsammans med bl.a. Moback fältarbetade i Örebro. Se ”Intervju med meddelare Fahlström”, ”C1-C3, vol 11”, GPS, NMA.

⁵⁵⁶ Paulsson, "P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)", 501 I:1, ”Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB.

⁵⁵⁷ ”Förord” (Gregor Paulsson, 9/9-1945) i ”R10, vol 72. Svensk miljö diverse manus”, GPS, NMA.

närmare.⁵⁵⁸ Sundsvall valdes som komplement till dessa och gjorde att projektet nu täckte in mellanstora industristäder i alla landsdelar.⁵⁵⁹ Därefter följer motiveringar till valet av de bruksorter som undersöktes. Sågverkssamhällena runt Sundsvall valdes på grund av deras nära ekonomiska förbindelse med denna centralort.⁵⁶⁰ Övriga uppräknade orter, som var geografiskt spridda från Staffanstorp till Kiruna, valdes på grund av sina specifika karaktärsdrag.⁵⁶¹ Det är framförallt i valet av de nordligaste belägna orterna som det socialekologiska perspektivet inom projektet framstår som styrande. Angående Lycksele, Åsele och Vilhelmina påtalas exempelvis att dessa förmodligen är de enda ”samhällen med historiska traditioner som det övre Norrland har att erbjuda socialekologen.”⁵⁶² Som ovan berörts inbegrep Svensk stads socialekologiska perspektiv en historisk dimension, vilket förklarar valet av dessa nordliga orter. Det framhålls vidare att undersökningarna generellt arbetat med att anlägga historiska perspektiv på de enskilda samhällenas socialekologiska regionbildning.

I detta manuskript framgår alltså grunderna för urvalet av några av de orter som ingår i undersökningen. Det säger däremot inget om varför landsbygden eller storstaden uteslutits. I förordet till *Svensk stad del I* (1950) skulle jag dock vilja hävda att det socialekologiska perspektivet är styrande för denna avgränsning. På landsbygden är befolkningsstrukturen för gles för att identifierbara socialekologiska regionbildningar ska uppstå och i storstaden är den historiska

⁵⁵⁸ En förklaring till detta skulle kunna vara att dessa städer valdes ut på ett tidigt stadium och att det när detta manuskript skrevs redan hade bedrivits omfattande fältarbeten här.

⁵⁵⁹ ”Allmänna urvalsprinciper”, BHA vol 2, NMA.

⁵⁶⁰ Till dessa hör Svartvik, Skönvik och Vivstavarv. ”Allmänna urvalsprinciper”, BHA vol 2, NMA.

⁵⁶¹ Jonsered valdes t.ex. p.g.a. det var ett brukssamhälle grundat under den tidiga industrialismen medan det senare grundade samhället Staffanstorp valdes som ”motpol” till Jonsered. Åtvidaberg inkluderades i undersökningen därför att det inom Svensk stad-projektet var känt att dess sentida förändring från bruksort till ”trädgårds- och egnahemssamhälle” skett relativt smärtfritt. ”Allmänna urvalsprinciper”, BHA vol 2, NMA.

⁵⁶² ”Allmänna urvalsprinciper”, BHA vol 2, NMA.

utvecklingen alltför komplex. I denna sker en kontinuerlig bildning och omvandling av regioner, vilket innebär att de socialekologiska regionbildningars historiska utveckling, som Svensk stad-projektet syftade till att undersöka, blir svåröverblickbar.⁵⁶³ Att storstaden uteslöts framstår samtidigt som något förvånande med tanke på att betydande delar av Chicagoskolans teoribildning, som projektets socialekologiska perspektiv utgick ifrån, vilade på studier av amerikanska storstäder, dock utan någon historisk dimension.⁵⁶⁴

Det socialekologiska perspektivet förefaller ha haft en avgörande inverkan på undersökningens urval av orter. Det förklarar dock inte varför undersökningen endast höll sig inom Sveriges gränser. Att projektet inriktades mot den svenska stadsmiljön motiveras på ett tidigt stadium av att det var de svenska städernas miljöer som Svenska Slöjdföreningen genom sin verksamhet bidragit till att forma.⁵⁶⁵ Vidare innebar även andra världskriget en begränsning av möjligheterna att resa utomlands, vilket kan ha bidragit till valet att endast arbeta med svenska orter.⁵⁶⁶ Under 1940-talet utkom även ämnesmässigt närliggande arbeten såsom arkitekturhistorikern Erik Lundbergs *Svensk bostad* (1942), konsthistorikern Henrik Cornells *Den svenska konstens historia* (1944-1946) och folklivsforskaren Sigurd Erixons *Svensk byggnadskultur* (1947).⁵⁶⁷ Vid denna tid arbetade även konsthistorikern Ragnar Josephson med ett projekt om *Den svenska smaken*.⁵⁶⁸

⁵⁶³ I förordet konstateras t.ex. att ”[s]torstaden som gestalt blir därför kvalitativt något helt annat än samhället av liten eller måttlig storlek och vetenskapen om storstaden blir en uppgift som fordrar sin egen metod.” Paulsson, 1950a, s. vii.

⁵⁶⁴ Andersson, 2007, s. 59. Se även Kapitel 4.

⁵⁶⁵ Paulsson, "P.M. n:r 2 ang. arbetet: "Den allmänna smaken under 1800-talet (21/5-1941)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB.

⁵⁶⁶ Även högre seminarier vid Konsthistoriska institutionen vid Uppsala universitet förlade vid denna tid sina exkursioner till orter i Sverige, t.ex. Skutskär och Gävle, istället för att resa till kontinenten som annars var brukligt. "Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945", A2, KIA, UUA.

⁵⁶⁷ Lundberg, 1978 [1942], Henrik Cornell, *Den svenska konstens historia* (Stockholm: 1944-1946) och Erixon, 1947a.

⁵⁶⁸ "Brev från Ragnar Josephson" (2/9-1942) i "Jubileumsskriften. 1940-tal", F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfnH. I Bonniers arkiv finns en notering om att ett kontrakt tecknats år 1943 med Josephson om att ge ut en bok med titeln "Den svenska smakens historia". Se "Kontrakt på Svenska

Denna nationella avgränsning sammanfaller även med den konsthistoriska traditionen av att låta nationalstatens gränser och idén om nationen utgöra utgångspunkter för avgränsning och ämnesval.⁵⁶⁹ Jag har dock inte funnit någon motivering till detta urval som framhåller att de svenska stadsmiljöerna skulle vara unika eller bärare av något särskilda kvaliteter som förenar dem.⁵⁷⁰

Svensk stad-projektets undersökning av uteslutande svenska orter kan även förstås genom anspråken på att skriva *operativ arkitekturhistoria*. På flertalet ställen inom projektet framhålls att de undersökningar som bedrivs inom projektet är relevanta för samtida samhällsplanering.⁵⁷¹ Det förefaller av denna anledning motiverat att välja svenska orter som undersökningsobjekt, då det framförallt var inom dessa som den *operativa arkitekturhistorien* avsågs bli verksam.

Fältarbete

I Kapitel 4 framgick att fältundersökningarna från och med år 1942 kom att växa i omfattning och utgöra en betydande del av Svensk stad-projektets undersökningar. Fältundersökningarna förefaller ha

böcker t.o.m. 1946”, A1:1 Allmänna protokoll. 1950-1951, ABA, CfnH. Josephsons arbete gavs ut postumt. Se Ragnar Josephson & Hugo Palmesköld, *Den svenska smaken : konstkritik och konstteori från barock till romantik* (Lund: 1997).

⁵⁶⁹ Thomas Dacosta Kaufmann, *Toward a Geography of Art* (Chicago: 2004), s. 54.

⁵⁷⁰ Ett undantag utgör avdelningen ”Estetisk moralism” i *Svensk stad del II* som är uppdelad i ett avsnitt som behandlar den europeiska arkitekturen och idédiskussionen och i ett som diskuterar utvecklingen i Sverige. Paulsson, 1953b, s. 3-48. När *Svensk stad del I* behandlades på högre seminariet vid Konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet påpekade konst- och arkitekturhistorikern Göran Lindahl att det endast var den internationella idédiskussionen som behandlades här och att han saknade den svenska. Den senare utgivna *Svensk stad del II* kom alltså att innehålla det som Lindahl efterfrågade. ”8 mars 1951”, ”Konsthistoriska Lic.-seminariets protokoll febr. 1950-1953”, A2, KIA, UUA, 1950-1953.

⁵⁷¹ Detta görs bl.a. i ”Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen”, ”Fältundersökn. Hälsingborg”, 501 I:1, GPS, UUB och Paulsson, ”P.M. ang. de ekologiska kartorna i ”Svensk stadsmiljö under industrialismen.”, 501 I:1, ”Samhällsvet. forskningsrådet.”, GPS, UUB. Se Kapitel 4 för fördjupad diskussion om detta.

varit väl förberedda genom utarbetade arbetsplaner.⁵⁷² Enligt en arbetsplan för Helsingborg och Eslöv ska fältarbetaren före avresan bekanta sig med projektets översiktliga disposition, bedriva relevanta litteratur- och föremålsstudier (på bland annat Nordiska museet och Hallwylska museet) samt ta del av ”1800-talsarbetets hittillsvarande resultat.”⁵⁷³ Vad dessa resultat består i preciseras inte närmare men Sven Silows uppsats ”Industrialismens samhällsbildningar” och en uppsats om Uppsala av Ingrid Johansson nämns.

Instruktionerna för arbetet i fält är tämligen utförliga. Fältarbetarna ska först ta kontakt med relevanta personer och institutioner på orten såsom musei- och hembygdsmän och stadsarkitektkontoret. Sedan ska fältarbetet inriktas i tur och ordning mot *sekundärmiljöer* och *primärmiljöer*. Dessa begrepp baseras på bland annat Torgny T. Segerstedts socialpsykologiska teorier om primär- och sekundärgrupper (se Kapitel 4). Att på detta sätt låta undersökningen börja i stadens övergripande sociala och rumsliga struktur för att sedan närma sig den enskilda invånarens bostadsmiljö är ett tillvägagångssätt som återkommer även i andra arbetsplaner.⁵⁷⁴ Detta angreppssätt, att först göra en övergripande analys och rumslig avgränsning och därefter studera det sociala och ekonomiska livet i detta rum, stämmer överens med några aspekter av de socialekologiska perspektiven som var verksamma inom projektet.⁵⁷⁵ En liknande ansats rekommenderas i studiet av den enskilda bostaden:

Det lämpligaste tillvägagångssättet vid undersökningen av primärmiljöerna torde vara att först inventera, planrita och uppteckna miljön sådan den nu föreligger och därefter intervjuledes bestämma dess historiska och sociala ursprung och grundtyp och de förändringar den genomgått fram till nusetituationen liksom förutsättningarna och anledningarna till dessa förändringar. [...]

⁵⁷² Även kontrakten för fältarbetarna nämner dessa arbetsplaner. "Kontrakt med medarbetare", "Sv. stad SSF", 501 I:1, GPS, UUB.

⁵⁷³ "Arbetsplan för fältundersökningarna sommaren 1942.", Kapsell 3, ECA, CTH, 1942b, s. 1.

⁵⁷⁴ Se t.ex. "Miljöhistorisk undersökning av Sundsvall", vol 3, BHA, NMA.

⁵⁷⁵ Detta uttrycks exempelvis i Hanssen, "P.M. över fortsatt arbete med stadsforskningarna av Börje Hanssen.", kapsell 13, ECA, CTH och Paulsson, 1953a, s. 40.

Sedan bostadens plan är klar bör möbleringen upptecknas. [...] Därefter skola funktionsfrågor upptagas.⁵⁷⁶

Av arbetsplanerna framgår det att bostäderna ansågs utgöra en viktig del av projektets undersökningar. De är de enda miljöer som studeras systematiskt och förhållandevis mycket tid planerades för dessa.⁵⁷⁷ För bostadsundersökningarna utarbetades även listor med frågor som skulle användas vid intervjuerna. Även frågeformulär tänkta att skickas ut till potentiella informanter användes, men inte i någon större utsträckning.⁵⁷⁸ En anledning till att Svensk stad-projektet prioriterade personliga intervjuer och hembesök framför frågeformulär var troligen att kartläggningen av hemmen, dess utformning, beståndsdelar och funktioner samt hushållets ekonomi och fritidsvanor var så omfattande att det var orimligt att förvänta sig skriftliga svar som motsvarade detta.

I ett PM, "Teknik vid hemintervjuer", ges utförliga instruktioner till fältarbetaren om vilka ämnen som intervjuerna ska ta upp och vad som är viktigt inom dessa. Intervjuerna skulle behandla såväl bostadens inredning och funktioner som "[u]ppgifter om de olika hushållsmedlemmarnas livsfält".⁵⁷⁹ Att använda frågelistor var en etablerad praxis inom det forskningsfält som Svensk stad-projektet

⁵⁷⁶ "Arbetsplan för fältundersökningarna sommaren 1942.", Kapsell 3, ECA, CTH, s. 3-4.

⁵⁷⁷ I arbetsplanen för Helsingborg och Eslöv föreslås att ett 50-tal hem undersöks, fördelat jämt över de tre samhällsskikten högborgerlig miljö, lågborgerlig miljö och arbetarklassens miljö. Ibid., s. 3. Detta får anses som mycket eftersom nästa års fältundersökningar beräknades omfatta drygt fem veckor för Cornells del. Elias Cornell, "Preliminärt P.M. för fortsatta undersökningar i Hälsingborg och Eslöv.", kapsell 14, ECA, CTH.

⁵⁷⁸ Som komplement till fältundersökningarna i Örebro utformades ett sådant frågeformulär som behandlade hemmets utformning och funktion. "Personenkät", vol 61, BHA, NMA. För att samla in uppgifter om fritidsmiljöer i bl.a. Helsingborg, t.ex. folkparker, diskuteras möjligheten att skicka ut frågeformulär till "idrottsföreningar och Folkets park-föreståndare". "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 18.

⁵⁷⁹ "Teknik vid hemintervjuer", vol 3, BHA, NMA. Dessa frågelistor modifierades efterhand utifrån de erfarenheter som genomförda intervjuer och undersökningen i stort gett. Se Cornell, "Preliminärt P.M. för fortsatta undersökningar i Hälsingborg och Eslöv.", kapsell 14, ECA, CTH.

anknöt till, exempelvis som i Brita Åkermans och arkitekten Jöran Curmans arbeten från denna tid.⁵⁸⁰ Svensk stads frågelistor skilde sig från Åkermans och Curmans genom att de både omfattade en detaljerad kartläggning av hemmet *och* intresserade sig för informanternas “livsfält” utanför bostaden: deras arbete, konsumtion och fritidsvanor.

I praktiken följde fältarbetet dock inte arbetsplanernas kronologiska struktur, utan praktiska omständigheter styrde i vilken ordning olika arbetsuppgifter utfördes. Intervjuarbetet fick exempelvis förläggas till tidpunkter som passade informanterna.⁵⁸¹ I en dagbok över fältarbetet från år 1944 framgår att de i arbetsplanerna föreskrivna arbetsuppgifterna genomfördes överlappande och parallellt av en handfull projektmedlemmar.⁵⁸² Arbetet i fält gav även upphov till nya uppslag och frågeställningar som i sin tur bidrog till att utöka fältundersökningarna. Ett sådant exempel var behandlingen av bruksorterna. Vid en tidpunkt föreslogs att fältundersökningarna i dessa samhällen kan begränsas till att studera utvalda gatusektioner.⁵⁸³ I ett annat PM framgår det dock att de socieologiska studierna på dessa orter har omfattat hela samhällena samt närliggande samhällen, som genom fältarbetet visat sig ha starka sociala och ekonomiska band till den ursprungliga undersökningsorten.⁵⁸⁴

Ett annat exempel på hur fältundersökningarna vidgas återfinns i en reflektion över genomförda undersökningar, där det konstateras att vissa viktiga historiska miljöer i de undersökta orterna

⁵⁸⁰ För Åkermans frågelista se Åkerman, 1941, s. 246-247. Curmans studier av arbetarklassens bostadsvanor som han presenterade på högre seminariet vid Konsthistoriska institutionen i Uppsala (HT 1944) byggde bl.a. på material insamlat “genom intervjuer enligt fastställt frågeformulär.” ”Konsthistoriska seminariets i Uppsala Protokoll H.T. 1942 - H.T. 1945”, A2, KIA, UUA.

⁵⁸¹ Elias Cornell skriver i en redogörelse att många intervjuer fick, efter informanternas önskemål, förläggas till kvällstid. Cornell, "Preliminärt P.M. för fortsatta undersökningar i Hälsingborg och Eslöv.", kapsell 14, ECA, CTH.

⁵⁸² Bl.a. Börje Hanssen, Ingrid Johansson, Thomas Paulsson och Bo Lagercrantz. Se ”C10-C14, 14”, GPS, NMA.

⁵⁸³ Hanssen, "P.M. över fortsatt arbete med stadsforskningarna av Börje Hanssen.", kapsell 13, ECA, CTH, s. 3.

⁵⁸⁴ ”Allmänna urvalsprinciper”, BHA vol 2, NMA.

(Helsingborg och Eslöv) inte längre finns bevarade. De har dessutom visat sig svåra att rekonstruera med hjälp av arkivmaterial, befintlig bebyggelse och muntliga uppgifter. För att kompensera detta framhåller författaren till denna redogörelse att det kan vara motiverat att utöka fältundersökningarna till samhällen som inte i lika hög grad påverkats av ”den industriella omdaningsprocessen” och således bevarat det slags miljöer som undersökningen inte kunnat studera på de aktuella orterna.⁵⁸⁵

Fältundersökningarna genererade ett omfattande material, varav en betydande del finns bevarat i Gregor Paulssons samling i Nordiska museets arkiv i Stockholm. Här finns avskrifter från arkivmaterial, exempelvis mantalslängder och bouppteckningar. Anteckningar från intervjuer överfördes i allmänhet till maskinskrivna A5-papper. Därtill finns även en hel del skisser, foton, diagram, planritningar och kartor som utförts i syfte att dokumentera fältundersökningarna och bearbeta dess resultat.

Svensk stad-projektets bilder

Inom Svensk stad-projektet kom bilder att huvudsakligen ha två funktioner. Antingen användes bilder som källa eller illustration till framställningen eller så producerades bilder inom projektet som ett led i undersökningen och bearbetningen av empirin. De bilder som projektets medarbetare skapade kunde fungera som det som konsthistorikern W. J. T. Mitchell kallat *metabilder* (”metapictures”), det vill säga bilder som undersöker visuella aspekter av empirin.⁵⁸⁶ Dessa bilder fungerade inte endast som visualiseringar av empirin utan även som bearbetningar av empirin. De kunde även fungera som visualiseringar och dokumentationer av icke-visuella sociala och ekonomiska förhållanden i stads- och hemmiljöerna. De socialekologiska undersökningarna syftade till att undersöka relationen mellan de ekonomiska och sociala aspekterna av livet i dessa samhällen och de stadsmiljöer vari detta liv utspelades.

⁵⁸⁵ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 15.

⁵⁸⁶ Mitchell, 2015, s. 27.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Bildmedier kom på olika sätt att användas för såväl pedagogisk illustration som analys av de socialekologiska förhållandena mellan liv och miljö.

Bilder ur samlingar, arkiv och böcker

Ett stort antal bilder användes i bokverket för att presentera behandlade objekt, det vill säga bilder av byggnader, föremål och interiörer. I många fall kom detta källmaterial från ritningsarkiv såsom Kungliga Byggnadsstyrelsens arkiv och olika museiarkiv, till exempel Nordiska museet eller Kulturen i Lund.⁵⁸⁷ Bokverket innehöll även bilder som fungerade som källor, ett slags visuell dokumentation som understödde ett resonemang. Inte sällan avbildade dessa en stads- eller bostadsmiljös komplexa utseende eller användning. En oljemålning över 1840-talets Kalmar sägs visa ”en typisk svensk stadsbild”.⁵⁸⁸ I ett annat fall får en målning från år 1865, som avbildar interiören i en tågstationsbyggnad i Tyskland, illustrera svenska stationsbyggnaders utseende och användning vid denna tid.⁵⁸⁹

I projektets undersökningar användes även fotografier som komplement till fasadritningar för den äldre bebyggelsen, då dessa inte fanns att tillgå i arkiven.⁵⁹⁰ Dessa fotografier kunde hämtas från såväl offentliga institutionernas arkiv som fotografiateljéers och privatpersoners arkiv. Cornell framhåller i sin rapport från fältstudierna att det i fotoateljéers arkiv finns användbar information om butiker och kontor i staden samt att det via detta slags arkiv även är möjligt att finna uppslag till tänkbara informanter.⁵⁹¹ En ”Plan för sommarundersökningarna 1943” vittnar om att ett av de fotografiarkiv som studerades var den Helsingborgsbaserade

⁵⁸⁷ I bokverket finns det många exempel på detta slags bilder, se t.ex. Paulsson, 1950a, s. 71 och 159-168.

⁵⁸⁸ Ibid., s. 96 och 97, opag. färgblad mellan dessa sidor.

⁵⁸⁹ Paulsson, 1950b, s. 415.

⁵⁹⁰ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 6-7.

⁵⁹¹ Cornell, "Preliminärt P.M. för fortsatta undersökningar i Hälsingborg och Eslöv.", kapsell 14, ECA, CTH.

fotografen Alfred B. Nilssons arkiv.⁵⁹² Nilsson hade sedan en tid tillbaka ägnat sig åt att dokumentera äldre byggnader i Helsingborg och hade säkerligen mycket material av intresse för Svensk stad.⁵⁹³ Även inom Svensk stad-projektet fanns det redan vid ett tidigt stadium en tanke om att bygga upp ett eget arkiv av bland annat visuellt material som kunde fungera som källor i undersökningen och ge medarbetarna en ämnesmässig orientering.⁵⁹⁴ I arbetsplanen för Helsingborg och Eslöv föreskrivs att "[f]ör textilier, glas och keramik genomgås Marita Lindgrens [Lindgren-Fridell], Isse Halds [Elisa (Hald) Steenberg] och [Per] Palmes bildmaterial etc."⁵⁹⁵

Många av bilderna i bokverket är dock inte tydligt integrerade i framställningen utan fungerar oftast som en bildmässig fond till texten. Utöver bildtexternas kortfattade förklaring till hur bilden ska läsas i sammanhanget, blir dessa bilder sällan en aktiv del av undersökningen. Bildernas framställningsteknik, komposition eller innehåll kommenteras endast ytligt eller inte alls. Vissa av de bilder som används i bokverket för att illustrera slutsatser och konstateranden i framställningen ger dessutom uttryck för något annat än det som sägs i texten. Ett sådant exempel utgörs av två fotografier som sägs visa "[i]ndustrisamhällets socialgrupper" i Skutskär vid sekelskiftet 1900.⁵⁹⁶ [BILD 1] I brödtexten beskrivs hur Skutskär vid denna tid bestod av en socialt och ekonomiskt skiktad arbetarklass, där olika yrkeskategorier ingick samt en "överklass" bestående av personer med administrativa och ledande befattningar.⁵⁹⁷ Denna överklass av "kontorsherrar" visas i den övre bilden. Här avbildas femton män ledigt poserande i ett snötäckt skogsparti. Deras klädsel och ålder gör att de framstår som en enhetlig samhällsgrupp. Samtidigt intar de olika positioner i bildrummet, ömsom sittande ömsom stående, med blickarna riktade

⁵⁹² "Plan för sommarundersökningarna 1943", Kapsell 14, ECA, CTH.

⁵⁹³ Widmark, 2007, s. 57.

⁵⁹⁴ I ett P.M. från 1941 uttrycker Paulsson en ambition om att anställa en arkivarie. Paulsson, "P.M. n:r 3 angående S.S.F:s jubileumspublikation (6/6-1941)", 501 I:1, "Svensk Stad. P.M. o Disp.", GPS, UUB.

⁵⁹⁵ "Arbetsplan för fältundersökningarna sommaren 1942.", Kapsell 3, ECA, CTH.

⁵⁹⁶ Paulsson, 1953b, s. 181.

⁵⁹⁷ Ibid., s. 180-183.

PLANERAT SÄGVERKSSAMHÄLLE

Industrisamhällets socialgrupper: Övre bilden "kontorsherrarna", nedre bilden arbetarna vid Skutskär omkring sekelskiftet.

181

BILD 1. "Industrisamhällets socialgrupper: Övre bilden 'kontorsherrarna', nedre bilden arbetarna vid Skutskär omkring sekelskiftet."

åt olika håll, vilket får dem att upplevas som individer. I den nedre bilden är det dock svårt att urskilja individer ur den massa av arbetare som avbildas tätt sittande och stående vid vad som förefaller vara en uppbyggd läktare av något slag. Färgskiftningarna i arbetarnas kläder skapar dock inte någon individualitet utan de framstår som ett enhetligt socialskikt. Även storleken och kvaliteten på det reproducerade fotografiet gör det svårt att urskilja individer. De skiktningar som enligt brödtexten fanns inom Skutskärs arbetarklass vid denna tid illustreras alltså inte i denna bild. Bilderna visar istället ett tudelat samhälle: arbetarklass och ”kontorsherrar”. Även i den nedre bilden framstår det som att arbetarna främst utgjordes av män, medan brödtexten framhåller att kvinnor utgjorde en dryg fjärdedel av sågverksarbetarna.⁵⁹⁸ Här ges även uppgifter om att arbetarnas barn började arbeta från cirka 8-10 års ålder. Den köns- och åldersmässiga sammansättningen av arbetarklassen illustreras alltså inte heller i denna bild.

Detta bildexempel visar det ofta lättvindiga sätt som bilder används i bokverket *Svensk stad*.⁵⁹⁹ Bilderna behandlas inte kritiskt utan bildtexterna pekar ut en referent och förutsätter att bilden och referenten ska ”smälta samman” i läsningen, för att tala med Roland Barthes.⁶⁰⁰ Den semiotiskt intresserade filosofen Roland Barthes (1915-1980) menade att detta var en egenskap som är typisk för fotografiet, där betraktaren tenderar att se det som fotografiet avbildar snarare än fotografiet som den tvådimensionella bild det är. I *Svensk stad* är det dock vanligt att bilder framställda med andra tekniker används på ett liknande sätt. I en färglitografi över Skutskär år 1874 pekar bildtexten ut ett antal referenter: hamnen, ”[t]orget med majstång och salustånd” samt ”[k]olningen’ med bostadskojoer av den primitiva typ, som uppfördes under grundläggningstiden.”⁶⁰¹

[BILD 2]

⁵⁹⁸ Ibid., s. 182.

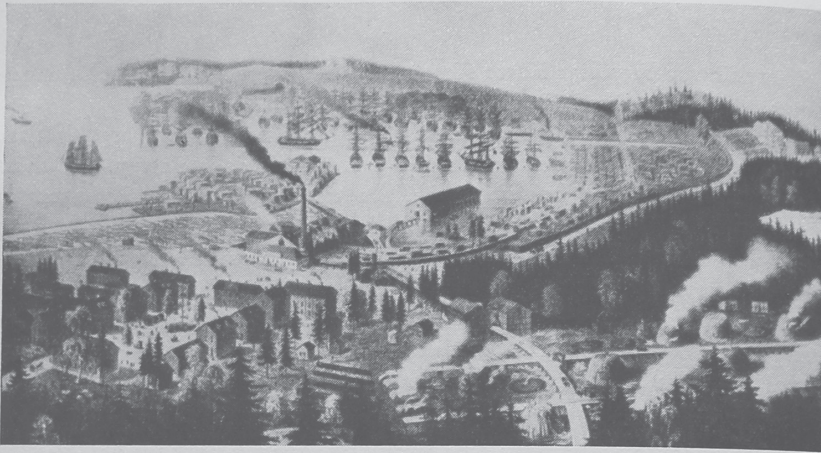
⁵⁹⁹ Detta är inte unikt för *Svensk stad* utan är ett vanligt förekommande fenomen inom arkitekturhistorien. Se Cervin Robinson (1975), 'Architectural Photography', JAE, 29 (2), s. 10-15.

⁶⁰⁰ Roland Barthes, *Det ljusa rummet : tankar om fotografiet* (Stockholm: 2006), s. 16.

⁶⁰¹ Paulsson, 1953b, s. 194.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

INDUSTRIALISMENS NYA SAMHÄLLEN

Skutskär 1874. I bakgrunden hamnen, i förgrunden t. v. Torget med majstång och salustånd, t. h. "Kolningen" med bostadskojar av den primitiva typ, som uppfördes under grundläggningstiden. Färglitografi 1874.

BILD 2. "Skutskär 1874. I bakgrunden hamnen, i förgrunden t.v. Torget med majstång och salustånd, t.h. 'Kolningen' med bostadskojar av den primitiva typ, som uppfördes under grundläggningstiden. Färglitografi 1874."

Behandlingen av bilder i bokverket kan därmed sägas vara analog med användningen av de ovan diskuterade litterära exemplen. Innehållet sägs illustrera en relevant aspekt alternativt utgöra källa för framställningen, medan de valda exemplens litterära form eller komposition inte diskuteras. Objektets estetiska uttryck är alltid underordnat dess användning och funktion i ett större socialt sammanhang. Detta uttrycks tydligt i förordet (1950): ”Konstverkens uppkomst och beskaffenhet förklaras först om man ser dem som delar av sociala fält.”⁶⁰² I behandlingen av Konsul Perssons villa i Helsingborg, som sträcker sig över tre sidor, nämns knappt något om byggnadens utformning utöver enstaka inredningsdetaljer. Resten av utrymmet ägnas åt att beskriva villans rumsliga disposition och användning, där funktionsstuderade planritningar upptar en och en halv sida.⁶⁰³ Den omfattande visuella behandlingen av konsul Perssons villa antyder att det förekom reflektioner och diskussioner över bildmediers vetenskapliga och pedagogiska potential inom Svensk stad-projektet.

Fotografiet och kameran

De i bokverket inkluderade fotografiska bilderna hade i många fall en oklar källstatus och funktion i undersökningen, ofta som ett slags illustration av typiska interiör- och stadsmiljöer. Fotografier kom dock att användas inom projektet som källor för att få en uppfattning om de historiska stadsmiljöernas gestalt:

I överensstämmelse härmed ha vi rekonstruerat vad jag kallat den statiska stadens hantverksgata och dess affärsbostadsgata med tillhjälp av detaljerade beskrivningar från 1816 och 1850 samt delvis kvarliggande hus och äldre fotografier.⁶⁰⁴

Fotografier kunde på så vis fungera som ett komplement till bevarade byggnadsritningar. Dessa fotografier kom därmed att användas som en källa som på ett trovärdigt sätt dokumenterar

⁶⁰² Paulsson, 1950a, s. viii.

⁶⁰³ Paulsson, 1950b, s. 496-498.

⁶⁰⁴ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 6-7.

historiska byggnader. Antikvarisk dokumentation har genomgående i den fotografiska teknikens historia betraktats som ett av dess främsta tillämpningsområden. Konstkritikern och författaren John Ruskin (1819-1900) ansåg exempelvis att den fotografiska tekniken, genom sitt mekaniska reproduktionssätt, var det bästa mediet att använda vid omfattande dokumentationer av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.⁶⁰⁵ Även Hanssen hade framhållit att kameran kan utgöra ett nyttigt och i jämförelse med tecknandet ett tidsbesparande redskap i Svensk stads fältundersökningar.⁶⁰⁶ För Ruskin fanns dock en begränsning i den fotografiska bildframställningen som hängde ihop med dess mekaniska process, som reducerade bildens konstnärliga potential.⁶⁰⁷ Enligt detta synsätt blir den fotografiska bilden främst en dokumentation medan handteckningen tolkar objektet. Någon motsvarande epistemologisk diskussion om den fotografiska bilden kontra teckningen verkar inte ha förekommit inom Svensk stad.

Inom Svensk stad-projektet producerades fotografier i dokumentärt syfte, det vill säga bilder som återger enskilda objekt och miljöer på ett verklighetstroget och rättvisande sätt. Projektets medarbetare hade även tillgång till en kamera.⁶⁰⁸ I ett PM påtalar Hanssen att kameran varit ett nyttigt redskap i fältarbetet, i synnerhet vad gäller dokumentationen av bostäderna, som ingick som ett led i fältundersökningarnas arbetsplaner (se ovan). Fotografier togs exempelvis i samband med Marita Lindgren-Fridells fältundersökningar.⁶⁰⁹ Hanssen framhåller dock att fotograferandet av hemmen inte varit helt oproblematiskt:

⁶⁰⁵ Michael Harvey (1984), "Ruskin and Photography", Oxford Art Journal, 7 (2, Photography.), s. 25-33, s. 25-26.

⁶⁰⁶ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 13.

⁶⁰⁷ Arrhenius, 2003, s. 105 ff.

⁶⁰⁸ Av en signerad kvittens framgår det att Hanssen lånade en Contax-kamera från Uppsala Universitets Konstmuseum hösten år 1943. Börje Hanssen, "Kvittens Contax-kamera (29/9-1943)", vol 77, BHA, NMA, 1943.

⁶⁰⁹ Lindgren-Fridell, 1981, s. 22.

Som jag redan tidigare sagt, borde kameran komma till användning i mycket större utsträckning. Det fordra ofta en viss övertalning för att få fotografera i hemmen, men jag anser att resultaten skulle vara väl värda besväret, speciellt om man sökte få fram miljöbildernas så att säga funktionsutseende: inte paradrummet eller köket på söndagarna utan i vardagslag, med disk och sängkläder och gärna även människor. Sådana bilder skulle ge åtskilligt mera liv åt arbetet.⁶¹⁰

I detta citat ger Hanssen uttryck för Svensk stad-projektets strävan mot att studera miljöer ur ett helhetsperspektiv med fokus på funktion, snarare än att isolera och närstudera de enskilda objekten. Det verkar dock ha varit svårt att framställa fotografier som dokumenterade bostadsinteriörernas ”funktionsutseende”. Detta förmodligen beroende på de övertalningssvårigheter som Hanssen här tar upp, men även på kameratekniska omständigheter. Människor var med dåtidens kameror betydligt svårare att fotografera än orörliga objekt.⁶¹¹ Att fotografera interiörer kan även ge upphov till kompositionsmässiga utmaningar, i synnerhet om rummen är små och kameraobjektivets brännvidd är relativt stor.⁶¹² Samtidigt verkar det vara få av medarbetarnas fotografier av enskilda objekt som kommit till användning. De fotografier i bokverket som avbildar enskilda inredningsobjekt är i allmänhet inte tagna av projektets medarbetare, utan oftast anges någon museiinstitution som källa.⁶¹³

Under fältundersökningarna producerades ett relativt stort antal teckningar av rumsinteriörer och enskilda föremål. Inga av dessa kom i slutändan att ingå i bokverket. Detta kan visserligen ha sina trycktekniska förklaringar men kan även tolkas som att Svensk stads

⁶¹⁰ Hanssen, "P.M. över fortsatt arbete med stadsforskningarna av Börje Hanssen.", kapsell 13, ECA, CTH, s. 2. Även Lindgren-Fridell har vittnat om att det under arbetet för Svensk stad var svårt att få äldre människor att tala om sina tidigare boendeförhållanden. De såg inte något värde i att dokumentera deras tidigare (åtminstone i egna ögon) påvra levnadsförhållanden. Lindgren-Fridell, 1981, s. 24.

⁶¹¹ Att handhavandet med den kamera som Börje Hanssen använde sig av var komplicerad framgår av den nio A4-sidor långa handhavandeinstruktion som hörde till kameran. Se "Contax 1-9", vol 54, BHA, NMA.

⁶¹² Kameran som exempelvis Hanssen använde hade tre objektiv med brännvidderna 28 mm, 50 mm och 135 mm. Se Hanssen, "Kvittens Contax-kamera (29/9-1943)", vol 77, BHA, NMA.

⁶¹³ Se t.ex. Paulsson, 1950b, s. 527, 535 och 539.

studier av miljöer och enskilda objekt inte intresserade sig för de konstnärliga sidorna av dessa objekt, hur de var komponerade eller i detalj formgivna. Som arkitekturhistorikern Thordis Arrhenius framhållit reflekterade Ruskin över skillnaden mellan teckningen och fotografiet som medium samtidigt som hans intresse för den fotografiska tekniken påverkade hans sätt att teckna.⁶¹⁴ Att någon sådan diskussion inte fanns inom Svensk stad kan tolkas som att inom projektet spelade de enskilda objekten en underordnad roll. Det var sammanhanget som var det som undersökningen prioriterade. De enskilda objekten var representativa exempel på generella trender, i den bildmässiga framställningen reducerade till typer. Detta innebar att för projektets syften räckte insamlade bilder eller tidseffektivt framställda fotografier gott och väl.⁶¹⁵

Eftersom det inte anges i bokverket vilka fotografier som projektets medarbetare tagit är det svårt att få en uppfattning om hur många av dessa som framställts under fältarbetet. Ett sådant exempel är förmodligen interiörfotot från en arbetarbostad i Skönvik. [**BILD 3**] Här avbildas tre kvinnor i vad som skulle kunna vara ett finrum, allrum eller kanske till och med ett kök. En kvinna sitter vid ett bord som förefaller vara centralt placerat i rummet medan de andra kvinnorna sitter närmare väggen. Fotografiet är taget från en relativt låg höjd, av allt att döma i ögonhöjd med de sittande kvinnorna. På bordet står något slags kärl, kanske en kastrull och invid dörren hänger två klädesplagg, vilket ger bilden den vardagliga karaktär som Hanssen såg som eftersträvansvärd. Eftersom bilden varken diskuteras i bröd- eller bildtexten fungerar den som en bildfond, en okommenterad illustration av hur arbetarhemmen i denna del av landet kunde se ut. Läsaren får heller inte reda på när bilden är tagen eller om den hade något särskilt

⁶¹⁴ Arrhenius, 2003, s. 110. Även Elias Cornell har i senare arbeten reflekterat över skillnaden mellan fotografiets och ritningens användning i arkitekturhistoriska sammanhang. Se Anders Dahlgren, 'The Photographic Image in Architectural History', i Claes Caldenby et al. (red.), *Architecture, photography and the contemporary past* (Stockholm, 2014), s. 38-45.

⁶¹⁵ Även om projektets i bild sammanfattade idealtyper innehöll tecknade föremål, var dessa förmodligen framställda med fotografier som förlaga. Se ”Idealtypiska framställningar av hushåll” nedan.

SJÄLVVÄXANDE INDUSTRIREGION

Skönvik. Interiör av arbetarhem.

BILD 3. "Skönvik. Interiör av arbetarhem."

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

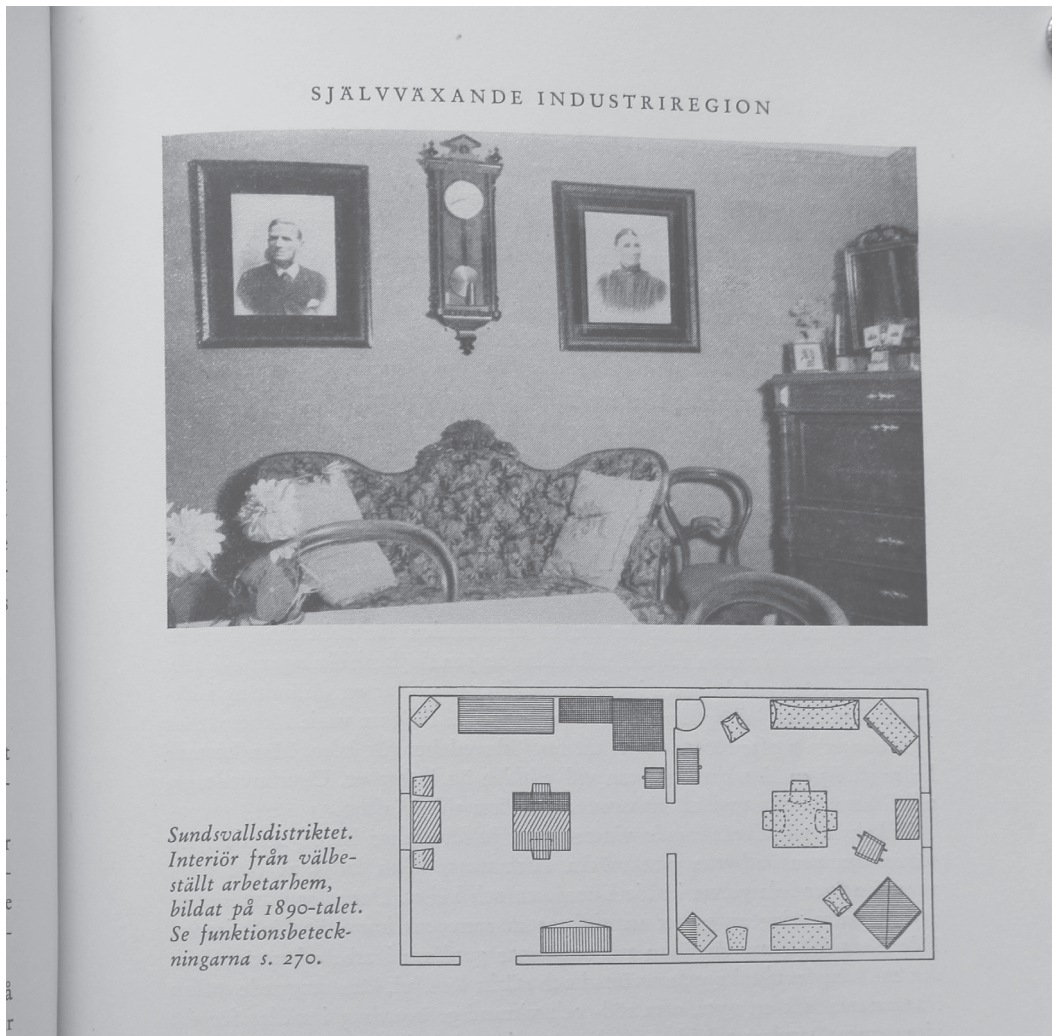

BILD 4. "Sundsvallsdistriktet. Interiör från välbeställt arbetarhem, bildat på 1890-talet. Se funktionsbeteckningarna s. 270."

syfte. Den är möjligen relaterad till det som står brödtexten på efterföljande sida:

Men det fanns också en öppenhet och förtrolighet i umgänget, som härrörde från lång tids vistelse på samma plats under likartade ekonomiska villkor. Utan vidare formaliteter kunde en arbetarhustru komma in till sin granne med kopp och fat: ”Hur har du det med kaffet?” Och så tog man en kafferast och sörplade från faten. [...] Det var också vanligt att folk från samma grannskap gick in till varandra och satte sig på soffan för att få sällskap. [...] Överhuvudtaget gick man då för tiden mera in till varandra utan krus, och tonen i umgänget människor emellan var kamratligare än nu.⁶¹⁶

Kanske är det just en sådan social situation som bilden är tänkt att visa, att två av kvinnorna kommit in på besök hos den tredje, hängt upp sina ytterkläder på krokarna och slagit sig ned för att umgås en stund. Även bildens gryniga kvalitet och låga detaljskärpa talar för att det är den sociala situationen snarare än hemmets inredning som här är tänkt att skildras.

I ett annat fotografi från Sundsvallsregionen avbildas ett ”välbeställt arbetarhem, bildat på 1890-talet.”⁶¹⁷ [BILD 4] Denna bild, som visar ett utsnitt av en rumsinteriör, är ackompanjerad av en möblerad och funktionsstuderad lägenhetsplan. Den fotografiska bilden är bokstavligt talat ett utsnitt då det endast är de inramade bilderna och uret på väggen som återges i sin helhet, medan övriga objekt: bordet, blomman, stolarna, soffan, chiffonjén och spegeln alla är beskurna. Fotografiet skulle kunna vara taget mot lägenhetsplanens övre högra hörn då placeringen av bordet, soffan och chiffonjén någorlunda stämmer överens med denna. Ritningens möbler är dock så stiliserade att det inte finns belägg för någon direkt överensstämmelse mellan ritning och fotografi. Dessutom återfinns inte den stol som i fotografiet står invid väggen mellan soffan och chiffonjén, i planritningen. Även här får läsaren på egen hand lista ut vad bildens syfte i sammanhanget skulle kunna vara.⁶¹⁸ Möjligen är det tänkt att bilden ska sammankopplas med det

⁶¹⁶ Paulsson, 1953b, s. 222.

⁶¹⁷ Ibid., s. 227.

⁶¹⁸ Att påfallande många av bokverkets bilder inte kommenteras i brödtexten kan vara ett resultat av det omfattande redigeringsarbetet där strykningar och

som står på en föregående sida om att det i detta samhälle uppstod ekonomiska och sociala skiktningar av arbetarklassen, bland annat beroende på hur många barn som familjerna bestod av:

Det behövdes bara att en familj hade endast två barn, så fick den möjlighet att så avsevärt förändra sin miljö och livsföring, att den blev ”likt herrskap”, i förhållande till familjer med 5-8 barn. En stegrad social självkänsla blev följden, och den ”finare” familjens umgänge med de övriga inskränktes.⁶¹⁹

Det som fotografiet i så fall skildrar är en sådan herrskapslik arbetarmiljö med, jämfört med det genomsnittliga arbetarklasshemmet, påkostade möbler och prydnader. Kanske är det herrskapet självt, herr och fru, som porträtteras på väggen, stolt blickandes ut över det ståndsmässiga hem de byggt upp. Den ökade självkänslan och välståndet gjorde att hemmet antog en mera representativ karaktär, snarare än att som i den ovan diskuterade bilden utgöra en miljö för vardaglig samvaro, vilket i sin tur skulle motivera frånvaron av människor i bilden.

En fotoexkursion i Helsingborg

I ett brev skrivet under fältundersökningarna i Helsingborg i juli år 1943 meddelar Hanssen att han haft hjälp av en fotograf under fältarbetet. Han skriver även att han funnit att det blir mer effektivt arbete om fotografen arbetar självständigt efter givna instruktioner. Detta tyder alltså på att den serie fotografier från Helsingborg, som togs ett par veckor efter det att detta brev skrevs, togs av den anlitade fotografen antingen tillsammans med Hanssen eller själv-

omförflyttningar ledde till att det möjligtvis från början självklara sambandet mellan text och bild bröts. Exempelvis påpekar Paulsson i ett brev att han i granskningen av ett korrektur upptäckt att några diagram inte behandlas i texten och därför möjligtvis skulle kunna strykas. Se ”Brev från Paulsson till Ingrid Johansson” (15/5-1950), ”Sv. Miljö SSF redogörelser”, 501 I:1, GPS, UUB.

⁶¹⁹ Se Paulsson, 1953b, s. 225.

BILD 5. “[U]ngdom på väg mot Folkets park.” Fotografi taget vid fältundersökningarna i Helsingborg, juni 1943.

ständig efter Hanssens instruktioner.⁶²⁰ Fotografierna framkallades, monterades på papper av A5-format och numrerades. Jämte dessa finns maskinskrivna A5-ark med anteckningar om fotografierna, även de ordnade efter nummer. Dessa anteckningar innehåller uppgifter om klockslag, ljusförhållanden, kameraposition, eventuell användning av filter, brännvidd och slutartid, vilket möjliggjorde utvärdering och förbättring av fältarbetarensamerateknik.⁶²¹ Förutsatt att numreringen av fotografierna är kronologisk, beskriver bildserien en stadsexkursion som börjar i Helsingborgs centrala delar och fortsätter utåt, mot parkområdet Gröningen och sedan söderut till stadsdelen Råå.

Just rörelsen genom staden kommer till uttryck i fotografierna. Motiven utgörs framförallt av stadens offentliga rum; gator som fotografen och stadens invånare rör sig längs med och platser att stanna upp vid, för att konsumera eller bara fördriva tiden. I ett fotografi avbildas vad som i anteckningarna beskrivs som ”ungdom på väg mot Folkets park.”⁶²² **[BILD 5]** Bilden visar ett 20-tal personer utspridda i klungor längs vägen, gåendes i samma riktning. Två telefonstolpar står vid sidan av vägen som i övrigt är omgiven av grönska. Avsaknaden av stadsbebyggelse indikerar att exkursionen nu nått utanför stadens centrum. Anteckningarna visar dock att fältarbetaren uppehållit sig på denna plats en längre tid. Här beskrivs hur först de mindre barnen befolkar gaturummet under tidig kväll, följt av ”de halvvuxna pojkarna” och till sist, strax före klockan nio när detta foto togs, kommer ”den vuxna ungdomen” som i jämn ström rör sig ut mot Folkets park.⁶²³

Fotografens intresse för rörelse tar sig även uttryck i att enskilda byggnader sällan ges en framträdande plats i kompositionen. Ingen

⁶²⁰ Brev från Hanssen till Paulsson (2/7-1943), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, 501 G:1, GPS, UUB. Den kamera som Hanssen lånade från Uppsala universitets konstmuseum kvitterades ut först den 26 september 1943. Hanssen, ”Kvittens Contax-kamera (29/9-1943)”, vol 77, BHA, NMA.

⁶²¹ De tekniska utmaningarna att hantera denna kamera har berörts ovan. Sannolikt krävdes det en hel del övning för att behärska alla de aspekter och moment som beskrivs i användarmanualen. Se ”Contax 1-9”, vol 54, BHA, NMA.

⁶²² ”Foto i Hgb, 47”, ”B7-B9, 3”, GPS, NMA.

⁶²³ ”Foto i Hgb, 47”, ”B7-B9, 3”, GPS, NMA.

BILD 6. "Emanuelskapellet i Råå." Fotografi taget vid fältundersökningarna i Helsingborg, juni 1943.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

65.

BILD 7. “Gårdsinteriör Vallhallag. 39, Industrig. 90.” Fotografi taget vid fältundersökningarna i Helsingborg, juni 1943.

byggnad avbildas frontalt, likt en fasadritning, utan i princip alla fotografier är tagna i ett gatuperspektiv, antingen taget från gatans mitt eller motsatta sida. En av de få byggnader som avbildas enskilt och i anteckningarna behandlas som ett fristående objekt är ”Emanuelskapellet i Råå”.⁶²⁴ [BILD 6] Men inte heller denna byggnad, som enligt anteckningarna var ljus tekniskt svår att fotografera, avbildas som ett framträdande objekt utan fotograferas från gatan, med buskar, staket och annan bebyggelse som upptar förgrunden. Det enda som anteckningarna nämner om kyrkans arkitektoniska utformning är att den, med undantag för tornet, påminner om samtida (1880-1890-tals) fabriksbyggnader, exempelvis en i stadsdelen Statten i Helsingborg.

Det finns genomgående en diskrepans mellan det som visuellt uttrycks i fotografierna och det som sägs i anteckningarna. Ibland är skillnaden så stor att det nästan finns skäl att ifrågasätta om bilderna och texten refererar till samma objekt.⁶²⁵ Ett sådant exempel är ett fotografi från en gård till ett flerbostadshus med åtminstone tre våningar. [BILD 7] Byggnaderna är uppförda i tegel med enkel men robust fasad och putsad sockel. Planteringsrabatter löper längs husväggarna och gårdsplanen är stensatt. Ur en av rabatterna klättrar en klängväxt upp en bit upp på fasaden. Tre barn uppehåller sig vid en entrétrappa som vetter mot gården. Flera av fönstren är uppställda på vid gavel. Sammantaget förefaller fotografiet skildra en stillsam vardaglig bostadsmiljö. I kontrast till detta lyder anteckningarna som följer:

65. Gårdsinteriör Vallhallag. 39, Industrig. 90. Delvis avträden på gårdarna, som tillsammans med de tydligen sällan tömda soptunnorna sprida en vedervärdig stank över gården.⁶²⁶

En möjlig anledning till denna påfallande avvikelser mellan det som kameran registrerar och det som antecknas i ord är att fältarbetaren

⁶²⁴ ”Foto i Hgb, 63”, ”B7-B9, 3”, GPS, NMA.

⁶²⁵ Det kan givetvis vara så att materialet under årens gång sammanblandats eller att jag gjort fel i mina tolkningar av vilka anteckningar som hör ihop med vilken text. Men att materialet är samlat, numrerat och förefaller vara sammanhängande talar dock emot detta.

⁶²⁶ ”Foto i Hgb, 65”, ”B7-B9, 3”, GPS, NMA.

och den anlidade fotografen inte förmådde utnyttja den fotografiska tekniken för att uttrycka och dokumentera de aspekter av stadsmiljön som var intressanta för undersökningen. Fotografierna undersöker de visuella aspekterna av dessa miljöer och framställningen av dessa är påverkad av såväl motivmässiga som kompositionella hänsyn. Som framgår av anteckningarna verkar det dock inte vara de visuella utan snarare de icke-visuella, de sociala, tekniska och ekonomiska, aspekterna av stadsmiljön som undersökningen främst riktades mot. Detta skulle i så fall kunna tolkas som ett resultat av det fältstudieexperiment som denna fotoexkursion utgjorde och kanske är detta en av anledningarna till att fotografierna inte kom att bli aktivt integrerade bokverkets framställning.

Om vi däremot lyfter blicken från de enskilda fotografierna och betraktar denna serie av fotografier som helhet, finns det en tydligare avläsbar koppling till Svensk stad-projektets undersökningar. Det som denna bildserie dokumenterar är fältarbetarens rörelse från stadens centrala delar till dess utkanter, flanerandes genom en rad olika socialekologiska regioner. Resultatet blir en visuell dokumentation av den samtida stadens sociala och bebyggelsemässiga differentiering som stämmer väl överens med den utveckling som projektet teoretiskt sett förutsatte och empiriskt studerade (se Kapitel 4). Denna utveckling beskrevs även i den serie av *idealtypsnitt* som bokverket innehöll.

Idealtypsnitt – stadsmiljöer

I bokverket *Svensk stad* finns fyra bilder som benämns som *idealtypsnitt* och som består av uppritade gatusektioner från två olika tidpunkter i historien. Även om varken bild- eller brödtexten ger någon förklaring till vad syftet med dessa bilder är, kan vi anta att sammansättningen av dessa gatusektioner (snitt) är relaterade till de tre idealtyperna *den agrara köpstaden*, *handelskapitalismens stad* och *den fria industrialismens stad* (se Kapitel 4).

Två av bilderna utgör idealtypiska snitt från den agrara köpstaden. Bildtexten berättar att en av gatusektionerna visar “storgatan” i en stad från denna tid, med byggnader uppförda i sten

och korsvirkesteknik.⁶²⁷ [BILD 8] Om sektionen och den tillhörande planritningen över byggnadernas kvarter läses från höger till vänster framställs först en större byggnad i två våningar (samt en mezzaninvåning). Byggnaden har en sockel och ett markerat entréparti. Den övre våningen har relativt stora fönster, vilket kan tolkas som att detta var en representativ piano nobile-våning. Det förmodligen valmade taket kröns av något slags takryttare med en klocka. Av allt att döma avser ritningen här avbilda en offentlig institutionsbyggnad, troligen ett rådhus. Därefter följer bebyggelse i två våningar (som i plan framställs som två sammanhängande fastigheter) med tre skorstenar och två entréer mot gatan. Fönstersättningen i den högra delen upprepar ett ovanligt mönster med omväxlande täta och glesa fönsterpar. Därefter följer vertikala vågiga linjer vilka kan avläsas som ett brott i sektionens rumsliga kontinuitet. Nästa del av sektionen gestaltar ett envåningshus och ett högre korsvirkeshus med stor entré mot gatan. I den avslutande delen av sektionen avbildas tre mindre byggnader i en våning och en större byggnad i tre våningar med frontespis och representativ mellanvåning.

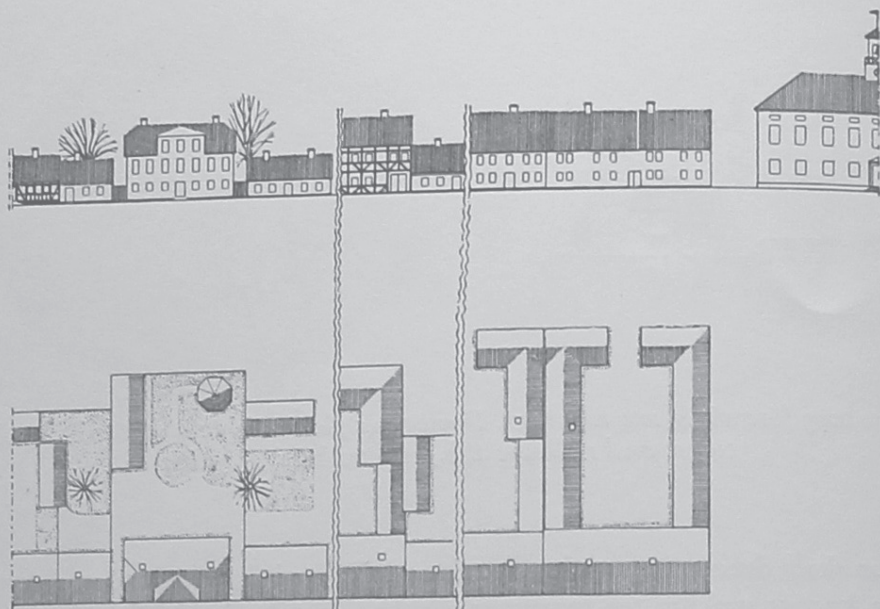
Den tillhörande planritningen gestaltar de långsmala kvarter som de avbildade byggnaderna (förutom rådhuset) ingår i. Dessa förefaller ha relativt väl tilltagna ytor som kan tänkas ha använts för djurhållning, plantering av träd och eventuellt annan odling samt olika slags facilitets- och ekonomibygnader. Några av byggnaderna i de större kvarteren har utritade skorstenar vilket antyder att dessa inrymde bostäder. Enligt bildtexten beskriver denna gatusektion den "jämnt sjunkande" värde- och byggnadsskala, "från centrum och utåt", som var typisk för den agrara köpstaden. Denna värdeskala bryts endast på enstaka ställen, som i fallet med det "högre ståndshus" som ritats in i den yttre regionen (till vänster i bild).⁶²⁸ Rådhuset är alltså beläget i den idealtypiskt framställda stadens mitt

⁶²⁷ Paulsson, 1950a, s. 98.

⁶²⁸ Ibid.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

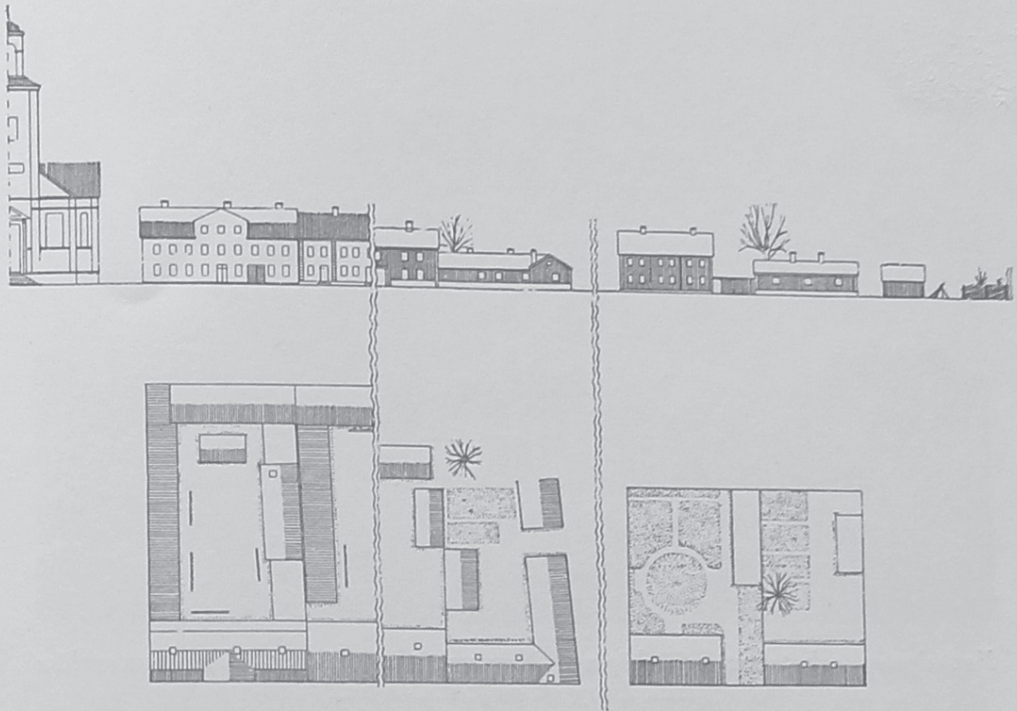
DEN AGRARA KÖPSTADEN

Idealtypiskt snitt av "storgatan" i en agrar köpstad med sten- och korsvirkesbebyggelse. I det perifera småfolkskvarteret har inlagts ett högre ståndshus i enlighet med vad som i verkligheten ofta förekom för t. ex. ämbetsmännens och till staden inflyttade possessionaters gårdar. Detta innebär ett brott i den jämnt sjunkande värdeskalan från centrum och utåt och är ett förebud till senare regionsbildningar.

BILD 8. "Idealtypsnitt av 'storgatan' i en agrar köpstad med sten och korsvirkesbebyggelse."

REGIONER OCH STADSGESTALT

Idealtypiskt snitt ur ena hälften av en agrar köpstad med övervägande träbebyggelse. Både konkret och ur värdesynpunkt har snittet sin höjdpunkt i centrum med rådhus och kyrka. Därefter kommer regionen med stora handelsgårdar, sedan hantverkargårdarna med deras anspråkslösare och ojämnare bebyggelse och längst ut småfolkskvarteren och den lantliga regionen.

BILD 9. "Idealtypsnitt av 'storgatan' i en agrar köpstad med övervägande träbebyggelse."

medan den vänstra delen av sektionen skildrar stadens ytterregioner. Den värdeskala som bildtexten omtalar är alltså en socialt och ekonomiskt betingad värdeskala som uttrycks i byggnadernas storlek och utformning. Sektionen skildrar på så vis en bruten rumslig sekvens av byggnader längs en storgata i en agrar köpstad. Dessa rumsliga kontinuitetsbrott gör att bilden inte skildrar gatans rumslighet så som den tedde sig för dess invånare utan som en förtätad framställning de byggnader som låg längs denna och i vilken ordning de uppträdde. Gatan är med andra ord schematiskt snarare än rumsligt återgiven.

Enligt en skrivelse med rubriken ”Typsnitt”, som beskriver och kommenterar en likartad bild, ska dessa idealtypsnitt inte betraktas som idealtyper i Max Webers mening, det vill säga rena abstraktioner, utan som sammanfogade ”extrakt av verkligheten”.⁶²⁹ Idealtypsnitten är alltså uppbyggda av fasadritningar av utvalda byggnader som sammantaget ger en skildring av de mest framträdande karaktärsdragen i den historiska stadens miljöer.

Det samma gäller det andra idealtypiska snittet som skildrar “en agrar köpstad med övervägande träbebyggelse.”⁶³⁰ [BILD 9] Om denna gatusektion läses från vänster till höger skildras här en likartad struktur med en serie av byggnader som ger uttryck för en socialt och ekonomiskt sjunkande värdeskala. Värdeskalans höjdpunkt förefaller här vara en nyklassicistisk kyrkobyggnad, följt av “regionen med stora handelsgårdar, sedan hantverkargårdarna med deras anspråkslösare och ojämnare bebyggelse och längst ut småfolkskvarteren och den lantliga regionen.”⁶³¹ Dessa idealtypsnitt har placerats på vardera sidan av ett uppslag, med stadens centrum förlagt till mitten, och kan därmed läsas ihop och ge en schematisk överblick över vilka slags byggnader dessa städer innehöll samt deras inbördes ordning. Abstraktionen förstärks av att sektionernas marklinje är förskjuten mellan sidorna vilket gör det svårare att läsa dem som en visuell helhet. Gatusektionerna kan dock sägas utgöra en visuell gestaltning av det slags hypotetiska konstruktion som

⁶²⁹ Se ”Typsnitt” i ”R10, vol 72. Svensk miljö diverse manus”, GPS, NMA.

⁶³⁰ Paulsson, 1950a, s. 99.

⁶³¹ Ibid.

idealtyperna inom Svensk stad-projektet betraktades som (se Kapitel 4); en hypotetisk konstruktion som genom ett urval av specifika exempel skildrar byggnads- och kvarterstyper samt dess inbördes ordningsföljd.

Den agrara köpstadsens idealtypsmodell följs inte upp av motsvarigheter för idealtyperna *handelskapitalismens stad* respektive *den fria industrialismens stad*. Istället har ett mellanting, "en industristad från 1800-talets sista tredjedel" valts som motiv för följande idealtypsmodell.⁶³²

[**BILD 10 och 11**] Kompositionen i dessa sektioner följer samma mönster som tidigare, här med det "palatslika rådhuset" (påfallande likt Helsingborgs rådhus, färdigställt 1897) och den nygotiska kyrkan placerade i stadens centrum. Sektionerna innehåller samma slags vertikala brott och förtätningar av sociala och byggnadsmässiga regioner som de föregående idealtypsnitten. Här är det dock inte en särskild gatutyps arkitektoniska gestalt som framställs utan snarare en sammansättning av byggnader från olika slags gator, ordnade efter dess avstånd till centrum. Detta förstärks av att industristaden framställs genom sammanfogade "fragment av kvartersfasader" vilket inte, likt de tidigare idealtypsnitten, ger en upplevelse av ett sammanhängande (om än rumsligt förtätat) gaturum. Valet att här inte, som i föregående exempel, skildra idealtypsnittet för en specifik gatutyp kan förstås som ett utfall av *the the mangle of practice*, där forskarens föreställningar utvecklas i mötet med empirin och situationens materiella omständigheter. I ett PM skrivet inom Svensk stad-projektet reflekterar författaren över de pågående fältundersökningarna och konstaterade att sammansättningen av gatutyper i de undersökta städerna blir "rikare differentierad ju närmare nuet vi kommer."⁶³³ Detta ger motiv att anta att i behandlingen av *den agrara köpstaden* visade det sig förtjänstfullt att välja ut en av dess få gatutyper för det idealtypiska snittet. Det sena 1800-talets industristad var dock så komplext sammansatt att en sektionsritning längs en utvald gatutyp inte genererade en adekvat visuell framställning av denna idealtyp. För att skapa enhetlighet mellan de idealtypiska snitten bibehålls gatu-

⁶³² Paulsson, 1950b, s. 490-491.

⁶³³ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 7.

DEN FRIA INDUSTRIALISMENS STAD

Idealtypsnitt av en industristad från 1800-talets sista tredjedel, framställt genom fragment av kvartersfasader. En mera differentierad regionsbildning än i den agrara köpstaden har tagit sin början. I centrum en första ansats till en citybildning genom det nya, palatslika rådhuset samt mitt emot detta belägna, högborgerliga kombinerade affärs- och bostadshus. På högra sidan analog företeelse i närheten av kyrkan. I stadens ytterområde har en esplanad anlagts, utanför dennas skärmbus en rad av

BILD 10-11. “Idealtypsnitt av en industristad från 1800-talets sista tredjedel, framställt genom fragment av kvartersfasader.”

BOSTÄDER OCH HEM

institutioner. På annat ställe i staden har en industriregion uppstått, på den högra bilden förlagd utanför institutionsregionen. Ytterligare tillkommer den region som järnvägsområdet ger upphov till och som vanligen på framsidan skapar en esplanad och på baksidan ett blandat industri- och lagerhusområde. Vänstra bilden upptager de kvarlevande resterna av den gamla stenstaden, den högra bilden av trästaden.

sektionen som kompositionell utgångspunkt, fast här med ofullständiga kvarter från olika gatutyper sammansatta till en komplex och svårläst helhet. Enligt bildtexten skildrar industristadens idealtypsnitt en “mera differentierad regionsbildning än i den agrara köpstaden”, med omväxlande “institutionsregioner”, affärs- och bostadsregioner och “industriregioner”.⁶³⁴ Här avbildas även esplanader, en för perioden ny gatutyp, belägen i de yttre delarna av staden. Sammanfogningen av kvartersfragment gör dessa idealtypsnitt än mer schematiska till sin karaktär, med undantag för esplanaderna där gatans rumslighet framträder.

I ett utkast med titeln ”Den borgerliga staden som sociologisk idealtyp” daterad till augusti 1945 återfinns en längre beskrivning av det slags byggnader som präglade denna idealtyp (som förefaller innefatta både ”Handelskapitalismens stad” och ”Den fria industrialismens stad”). Här berörs de ekonomiska och sociala faktorer som konstateras ha gett upphov till ”en helt ny gestaltning av städernas yttre miljö.”⁶³⁵ Denna bestod bland annat i att korsvirkeshusen i stenstäder likt Helsingborg först putsades och slammades för att sedan successivt ersättas av putsade tegelhus, en kontinuerlig utveckling som pågick mellan 1790-talet och 1870. Förändringen av stadsmiljöerna skedde alltså gradvis under en lång period som tidsmässigt innefattar alla de tre idealtyper som Svensk stad arbetade med. I detta utkast konstateras följaktligen att de svenska stadsmiljöerna under 1830-talet präglades av ”en blandning mellan funktionselement tillhörande köpstaden och den borgerliga staden”.⁶³⁶

Sammanfattningsvis är dessa idealtypsnitt att betrakta som ett visuellt destillat och kollage som avser skildra de medelstora svenska städernas miljöer under 1800-talet. Sektionerna kartlägger de typiska bebyggelse typerna (med verkliga förlagor) och deras inbördes ordning i staden. Skillnaden mellan dessa två idealtypiska stadsgestalter framstår som radikal, vilket var ett av syftena med att

⁶³⁴ Paulsson, 1950b, s. 490-491.

⁶³⁵ ”Den borgerliga staden som sociologisk idealtyp” (9/8-1945) i ”R11, vol 73. Svensk miljö diverse manus”, GPS, NMA.

⁶³⁶ ”Den borgerliga staden som sociologisk idealtyp” (9/8-1945) i ”R11, vol 73. Svensk miljö diverse manus”, GPS, NMA.

använda de weberska idealtyperna (se Kapitel 4). Genom dessa framkommer skillnaderna mellan det tidiga och sedan 1800-talets stadsmiljöer tydligare än de gör i de specifika exemplen, där utvecklingen sker gradvis och aldrig genomförs i sin helhet, utan ständigt bevarar bebyggelse från tidigare epoker.

Idealtypiska framställningar av hushåll

Idealtypsnitten kom alltså inte att utgöra någon visuell framställning av de tre idealtyperna *den agrara köpstaden*, *handelskapitalismens stad* och *den fria industrialismens stad*, utan de två senare slogs ihop till en. Däremot kom hushållens sammansättning att framställas idealtypiskt för var och en av dessa idealtypiska städer.⁶³⁷ Även här presenteras idealtyperna visuellt. Ett sådant exempel är en "[i]dealtypisk framställning av lågborgerligt hushåll" från 1880-1890-talen, det vill säga från *den fria industrialismens stad*.⁶³⁸ [BILD 12] Här redovisas det typiska hushållets medlemmar, bostadens disposition och möblering samt bohagets föremål, uppdelade efter funktion. Enligt dokumentet "Typsnitt" är dessa framställningar inte baserade på "statistiska medeltal" utan har valts ut för att representera "den typiska hushållssammansättningen."⁶³⁹

De avbildade människorna och föremålen framstår vid första anblicken som symboler, avsedda att ge läsaren en kvantitativ uppfattning av hushållet. Vid närmare betraktande av dessa idealtypiska framställningar framgår det dock att dessa bilder även uttrycker kvalitativa aspekter av hushållen. Människorna och bohagens föremål skildras nämligen olika i varje idealtypisk framställning. Figurernas kläder är i varje bild unika, exempelvis i denna bild barnens sjömanskostymer. Det samma gäller objektens utformning. Gungstolen som här avbildas har givits en annan form än den som förekommer i den idealtypiska framställningen av ett

⁶³⁷ Se Paulsson, 1950a, s. 118-119, 176-177 och Paulsson, 1950b, s. 543, 550 och 559.

⁶³⁸ Paulsson, 1950b, s. 550.

⁶³⁹ Se "Typsnitt" i "R10, vol 72. Svensk miljö diverse manus", GPS, NMA.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

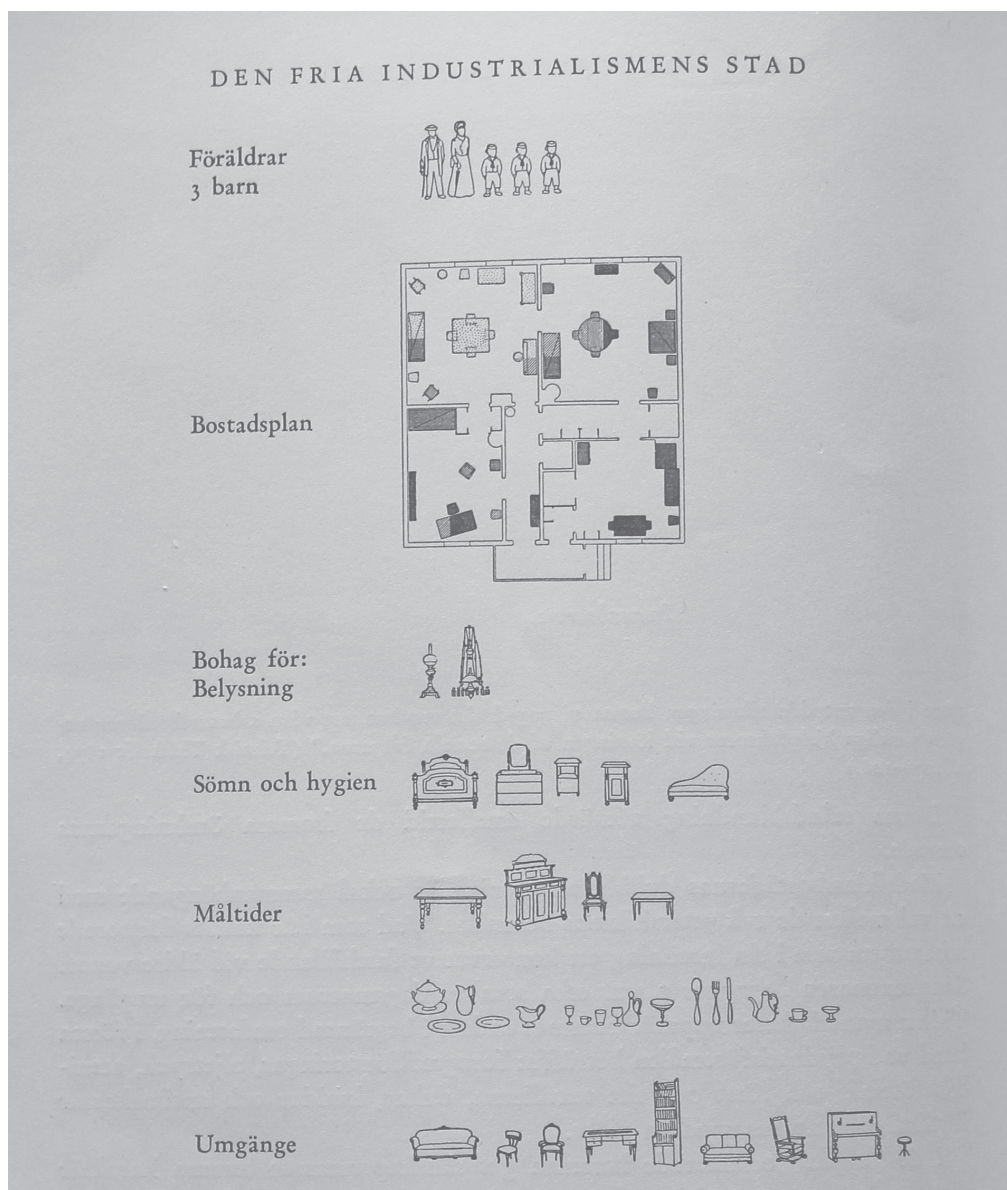

BILD 12. “Idealtypisk framställning av lågborgerligt hushåll, dess sammansättning, bostad och bohag, 1880-90-talen. Familjen är en konstruerad typfamilj, men bostadsplanen tagen efter verkligheten; jfr sid. 551 [s. 544]. För funktionsbeteckningarna i planen se nästa sida.”

arbetarhushåll vid samma tid.⁶⁴⁰ Detta gäller genomgående. Därmed är de idealtypiska snitten så renodlade att de inte bara uttrycker en kvantitativ utan även en kvalitativ skillnad mellan de olika epokerna och samhällsklasserna. Detta var en viktig aspekt av Svensk stad-projektets förståelse av idealtyperna, nämligen att de skulle vara helt åtskilda från varandra. I de specifika fallen är det ju lätt att föreställa sig en innehållsmässig överlappning mellan de olika hushållen, men i den idealtypiska framställningen måste varje hushåll vara unikt. Det är dock oklart vad som ligger till grund för visualiseringen av dessa idealtypiska hushåll – vad har exempelvis motiverat valet av de olika gungstolarna? Detta får läsaren inget svar på, men förmodligen baseras urvalet på den empiri som de talrika bostadsintervjuerna genererat.

Likt städernas idealtypsnitt finns här en strävan mot att framställa idealtyperna visuellt, med kompletterande uppgifter om föremålets huvudsakliga funktion samt med uppgifter om hushållsmedlemmarna; om de var föräldrar, barn, pigor, gesäller och så vidare. Därtill inbegriper framställningarna även detaljerat möblerade bostadsplaner. Dessa verkar dock inte vara direkt relaterade till de avbildade föremålen. I exempelvis **[BILD 12]** innehåller bostadsplanen ett runt bord som inte är avbildat bland föremålen där endast fyrkantiga bord ingår. Bostadsplanerna är dock i detta och de flesta andra fall inte typiska utan ritade ”efter verkligheten”.⁶⁴¹

Funktionsstudier i plan

Den bostadsplan som ingår i den idealtypiska framställningen i **[BILD 12]** återfinns även i större format på en föregående sida.⁶⁴² **[BILD 13]** Här visas en bostad med fyra rum, vilkas konturer bildar

⁶⁴⁰ Paulsson, 1950b, s. 559 Stilen i avbildningarna påminner om de bilder av olika slags glasobjekt som ingår i Elisa Steenbergs avhandling. Se Steenberg, 1953. Vid ett tillfälle bad Paulsson Steenberg om hjälp med att ta fram ”förslagor till bohagspjäser” till de idealtypiska framställningarna. ”Brev från Paulsson till Steenberg” (31/7-1947), ”Svensk stad – korresp. medarbetare”, GPS 501 G:1, UUB.

⁶⁴¹ Paulsson, 1950b, s. 550.

⁶⁴² Ibid., s. 544. I bildtexten på s. 550 anges felaktigt att idealtypens bostadsplan förekommer på s. 551.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

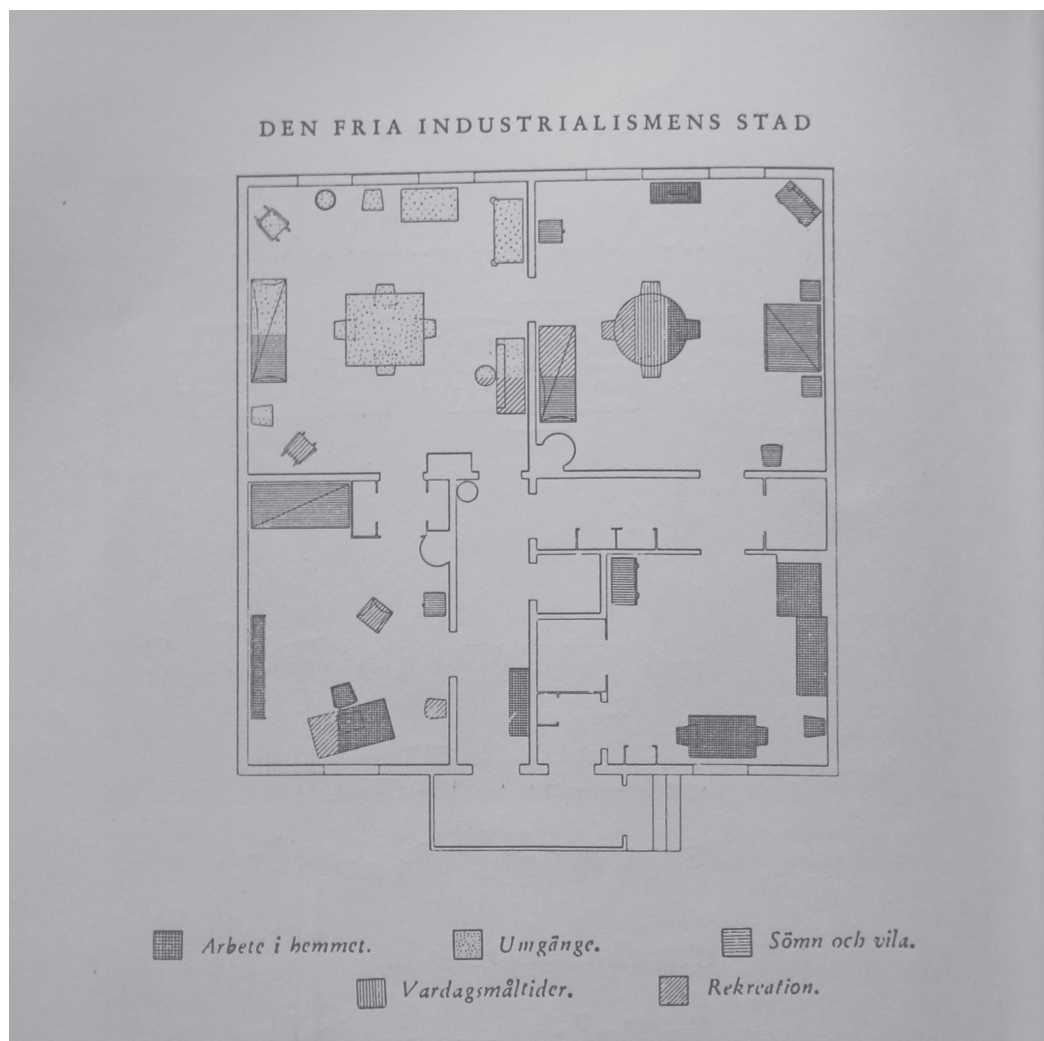

BILD 13. “Möbleringsplan till medelklasshem från 1800-talets slut. Kök, sängkammare, matsal, rum för vuxen familjemedlem. Som framgår av funktionsbeteckningarna fyller matsalen väsentligen en umgängesfunktion och dess möblering får anses ha tillkommit av representativa skäl, medan sängkammaren fortfarande som allmogehemmet eller enrumslägenhetens dagligrum fyller inte mindre än fyra funktioner.”

en kvadrat. Entrén sker via en farstu som antingen leder direkt in i köket eller till en L-formad hall, från vilken samtliga rum nås: ett litet sovrum till vänster, kök till höger, matsal rakt fram och till höger om detta ett större sovrum. Trots att hallen löper genom hela bostaden är samtliga rum via dörröppningar direkt förbundna med intilliggande rum. Köket som endast gränsar till korridoren har två dörröppningar till denna.

Bostadens ytterväggar till höger och vänster saknar fönster, vilket antyder att bostaden ingår i ett större byggnadskomplex, antingen som radhus eller som en del i ett flerbostadshus. De inritade enstaka trappstegen utanför entrédörren och köksfönstrets placering talar för att bostaden ligger i markplan. Planritningen är luftigt möblerad och ger på sina ställen ett glest intryck, i synnerhet köket och det stora sovrummet. Möblerna är skrafferade i fem olika mönster avseende olika funktioner: ”Arbete i hemmet”, ”Umgänge”, ”Sömn och vila”, ”Vardagsmåltider” samt ”Rekreation”. Vid sidan av redovisningen av bostadens storlek och disposition framstår kartläggningen av dessa funktioner som ett viktigt syfte med denna bild. I bildtexten konstateras att:

Som framgår av funktionsbeteckningarna fyller matsalen väsentligen en umgängesfunktion och dess möblering får anses ha tillkommit av representativa skäl, medan sängkammaren fortfarande som allmogehemmets eller enrumslägenhetens dagligrum fyller inte mindre än fyra funktioner.⁶⁴³

I ett ovan behandlat PM, ”Arbetsplan för fältundersökningarna sommaren 1942”, instrueras fältarbetaren att ”inventera, planrita och uppteckna miljön” i hemmen.⁶⁴⁴ Via intervjuer och iakttagelser på plats ska de sedan bestämma hur bostäderna har använts. Denna bild [**BILD 13**] är alltså ett resultat av en sådan kartläggning. Även om bostadens fasta element såsom väggar, dörröppningar, fönster och kakelugnar är tydligt utritade och planen är luftigt möblerad är funktionsbeteckningarna i flera fall svåra att utläsa. Detta beror på storleken på både möblerna och skrafferingsmönstren. I

⁶⁴³ Ibid.

⁶⁴⁴ ”Arbetsplan för fältundersökningarna sommaren 1942.”, Kapsell 3, ECA, CTH, s. 3.

diskussionerna inom projektet hade det dock diskuterats andra sätt att gestalta bostadsmöblernas funktioner.

I dokumentet ”Sociografisk bearbetning av hemintervjuerna” ges en vägledning till hur dessa funktionsstudier ska bedrivas. Här delas funktionerna upp i två huvudkategorier: ”livsfunktioner” och ”sekundära funktioner”.⁶⁴⁵ Varje funktion tilldelas en färg som ska användas när intervjumaterialet bearbetas till ritningar över hemmen. Till livsfunktionerna hör ”vardagsmåltider” (grön), ”hemmet som arbetsplats” (svart), ”sovplatser och hygieniska anordningar” (gul), ”fritid inom familjen” (violett) samt ”umgänge med gäster” (röd). När dessa basala livsfunktioner studerats i detalj ska undersökningen sedan gå över till de sekundära funktionerna, uppdelade på två kategorier: ”social prestige” (ljusblå) och ”estetiska faktorer” (orange).⁶⁴⁶ Denna uppdelning har sin förklaring i att man här intresserar sig för vilken funktion som är överordnad. Finare bruksföremål som sällan används, till exempel finserviser, är något man förväntas ha och som ger social prestige och faller därför inom denna kategori. De estetiska funktionerna bestäms genom det syfte som informanten anger som den huvudsakliga orsaken till införskaffandet av föremålet. En estetisk funktion tillskrivs de objekt där ”en vilja till prydnad för prydnadets skull, en ’skönhetsdrift’, motiverat dessa föremåls anskaffning eller utformning.”⁶⁴⁷

Kartläggningen av funktioner sker i två steg. Först ska:

1. Hela bostaden uppritas i plan, helst i skala 1:50, och samtliga inventarier inritas. På denna plan anges med färg X motsvarande sakfunktion hos möblerna.

⁶⁴⁵ ”Sociografisk bearbetning av hemintervjuerna”, vol 3, BHA, NMA.

⁶⁴⁶ Redan i ett PM från 1940 talar Paulsson om att de föremål projektet studerar förväntas ha praktiska funktioner, estetiska funktioner eller en kombination av de två. Paulsson, ”P.M. ang. en skriftserie om den allmänna smaken de senaste hundra åren, avsedd som S.S.F:s jubileumspublikation 1945. (15/11-1940)”, 501 I:1, ”Svensk Stad. P.M. o Disp.”, GPS, UUB, s. 5 ff. I ”Sociografisk bearbetning av hemintervjuerna” har alltså *sociala* funktioner lagts till. Denna uppdelning i s.k. praktiska, sociala och estetiska funktioner återkommer sedan i bl.a. *Tingens bruk och prägel* (1956). Gregor Paulsson & Nils Paulsson, *Tingens bruk och prägel* (Stockholm: 1956), s. 13.

⁶⁴⁷ ”Sociografisk bearbetning av hemintervjuerna”, vol 3, BHA, NMA, s. 4.

2. Ny plan uppritas, där med färg XX nästa funktion anges.
3. På samma sätt fortsättes samtliga funktioner igenom. Sålunda erhåller man en serie bilder av bostaden, sedd ur de olika funktionernas aspekt.⁶⁴⁸

När detta har kartlagts i separata ritningar skulle dessa kombineras till en övergripande framställning av bostadens funktioner:

Till sist sammanställas samtliga ovanstående planer till en helhetsbild. Om därvid en och samma möbel tjänar mer än en livsfunktion, läggs de olika färgerna bredvid varandra som ränder, medan de sekundära funktionerna läggs vinkelrätt emot de förra som tvärband. Först på denna totalbild betecknas samtliga möbler, vilka kunna anses tjäna de nämnda funktionerna.⁶⁴⁹

I en planritning över en arbetarbostad i Vivsta varv i Börje Hanssens arkiv finns ett exempel på en sådan helhetsbild över bostadens funktioner. [**BILD 14**] Planritningen är utförd på millimeterpapper med blyerts och färgpennor. Maskinskrivna romerska siffror betecknar de olika rummen (I-III) och arabiska siffror numrerar bostadens möbler och objekt. En tillhörande lista innehåller beskrivningar av de olika rummen och bohagets objekt. Bostaden består av tre rum: en mindre förstuga följd av de två jämnstora rummen: köket och finrummet ("bästrummet").⁶⁵⁰ Planritningen är skalenligt utförd och möblerna är abstrakt återgivna i enkla geometriska former (rektanglar och cirklar) och färglagda enligt ovan beskrivna system. Den rumsliga dispositionen av bostaden blir på så vis avläsbar men inredningsobjektens form gestaltas inte. Planen beskriver med andra ord objektens rumsliga utsträckning, inbördes placering och funktion.

I denna bild framgår att farstun användes endast för vardagsmåltider och att finrummet används framförallt för umgänge inom familjen och med gäster. Det är dock endast ett fåtal av finrummets möbler som är markerade med dessa funktioner. De flesta möbler är markerade med ljusblå färg och fyller alltså primärt

⁶⁴⁸ Ibid., s. 1-2.

⁶⁴⁹ Ibid., s. 4.

⁶⁵⁰ "Sundsvall", BHA vol 3, NMA.

representativa funktioner. Vissa mindre objekt placerade längs väggarna eller på andra möbler har markerats med orange och har således konstaterats vara uttryck för de boendes *skönhetsdrift*. Ett antal objekt har markerats med flera färger vilket markerar att de används till vardag eller vid umgänge med gäster samtidigt som de fyller en representativ funktion. Ett objekt (nummer ”11”) har markerats med både blått och orange och fyller alltså båda typerna av sekundära funktioner: representativa och estetiska funktioner. Köket framstår i denna planstudie som vardagslivets centrum där alla livsfunktioner finns representerade. Bordet i mitten av rummet fyller inte mindre än fyra funktioner: arbete, måltider, umgänge med gäster och fritid inom familjen. Samtidigt är det även i detta rum som de huvudsakliga sovplatserna är belägna. De sekundära funktionerna lyser här med sin frånvaro, med undantag för objekt nummer ”9” i vänstra hörnet som enligt förteckningen är en symaskin. Denna är färglagd med svart och fyller alltså främst funktionen *arbete i hemmet* men på denna verkar de boende ha placerat två objekt som de funnit estetiskt intressanta. Vad detta är för slags objekt framgår dock inte av anteckningarna.

Detta är ett exempel på hur den *sociografiska bearbetningen* kunde ta sig visuella uttryck. Termen *sociografi* förklaras inte närmare men förekom inom den i Kapitel 4 behandlade Marienthalstudien. Innebörden av detta begrepp förklarades inte heller av dess författare, men det är troligt att det är härifrån som termen lånats.⁶⁵¹ Inom Svensk stad-projektet var den sociografiska bearbetningen en bildmässig undersökning och framställning, vilket det av allt att döma inte förekom någon motsvarighet till inom Marienthalstudien. Svensk stads sociografi kan alltså betraktas som en motsvarighet till det som Mitchell kallat *metabilder*, det vill säga bilder som inom ramen för en undersökning skapas för att studera andra bilder och som han föreställde sig skulle utgöra en del av en tänkt bildvetenskap.⁶⁵² Den sociografiska bearbetningen syftade till att skapa ”en serie bilder av bostaden, sedd ur de olika funktionernas

⁶⁵¹ Fleck, 2014, s. 12.

⁶⁵² Mitchell, 2015, s. 27.

aspekt” och ge en ”totalbild” över bostadens funktioner.⁶⁵³ Likt användningen av kameran, den fotografiska bilden och de idealtypiska snitten fanns det inom Svensk stad-projektet en stark tilltro till dessa bilders funktion i undersökningen och framställningen, där bilden både betraktades som ett medium som driver undersökningen framåt och som kan presentera dess resultat. Instruktionerna i dokumentet ”Sociografisk bearbetning av hemintervjuerna” visar att de inom projektet producerade bilderna förväntades kunna uttrycka de intrikata teorier om olika slags funktioner som låg till grund för dessa undersökningar. Funktionerna undersöktes dock inte visuellt, genom möblernas utformning, utan kartlades schematiskt.

I planritningen från Vivsta varv [**BILD 14**] ges en abstrakt bild av hemmet där blandningen av funktionsbeteckningar gör möblerna svårlästa. Skrivbordet i finrummet (nummer ”6”) ser på grund av de olika färgfälten ut att bestå av två olika slags skivor eller nivåer. Detsamma gäller linneskåpet (nummer ”8”) i motsatt hörn. Möblerna markerade med ”7” och ”16” i vardagsrummet framstår i planritningen som likartade men i förteckningen framgår att den ena är en ottoman (”7”) och den andra en orgel (”16”). Planstudien i bokverket [**BILD 13**] är en förenkling av det komplexa system som ”Sociografisk bearbetning av hemintervjuerna” beskrev. Skälen till denna förenkling kan tolkas som att slutskedets tidspress och tryckkostnader tvingade fram en förenkling som uteslöt de sekundära funktionerna och bytte ut färgkoderna mot skrafferingsmönster. Det kan även tolkas som ett konstaterande av att den visuella framställningen av bostadens funktioner krävde en förenkling och renodling för att vara meningsfull. Samtidigt ledde valet att övergå från färgkodning till skraffering att de olika funktionerna blev svårare att utläsa. I båda fallen ledde det även till att möblerna blev abstrakta och planritningen schematisk snarare än en gestaltning av hemmens inredning. De funktioner som kartlades var abstrakta i den bemärkelsen att de inte kunde avbildas visuellt. Det går inte att i en avbildning av ett objekt otvetydigt visa att en viss möbel främst uppfyller representativa funktioner medan en

⁶⁵³ ”Sociografisk bearbetning av hemintervjuerna”, vol 3, BHA, NMA, s. 4.

annan används för vardagsmåltider inom hushållet. Därav behovet av ett system för funktionsbeteckningar. De inom Svensk stad-projektet framställda socialekologiska kartorna inbegrep en likartad dialektik mellan rumslig kartläggning och abstrakt innehåll.

Ekologiska kartor

Inom Svensk stad-projektet producerades ett antal kartor, med ekonomiskt stöd från Samhällsvetenskapliga forskningsrådet (se Kapitel 3). Enligt uppgifterna i bokverket utarbetades dessa kartor av Börje Hanssen och renitades av Kartografiska Institutet.⁶⁵⁴ Enligt en räkning från 23 augusti 1949 ska dock även Ingrid Johansson ha arbetat med dessa kartor.⁶⁵⁵ Ett 20-tal kartor kom i slutändan att ingå i bokverket *Svenske stad*. Det rör sig om både traditionella kartor som skalenligt visar en orsts bebyggelse och kartor som kombinerar geografisk kartläggning av bebyggelse med historiska uppgifter om invånarnas ekonomi och sociala sammansättning. De senare kartorna benämndes *ekologiska kartor*.

De ekologiska kartorna var idémässigt besläktade med socialekologiska teoribildningar och i synnerhet Chicagoskolan och dess "statistiska prickkartor över staden", som byggde på uppgifter från register, arkivmaterial samt intervjuer.⁶⁵⁶ Svensk stad-projektets ekologiska kartor kom dock att skilja sig från de som bland annat förekom inom Chicagoskolan. För det första berodde detta på skillnader i angreppssätt, där Svensk stad först gjorde en geografisk

⁶⁵⁴ Kostnaderna för Kartografiska Institutets arbete täcktes av de medel som Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd beviljade. Paulsson, "Till Statens samhällsvetenskapliga forskningsråd (16 februari 1948)", 501 I:1, "Samhällsvet. forskningsrådet.", GPS, NMA, s. 5. Se Kapitel 3. Hanssen fortsatte arbeta med kartor i bl.a. sin gradualavhandling men dessa skiljde sig från Svensk stads socialekologiska kartor både till form och innehåll, bl.a. beroende på att frågeställningarna här var annorlunda. En fördjupad behandling kartorna i Hanssens avhandling görs i Birgitta Svensson, 'Sociala relationer och kulturella situationer : kartografisk analys i Börje Hanssens *Österlen*', i Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gräslund, & Birgitta Svensson (red.), *Kartan i forskningens tjänst : föredragen vid ett symposium i Uppsala 23-25 november 2006* (Uppsala, 2008), s. 175-190.

⁶⁵⁵ "Räkning" (23 augusti 1949), "Samhällsvet. forskningsrådet.", 501 I:1, GPS, UUB.

⁶⁵⁶ Andersson, 2007, s. 338.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

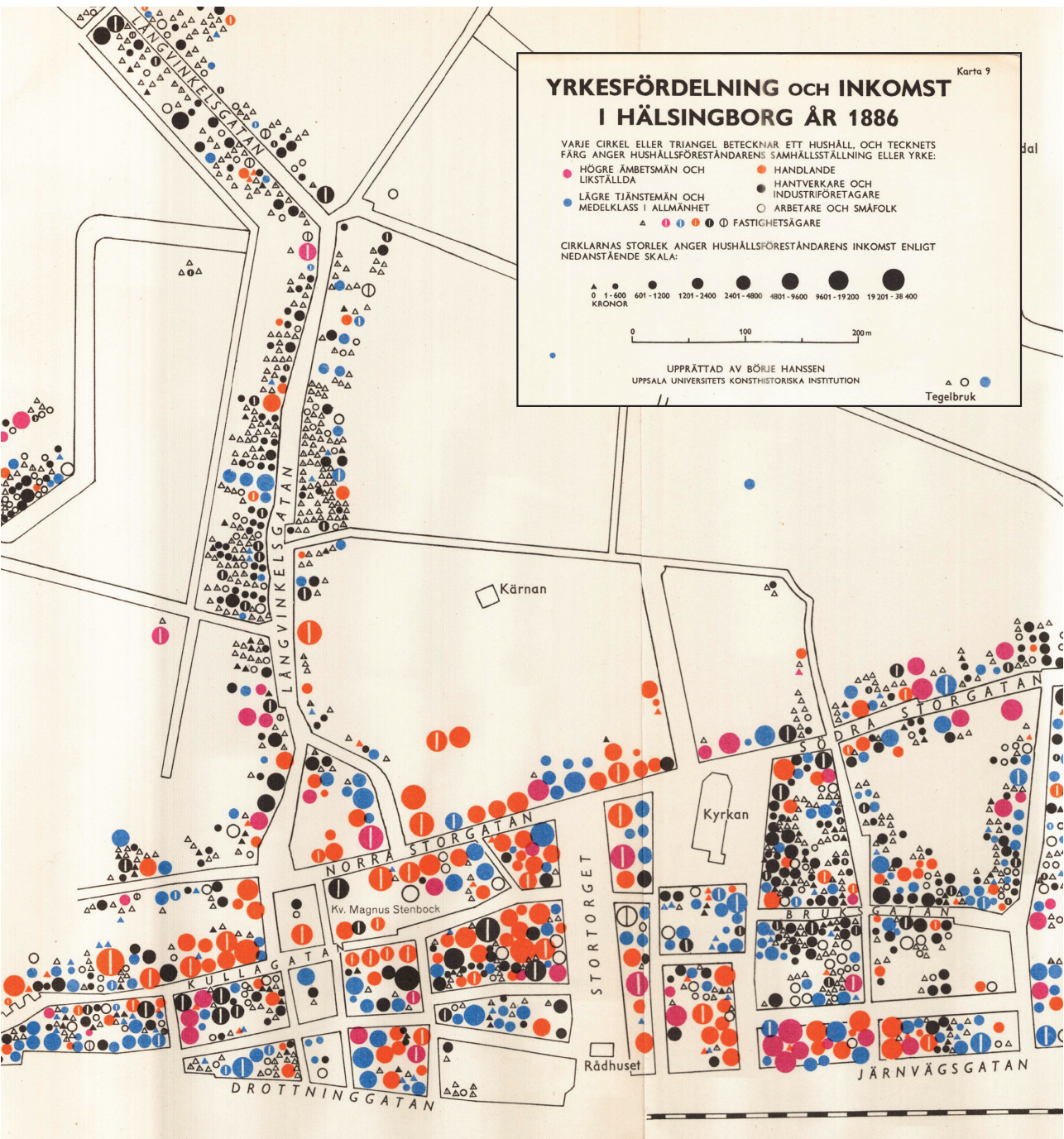

BILD 15-16. Socialekologisk karta över "Yrkes fördelning och inkomst i Hälsingborg år 1886" (beskuren), upprättad av Börje Hanssen.

KAPITEL 5 SVENSK STAD-PROJEKTETS VÄGAR TILL KUNSKAP

avgränsning, motiverad av arkitekturhistorisk analys för att inom denna ram studera samhällets sociala struktur:

Gatans husfasader och våningstyper kompletteras [...] med korresponderande snitt över befolkningens sociala karaktär, yrke, inkomst, hushållens storlek.⁶⁵⁷

För det andra skilde sig Svensk stad från Chicagoskolan genom att inkludera en historisk dimension i undersökningen, bland annat möjliggjord genom uppgifterna i mantals- och taxeringslängder. I sin redogörelse för fältarbetet Helsingborg skrev Hanssen att han gått igenom ”dessa längder” för ett antal år (1840, 1866, 1886, 1910 och 1940) och att detta gjort det möjligt att ”kartmässigt studera de ekologiska förändringarna i den hastigt växande industristaden på ett enastående tillförlitligt sätt.”⁶⁵⁸ Genom att tillföra en historisk dimension till socieologin blev det alltså möjligt att studera en specifik geografiskt och tidsmässigt avgränsad kontext samt att över tid studera förändringen av stadens sociala struktur.⁶⁵⁹

De ekologiska kartorna utgör således ett ytterligare exempel på bilder som framställdes inom Svensk stad och som utgjorde en integrerad del av undersökningen. Ett flertal av dessa kartor kom även att ingå i bokverket. Ett sådant exempel är ”Karta 9” som ingår som appendix till förstaupplagans först del. **[BILD 15-16]**. Till denna karta över ”Yrkesfördelning och inkomst i Hälsingborg år 1886” medföljer en vägledning till hur kartan ska läsas: ”Varje cirkel eller triangel betecknar ett hushåll och tecknets färg anger

⁶⁵⁷ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 11. Se även Paulssons kortfattade redogörelse för tillämpningen av den socieologiska teorin och metoden i Paulsson, 1953a, s. 40. Se Kapitel 4.

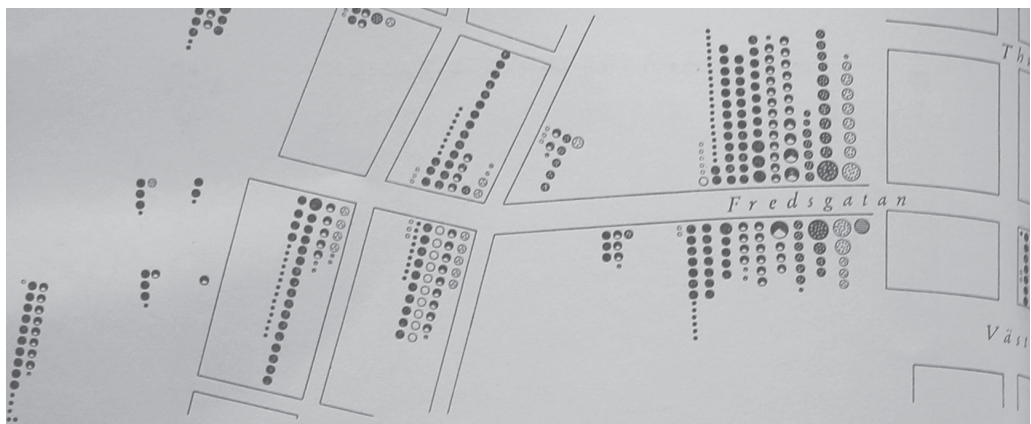
⁶⁵⁸ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 3.

⁶⁵⁹ "Däriigenom kan en sociologiskt giltig social process åskådliggöras kartografiskt och statistiskt år för år. Detta är även av metodologiskt stort intresse på grund av att det eljest brukar möta stora svårigheter att rekonstruera en viss social situations förändringar." Paulsson, "P.M. ang. de ekologiska kartorna i "Svensk stadsmiljö under industrialismen".", 501 I:1, "Samhällsvet. forskningsrådet.", GPS, UUB, s. 3.

hushållsföreståndarens samhällsställning eller yrke”. Den varierande storleken på cirklarna ”anger hushållsföreståndarens inkomst”. Om fastigheten ägs av någon av hushållets medlemmar markeras detta med ett vitt streck i mitten av cirkeln. Dessa ekonomiska och sociala uppgifter har ritats ut på en stadskarta över Helsingborg, öster om järnvägens axel, som löper parallellt med den på kartan ej utritade kustlinjen. En tendens i stadens sociala struktur som framträder i denna bild är det mönster som cirklarna i olika färg och storlek bildar. En anhopning av likartade cirklar ger en indikation om att det här rör sig om en sociekoologisk regionbildning. De med högst taxerad inkomst förefaller främst vara bosatta i de centrala delarna av staden, särskilt runt Stortorget, Norra storgatan, Kullagatan och Järnväggsgatan. Norr om Stortorget är handlare och lägre tjänstemän i majoritet medan högre ämbetsmän dominerar kvarteren runt Järnväggsgatan och Krookska planteringen. Längre ut från centrum, längs infartsvägarna Södra storgatan och Långvinkelgatan är hantverkare samt arbetare och ”småfolk” numerärt övertaliga. Stadens ekonomiska elit är alltså samlad i stadens politiska och symboliska centrum runt rådhuset, Stortorget och kyrkan. Ju längre ut från centrum vi förflyttar blicken desto lägre samhällsskikt och desto mindre ekonomiskt bemedlade grupper dominerar. Detta med undantag för de fyra kvarteren söder om kyrkan.

I denna karta är endast kvarterens konturer utritade vilket gör att betraktaren inte får någon uppfattning om de olika (sociekoologiska) regionernas bebyggelse. De enda byggnaderna som avbildas är stadens solitära byggnader av hög dignitet: järnvägsstationen, kyrkan, rådhuset och tornet Kärnan. Detta överensstämmer inte med hur det sociekoologiska perspektivet formulerades inom Svensk stad-projektet, där den geografiska avgränsningen vilade på en arkitekturhistorisk analys av stadens bebyggelsemässiga karaktär (se Kapitel 4). Kartan framställer alltså den geografiska utbredningen av de sociala och ekonomiska mönstren.

I en stadskarta över Sundsvall för år 1892 är bebyggelsen, vägarna och järnvägen samt vattendragen utritade. [**BILD 17-18**] Här har även de ”huvudsakliga sociala regionerna” märkts ut med romerska siffror. Ovanför denna karta finns ett ”Social-ekologiskt tvärsnitt” som löper i nord-sydlig riktning och genomskär inte mindre än fyra

Teckenförklaring till ovanstående tvärsnitt

YRKESFÖRDELNING OCH INKOMST

Varje cirkel betecknar ett hushåll och hushållsföreståndarens samhällsställning eller yrke anges enligt följande:

- Högre ämbetsmän och likställda
- Lägre tjänstemän och medelklass i allmänhet
- Handlande
- Hantverkare
- Arbetare och småfolk
- Änkor

Cirklarnas storlek anger hushållsföreståndarens inkomst enligt nedanstående skala:

Kronor	Kronor
● ○	● 4800-9599
● 1-599	● 9600-19199
● 600-1199	● 19200-38399
● 1200-2399	● 38400-76800
● 2400-4799	

Förklaring till vidstående karta

SOCIALA REGIONER

De huvudsakliga sociala regionerna ha betecknats med romerska siffror enligt följande:

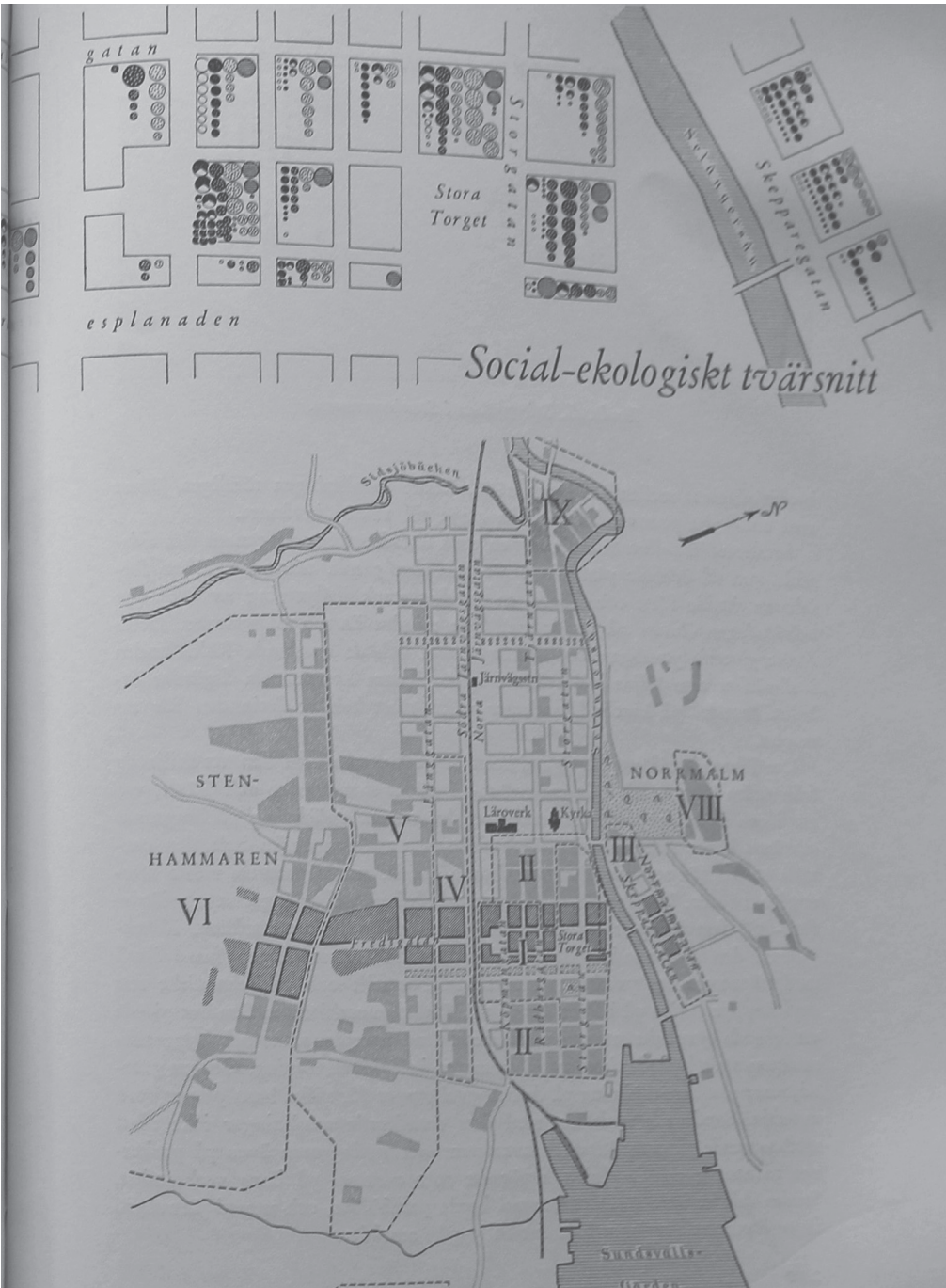
I. Det centrala affärsområdet, tillika bostadsområde för den högborgerliga samhällsklassen	IV. Villaområde för högborgerliga och medelklass.
II. Den inre övergångsregionen bebodd av småhantverkare, småhandlande och arbetare	V. Oreglerad bebyggelse av hyresvillor för arbetare och medelklass.
III. Reliktområde, bebott av medelklass och arbetare	VI-IX. Arbetareförstäder
- Social-ekologiskt tvärsnitt, se överst å detta uppslag.

BILD 17-18. Socialekologiska kartor över ”Yrkesfördelning och inkomst” samt ”Sociala regioner” i Sundsvall år 1892.

av dessa socialekologiska regioner. Tvärsnittet, som med undantag av att det är tryckt i svartvitt, är gestaltat på samma sätt som ”Karta 9” över Helsingborg, där kvarteren endast skildras utifrån sociala och inte bebyggelsemässiga aspekter. [BILD 15-16]

Genom att detta tvärsnitt kombineras med den övergripande stadskartan framkommer kopplingen mellan de socialekologiska kartorna och stadens regionbildningar. De socialekologiska kartorna gör det möjligt att identifiera regionbildningar och dessa märks här ut på en karta som även innefattar bebyggelsen. I och med att kartan är framställd i så liten skala (ca 1:20000 i original) uppnås dock inte någon konkretion i skildringen av byggnaderna. Ambitionerna att undersöka och skildra stadens ekologi, samspelet mellan stadsmiljö och stadsliv, uppfylls därmed inte heller i dessa kartor. Det samma gäller framställningen i brödtexten där tonvikten läggs på skildringen av sociala och ekonomiska förhållanden snarare än stadsmiljön som fysisk gestalt.

Kvartersvisa kartläggningar

Av det bevarade arkivmaterialet från Svensk stad-projektet framgår att undersökningen av de sociala förhållandena och stadsmiljöerna i flera fall pågick parallellt. Ett sådant exempel är ett kvarter i Örebro där bebyggelsen kartlades. Byggnadernas volymer ritades av på en karta och uppgifter om tidpunkter för byggnadernas uppförande och eventuella förändring antecknades.⁶⁶⁰ Därtill antecknades uppgifter om hur många personer som år 1890 bodde i detta kvarter och vilka titlar de hade. Ett kollage med fotografier över dessa byggnader synes göra anspråk på att visuellt skildra och undersöka den stadsmiljö som detta kvarter utgjorde. [BILD 19]

På ett rutigt pappersark av A4-format har vad som förefaller vara kvarterets ytterkonturer ritats ut. På detta har fotografier av några av kvarterets byggnader monterats och adress för respektive byggnad har angivits. Fotografier tagna från utsidan av kvarteret har monterats på den inritade kvarterskonturen och fotografier från gårdssidan har placerats inom kvarterets fyrkant. I denna kartläggning framkommer alltså stadsmiljöns visuella gestalt i högre

⁶⁶⁰ Se ”Kv. VIII S”, GPS vol C21-23, C23, NMA.

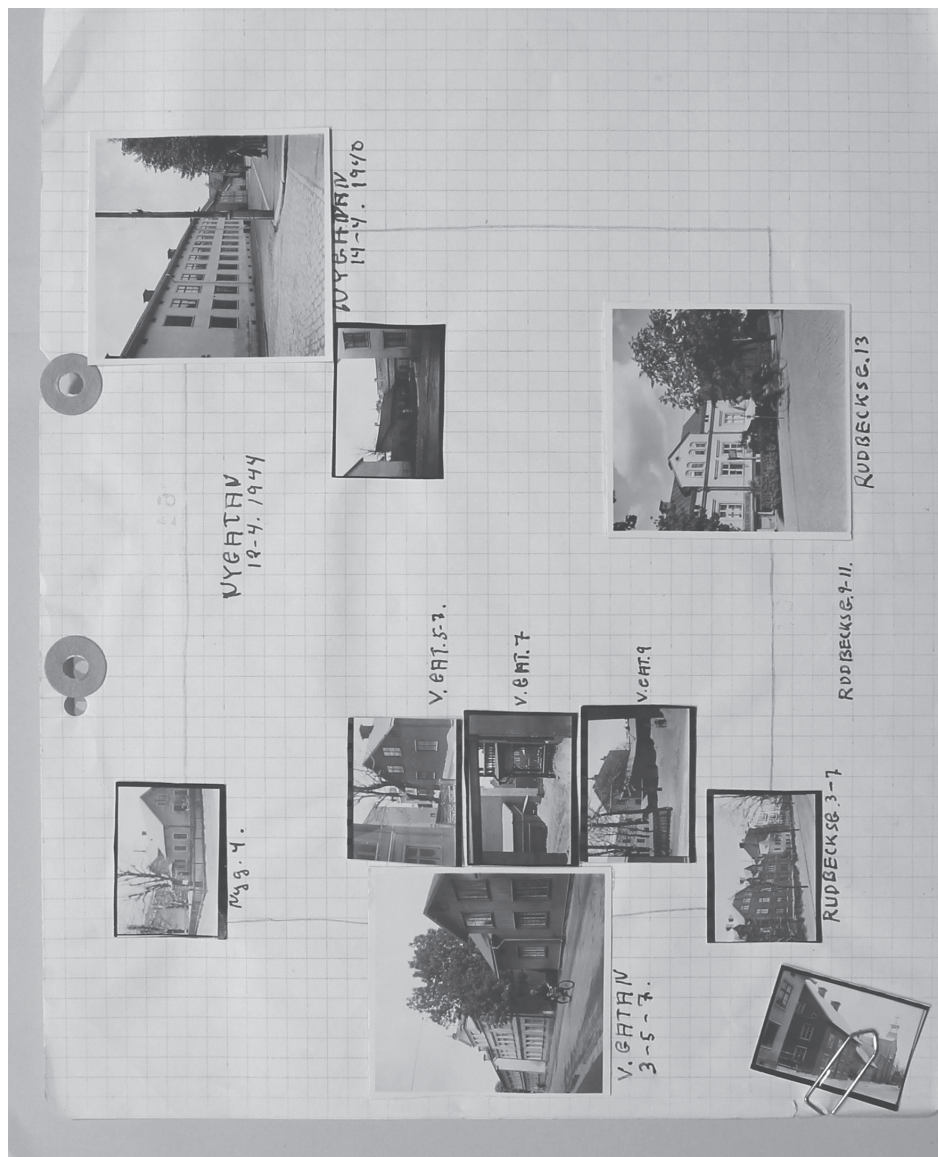

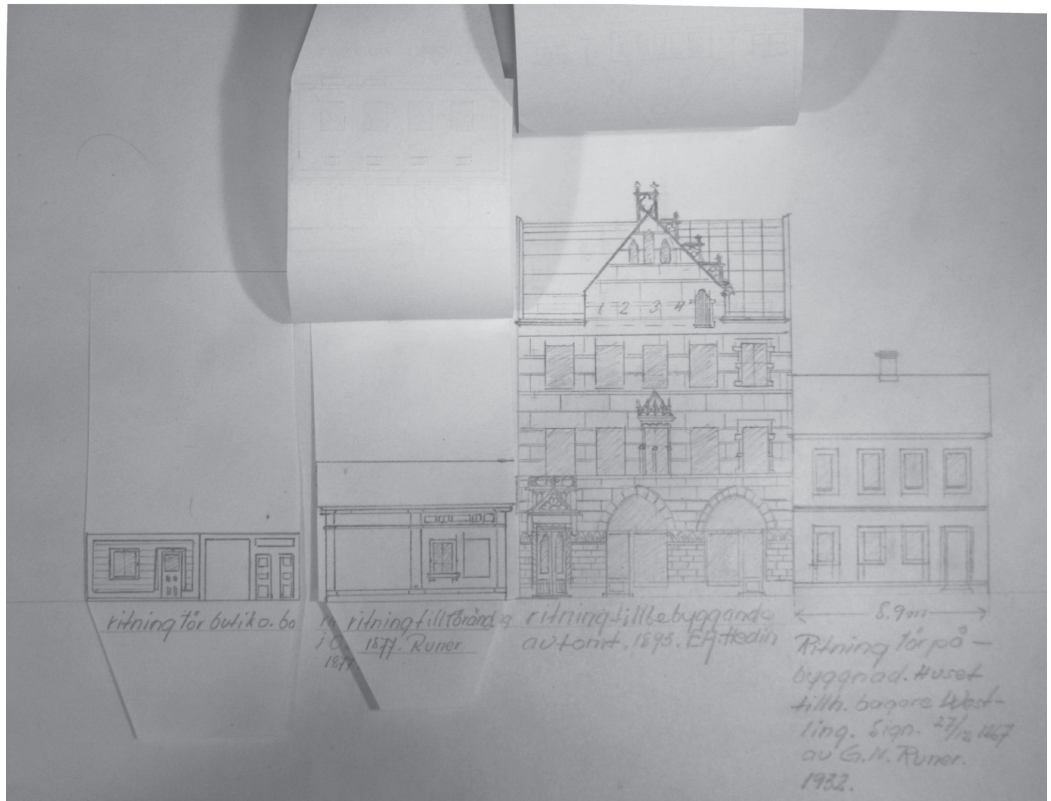
BILD 19. Studie av ett kvarter i Örebro i fotokollageteknik.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

BILD 20-21. Studie av gatufasadernas förändring över tid i en sektion av ett kvarter. Varje fastighet har sin uppsättning flikar. Varje flik avbildar fastigheten vid en viss tidpunkt, med den senaste överst. Genom att bläddra genom flikarna blir det möjligt att studera förändringen av kvarterets bebyggelse.

KAPITEL 5 SVENSK STAD-PROJEKTETS VÄGAR TILL KUNSKAP

utsträckning än i de kartläggningar som ingår i bokverket. Kvarteret framställs här genom en sammanställning av fragmentariska avbildningar av bebyggelse som visserligen inte kan påstås vara heltäckande men ändå ger en innehållsrik visuell gestaltning. Detta slags kollage skulle ha kunnat utgöra ett underlag för att undersöka stadens fysiska miljöer och i enlighet med de socialekologiska intentionerna integrera detta i analysen av de sociala förhållandena.

Denna framställning av stadsmiljöerna i kvartersvisa fotografikollage är ytterligare ett exempel på de visuella metoder som det laborerades med inom projektet. Vad gäller det förvisso ofullständiga kvarterskollaget visade detta en strävan mot att framställa stadsmiljöerna ur en rad aspekter, vilka inbegrep såväl kvarterens utsida som insida. Ett annat exempel på samma tema är en fasadskiss av ett stadskvarter med fyra sammanhängande byggnader. [**BILD 20**] Ritningen är ofullständig men förefaller i tur och ordning avbilda ett envåningshus, ett tvåvåningshus, ett trevåningshus, samt ett ytterligare tvåvåningshus. Av anteckningarna under respektive hus framgår det att de har uppförts och ändrats vid olika tidpunkter. Det framgår att det ena tvåvåningshuset (av allt att döma uppfört år 1920) byggdes om år 1922 genom att taket höjdes och takkupor uppfördes (ritade med röd penna i original). År 1927 uppfördes enligt anteckningarna även takkupor på trevåningshuset. Det andra tvåvåningshuset uppfördes 1867 och något slags ändringar utfördes år 1932. Under 1920- och 1930-talet genomgick alltså kvarteret en påtaglig förändring. Genom att lyfta på de flikar som byggnaderna ritats på blottläggs en fasadritning som visar hur fastigheten varit bebyggd vid en tidigare tidpunkt. [**BILD 21**] På det ena tvåvåningshusets fastighet låg tidigare en envåningsbyggnad, ändrad 1877. Trevåningsbyggnaden, uppförd 1895, gestaltas här i sitt uruppförande med rusticerad bottenvåning, högt välvda butiksfönster och nygotiska former kring entré och burspråk.

Genom systemet av flikar i denna bild blir det möjligt att bläddra fram och tillbaka genom kvarterets historia och se hur de enskilda byggnaderna eller kvarteret som helhet tagit gestalt vid olika tidpunkter. Bilden blir därmed dynamisk och interaktiv och ett experiment i att med visuella medel undersöka och framställa de svenska stadsmiljöernas förändringar under 1800- och 1900-talet,

som Svensk stad-projektet syftade till att undersöka. I denna bild framställs utvecklingen kontinuerligt, där den senare gestaltningen ersätter den tidigare. I och med att de fastighetsvis uppdelade flikarna är monterade på varandra blir det endast möjligt att studera den enskilda fastigheten vid en tidpunkt i taget. Detta omöjliggör momentana komparativa jämförelser mellan tidigare och senare byggnad, precis så som det är med verklighetens stadsmiljöer där den första byggnaden måste rivas ner innan den andra kan uppföras. På så vis skildrar detta system av flikar ett stadsomvandlingsförlopp som anammar samma principiella regler vad gäller kontinuitet och kronologi som gäller i den fysiska staden. Detta slags bild, som inte kom att publiceras i någon variant, visar på den strävan som fanns inom Svensk stad att skildra den svenska stadsmiljöns gestalt och omvandling i såväl konkreta visuella framställningar som i sociala och ekonomiska termer. Denna strävan förverkligades dock endast i liten omfattning i bokverket, utan bevarades som ett ofullbordat experiment i arkiven.

Kapitel 6 Avslutande diskussion

Svensk stad – ett oundgängligt gränsobjekt

I den översiktliga kartläggningen av receptionen av Svensk stad framkom att många kvalitativa omdömen har uttalats om projektet. Ett flertal av dessa, som gett *perspektiv på Svensk stad* (Kapitel 2), har omtalat verket som ett "pionjärverk" med stor betydelse för efterkommande forskning inom en rad ämnen såsom konstvetenskap, arkitekturhistoria, etnologi och kulturvård. Några *regelbundenheter* har framträtt i denna kartläggning. Främst handlar det om att projektet var tvärvetenskapligt, ett försök till utvidgning av konsthistorieämnet samt banbrytande vad gäller synen på och forskningen om det svenska 1800-talets konsthistoria. Bland dessa betraktelser över projektet ges dock inte någon enhetlig bild av varken projektets mål eller innehåll, förutom avsaknaden av vetenskaplig akribi. Under en period, 1970-talet och åren däromkring, framstår Svensk stad ha varit särskilt inflytelserikt. Det var under denna tid som bokverket trycktes i nya upplagor, användes som kurslitteratur på en rad högskolekurser och förekom som referens i vetenskapliga arbeten, om än på ett ytligt sätt.⁶⁶¹ Intresset för Svensk stad verkar ha kulminerat i samband med konferensen "Perspektiv på Svensk stad" år 1980. I konferensbandet *Perspektiv på Svensk stad* (1981) hyllades och kritiserades projektet ur en rad aspekter. Det är häpnadsväckande att ett projekt som Svensk stad rönt så mycket uppmärksamhet. Finns det något svenskt konst-, arkitektur- eller urbanhistoriskt projekt som kan mäta sig med Svensk stad på denna punkt? Anders Åmans karaktärisering av Svensk stad som "fullständigt otillförlitlig, men

⁶⁶¹ Kartläggningen av receptionen har i stora drag bekräftat Anders Åmans uttalande om att "det är vanligt att verket [under 1970-talet] apostroferas i förord och inledningskapitel, men det är ovanligt att det återfinns i notapparaten." Åman, 1981, s. 142.

absolut oundgänglig” förefaller vara träffande, åtminstone från 1980-talets horisont.⁶⁶²

De många uttalandena om Svensk stad säger givetvis lika mycket (kanske mer) om den kontext de är sprungna ur som om själva projektet. En egenskap hos Svensk stad som haft betydelse för receptionen är projektets förmåga att fungera som ett *gränsobjekt*, som möjliggör en rad olika tolkningar av vad verket och projektet handlade om. Även inom det nätverk som skapades i syfte att möjliggöra utgivningen av bokverket *Svensk stad* fungerade projektet som ett gränsobjekt. Vissa betraktade projektet som ett jubileumsverk, ett led i Svenska slöjdföreningens 100-årsfirande år 1945 medan andra betraktade det som ett självständigt vetenskapligt projekt som inte har något “yttre samband med jubiléet.”⁶⁶³ När den försenade utgivningen av bokverket närmade sig slutförande blev dessa två olika tolkningar av Svensk stad tydliga och bokverkets funktion som gränsobjekt blev försvagad. Därmed riskerade det nätverk som bildats kring utgivningen av bokverket att upplösas före arbetet slutförts. I slutändan kom ingen av dessa föreställningar om gränsobjektet Svensk stad att realiseras fullt ut. Bokverkets första del gavs ut år 1950, fem år efter Slöjdföreningens 100-årsjubileum och varken denna eller efterföljande del kom att uppfylla de förväntningar om metoddiskussion och formalia som ställs på ett vetenskapligt arbete. *Svensk stad* kom därmed att inkorporera några av de motsättningar som präglat såväl framställningen av bokverket som det vetenskapliga arbetet inom projektet. Detta har med stor sannolikhet bidragit till att *Svensk stad* även inom receptionen varit ett gränsobjekt.

Även bland de som arbetade med den vetenskapliga undersökningen och framställningen fungerade Svensk stad som ett gränsobjekt i den bemärkelsen att det inte rådde någon konsensus om projektets vetenskapliga perspektiv eller tillämpningen av dessa. Ett sådant exempel är Börje Hanssens och Gregor Paulssons

⁶⁶² Ibid.

⁶⁶³ ”Brev från Paulsson till Slöjdföreningen” (21 oktober 1947), ”Jubileumsskriften. 1940-tal”, F14:2 Handlingar rörande arbetet med publikationer 1940-1960, SSF, CfNH.

divergerande tolkningar av fältbegreppet.⁶⁶⁴ Ett annat exempel är när Elias Cornell i ett brev till Paulsson skriver att det först var när han, efter att ha varit verksam inom projektet i flera år, skulle bearbeta den insamlade empirin efter givna instruktioner som han insåg att han inte hade de kunskaper som krävdes för detta arbete.⁶⁶⁵

Ett skäl till att Svensk stad till viss del behövde fungera som ett gränsobjekt inom såväl gruppen av fältarbetare och skribenter som inom nätverket kring publikationen var att så många personer via dessa grupperingar knöts till projektet. Ett 20-tal personer arbetade med fältundersökningar och manuskript. Räknar vi in hela nätverket som skapades kring bokverket hamnar siffran säkerligen kring det dubbla. I ett så stort nätverk är det orimligt att förvänta sig att det ska råda full konsensus kring projektets syfte och innehåll. Den utdragna projektiden samt de olika vetenskapliga perspektiv, angreppssätt och framställningsmetoder som successivt adderades till projektets palimpsestiska struktur gav medarbetarna ett relativt stort tolkningsutrymme gällande projektets innehåll.

Under arbetets gång har det blivit klart för mig att det är kombinationen av att påfallande många uttalat sig om Svensk stad och att det fungerat som ett gränsobjekt som lett mig fram till detta projekt och motiverat mig till att välja det som avhandlingsämne. Att receptionen av Svensk stad, som inte utgör undersökningens huvudfokus, haft inflytande på den tradition som jag verkar i och på mitt perspektiv på Svensk stad uttrycks i mitt val av titel: *"[F]ullständigt otillförlitlig, men absolut outhärlig" – en historiografisk undersökning av projektet Svensk stad.*

Att öppna kryptan

Att läsa *Svensk stad* är i allra högsta grad ett skapande arbete som, med Susan Buck-Morss ord, "återuppfinner" projektet.⁶⁶⁶ Denna läsart har varit en teoretisk utgångspunkt för min undersökning av projektets vetenskapliga perspektiv och angreppssätt (Kapitel 4).

⁶⁶⁴ Hanssen, 1952, s. 410-411 och Paulsson, 1953a, s. 38.

⁶⁶⁵ "Brev från Elias Cornell till Gregor Paulsson (27 dec 1944)", 501 G:1, "Svensk stad - Korresp. medarbetare.", GPS, UUB.

⁶⁶⁶ Buck-Morss, 1989, s. ix.

Här framkom att Svensk stad tog utgångspunkt i en rad olika vetenskapliga traditioner och arbeten. Utöver konsthistorien var sociologin en viktig utgångspunkt, bland annat genom Max Webers, Chicagoskolans, Torgny T. Segerstedts och Lewis Mumfords arbeten. Andra förebilder inom detta ämnesfält utgjordes av Marienthalstudien (1933) och Frédéric Le Plays *Les ouvriers européens* (1855). De valda vetenskapliga utgångspunkterna tillämpades dock inte okritiskt utan bearbetades inom projektet. Så skedde exempelvis med Webers idealtypbegrepp och Chicagoskolans socialekologi, där Svensk stad-projektets förståelse och tillämpning av dessa begrepp skiljde sig betydligt från hur de ursprungligen formulerats.⁶⁶⁷ Eftersom bokverket inte innehåller någon teoretisk eller metodologisk diskussion har det krävts ett kreativt, tolkande och pusslande arbete för att få en uppfattning om hur dessa vetenskapliga referenser var verksamma inom projektet.

I och med att varken projektets vetenskapliga ställningstaganden, den insamlade empirin eller bearbetningarna av densamma sammanfogades till en vetenskapligt stringent och tillrättalagd syntes kom såväl projektet som publikationen att anta vad som kan beskrivas som en palimpsestisk struktur. Nya perspektiv, metoder och undersökningar adderades utan något uppenbart förhållande till varandra eller till projektet som helhet. De motsägelser och till synes divergerande perspektiv som kan utläsas ur projektets palimpsestiska struktur kom varken att diskuteras eller lösas i publikationen. I stället kom dessa att inkorporeras och döljas, *krypteras*, ofta genom att de vetenskapliga ansatserna och begreppen inte behandlas i framställningen. Det kanske mest häpnadsväckande exemplet på detta är att den socialekologiska teorin och metoden i bokverket inte sätts i relation till Chicagoskolan och dess arbeten. Det är här motiverat att tala om *kryptering* och inte bortredigering eftersom

⁶⁶⁷ Skillnaderna bestod framförallt i att Svensk stad-projektet arbetade med en historisk dimension, vilket Chicagoskolan inte gjorde i någon större utsträckning samt att de socialekologiska analyserna i Svensk stad utgick från ett geografiskt avgränsat område medan Chicagoskolan (åtminstone så som Paulsson uppfattade dess implicita forskningsprogram) lät de sociala mönstren bestämma det undersökta områdets gränser. Paulsson, 1953a, s. 37-40.

denna vetenskapliga referens är verksam i framställningen samtidigt som de vetenskapliga spörsmål det väcker inte behandlas.

En annan aspekt som förblev dold i bokverket var de *operativa arkitekturhistoriska* inslagen i projektet. De operativa aspekterna blev både bortredigerade och krypterade. Bortredigerade genom att 1900-talets svenska stadsmiljöer inte behandlades i den omfattning i bokverket som det planerats för och krypterade genom att de strävanden mot att skriva en *operativ arkitekturhistoria* som legat till grund för vetenskapliga ställningstaganden och urvalet av studieobjekt inte synliggjordes i framställningen. Även om några uttalanden om projektet behandlar *Svensk stads relevans för samtidens frågeställningar* (se Kapitel 2) motsvarar detta inte de långtgående ambitioner som fanns inom projektet gällande detta.

Det finns ett flertal förklaringar till varför just dessa aspekter krypterades i bokverket. Det kan tolkas som att projektet inte lyckades integrera de operativa aspekterna med de vetenskapliga undersökningarna, att detta inte hanns med i den tidsnöd och sociala press som präglade projektets slutskede samt att de operativa utgångspunkter som formulerats under 1940-talets första hälft inte längre bedömdes vara aktuella i 1950-talets början. Genom att konceptuellt skilja på Svensk stad-projektet och Svensk stad-publikationen och genom att använda det rika arkivmaterial som bevarats har det visat sig möjligt att öppna projektets krypta och historiografiskt medvetandegöra några av de aspekter som dolts här.

Varifrån mitt intresse för detta slags historiografiska utgrävning kommer kan jag endast spekulera i. En möjlig förklaring skulle kunna vara den nationellt spridda upplevelsen av att de arkitekturhistoriska forskningsmiljöerna krymper, som varit ett argument till initierandet av ett antal seminarier (2012) och en konferens (2013) arrangerade av Swedish Architectural Historians Network.⁶⁶⁸ En försvagad eller otydlig ämnesidentitet är ett argument för att i ämnets tradition söka efter vägar framåt. Jag har även i olika konstvetenskapliga miljöer upplevt en otydlighet gällande arkitekturhistoriens plats och status inom ämnet. I en

⁶⁶⁸ Claes Caldenby & Britt-Inger Johansson (2016a), 'Historiography of Swedish Architecture', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 85 (1), s. 1-7, s. 1-2.

artikel från 2008 uttryckte Åman en tveksamhet ”om arkitekturen är en lika självklar del av ämnet [konstvetenskap] som tidigare.”⁶⁶⁹ Åman ställer sig här även kritisk till uppfattningen om att det skulle finnas ett nära ämnesmässigt släktskap mellan arkitekturhistorien såsom den bedrivs på arkitektskolorna respektive inom universitetens humanistiska fakulteter. Detta slags försök till disciplinära gränsdragningar mellan konstvetenskap och arkitekturhistoria eller mellan olika slags arkitekturhistoria intresserar mig mycket. Kanske har min utbildningsbakgrund haft betydelse för utvecklandet av detta intresse. Som utbildad arkitekt och konstvetare har jag, åtminstone utbildningsmässigt, en fot i varje läger. Men, som jag ser det, handlar det inte om två åtskilda läger då argumenten är för svaga för att kunna upprätthålla den disciplinära gränsdragningen. Detta har blivit tydligt i undersökningen av Svensk stad-projektet.

Svensk stad och den konst- och arkitekturhistoriska ämnestraditionen

Thomas Hall, Alina Payne och Panayotus Tournikiotis har oberoende av varandra framfört tanken att en väsentlig skillnad mellan konsthistoria och arkitekturhistoria utgår från studieobjektets karaktär, att byggnader och stadsmiljöer väcker andra slags frågor och problem än bilder.⁶⁷⁰ Att konsthistoriens föremål ger upphov till olika vetenskapliga problem beroende på objektets beskaffenhet och kontext är jag beredd att hålla med om, samtidigt som jag är kritisk till Halls och Paynes försök att skilja ut arkitekturhistorien som egen disciplin ur konsthistorien. Varför är det just mellan byggnad och stadsmiljö respektive bild och bildkonst som den disciplinära gränsdragningen ska gå? Har inte analysen av en platsspecifik renässansmålning potentiellt sett lika mycket gemensamt med analysen av en byggnads interiör som med studier av reklambilder och minimalistisk skulptur? Svagheten i exempelvis Halls principiella

⁶⁶⁹ Anders Åman (2008), 'Arkitekturhistoria : från Sigurd Curman 1908 till idag', *ibid.* 77 (1-2), s. 15-21, s. 19.

⁶⁷⁰ Thomas Hall *ibid.* 'Arkitekturhistorisk forskning – igår, idag, imorgon', s. 1-14, s. 13, Payne, 1999, s. 296 och Tournikiotis, 1999, s. 248.

gränsdragning är att han tycks förutsätta att bilden kan analyseras som ett isolerat objekt. Svensk stad-projektets djärva och kanske inte helt fullföljda ambition att analysera allt från stadsmiljön till de enskilda bruksföremålen som delar av samma ekonomiska, sociala och smakideologiska system, är att betrakta som en kritik av sådant isolationistiskt tänkande. Trots den slutgiltiga framställningens brister lyckades Svensk stad ändå i någon mån visa att den industriella samhällsomvandlingen innebar en kvantitativ och kvalitativ förändring av de artefakter som stadens invånare omgav sig med. De tog sig visserligen olika estetiska uttryck i exempelvis det borgerliga samhällets institutionsbyggnader och måltidsbesticken, men båda dessa klasser av objekt kan relateras till teknologisk utveckling, smakideologiska strömningar samt förändringar i stadens sociala och ekonomiska fält.

En ytterligare svaghet i argumenten för en åtskillnad mellan konsthistoria och arkitekturhistoria är att detta innebär en reducerad syn på byggnader och stadsmiljöer som studieobjekt; att de skulle kunna studeras från ett begränsat antal infallsvinklar och därmed skulle kunna bilda en sammanhållen disciplin. Panayotis Tournikiotis har i *The Historiography of Modern Architecture* identifierat två kategorier av arkitekturhistoriker under 1900-talets första hälft: De arkitekturhistoriker som har en bakgrund i den tyska traditionens konsthistoria respektive utbildade arkitekter som skriver arkitekturhistoria ("architect/historian").⁶⁷¹ Enligt Tournikiotis skrev konsthistoriker (Pevsner, Kaufmann och Giedion) den moderna arkitekturens historia främst utifrån visuella aspekter, utifrån en vetenskapligt distanserad position med fokus på arkitekturens form och rumslighet.⁶⁷² Den efterföljande generationens arkitektutbildade arkitekturhistoriker (Zevi och Benevolo) skrev däremot historiska arbeten som betraktade arkitekturen ur ett samtida perspektiv, med syfte att kunna dra slutsatser om och dra upp riktlinjer för framtida byggande.⁶⁷³ Båda dessa kategorier av arkitekturhistoriker hade alltså ambitionen att skriva operativ arkitekturhistoria men medan

⁶⁷¹ Tournikiotis, 1999, s. 248-249.

⁶⁷² Ibid., s. 248.

⁶⁷³ Ibid., s. 249.

konsthistorikerna studerade arkitekturens rum och former i syfte att teckna den moderna arkitekturens genealogi intresserade sig *arkitekt/historikerna* för konstruktion, funktion *och* form med avsikt att lägga en konkret grund för framtida arkitekturprojekt.

Svensk stad är intressant att sätta i relation till Tournikiotis slutsatser om historieskrivningen över den moderna arkitekturen eftersom projektet tidsmässigt placerar in sig mellan den första generationens konsthistoriker och den andra generationens *arkitekt/historiker*. Arbetet med Svensk stad påbörjades 1940, ett år före Giedions bok *Time, Space and Architecture* (1941) gavs ut. Bruno Zevis *Verso un'architettura organica* publicerades år 1950, det vill säga samma år som *Svensk stad del I* gavs ut.

Svensk stad hade, vilket framgick i undersökningen, ambitionen att skildra det svenska 1800- och tidiga 1900-talets arkitekturhistoria och kan därmed sägas vara ett projekt som omfattade den moderna arkitekturens historia, likt Tournikiotis fallstudier. Skillnaden är dock att Svensk stad överskrider Tournikiotis kategorier då arbetet utfördes av personer med bakgrund i akademiska ämnen såsom konsthistoria, ekonomisk historia, sociologi och folklivsforskning men inte enbart intresserade sig för bebyggelsens form utan snarare riktade undersökningens fokus mot stadsmiljöernas, byggnadernas och bruksföremålets funktioner. Som framgick av undersökningen fanns även en uttalad ambition att inom ramen för Svensk stad-projektet skriva ett slags operativ arkitekturhistoria som utgick från det samtida samhällsbyggandets frågeställningar och var avsedd att kunna användas i framtida stadsbyggande. De operativa aspekterna av historieskrivningen handlade inte bara om att skapa en empirisk grund för samhällsbyggandet utan även att utveckla metoder och bildmässiga framställningstekniker som skulle kunna användas av stadsplanerare. Svensk stad kom därmed att göra anspråk på att vara ett *arkitekturprojekt*, vilket Tournikiotis hävdade var utmärkande för den tidiga efterkrigstidens arkitekt/historiker.⁶⁷⁴

Samtidigt som Svensk stad utgår från en konsthistorisk tradition inbegriper det en kritik mot denna och ett sökande efter alternativa vägar. Detta formuleras dock aldrig explicit i projektet utan berörs

⁶⁷⁴ Ibid., s. 66.

endast i förbigående, som i förordet till *Svensk stad del I* där det sägs att undersökningen av stadsmiljön inte är "skråmässigt konsthistorisk" och att "[k]onstverkens uppkomst och beskaffenhet förklaras först om man ser dem som delar av sociala fält."⁶⁷⁵ Inom Svensk stad förekommer det påfallande få diskussioner om projektets relation till konsthistorieämnet. Här fanns ju möjlighet att ta utgångspunkt i eller etablera en polemik mot tidigare konsthistoriska arbeten. Ett närliggande exempel vore Ragnar Josephsons avhandling i konsthistoria *Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800* publicerad år 1918.⁶⁷⁶ Att anknyta till detta arbete hade varit naturligt av flera skäl, bland annat därför att det är ett konsthistoriskt arbete om stadsbyggnad som behandlar tiden före 1800-talet, där Svensk stads undersökning tar vid.

Josephsons avhandling tas dock inte upp till diskussion inom projektet. I sin recension av *Svensk stad del I* jämför däremot Gotthard Johansson *Svensk stad* med Josephsons arbete. Här konstaterar Johansson att Josephson endast behandlat stadens form och "tolkat den ensidigt formalistiskt" och därmed skrivit in sig i den tradition som "grundlades av män som Camillo Sitte och A. E. Brinkmann".⁶⁷⁷ Svensk stad går enligt Johansson bortom den ensidiga formalismen och studerar stadsmiljöerna utifrån en samhällelig kontext där stadens "befolkningsutveckling och sociala strukturförändring" integreras i analysen.⁶⁷⁸ Enligt Johansson är det alltså möjligt att införliva perspektiv och metoder från andra vetenskapliga discipliner och låta dessa utveckla den konsthistoriska analysen. Svensk stad skriver alltså ett annat slags konsthistoria än Josephson, även om ämnet är detsamma: stadens byggnadshistoria. Att Johansson indirekt läser *Svensk stad* i polemik mot Camillo Sitte förstärker bilden av Svensk stad som ett operativt arkitekturhistoriskt projekt.⁶⁷⁹ Till skillnad från det stadsbyggnadsideal som Sitte förespråkade tar Svensk stads analyser

⁶⁷⁵ Paulsson, 1950a, s. viii.

⁶⁷⁶ Ragnar Josephson, *Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800* (Uppsala: 1918).

⁶⁷⁷ Johansson, 1950.

⁶⁷⁸ Ibid.

⁶⁷⁹ Detta trots att Johansson själv framhållit att Paulsson i *Svensk stad* avstår från att använda "den historiska verkligheten som ett stridsmedel i dagens situation." Ibid.

utgångspunkt i demografi och funktionalistisk analys, det vill säga perspektiv som var verksamma i 1940-talets stadsplanering.⁶⁸⁰

Detta ger ytterligare skäl att ifrågasätta uppdelningen av konsthistoria och arkitekturhistoria i olika discipliner, då konsthistorieämnets historia, här exemplifierad av Svensk stad och Josephson, inbegriper en rad olika perspektiv och angreppssätt på bebyggelse och stadsmiljöer. Även om det inte finns inomvetenskapliga skäl att skilja på disciplinerna konsthistoria och arkitekturhistoria skulle det kunna vara motiverat att dela upp disciplinerna av praktiska skäl, exempelvis om tillräckligt många inom konstvetenskapen och andra ämnen sysslade med arkitekturhistoria att en institutionalisering av ämnet vore motiverat. Så ser situationen knappast ut idag. Även historiskt sett har utbytet mellan exempelvis de konsthistoriska/konstvetenskapliga institutionerna och den arkitekturhistoriska undervisningen och forskningen inom arkitekturskolorna varit så frekvent att ämnenas historia svårligen kan skiljas åt. Exempelvis kom Elias Cornell (1916-2008) och Göran Lindahl (1924-2015), som båda fick sin utbildning i konsthistoria vid Gregor Paulssons seminarium i Uppsala, att bli professorer i arkitekturhistoria vid två av landets arkitekturskolor: Cornell i *arkitekturens teori och historia* vid Chalmers Tekniska Högskola och Lindahl i *svensk och jämförande arkitekturhistoria* vid Kungliga Konstakademien.⁶⁸¹

⁶⁸⁰ Även om Sitte främst blivit ihågkommen som arkitekt och stadsbyggnadsteoretiker hade han även ett stort intresse för historia. Han hade studerat bl.a. konsthistoria och arkeologi och arbetade i slutet av sitt liv på ett omfattande och aldrig fullbordat historiskt projekt. George R. Collins, Christiane Crasemann Collins, & Camillo Sitte, *Camillo Sitte : the Birth of Modern City Planning* (Mineola, N.Y.: 2006), s. 24 och 30 ff

⁶⁸¹ För en längre diskussion av Cornells och Lindahls respektive yrkesbanor och skrivande se Anders Dahlgren (2016a), 'Arkitekturhistoria, vetenskap och pedagogik : vetenskapsteoretiska positioneringar i Göran Lindahls och Elias Cornells historiografi', *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 2016 (72), s. 10-22. Därtill kan nämnas att Lindahls företrädare Martin Olsson (1886-1981) och Erik Lundberg (1895-1969) samt hans efterträdare Fredric Bedoire även har utbildning i konsthistoria/konstvetenskap.

Form och funktion

Johanssons polarisering mellan Svensk stad och Josephsons avhandling sätter även fingret på en grundläggande problematik inom Svensk stad-projektet, nämligen avvägningen av hur mycket utrymme som skulle ägnas åt att studera de enskilda objekten respektive det sociala sammanhang de ingick i. Eftersom de flesta av projektets medlemmar genomgått utbildning i konsthistoria togs antagligen denna ämnestradition för given och de vetenskapliga perspektiv som tillfördes från andra discipliner var tänkta att komplettera och utveckla denna. I instruktionerna till fältundersökningarna föreskrevs att såväl stadsmiljöerna, byggnaderna, bostäderna som bohagets objekt samt deras sociala funktioner skulle undersökas. I Svensk stad finns det exempel på bilder skapade inom ramen för projektet som är att betrakta som ett slags *metabilder* som undersöker visuella aspekter av objekten (exempelvis fasadritningarna som behandlas i Kapitel 5), vilket visar på ett intresse för de enskilda objektens form. Påfallande ofta används dock de bilder som framställdes eller införlivades i projektet för att visa på sociala funktioner, till exempel funktionsstuderade bostadsplaner och fotografier som var tänkta att både dokumentera miljöernas fysiska form och dess användning. Därmed kom bilderna inte bara att fungera som *metabilder*, ”bilder av bilder”, utan även som visualiseringar av sociala och ekonomiska förhållanden i de undersökta samhällena.⁶⁸² Dessa sociala och ekonomiska aspekter är sällan direkt avläsbara på objektens yta utan måste identifieras genom en undersökning av det sammanhang de ingår i.

I Svensk stad-projektet tenderade undersökningarna att främst behandla de sociala och ekonomiska aspekterna medan de enskilda objektens form behandlades i mindre utsträckning. Detta kommer till tydligt uttryck i de funktionsstuderade bostadsplanerna och i de socialekologiska kartorna där funktionsbeteckningarna och de kvantitativa uppgifterna ges visuellt företräde medan byggnaderna och miljöerna bildar en abstrakt fond till den sociala undersökningen. Detta påminner om hur det socialekologiska

⁶⁸² Mitchell, 2015, s. 27.

perspektivet och dess tillämpning formulerades: först avgränsas det studerade området geografiskt genom en visuell analys och sedan undersöks det sociala liv som försiggått inom dess ram.⁶⁸³ Denna undersökning var dock tänkt att i nästa steg utföra en integrerad analys av rummet och sociala processerna, men denna utfördes aldrig. Även idealtypsnitten och de idealtypiska framställningarna av olika slags hushåll ger uttryck för denna abstrahering av de enskilda objekten till förmån för framställningen av de sociala och funktionella aspekterna. Om vi betraktar Svensk stad som syftande till att skriva operativ arkitekturhistoria kan denna negligering av de specifika objekten tolkas som att dessa ansågs ha obetydligt värde och inte hade någon plats i det framtida moderna samhället. I planeringen av det framtida samhället var det däremot viktigt att dra lärdomar av hur tidigare samhällen och bostäder fungerat före den upplösning av primärgrupperna som industrialismen, enligt Torgny T. Segerstedts teori, gett upphov till.⁶⁸⁴ Ambitionen att integrera form och funktion i undersökningen uttrycks i undertiteln till första delen av bokverket, *Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*. I slutändan var det ändå livet och funktionerna som kom att dominera framställningen på bekostnad av stilen och formen, vilket är ett fullt legitimt vetenskapligt vägval inom ämnet konsthistoria/konstvetenskap.

⁶⁸³ "Redogörelse för och metodiska anmärkningar om fältundersökningarna i Hälsingborg o.a. samhällen", "Fältundersökn. Hälsingborg", 501 I:1, GPS, UUB, s. 3 och Paulsson, 1953a, s. 40.

⁶⁸⁴ Segerstedt, 1944, s. 26.

Summary

This dissertation is a historiographic study of the research project *Svensk stad* (Swedish Town). The project was conducted between 1940 and 1953, when the third and final volume of the publication was finished. *Svensk stad* was lead by Gregor Paulsson (1889-1977), at the time professor in art history at Uppsala university. A majority of the members of the research team, in total about 20 people, were former or active students at the Department of Art History at Uppsala University. One exception was Börje Hanssen (1917-1979) who at the time was conducting studies in economic history and sociology. Some team members also had educational background in european ethnology and architecture.

The aim of the dissertation is to analyse interpret the research project *Svensk stad*, relating it to its theoretical and historical context and to study the practical aspects of the research in the making. The research questions guiding my inquiry are: Which theoretical fields were put to use within the project? How did it relate to the academic field in Sweden? In what way did *Svensk stad* relate to a broader scientific context? How was the project received by the scholarly community? The research questions regarding the practical aspects of the project are as follows: How was the project organized and financed? How were the field studies conducted and the empirical material processed? What circumstances evolved around the publication process and in what way did they impact the final result?

The dissertation has two main lines of inquiry, what I have called *interpretation* and *mapping*. The interpretation of *Svensk stad* is related to a hermeneutic tradition (Hans-Georg Gadamer) and aims at investigating the theoretical and methodological perspectives that were integrated in the project (Chapter 4). An important distinction in this context is the conceptual division between the *project* *Svensk stad* and the *publication*. The publication is regarded as a subset of the project, which means that the interpretation gives equal attention to

the book *Svensk stad* as to other publications with a close relation to the project or unpublished texts from the preserved archive material of the project. In this line of inquiry, the *Svensk stad* project is conceptualized as a *palimpsest*, drawing on the theories and methods developed by Sarah Dillon in *The Palimpsest: Literature, Criticism, Theory* (2007). The palimpsestuous structure of *Svensk stad* is regarded as a continuous addition of new perspectives, methods and empirical material with no necessary relation to each other. Furthermore, this process is not regarded as a linear, progressive, development. The interpretation thus adapts Dillon's idea of a *palimpsestuous reading*, where different layers of the project is connected to each other. The *palimpsestuous reading* is simultaneously analysing *and* creating the conceptual palimpsest *Svensk stad*. Some of those connections and layers are hidden, *encrypted*, which is another of Dillon's concepts that is applied. The result of this inquiry is analyzed in relation to a contemporary discussion about disciplinary differences between art history and architectural history, two academic disciplines which in Swedish have an intertwined history. The idea of *operative history of architecture*, developed from ideas and results in Panayotis Tournikiotis' book *The Historiography of Modern Architecture* (1999), is also applied in the analysis.

The second line of inquiry, *mapping*, uses perspectives and methods from the field of sociology of science (Chapter 3). Bruno Latour's theory about networks and network formation is used to analyse the practical - e.g. the organizational and economic - aspects of the project. The network is here defined as the network that was formed (and constantly reformed) around the task of creating the publication *Svensk stad*. The account of the different actors' operations is based on the archival material, consisting of correspondence, contracts and other documents concerning the project. Other concepts from sociology of science that also are applied are Andrew Pickering's theory of *the mangle of practice* and Susan Leigh Star och James Griesemer's theory of *boundary objects*. A third line of inquiry in the dissertation, one that combines the two main lines, is the analysis of the project's *paths to knowledge* (Chapter 5). Here Pickering's idea of *the mangle of practice* is combined with

hermeneutic interpretation and concepts from visual studies, foremost W. J. T. Mitchell's concept *metapictures*.

In order to understand the reception of the Svensk stad, the discourse that has led me to the project and certainly influenced my understanding of it, I start the investigation by making a brief overview of the discourse around the project (Chapter 2). The analyzed corpus, which comprises reviews, critical remarks and scholarly statements, is not thought to cover the whole discourse. The number of statements is vast and in the year 1980 a conference was held in Stockholm with 270 participants, solely discussing the project.

A number of *regularities* has appeared in the reception history. Svensk stad has by many people been regarded as a influential and unique project within the humanities and at the same time criticised for not including references, sources and methodological discussions. There is no conformity regarding the specific qualities that are attributed to Svensk stad and the project appears to have the function of a *boundary object* within the discourse. From the point of view of the 1980s, Svensk stad seems to be well summarized by Anders Åman's remark about the project in the anthology *Perspektiv på Svensk stad* (1981) where he calls it "completely unreliable, but absolutely indispensable" ("fullständigt otillförlitlig, men absolut oundgänglig").

Chapter 3 comprises a detailed study of the network formations around the production of the publication *Svensk stad*. The network formation is traced from the first evidence of discussion about the project in 1940 until the publication of the second and concluding part of *Svensk stad* in 1953. From an overall point of view, the project can be divided into several phases. First the general outlines of the project were drawn and some pre-studies were carried out. The project departed from the idea of making a publication intended for the celebration of the 100th anniversary of the Swedish Society of Crafts and Design (Svenska slöjdföreningen) in 1945. The organisation agreed to finance part of the project. Other funds were acquired from private companies and donors. Through a series of memos Gregor Paulsson, the project leader, convinced the the Swedish Society of Crafts and Design that the it would be more

appropriate if the project focused on the urban environments of the Swedish towns during the hundred years of the society's activity (i.e. 1845-1945), instead of just writing a traditional history of the society, its members and the arts and crafts industry. Paulsson suggested orientation was accepted.

After that, in 1942, the field studies were initiated. They were from the start thought to be of a fairly small scale, but the scope of these were greatly expanded, partly as a result of the the new orientation of the project, partly because of the engagement of the young economical historian and sociologist Börje Hanssen. Hanssen became a key actor within the research group and was partly responsible for the field investigations that was carried out under his and Gregor Paulsson's supervision in about 30 towns in all parts of Sweden. The field workers were paid salaries for their working hours and reimbursed for their travel and accommodation expenses. In some cases, the accommodation was paid for by local companies funding the project. The interviews, in total around 1000, with the informants about their housing situation and their economic and social activities seems to have been the most time-consuming aspect of the field studies. This was due to the grand ambitions within the project to study the Swedish towns from a holistic point of view, writing a history of its social, economical and material development.

The empirical was thought to be processed by contacted team members into manuscripts, planned be published in a monograph. In 1945, the year of the 100th anniversary of the Swedish Society of Crafts and Design, this idea was abandoned. Instead, it was decided that the manuscripts were to be edited and further developed by a small part of the team members into a monograph, comprising a synthetic and holistic analysis of the Swedish towns from 1845-1945. This meant that the publication could not be finished in time for the anniversary celebration. It also meant that the money received so far was spent, and new funding was needed. The postponed publication also meant that an economic dispute between the the Swedish Society of Crafts and Design and the contracted publisher Albert Bonniers förlag AB evolved. The conflict lasted up until the publications were finished in 1950 and 1953, more than five years after the original deadline. The social and

economic pressure on the team members in the final phase of the project resulted in several compromises and that large parts of the work was not included in the publication. It was foremost the parts that analysed the contemporary city and developed analytical tools for urban studies that were removed and, what I have argued, *encrypted* in the publication.

The *encryption* of these aspects meant that the several aims of the project, the combination of historical and contemporary analysis with prospective analysis, with the aim of contributing to the planning of the Swedish welfare state after the Second World War, was discarded. Instead the publication presents it as a purely historical project, writing the urban history of the 19th century. The archive material clearly shows the discrepancy between ambition and result. The project *Svensk stad*, unlike the publication, was closely connected to the contemporary urban and architectural discourse in Sweden. The project members argued that a transdisciplinary study like *Svensk stad*, combining art history with sociology, anthropology and cultural geography, could make a substantial contribution to modern town planning. In that sense *Svensk stad* was an *operative architectural historical* project. Since most of the team members had a background in art history, the theoretical perspectives and methods discussed within the project was mainly related to sociology and european ethnology. The references include Frédéric Le Play, Max Weber, The Chicago School of Sociology (Robert Park and Victor Burgess), the book *Die Arbeitslosen in Marienthal* (1933, *Marienthal. The Sociography of an Unemployed Community* in english), Lewis Mumford and the Swedish sociologist Torgny T. Segerstedt. Central concepts within the project were *the ideal type* (Max Weber), *social ecology* (The Chicago School of Sociology), social fields (Kurt Lewin) and primary and secondary groups (Torgny T. Segerstedt). These concepts were not applied straight forward but elaborated and developed in order to make them more adequate regarding the empirical material and the aims of the project. The investigation in Chapter 4 has shown that no consensus about these matters developed within the project and many conflicting views on theoretical and methodological matters prevailed and rested unresolved. The contradictions were not resolved in the publication.

The discussion regarding these matters was almost completely left out of the publication, with the exception of a brief forward addressing some of these issues. This meant that the scientific and *operative* aspects of the project became nebulous (i.e. encrypted) in the publication and was significant for the project functioning as a *boundary object* in the reception.

Chapter 5 studies a number of practical and cognitive aspects of Svensk stad's investigations and analyses. This is conceptualized as a dialectical process (*the mangle of practice*) between the practical aspects of the research situation and the theoretical and methodological foundation regarding the fieldwork, the publication and the use and production of images within the project. The researchers' aims and ambitions meets a resistance in the research situation that puts limitations on the work but also opens up for new unexpected lines of inquiry. Research tools such as the camera, the drawing and the map was experimentally used within the project and visual methods was constantly tested and evaluated. The camera, with the technique applied in the project, proved not to be an adequate tool when it comes to documenting social situations. It was nevertheless regarded as an efficient tool to document objects and milieus as typical examples, as the individual characteristics were of less importance to the investigations. In the publication, the reproductions of paintings and photographs was however not integrated into the narrative and analyses, but rather used as freestanding illustrations of visual aspects of the physical spaces and objects in the Swedish towns. Being a project related to the discipline of art history, these images were remarkably often not reflected upon as objects in themselves or as visual sources. In the maps and architectural plans produced within the project, functionalist analysis was applied on the historical material. The aim of the project was to integrate the material and social aspects of the Swedish towns, but in the maps and plan drawings as well as in the use of photographs it is evident that the investigations in the end prioritized the social aspects over the material and aesthetic.

In conclusion (Chapter 6), the Svensk stad functioned as a *boundary object* within the project as well as in the reception history of the book. Several aspects of the project, that has been *encrypted* in the

publication, has been brought to light and studied in the two lines of inquiry in the dissertation. The Latour-inspired mapping of the project has traced the complex process and uncovered the contradictions and conflicts within the project. The hermeneutic interpretation has brought the long, mythical and contradictory reception history to the fore *and* explored the scientific perspectives, methods and interests that was guiding the project and are preserved in the archives but *encrypted* in the publication. Furthermore, the concluding discussion puts the Svensk stad project in relation to the tradition of the disciplines of art history and architectural history. Svensk stad's relation to the art historical discipline was in itself *encrypted* within the project and the investigation has proved that the project defied disciplinary boundaries in general and specifically those between art history and architectural history in Sweden (as formulated by scholars like Panayotis Tournikiotis, Alina Payne, David Watkin, Thomas Hall, Björn Linn and Anders Åman). Åman's characterization of the publication as "completely unreliable, but absolutely indispensable" is therefore still valid. Unreliable because of the lack of scholarly accuracy and reflection and because of the *encryption* of important aspects of the project. Indispensable because of its unique reception history in Sweden and its defying of disciplinary boundaries between art history and architectural history. The project Svensk stad exhibits the great potential of this kind of analysis and that a clear demarcation between art history and architectural history is neither motivated nor desired. I have therefore chosen "*Completely unreliable, but absolutely indispensable*" - *a Historiographical Study of the Project Svensk stad* as the title for my dissertation.

Källförteckning

Arkiv

GÖTEBORG

Chalmers tekniska högskola (CTH)

- Elias Cornells arkiv (ECA), Arkitekturbiblioteket.

HELSINGBORG

Helsingborgs stads arkiv (HSA)

- Historikkommitténs arkiv (HKA).

STOCKHOLM

Nordiskamuseets arkiv, (NMA)

- Börje Hanssens arkiv (BHA).
- Gregor Paulssons samling (GPS).

Riksarkivet, (RA)

- Sakkunniga för revision av stadsplanelagstiftningen Centrum för Näringslivshistoria (CfNH).
- Albert Bonniers förlags arkiv (ABA).
- Svenska slöjdföreningens arkiv/Föreningen Svensk forms arkiv (SSF).

UPPSALA

Uppsalauniversitets arkiv (UUA)

- Konstvetenskapliga institutionens arkiv (KIA).
- Marita Lindgren-Fridells arkiv. (MLF, KIA).

Uppsala universitetsbibliotek. (UUB)

- Gregor Paulssons samling (GPS).

Tryckta källor

- (1943), 'RESO:s arkitekter presenterar Fjärdlång', *Fritiden : Resos tidskrift : tidskrift för Reso, folkrörelsernas rese- och semesterorganisation*, (3), s. 14-19.
- (1945a), *Stadsplaneutredningen 1942. Förslag till byggnadslag m. m*, Statens offentliga utredningar, 0375-250X ; 1945:15; Stockholm.
- (1945b), 'Så draga vi till Dalom - Resoanläggning i Leksand.', *Fritiden : Resos tidskrift : tidskrift för Reso, folkrörelsernas rese- och semesterorganisation*, (2), s. 38-40.
- (1946), *Slutbetänkande. [Elektronisk resurs] D. 1, Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne- och bidragsformer*, Statens offentliga utredningar, 0375-250X ; 1945:63; Stockholm.
- Acking, Carl-Axel & Torné, Seth (1943), 'Resos fritidsby - Fjärdlång.', *Byggmästaren : tidskrift för arkitektur och byggnadsteknik*, (6), s. 85-88.
- Ahlberg, Carl-Fredrik & Erixon, Sigurd (1943), *Bygg bättre samhällen*; Stockholm.
- Allwood, Martin & Ranemark, Inga-Britt (1943), *Medelby : en sociologisk studie*; Stockholm.
- Alm, Göran (1974), *Enkel men värdig : metodistisk kyrkoarkitektur i Sverige 1869-1910*; Stockholm.
- Améen, Lennart (1964), *Stadsbebyggelse och domänstruktur : svensk stadsutveckling i relation till ägoförhållanden och administrativa gränser*; Lund.
- (1981), 'Rumslig analys och systematisering i Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 60-64.
- Andersson, Henrik O. & Bedoire, Fredric (1981), *Bankbyggnad i Sverige*; Stockholm.
- Andersson, Oscar (2007), *Chicagoskolans urbansociologi : forskare och idéer 1892-1965*; Malmö.

- Andrae, Carl Göran (1981), 'Uppordningen av det socialhistoriska stoffet', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 51-53.
- Arnstberg, Karl-Olov (2010), 'Sigurg Erixon (1888-1968)', i Mats Hellspong & Fredrik Skott (red.), *Svenska etnologer och folklorister* (Uppsala), s. 113-119.
- Arrhenius, Thordis (2003), *The Fragile Monument : On Conservation and Modernity*; Stockholm.
- Barthes, Roland (2006), *Det ljusa rummet : tankar om fotografiet*; Stockholm.
- Bedoire, Fredric (1981), 'Fysisk form - social struktur', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 127-128.
- Benjamin, Walter (1996 [1928]), *Enkelriktad gata*; Stockholm; Stehag.
- Bentley, Michael (1999), *Modern historiography : An Introduction*; London.
- Bergling, Ragnar (1964), *Kyrkstaden i övre Norrland : kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen*; Uppsala.
- Bergold, Carl Erik (1985), *Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950 : en aspekt på folkhemmets framväxt*; Stockholm.
- Björk, Ragnar & Johansson, Alf W. (2009), *Svenska historiker : från medeltid till våra dagar*; Stockholm.
- Boman, Monica (1995), '1945: Bostadsfrågan i centrum', i Kerstin Wickman (red.), *Formens rörelse : Svensk form genom 150 år* (Stockholm), s. 157-175.
- Brunius, Teddy (1950), 'Stadskultur', *Upsala Nya Tidning*, (19 oktober).
- (1953), 'Urban vetenskap', *Upsala Nya Tidning*, (26 september).
- Brunnström, Lasse (1981), *Kiruna - ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige. D. 1, En bebyggelsehistorisk studie av anläggningskedet fram till 1910*; Umeå.
- (2004), *Svensk industridesign : en 1900-talshistoria*; Stockholm.

- (2010), *Svensk designhistoria*; Stockholm.
- Bruun, Hans Henrik & Whimster, Sam (2012), 'Introduction', i Hans Henrik Bruun & Sam Whimster (red.), *Max Weber : collected methodological writings* (London).
- Buck-Morss, Susan (1989), *The Dialectics of Seeing : Walter Benjamin and the Arcades Project*; Cambridge, Mass.
- Caldenby, Claes (2004a), 'Halva kungariket? Om den svenska arkitekturens historiografi', *Nordisk arkitekturforskning*, (3), s. 19-32.
- (2004b), 'Avlyssna Situationens Inneboende Logik – Bostadsfrågan och göteborgstiden 1943-1953', i Eva Rudberg (red.), *Tage William-Olsson : stridbar planerare och visionär arkitekt* (Stockholm), s. 177-260.
- (2008), 'Interpretation and Guidance. Historians as Critics in Swedish Architecture from 1920s to 1970s', i Tom Simons (red.), *Quo vadis architectura? : [architectural tendencies in the late 1930s, 1940s, and the early 1950s]* (Helsinki), s. 78-103.
- Caldenby, Claes & Johansson, Britt-Inger (2016a), 'Historiography of Swedish Architecture', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 85 (1), s. 1-7.
- (red.) (2016b), *Historiography of Swedish Architecture Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 85 (1).
- Carr, Edward Hallett & Evans, Richard J. (2001), *What is history?* 2. edn.; Basingstoke.
- Clason, Anders (1981), 'Lewis Mumford och Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 130-135.
- Collins, George R., Collins, Christiane Crasemann, & Sitte, Camillo (2006), *Camillo Sitte : the Birth of Modern City Planning*; Mineola, N.Y.
- Cornell, Elias (1952), *De stora utställningarna : arkitekturexperiment och kulturhistoria*; Stockholm.
- (2012), *Modernitetens fingeravtryck : gjutjärnet som byggnadstekniskt och dekorativt material*; Stockholm.
- Cornell, Henrik (1944-1946), *Den svenska konstens historia*; Stockholm.

- Curman, Jöran (1944), *Industriens arbetarebostäder*, Stockholm.
- Curman, Jöran & Zimdahl, Helge (1944), 'Gruppsamhällen', i Torgny T. Segerstedt, et al. (red.), *Inför framtidens demokrati* (Stockholm), s. 123-142.
- Dahlgren, Anders (2014), 'The Photographic Image in Architectural History', i Claes Caldenby, et al. (red.), *Architecture, photography and the contemporary past* (Stockholm), s. 38-45.
- (2016a), 'Arkitekturhistoria, vetenskap och pedagogik : vetenskapsteoretiska positioneringar i Göran Lindahls och Elias Cornells historiografi', *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 2016 (72), s. 10-22.
- (2016b), 'The Svensk stad (Swedish town) project : architectural history in action', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 85 (1), s. 76-84.
- Dam Christensen, Hans (2001), *Forskydningens kunst : kritiske bidrag til kunsthistoriens historie*, København.
- Danneskiold-Samsøe, Otto (1945), *Nutida engelsk samhällsplanering*, Stockholm.
- Dillon, Sarah (2007), *The Palimpsest : Literature, Criticism, Theory*; London ; New York.
- E.M., (okänd sign.) (1953), 'Borgerliga miljöideal', *Ny Dag*, (7 november).
- Elkins, James (2008), *Six Stories From the End of Representation : Images In Painting, Photography, Astronomy, Microscopy, Particle Physics, and Quantum Mechanics, 1980-2000*; Stanford, Calif.
- Enequist, Gerd (1954), 'Recension av Svensk stad', *Rig*, 37 (1), 29-31.
- Eriksson, Karin (1975), *Studier i Umeå stads byggnadshistoria från 1621 till omkring 1895*; Umeå.
- Erixon, Sigurd (1947a), *Svensk byggnadskultur : studier och skildringar behysande den svenska byggnadskulturens historia*; Stockholm.
- (1947b), *Svensk byggnadskultur : studier och skildringar behysande den svenska byggnadskulturens historia*; Stockholm.
- Fairclough, Norman (1992), *Discourse and Social Change*; Cambridge.
- Fleck, Christian (2014), 'Inledning till Marienthalstudien', i Marie Jahoda, Paul Felix Lazarsfeld, & Hans Zeisel (red.), *De arbetslösa i Marienthal* (Lund), 7-32.

- Forty, Adrian (2000), *Words and Buildings : A Vocabulary of Modern Architecture*; London.
- Franzén, Mats & Sandstedt, Eva (1981), *Grannskap och stadsplanering : om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*; Uppsala.
- Gadamer, Hans-Georg (1997), *Sanning och metod : i urval*; Göteborg.
- Gaunt, David (1981), 'Börje Hanssens betydelse för Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 25-33.
- Gejvall-Seger, Birgit (1954), *1800-talets stockholmsbostad : en studie över den borgerliga bostadens planlösning i hyreshusen*; Stockholm.
- Gelotte, Göran (1980), *Stadsplaner och bebyggelse typer i Södertälje intill år 1910*; Stockholm.
- Georgiadis, Sokratis (1993), *Sigfried Giedion : An Intellectual Biography*; Edinburgh.
- Giedion, Sigfried (1963 [1941]), *Space, Time and Architecture : the Growth of a New Tradition*; Cambridge, Mass.
- Gillgren, Peter (2000), 'Metoder i svensk konsthistoria', i Britt-Inger Johansson & Hans Hayden (Pettersson) (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige* (Stockholm), s. 179-201.
- Grünberger, Tulla (1981), 'Arkivmaterial till Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 144-155.
- Gustavsson, Karin (2014), *Expeditioner i det förflutna : etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*; Stockholm.
- (2015), 'I utkanten av Svensk stad - Material och människor, arkiv och böcker', i Marianne Larsson, et al. (red.), *I utkanter och marginaler - 31 texter om kulturhistoria. En vänbok till Birgitta Svensson* (Stockholm), s. 229-239.
- Hall, Thomas (2008a), 'Arkitekturhistorisk forskning – igår, idag, imorgon', *Konsthistorisk tidskrift / Journal of Art History*, 77 (1-2), s. 1-14.

- Hall, Thomas & Hammarström, Ingrid (1981a), 'Inledning', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), 5-11.
- Hall, Thomas & Dunér, Katarina (1997), *Den svenska staden : planering och gestaltning - från medeltid till industrialism*; Stockholm.
- Hall, Thomas (red.), (2008b), *Arkitekturbistorisk forskning – igår, idag, imorgon Konstbistorisk tidskrift/ Journal of Art History*, 77 (1-2).
- Hall, Thomas & Hammarström, Ingrid (red.) (1981b), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren*; Stockholm.
- Hanssen, Börje (1952), *Österlen : en studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*; Stockholm.
- (1978), *Familj, hushåll, släkt : en punktundersökning av miljö och gruppaktivitet i en stockholmsk förort 1957 och 1972 enligt hypoteser, som utformats efter kulturbistoriska studier*; Stockholm.
- (2010 [1953]), 'Fields of Social Activity and Their Dynamics', i Anders Perlinge (red.), *Åter till Österlen : en tidig mikrobistoria : agrar- och socialbistoriska texter i urval med en inledande biograf i Anders Perlinge* (Stockholm), s. 287-309.
- Haraway, Donna (1988), 'Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective', *Feminist Studies*, 14 (3), s. 575-599.
- Harvey, Michael (1984), '”Ruskin and Photography”', *Oxford Art Journal*, 7 (2, Photography.), s. 25-33.
- Hayden (Pettersson), Hans (1997), *Gregor Paulsson och den konstbistoriska tolkningens problem*; Eslöv.
- Hayden, Hans (2006), *Modernismen som institution : om etableringen av ett estetiskt och historiografiskt paradim*; Eslöv.
- Hellspång, Mats (1981), 'Svensk stad ur etnologens synvinkel', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 68-71.

- Herlitz, Alexandra (2013), *Grez-sur-Loing Revisited : the International Artists' Colony in a Different Light*; Göteborg ; Stockholm.
- Holmberg, Ingrid Martins (2006), *På stadens yta : om historiseringen av Haga*; Göteborg.
- Isacson, Maths & Sjunnesson, Helene (2016), 'Inspiratör med tidig blick för industrilandskap', (72), s. 38-55.
- Jahoda, Marie, Lazarsfeld, Paul Felix, & Zeisel, Hans (2014), *De arbetslösa i Marienthal*; Lund.
- Johansson, Britt-Inger & Hayden (Pettersson), Hans (red.) (2000), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige*; Stockholm.
- Johansson, Gotthard (1950), 'Svensk stadskultur under 1800-talet', *Svenska dagbladet*, (22 september).
- (1957), 'Järnvägens samhälle', *Svenska dagbladet*, (16 februari)
- Josephson, Ragnar (1918), *Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800*; Uppsala.
- (1982 [1922]), *Svensk 1800-talsarkitektur : en konturteckning*; Göteborg.
- (1991 [1940]), *Konstverkets födelse* 6. uppl. edn.; Lund.
- Josephson, Ragnar & Palmköld, Hugo (1997), *Den svenska smaken : konstkritik och konstteori från barock till romantik*; Lund.
- Karlholm, Dan (1996), *Handbäckernas konsthistoria : om skapandet av "allmän konsthistoria" i Tyskland under 1800-talet*; Eslöv.
- (2000a), 'Vetenskapens vardag', i Britt-Inger Johansson & Hans Hayden (Pettersson) (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige* (Stockholm), s. 93-118.
- (2000b), 'Handböcker i allmän och svensk konsthistoria', i Britt-Inger Johansson & Hans Hayden (Pettersson) (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige* (Stockholm), s. 121-148.
- Karlsmo, Emilie & Löfgren, Eva (2016), 'Historiography of Swedish Building Types', 85 (1), s. 8-28.
- Karlson, Bo E. (1984), *Bebyggelse i Jönköping 1612-1870 : offentliga institutioner*; Jönköping.
- Kaufmann, Thomas DaCosta (2004), *Toward a Geography of Art*; Chicago.
- Klein, Julie Thompson (1990), *Interdisciplinarity : History, Theory, and Practice*; Detroit.

- Knorr-Cetina, Karin (1981), *The Manufacture of Knowledge : An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science*; Oxford.
- Krispinsson, Charlotta (2016), *Historiska porträtt som kunskapskälla : samlingar, arkiv och konsthistorieskrivning*; Lund.
- Krohn Andersson, Fredrik (2015), 'The Advantage and Disadvantage of Architectural History in the Age of History of Built Environment', *Konsthistorisk tidskrift/ Journal of Art History*, 85 (1), s. 85-96.
- Larsson, Malin (1993), *Norra Guldbeden*; Göteborg.
- Latour, Bruno (1987), *Science in Action : How to Follow Scientists and Engineers Through Society*; Cambridge, Mass.
- (2005), *Reassembling the Social : An Introduction to Actor-Network-Theory*; Oxford.
- Le Play, Frédéric & Silver, Catherine Bodard (1982), *Frédéric Le Play On Family, Work, and Social Change*; Chicago.
- Leach, Andrew (2010), *What Is Architectural History?*; Cambridge.
- Liedholm, Alf (1953), 'Svensk stad - Från burksby till trädgårdsstad', *Form : Svenska slöjdföreningens tidskrift*, (7), s. 170-173.
- Lindahl, Göran (1975), 'Gregor Paulsson ser tillbaka', *Svenska dagbladet*, (12 februari).
- (1981a), 'Svensk stad ur dagens perspektiv', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 46-50.
- (1981b), 'Byggnadshistoria och bebyggelsehistoria', *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, (1), s. 7-12.
- Lindgren-Fridell, Marita (1981), 'Minnen från arbetet med Svensk stad', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 20-24.
- Lindman, Gunnar (1956), 'Stadsplaneringen 1947-1956 – En bildrevy med kommentarer', *Plan : tidskrift för planering av landsbygd och tätorter*, (4-5).
- Linn, Björn (1981), 'Svensk stad - en språngbräda?', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden*

- som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 118-122.
- (2008), 'Att öppna historien', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 77 (1-2), s. 146-150.
- Ludvig, Nils (1953), 'Svensk stad', *Lunds dagblad*, (5 december).
- Lundberg, Erik (1978 [1942]), *Svensk bostad : dess utveckling och traditionsbildning : dess förhållande till utländskt samt dess egenart och framtida möjligheter*, Stockholm.
- Lundén, Thomas (1981), 'Svensk stad och svensk stadsgeografi', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 65-67.
- Meyerson, Åke (1950), '1800-talets stadsmiljö', *Morgontidningen*, (30 september).
- (1953), 'Moraliska esteter', *Morgontidningen*, (25 oktober).
- Mitchell, W. J. T. (2015), *Image Science : Iconology, Visual Culture, and Media Aesthetics*; Chicago ; London.
- Mumford, Lewis (1972 [1942]), *Stadskultur*; Stockholm.
- Mårdh, Hedvig (2017), *A century of Swedish Gustavian style : art history, cultural heritage and neoclassical revivals from the 1890s to the 1990s*; Uppsala.
- Nilsson, Bo G. (1996), *Folkbemmets arbetarminnen : en undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*; Stockholm.
- Nordin, Erik (2016), 'Den nordiska trästaden och dess förhistoria : några minnen och anteckningar', (72), s. 70-83.
- Palme, Per-Olof (1945), 'Möbler och moral', *Form : Svenska slöjdföreningens tidskrift*, (3), s. 56-60.
- Paulsson, Gregor (1943), *Konsthistoriens föremål*, Uppsala universitets årsskrift; Uppsala.
- (1945b), 'Under 100 år', *Form : Svenska slöjdföreningens tidskrift*, (1), s. 3-7.
- (1945c), 'Svenska slöjdföreningen och Bo bättre', i Artur Hald, Stig Ålund, & Svenska slöjdföreningen (red.), *Utställningen Bo bättre: med anledning av Svenska slöjdföreningens 100-årsjubileum*

- anordnad av Göteborgs stad, Statens byggnadslånebyrå, Svenska slöjdföreningen (Göteborg), s. 12-13.*
- (1949 [1919]), 'Vackrare vardagsvara', *Kritik och program : ett urval uppsatser, tidningsartiklar och föredrag* (Stockholm), s. 62-91.
- (1949 [1935]), 'Konstvetenskap och konstkultur (Föreläsning vid professorsinstallationen i Uppsala den 16 mars 1935)', i Gregor Paulsson (red.), *Kritik och program : ett urval uppsatser, tidningsartiklar och föredrag* (Stockholm), s. 135-145.
- (1950a), *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, Bd 1*; Stockholm.
- (1950b), *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet, Bd 2*; Stockholm.
- (1953a), 'Vetenskapen om socialekologi', *Nordisk sommeruniversitet. 1952, Menneske og miljø* (København), s. 31-47.
- (1953b), *Svensk stad. D. 2, Från bruksby till trädgårdsstad, Bd 3*; Stockholm.
- (1972), *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*; Lund.
- (1972 [1942]), "'Förord'", i Lewis Mumford, *Stadskultur* (Stockholm), s. 13-16'.
- (1974), *Upplevt*; Stockholm.
- Paulsson, Gregor & Paulsson, Nils (1956), *Tingens bruk och prägel*; Stockholm.
- Payne, Alina A. (1999), 'Architectural History and the History of Art: A Suspended Dialogue', *Journal of the Society of Architectural Historians*, 58 (3), s. 292-299.
- Perlinge, Anders (2010), 'Börje Hanssen på det akademiska aktivitetsfältet', i Anders Perlinge (red.), *Åter till Österlen : en tidig mikrohistoria : agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av Anders Perlinge* (Stockholm), 19-100.
- Perrault, Claude (1993 [1683]), *Ordonnance For the Five Kinds of Columns After the Method of the Ancients*; Santa Monica, Calif.
- Pickering, Andrew (1993), 'The Mangle of Practice: Agency and Emergence in the Sociology of Science', *American Journal of Sociology*, 99 (3), 559-589.
- Rehnberg, Mats (1965), *Ljusen på gravarna och andra ljusseder : nya traditioner under 1900-talet*; Stockholm.

- Rentzhog, Sten (1967), *Stad i trä : panelarkitekturen : ett skede i den svenska småstadens byggnadshistoria*; Stockholm.
- Robinson, Cervin (1975), 'Architectural Photography', *JAE*, 29 (2), s. 10-15.
- Rudberg, Eva (1981), *Uno Åbrén : en föregångsman inom 1900-talets arkitektur och samhällsplanering*; Stockholm.
- Samuelsson, Kurt (1950), 'Svenska stadsmiljöer', *Dagens nyheter*, (19 december).
- Sandström, Sven (1953), 'Svensk stad', *Arbetet*, (15 september 1953)
- Schiller, Harald (Schr) (1950), 'Liv och stil i svensk stad', *Sydsvenska dagbladet*, (14 oktober).
- Schnell, Jan-Bertil (1981), 'Svensk stad och Sundsvall', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 87-94.
- Schönbeck, Boris (1973), *Arkitekturutvecklingen i vetenskapernas värld : idéhistoriska och kunskapsteoretiska studier*; Göteborg.
- (1981), 'En ny Svensk stad? Reflektioner med utgångspunkt från Helsingborg', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 101-117.
- Segerstedt, Torgny T. (1944), 'Formell och real demokrati', i Torgny T. Segerstedt, et al. (red.), *Inför framtidens demokrati* (Stockholm), s. 9-36.
- Segerstedt, Torgny T. , et al. (red.) (1944), *Inför framtidens demokrati*; Stockholm.
- Silow, Sven (1981), 'Arbetets bakgrund och uppläggning', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 14-19.
- Sjöström, John (1981), 'Svensk stad och planeringsuppgiftens förändring', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 :*

- en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 123-126.
- Stackell, Lars (1974), *Den svenska västkustens havsbadort : en miljöstudie*; Göteborg.
- (1981), 'Några synpunkter på Svensk stad som konstvetenskaplig inspirationskälla', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950-1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 72-76.
- Stahre, Ulf (1999), *Den alternativa staden : Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelsen*; Stockholm.
- Star, Susan Leigh & Griesemer, James R. (1989), 'Institutional Ecology, 'Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology, 1907-39', *Social Studies of Science*, 19 (3), s. 387-420.
- Steenberg, Elisa (1953), *Svenskt adertonhundredtals glas : en konsthistorisk studie*; Uppsala.
- Steenberg, Elisa & Lindgren, Bo Gunnar (1945), 'Riktig form – Synpunkter på köp av glas och keramik', *Form : Svenska slöjdföreningens tidskrift*, (2), s. 27-29.
- Svensson, Birgitta (2008), 'Sociala relationer och kulturella situationer : kartografisk analys i Börje Hanssens Österlen', i Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gräslund, & Birgitta Svensson (red.), *Kartan i forskningens tjänst : föredragen vid ett symposium i Uppsala 23-25 november 2006* (Uppsala), s. 175-190.
- Svensson, Birgitta & Myrdal, Janken (2010), 'Börje Hanssen - gränsgångare och nyskapande klassiker : ett företal', *Åter till Österlen : en tidig mikrohistoria : agrar- och socialhistoriska texter i urval med en inledande biografi av Anders Perlinge* (Stockholm), s. 7-9.
- Tjerneld, Staffan (1953), 'Bruksgatan blir sovstad', *Expressen*, (21 augusti).
- Tournikiotis, Panayotis (1999), *The Historiography of Modern Architecture*; Cambridge, Mass.
- V-dal, (okänd sign.) (1954), 'Kulturhistoriskt pionjärarbete', *Arbetaren*, (8 januari).
- Watkin, David (1980), *The Rise of Architectural History*; London.

- Weber, Max (1960 [1921]), *The City*; London.
- (1978 [1905]), *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*; Lund.
- Widmark, Henrik (2007), *Föreställningar om den urbana världen : identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903-1955*; Uppsala.
- Wåhlin, Hans (H. W-n.) (1953), 'Tätortsantropologi', *Nerikes Allebanda*, (27 oktober).
- Åhrén, Uno (1942), *Arkitektur och demokrati*; Stockholm.
- (1946), 'Ett planmässigt samhällsbyggande', *Slutbetänkande. D. 1, Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitik. Förslag till låne- och bidragsformer* (Stockholm), s. 590-640.
- Åkerman, Brita (1941), *Familjen som växte ur sitt hem*; Stockholm.
- Åman, Anders (1976), *Om den offentliga vården : byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen : en arkitekturhistorisk undersökning*; Stockholm.
- (1981), 'Svensk stad 1950 till 1980', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 138-142.
- (2000), 'Före och efter 1970 - från konsthistoria till konstvetenskap', i Britt-Inger Johansson & Hans Hayden (Pettersson) (red.), *8 kapitel om konsthistoriens historia i Sverige* (Stockholm), s. 203-220.
- (2008), 'Arkitekturhistoria : från Sigurd Curman 1908 till idag', *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 77 (1-2), s. 15-21.
- Öhngren, Bo (1981), 'Ett experiment i historisk antropologi?', i Thomas Hall & Ingrid Hammarström (red.), *Perspektiv på Svensk stad : staden som forskningsobjekt 1950 1980 : en skrift från projektet Svensk stadsmiljö, byggande och boende under de senaste hundra åren* (Stockholm), s. 54-59.
- Österberg, Carin, Lewenhaupt, Inga, & Wahlberg, Anna Greta (1990), *Svenska kvinnor : föregångare nyskapare*; Lund.

Bildförteckning

BILD 1

Paulsson, Gregor (1953), *Svenske stad. D. 2, Från bruksby till trädgårdsstad*, Bd 3 (Stockholm: Bonnier), s.181.

BILD 2

Paulsson, Gregor (1953), *Svensk stad. D. 2, Från bruksby till trädgårdsstad*, Bd 3 (Stockholm: Bonnier), s.194.

BILD 3

Paulsson, Gregor (1953), *Svenske stad. D. 2, Från bruksby till trädgårdsstad*, Bd 3 (Stockholm: Bonnier), s. 221.

BILD 4

Paulsson, Gregor (1953), *Svenske stad. D. 2, Från bruksby till trädgårdsstad*, Bd 3 (Stockholm: Bonnier), s. 227.

BILD 5

"Foto i Hgb, 47", "B7-B9, 3", Gregor Paulssons samling, Nordiska museets arkiv, Stockholm.

BILD 6

"Foto i Hgb, 63", "B7-B9, 3", Gregor Paulssons samling, Nordiska museets arkiv, Stockholm.

BILD 7

"Foto i Hgb, 65", "B7-B9, 3", Gregor Paulssons samling, Nordiska museets arkiv, Stockholm.

BILD 8-9

Paulsson, Gregor (1950), *Svenske stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*, Bd 1 (Stockholm: Bonnier), s. 98-99.

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

BILD 10-11

Paulsson, Gregor (1950), *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*, Bd 2 (Stockholm: Bonnier), s. 490-491.

BILD 12

Paulsson, Gregor (1950), *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*, Bd 2 (Stockholm: Bonnier), s. 550.

BILD 13

Paulsson, Gregor (1950), *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*, Bd 2 (Stockholm: Bonnier), s. 544.

BILD 14

”Sundsvall”, vol 3, Börje Hanssens arkiv, Nordiska museets arkiv, Stockholm.

BILD 15-16

Paulsson, Gregor (1950), *Svensk stad. D. 1, Liv och stil i svenska städer under 1800-talet*, Bd 2 (Stockholm: Bonnier), “Karta 9”, appendix.

BILD 17-18

Paulsson, Gregor (1953), *Svensk stad. D. 2, Från bruksby till trädgårdsstad*, Bd 3 (Stockholm: Bonnier), s. 238-239.

BILD 19

”kv. VIII”, ”C21-23, C23”, Gregor Paulssons samling, Nordiska museets arkiv, Stockholm.

BILD 20

”G5-G8, vol 49 (Gävle)”, Gregor Paulssons samling, Nordiska museets arkiv, Stockholm.

BILD 21

”G5-G8, vol 49 (Gävle)”, Gregor Paulssons samling, Nordiska museets arkiv, Stockholm.

Person- och ortsregister

A

Acking

Carl-Axel, 156

Ahlberg

Carl-Fredrik, 128

Ahlgren

Ernst. Se Benedictsson, Victoria

Allwood

Martin, 135

Alm

Göran, 69

Améen

Lennart, 135

Améens

Lennart, 69

Andersson

Oscar, 103, 140, 141, 145

Andrén

Erik, 63

Arnstberg

Karl-Olov, 114

Arrhenius

Thordis, 43, 44, 190

B

Barthes

Roland, 185

Bedoire

Fredric, 70, 242

Benedictsson

Victoria, 172

Benevolo

Leonardo, 22, 239

Benjamin

Walter, 29, 31, 46

Bergold

Carl Erik, 67

Billinge, 79

Bjuv, 83

Bofors, 163

Bonnier

Kaj, 99, 100, 104

Tor, 98, 100, 103

Borlänge, 79, 83, 163

Brinkmann

A. E., 65, 241

Brun

Siv, 88

Brunius

Teddy, 67

Buck-Morss

Susan, 29, 31, 45, 235

Burgess

Ernest W., 140, 141, 157, 249

C

Caldenby

Claes, 21, 43, 59, 156

Carr

Edward Hallett, 17

Clason

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Anders, 71, 159

Cornell

Elias, 39, 67, 75, 81, 82, 85, 88, 89, 94, 125, 146,
180, 182, 190, 235, 242

Henrik, 69, 176

Croce

Benedetto, 22

Curman

Jöran, 87, 126, 150, 153, 154, 155, 156, 180

D

Danneskiöld-Samsøe

Otto, 127

Derrida

Jacques, 29

Dillon

Sarah, 29, 37, 41, 159, 246

Djursholm, 87

Domnarvet, 163

E

Elkins

James, 25, 26

Elldin

Harald, 103

Enequist

Gerd, 61

Engelke

Jenny, 172

Ericson

Elof, 14

Erixon

Sigurd, 114, 137, 149, 150, 176

Ernmark

Gunnar, 97, 100, 111, 113

Eslöv, 79, 81, 82, 85, 178, 179, 181, 183

Essvik, 163

F

Fairclough

Norman, 57

Fleck

Christian, 157

Franzén

Mats, 150

G

Gadamer

Hans-Georg, 28, 31, 36, 245

Gaunt

David, 46

Gejvall-Seger

Berit, 69

Gelotte

Göran, 59

Georgiadis

Sokratis, 45

Giedion

Siegfried, 20, 22, 45, 105, 239, 240

Gillgren

Peter, 43

Griesemer

James R., 34, 35, 111, 246

Gustavsson

Karin, 43, 47, 149

Gångviken, 163

Gävle, 13, 79, 83, 85, 87, 113, 170, 176

Göransson

Viking, 161

H

Hall

Thomas, 13, 14, 15, 18, 19, 56, 60, 61, 238, 251

Hallén

Margit, 88

Hamberg

Per Gustaf, 87

Hammarström

Ingrid, 13, 14, 15, 56, 62

Hanssen

Börje, 15, 39, 40, 42, 46, 66, 67, 77, 80, 81, 82,
83, 84, 86, 89, 91, 94, 95, 105, 109, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 123, 124, 128, 131,
132, 133, 134, 136, 137, 143, 145, 146, 147,
149, 157, 161, 162, 163, 180, 188, 189, 190,
194, 196, 219, 222, 234, 245, 248

Haraway

Donna, 27

Hayden

Hans, 45, 47, 60, 62, 65, 66, 123, 151

Hellner

Brynolf, 63

Helsingborg, 13, 47, 53, 55, 56, 79, 81, 82, 85, 105,

106, 113, 115, 116, 138, 144, 170, 172, 173, 174,
178, 179, 181, 183, 187, 194, 196, 199, 208, 222,
223, 226

Herlitz

Alexandra, 44

Hernmarck

Anders, 88

Holmberg

Ingrid Martins, 47, 60

Holmgren

Emmy, 63, 85

Hudiksvall, 87

Huldt

Åke, 103, 104, 106, 118, 119, 120, 121, 122

J

Jacobson

Ingrid. Se Mesterton, Ingrid

Johannson

Ingrid, 67

Johannsson

Gotthard, 150

Johansson

Gotthard, 71, 241, 243

Ingrid, 35, 56, 75, 81, 86, 88, 91, 94, 95, 105,
117, 173, 180, 194, 219

Jonsered, 13, 55, 79, 83, 85, 146, 163, 166, 175

Josephson

Ragnar, 28, 38, 65, 69, 87, 176, 241, 242

K

Karlskoga, 163

Karlsmo

Emilie, 137

Kaufmann

Emil, 20, 239

Kiruna, 13, 79, 81, 175

Knorr-Cetina

Karin, 32

Krispinsson

Charlotta, 44

Krohn Andersson

Fredrik, 64

Kungshult, 79

Kvistelby, 163

L

Lagercrantz

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

- Bo, 40, 63, 83, 85, 88, 90, 95, 180
- Latour
- Bruno, 24, 33, 48, 169, 246, 251
- Lazarsfeld
- Paul, 147, 157
- Le Play
- Frédéric, 147
- Frédéric, 146, 147, 148, 151, 157, 236, 249
- Leach
- Andrew, 19, 45
- Lewin
- Kurt, 133, 135, 249
- Liedgren
- Rut, 88
- Liedholm
- Alf, 62, 75
- Lindahl
- Göran, 21, 60, 70, 177, 242
- Lindgren-Fridell
- Marita, 39, 58, 62, 75, 84, 85, 94, 95, 110, 124,
171, 183, 189
- Lindman
- Gunnar, 127
- Linn
- Björn, 19, 67, 251
- Ljungan, 163
- Lundberg
- Erik, 69, 126, 176, 242
- Lycksele, 79, 175
- Lynd
- Helen och Robert, 135
- Löfgren
- Eva, 137
- M**
- Malmö, 79, 81, 83
- Marienthal, 145, 146, 249
- Markelius
- Sven, 71
- Marryat
- H., 172
- Mesterton
- Ingrid, 83, 146, 157
- Meyerson
- Åke, 67, 71
- Mitchell
- W. J. T., 26, 181, 217, 247
- Moback
- Olof, 81, 174
- Mumford
- Lewis, 71, 83, 88, 139, 158, 159, 160, 236, 249
- Muthesius
- Hermann, 166
- München, 119
- Myrdal
- Alva, 150
- Gunnar, 82
- Mårdh
- Hedvig, 44
- Mårtensson
- Torsten, 81, 149
- N**
- Nilsson
- Alfred B., 183
- Bo G., 45, 172
- Norrköping, 79
- Nytomta, 88
- P**
- Palme
- Per, 67, 75, 95, 183

Paris, 29, 118, 119

Park

Robert E., 140, 157, 249

Paulsson

Gregor, 13, 14, 15, 17, 39, 42, 43, 44, 47, 51, 52,
53, 55, 56, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 73, 74, 76,
77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92,
93, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
123, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 134,
135, 136, 138, 140, 141, 143, 144, 146, 148,
150, 151, 152, 159, 160, 162, 163, 164, 167,
170, 173, 174, 183, 194, 196, 211, 214, 234,
235, 236, 241, 245, 247, 248

Nils, 83

Thomas, 63, 83, 180

Payne

Alina, 19, 21, 238, 251

Pérez Gómez

Alberto, 27

Perlinge

Anders, 46, 66, 133

Persson

Nils, 187

Pevsner

Nikolaus, 20, 22, 239

Pickering

Andrew, 24, 73, 246

Plænge Jacobson

Thord, 63, 83, 87, 88, 95, 124, 125

R

Ralf Cornell

Elisabeth, 81

Ranemark

Inga-Britt, 82, 124, 135

Rehnberg

Mats, 63, 83

Rosenberg

Harald, 100, 101, 103

Rudberg

Eva, 153

Ruskin

John, 188, 190

Röstånga, 79

S

Sandstedt

Eva, 150

Sandström

Sven, 62

Sandviken, 87, 163

Schönbeck

Boris, 62, 71

Segerstedt

Torgny T., 152, 153, 154, 155, 157, 158, 162,
178, 236, 244, 249

Semper

Gottfried, 136

Silow

Sven, 58, 59, 67, 83, 86, 91, 94, 95, 114, 124,
125, 129, 160

Sitte

Camillo, 65, 241, 242

Sjöström

John, 67

Skutskär, 13, 79, 83, 85, 147, 163, 172, 176, 183, 185

Skönvik, 79, 163, 175, 190

Snogeröd, 79

Stackell

Lars, 69

”FULLSTÄNDIGT OTILLFÖRLITLIG, MEN ABSOLUT OUMBÄRLIG”

Lars, 69
Staffanstorps, 13, 55, 79, 83, 84, 175

Star

Susan Leigh, 34, 35, 111, 246

Stavenow

Elisabet, 88

Steenberg

Elisa, 75, 88, 89, 183, 211

Stockholm, 46, 65, 119, 127, 142, 181, 241, 247

Stockmöllan, 79

Strängnäs, 88

Sundsvall, 79, 83, 162, 170, 175, 215, 223

Svartvik, 79, 163, 175

Söderfors, 79

T

Taesler

Werner, 160

Thunström

Olof, 67

Tjerneld

Staffan, 71

Tournikiotis

Panayotis, 19, 20, 21, 22, 23, 45, 238, 239, 240,
246, 251

U

Uppsala, 13, 39, 40, 51, 75, 83, 84, 86, 87, 88, 89,
110, 113, 142, 158, 167, 173, 176, 177, 178, 180,
188, 196, 242, 245

V

Vilhelmina, 79, 175

Violet-le-Duc

Eugène, 43

Vivsta varv, 163, 215, 218

Vivstavarv, 79, 162, 175

W

Wallgren

T. O., 100, 101, 102

Watkin

David, 251

Weber

Max, 54, 92, 130, 131, 133, 136, 137, 139, 204,
236, 249

Westin

Inge, 100, 101, 102

Widmark

Henrik, 47, 63, 71

Wien, 119

William-Olsson

Tage, 156

William, 150

Wählin

Hans, 59, 69

Y

Yttre Sandviken, 163

Z

Zevi

Bruno, 22, 239, 240

Zimdahl

Helge, 153, 154

Zorbaugh

Harvey Warren, 141

Å

Åhrén

Uno, 78, 127, 128, 150, 151, 156

Åkerman

Brita, 126, 148, 180

Åman

Anders, 46, 62, 64, 68, 72, 233, 238, 247, 251

Åsele, 79, 175

Åtvidaberg, 13, 14, 55, 56, 71, 79, 83, 84, 110, 113,
175

Ö

Örebro, 13, 53, 55, 56, 79, 81, 83, 85, 105, 106, 113,

114, 115, 138, 139, 144, 145, 170, 173, 174, 179,

226

Österby, 88

Gothenburg Studies in Art and Architecture

ISSN 0348-4114

Editor: Karin Wagner

Theses and other studies by members of the Department of Art of the University of Göteborg

Send your orders to: Acta Universitatis Gothoburgensis, P.O. Box 222, SE-405 30 GÖTEBORG, SWEDEN. E-mail order: acta@ub.gu.se

Also available on exchange from: Göteborgs universitetsbibliotek, Exchange Department, P.O. Box 222, SE-405 30 GÖTEBORG, SWEDEN.

1. Bergström, Ingvar, *Interpretationes selectae*. 1978. 54 p. ISBN 91-7346-057-5.
2. Krauss, André, *Vincent van Gogh. Studies in the social aspects of his work*. 1983. 205 p. ISBN 91-7346-118-0 out of print.
3. Wadell, Maj-Brit, *Evangelicae historiae imagines. Entstehungsgeschichte und Vorlagen*. 1985. 70 S. 292 Abb. ISBN 91-7346-149-0.
4. Eriksson, Yvonne, *Tactile Pictures. Pictorial representations for the blind 1784-1940*. 1998. 303 p. ISBN 91-7346-329-9.
5. Nodin, Eva, *Estetisk pluralism och disciplinerande struktur. Om barnkolonier och arkitektur i Italien under fascismens tid*. 1999. 345 s. ISBN 91-7346-363-9.
6. Wängdahl, Lars, *"En natur för män att grubbla i." Individualitet och officialitet i Varbergs-kolonins landskapsmåleri*. 2000. 220 s. ISBN 91-7346-376-0.
7. Nordstrand, Charlotta Hanner, *Konstliv i Göteborg. Konstföreningen, museisamlingen och mecenaten Bengt Erland Dahlgren*. 2000. 413 s. ISBN 91-7346-378-7.
8. Ekberg, Micael, *Torben Grut. En arkitekt och hans ideal*. 2000. 332 s. ISBN 91-7346-388-4.
9. Fredin, Ingrid, *"I skuggan av Halmstadsgruppen". Konstnären Arvid Carlson och Hallandsringen*. Göteborg 2001. 384 s. ISBN 91-7346-408-2.
10. Hamberg, Per Gustaf, *Temples for Protestants. Studies in the Architectural Milieu*

- of the Early reformed Church and of the Lutheran Church.* 2002. 371 p. ISBN 91-7346-425-2.
11. Borg, Raine, *Smålands medeltida dopfuntar.* 2002. ISBN 91-7346-439-2.
12. Dahlström, Per, *Särllingskap och Konstnärsmyt, En text- och begreppsanalys inom den moderna konst- och kunskapsteorin.* 2002. 320 s. ISBN 91-7346-453-8.
13. Mankell, Bia, *Självporträtt. En bildanalytisk studie i svensk 1900-talskonst.* Göteborg, 2003. 406 s. ISBN 91-7346-465-1.
14. Zetterman, Eva, *Frida Kablos bildspråk. ansikte, kropp & landskap. Representation av nationell identitet.* Göteborg 2003. 371 s. ISBN 91-7346-470-8.
15. Johannesson, Lena och Knape, Gunilla; *Woman Photographers - European Experience.* Göteborg 2004. 384 p. ISBN 91-7346-474-0.
16. Kristoffersson, Sara, *Memphis och den italienska antidesignrörelsen.* Göteborg 2003. 198 s. ISBN 91-7346-476-7.
17. Wagner, Karin, *Fotografi som digital bild. Narration och navigation i fyra nordiska konstverk.* Göteborg 2003. 326 s. ISBN 91-7346-485-6 paper.
18. Wallin Victorin, Margareta, *Föreningen Original – Träsnitt. Grafik och grafiker på ett tidigt modernistiskt konstfält.* Göteborg 2004. 448 s. ISBN 91-7346-492-9.
19. Stahre, Ulrika, *Beundrad barbar. Amasonen i västeuropeisk bildkultur 1789 – 1918.* Göteborg 2004. 340 s. ISBN 91-7346-493-7.
20. Vipsjö, Lars, *Den digitala konstens aktörer: En studie av datorintegrering i svensk konstundervisning.* Göteborg 2005. 314 p. ISBN 91-7346-543-7.
21. Akvarellstudier. *Om mediet, historien och myterna. Watercolour Studies. The Medium, the History and the Myths.* Red. Lena Johannesson och Bera Nordahl. Göteborg 2008. 451 p. ISBN 978-91-7346-598-4.
22. Nodin, Anders, *Fosterländska bilder: Den svenska historien i 1800-talets illustrerade läromedel, historieböcker och romanfiktio.* Göteborg 2006. 286 s. ISBN 91-7346-553-4.
23. Werner, Helena, *Om byggpionjärer och debatterna kring kvinnlig yrkesutövning i Sverige.* Göteborg 2006. 329 s. ISBN 91-7346-571-2.
24. Häikiö, Tarja, *Barns estetiska läroprocesser. Atelierista i förskola och skola.* Göteborg 2007. 366 s. ISBN 978-91-7346-599-1. Out of print

25. Si, Han, *A Chinese Word on Image. Zheng Qiao (1104-1162) and His Thought on Images*. Göteborg 2008. 270 p. ISBN 978-91-7346-607-3.
26. Wistman, Christina, *Manifestation och avancemang*. Eugen: konstnär, konstsamlare, mecenat och prins. Göteborg 2008. 387 p. ISBN 978-91-7346-608-0.
27. Arvidsson, Kristoffer, *Den romantiska postmodernismen. Konstkritiken och det romantiska i 1980- och 1990 -talets svenska konst*. Göteborg 2008. 452 s. ISBN 978-91-7346-619-6.
28. *Contemporary Feminist Studies and its Relation to Art History and Visual Studies. Proceedings from a Conferende in Gothenburg*, March 28-29, 2007. Eds. Bia Mankell and Alexandra Reiff. Göteborg 2010. 197 p. ISBN 978-91-7346-647-9.
29. Kjellmer, Viveka, *Doft i bild. Om bilden som kommunikatör i parfymannonsens värld*. Göteborg 2009. 235 p. ISBN 978-91-7346-659-2.
30. Philpot, Elizabeth, *Old Testament Apocryphal Images in European Art*. Göteborg 2009. 399 p. ISBN 978-91-7346-666-0.
31. Åkerström-Hougen, Gunilla, *Genesis och metamorfosis. En studie i de nordiska guldrakteaternas ikonografi*. Göteborg 2010. 137 s. ISBN 978-91-7346-667-7.
32. Von Rosen, Astrid, *Knut Ströms scenografi och bildvärld. Visualisering i tid och rum*. Göteborg 2010. 221 s. ISBN 978-91-7346-691-2.
33. Persson, Beatrice, *In-Between: Contemporary Art in Australia. Cross-Culture, Contemporaneity, Globalization*. Göteborg 2011. 253 p. ISBN 978-91-7346-708-7.
34. Sommerland, Ylva, *Tecknad tomboy: kalejdoskopiskt kön i manga för tonåringar*. Göteborg 2012. 251 s. ISBN 978-91-7346-720-9.
35. Sandahl, Ann-Louise, *Temporalitet i visuell kultur. Om samtidens heterokrona estetiker*. Göteborg 2016. 259 s. ISBN 978-91-7346-883-1 (tryckt) ISBN 978-91-7346-884-8 (pdf)
36. Dahlgren, Anders, "Fulständigt otillförlitlig, men absolut oundgänglig" – en historiografisk studie av projektet Svensk stad, Göteborg 2018, . ISBN 978-91-7346-945-6 (tryckt) ISBN 978-91-7346-946-3 (pdf)

